

BIBLIOTECA ȘCOLARULUI

Nicolae IORGA

ISTORIA LITERATURII ROMÂNEȘTI

LITERA

biblioteca școlarului

Nicolae
IORGA

ISTORIA LITERATURII ROMÂNEȘTI

Litera
INTERNAȚIONAL
BUCUREȘTI — CHIȘINĂU

CUPRINS

CZU 859.0.09
I–72

CUPRINS

NOT{ ASUPRA EDI|IEI

Textele au fost reproduse dup[:

N. Iorga. *Istoria literaturii rom`ne=ti. Introducere sintetic[*. Editura Libr[riei Pavel Suru, Bucure=ti, 1929.

N. Iorga. *Istoria literaturii rom`ne=ti. Introducere sintetic[*. *Postfa\[* de Mihai Ungheanu, colec\ia „Arcade“, Editura Minerva, Bucure=ti, 1977.

N. Iorga. *Istoria literaturii rom`ne=ti. Introducere sintetic[*. Edi\ie]ngrijit[, note =i indici de Rodica Rotaru, *Prefa\[* de Ion Rotaru, Editura Minerva, Bucure=ti, 1985.

Textele, cu excep\ia particularit[\ilor de limb[=i stil ale autorului, respect[normele ortografice]n vigoare.

Coperta: Isai C`rmu

ISBN 9975–904–71–8

TABEL CRONOLOGIC

1871 }n noaptea de 5/17 iunie se na=te Nicolae Iorga,]n ora=ul Boto=ani. Era fiul avocatului Nicu Iorga,]n v`rst[ de 33 de ani, =i al Zulniei Iorga, ]n v`rst[de 29 de ani. Tat[l s[u moare]n ziua de 20 martie 1876, pe c`nd copilul nu ]mplinea cinci ani. Pentru =ocul produs asupra copilului a se vedea capitolul „Traumele copil[riei“, din volumul nostru *Nicolae Iorga*, Editura Demiurg, 1994, p. 27—32. Mama lui va fi longeviv[ ]ncet`nd din via\[la v`rsta de nou[zeci =i trei de ani,]n ziua de 6 aprilie 1934 (cf. N. Iorga, *Memorii*, vol. VII, p. 159).

1878 *aprilie*. N. Iorga]ncepe cursurile =colii primare]n ora=ul natal, pe care le termin[ ]n anul 1881.

1881 }ncepe liceul tot la Boto=ani (liceul „August Treboniu Laurian“).

1886 Se mut[la Ia=i; urmeaz[,]ncep`nd din clasa a VI-a, cursurile Liceului Na\ional din localitate.

1888 Trece examenul de bacalaureat. }n luna septembrie se]nscrie la Facultatea de Litere din acela=i ora=.

1889 *decembrie*. Trece examenul de licen\[cu calificativul „magna cum laude“. Aceast[perioad[a vie\ii sale este]nf[\i=at[ ]n capodopera: *O via\[de om — a=a cum a fost*, capitolele I—IX. Dintre amintirile fo=tilor s[i colegi de liceu vezi]nsemn[rile juristului =i omului politic G. G. Mironescu: „Amintiri despre Nicolae Iorga“,]n volumul: *N. Iorga, Opera. Omul. Prietenii*, Editura Artemis, Bucure=ti, 1992, p.101— 105.

1890 18 *februarie*. Str[lucitul debut publicistic al lui N. Iorga]n ziarul „Lupta“ condus de Gheorghe Panu, cu o cronic[asupra dramei *N[pasta* de I. L. Caragiale, situ`ndu-se de partea dramaturgului violent atacat pentru aceast[ nou[ crea\ie a sa. De acum ]ncolo, ]n paginile unor reviste =tiin\ifice =i literare („Arhiva literar[ =i =tiin\ific[“, „Revista nou[“, „Literatur[ =i art[ rom`n[“, „Contemporanul“ etc.), dar =i]n paginile unor cotidiene („Lupta“, „Drapelul“ =. a.), N. Iorga va desf[=ura o ampl[acti-

vitate publicistic[, de critic =i istoric al literaturii rom`ne, scriind studii =i articole despre literatura rom`n[=i universal[. Cea mai mare parte a scrierilor sale din aceast[perioad[, care]l situeaz[ca pe unul din criticii rom`ni cu cel mai larg orizont din secolul al XIX-lea, au fost str`nse]n edi\ia *Pagini din tinere\e,* vol. I—II, Editura pentru Literatur[, 1968. Tot]n aceste volume se afl[=i o selec\ie din opera sa beletristic[: versuri =i note de drum din perioada]nceputurilor sale.

25 martie. Se c[s[tore=te cu Maria Tasu, fiica magistratului Vasile Tasu.

15 aprilie. }ntreprinde prima sa c[l[torie]n str[in[tate, =i anume]n Italia. }n toamn[, primind bursa „Iosif Nicolaescu“,]ncepe c[l[toriile sale de studii]n Fran\a, Germania, Anglia. Pentru aceast[perioad[, a se vedea autobiografia citat[, capitolele XI—XIV. C[l[toria]n str[in[tate va deschide un capitol nou]n via\a lui N. Iorga, prin acumul[rile intelectuale datorate frecvent[rii cursurilor unor mari profesori ai vremii, unii r[m`n`ndu-i prieteni, solicit`ndu-i studii ]n reviste de specialitate, c[r\i despre Istoria Rom`niei, invit`ndu-i la congrese sau pentru lec\ii =i conferin\e. }n acela=i timp, ]ncep`nd cu volumul *Amintiri din Italia* (1895), Iorga va scrie, practic, despre toate c[l[toriile sale]n str[in[tate, care se vor desf[=ura p`n[ ]n 1939, mai bine de patru decenii, volume, ]nsemn[ri ]n reviste =i ziare, constituind una din biruin\ele sale literare, ce ]l situeaz[ printre cei mai de seam[ scriitori rom`ni ai genului. Toate notele sale de drum din str[in[tate au fost reunite]n edi\ia *Pe drumuri dep[rtate,* trei volume, Editura Minerva, 1987.

1895 }n urma unui concurs viu disputat ob\ine catedra de istorie universal[a Universit[\ii din Bucure=ti. Lec\ia de deschidere, \inut[ ]n luna noiembrie, s-a intitulat „Despre utilitatea studiilor istorice“. Lec\iile de deschidere ale cursurilor universitare, discursul de recep\ie la Academia Rom`n[ =i alte contribu\ii teoretice legate de =tiin\a istoriei au fost adunate ]n volumul *Generalit[\i cu privire la studiile istorice*, ap[rut ]n dou[ edi\ii antume (1911 =i 1933), a treia, cea mai complet[, ap[r`nd postum,]n 1944.

1897 Este ales,]n unanimitate, membru corespondent al Academiei Rom`ne.

1901 *4 februarie.* Se c[s[tore=te, la Bra=ov, cu Ecaterina Bogdan, sora istoricului Ioan Bogdan =i a criticului G. Bogdan-Duic[. }n prealabil divor\ase de prima lui so\ie, Maria Tasu. Cu privire la via\a personal[a lui N. Iorga =i a familiei sale, a se vedea edi\ia fundamental[de scrisori, documente, fragmente de jurnal: *Scrisori c[tre Catinca*, Editura Minerva, 1991.

Cu *Istoria literaturii rom`ne ]n secolul al XVIII-lea (1688—1821),* tip[rit[ ]n dou[ volume: I. *Epoca lui Dimitrie Cantemir — Epoca lui Chesarie de R`mnic,* II. *Epoca lui Petre Maior — Excursuri,* N. Iorga inaugureaz[o serie de istorii ale literaturii rom`ne: vor ap[rea: *Istoria literaturii rom`ne=ti]n veacul al XIX-lea, de la 1821]nainte. }n leg[tur[cu dezvoltarea cultural[a neamului* (trei volume); *Istoria literaturii rom`ne=ti contemporane: I. Crearea formei,* 1867—1890, II. *Crearea fondului.* A mai publicat *Istoria literaturii rom`ne=ti, Introducere sintetic[.* N. Iorga a scris =i *Istoria literaturilor romanice,*]n dezvoltarea =i leg[turile lor,]n trei volume, primul din 1920.

2 decembrie. Apare revista „S[m[n[torul“, sub direc\ia lui Alexandru Vlahu\[=i G. Co=buc. N. Iorga]=i]ncepe colaborarea]n ziua de 4 mai 1903. Articolul-program care marcheaz[direc\ia ideologic[imprimat[de el acestei publica\ii =i na=terea curentului al c[rui]ntemeietor =i mentor a fost — s[m[n[torismul — apare]n num[rul din 18 mai 1903. O selec\ie din articolele, cronicile =i notele sale a ap[rut]n dou[volume, cu titlul *O lupt[literar[* (1914, 1916). }n anul 1979, la Editura Minerva, a ap[rut, cu acela=i titlu,]n dou[volume, cel dint`i reunind paginile selectate de N. Iorga]n edi\ia din timpul vie\ii sale, cel de al doilea paginile r[mase]n periodice, cea mai complet[culegere din textele semnate de N. Iorga]n „S[m[n[torul“, cu titlul *O lupt[literar[* (vol. I—II).

1906 *13 martie.* Numele lui N. Iorga este pronun\at ca ini\iatorul mi=c[rii de protest a tineretului studios]mpotriva unei reprezenta\ii cu o pies[francez[, jucat[ ]n limba francez[de arti=ti amatori din r`ndurile aristocra\iei rom`ne=ti, pe scena Teatrului Na\ional din Bucure=ti. Au loc manifesta\ii =i incidente]ntre studen\i =i armat[. La ac\iunea lui N. Iorga s-au raliat numero=i intelectuali rom`ni. Istoricul acestui moment al vie\ii lui N. Iorga, ]n volumul *Lupta pentru limba rom`neasc[.* P[r[se=te conducerea revistei „S[m[n[torul“, conform unui anun\ publicat]n num[rul din 22 octombrie.

10 mai. Apare primul num[r al publica\iei „Neamul Rom`nesc“ care, cu o periodicitate diferit[, este principala tribun[prin care se exprim[atitudinea lui N. Iorga fa\[de fenomenele sociale, politice, culturale, din \ar[=i str[in[tate.

1907 Dup[r[scoalele \[r[ne=ti (N. Iorga fusese considerat unul dintre „instigatori“), candideaz[la alegerile pentru Camera Deputa\ilor =i este ales la Ia=i. }ncepe o lung[carier[de parlamentar, fiind socotit unul din marii no=tri oratori. }n 1939—1940 va ap[rea,]n trei volume, o selec\ie din *Discursurile parlamentare* ale lui N. Iorga.

1908 *2 iunie.* Se inaugureaz[cursurile Universit[\ii Populare de var[de la V[lenii de Munte care, cu o pauz[de c`\iva ani, cauzat[ de primul r[zboi mondial, vor dura mai bine de trei decenii. Ultima edi\ie organi–zat[ de savant =i cu participarea sa are loc ]n vara anului 1940. Cursurile vor fi reluate, cu intermiten\[, dup[ moartea savantului, p`n[ ]n zilele noastre.

1911 |ine discursul de recep\ie ca membru titular al Academiei Rom`ne. Discursul se intituleaz[*Dou[concep\ii istorice.* R[spunsul a apar\inut fostului s[u profesor, A. D. Xenopol.

1916 }n urma]nfr`ngerilor suferite de armata rom`n[se refugiaz[la Ia=i, unde tip[re=te, cu o frecven\[cotidian[, „Neamul Rom`nesc“. }n ziua de 14 decembrie 1916 roste=te un discurs ]n Parlamentul refugiat la Ia=i, considerat unul din cele mai ]nalte expresii ale artei oratorice rom`ne=ti, care a st`rnit un ecou ie=it din comun.

1919—1940 Cei dou[zeci =i unu de ani ai perioadei dintre cele dou[r[zboaie mondiale sunt marca\i printr-o activitate febril[de profesor, conferen\iar, orator parlamentar, autor de sinteze istorice =i culturale. De asemeni, pe scena Teatrului Na\ional din Bucure=ti,]n special, dar =i pe aceea a Teatrului Popular,]nfiin\at =i condus de el, i se joac[un num[r important de piese de teatru. Cu o frecven\[anual[sau, uneori, mai des,]ntreprinde c[l[torii]n str[in[tate,]n special, pentru cursurile sale de la Sorbona. Pentru a avea o imagine a c[l[toriilor lui N. Iorga peste hotare, din 1890 p`n[ ]n 1939, vom spune c[\[rile cele mai des vizitate au fost: Italia, Fran\a, Elve\ia, Belgia, Olanda, Jugoslavia, Austria, de dou[ori Spania, o singur[dat[Norvegia, Turcia, Grecia, Portugalia, Bulgaria, Cehoslovacia, Polonia. Nu a c[l[torit]n Rusia =i]n Finlanda. O situa\ie special[are Germania, unde =i-a f[cut cea mai mare parte a studiilor,]n ultimul deceniu al secolului trecut. Revine]n 1913,]n drum spre Anglia =i]n 1927,]n drum spre Norvegia. Dup[venirea lui Adolf Hitler la putere, nu a mai c[l[torit]n Germania.

1930 *27 ianuarie—20 martie*. }ntreprinde o c[l[torie]n Statele Unite ale Americii, singura lui c[l[torie]n afara Europei (vezi *Pe drumuri dep[rtate*, ed. cit., vol. III).

1931 *17 aprilie—31 mai 1932*. Este Pre=edintele Consiliului de Mini=tri al Rom`niei,]n fruntea unui cabinet de „tehnicieni“. Guvernarea sa a f[cut obiectul unor opinii controversate, din pricina faptului c[N. Iorga a luat puterea]ntr-o perioad[economic[neprielnic[, momentul maximei desf[=ur[ri]n \ara noastr[a crizei economice mondiale.
Apar primele dou[volume din *Memorii*. Prin memorii N. Iorga]n\elegea notele sale zilnice, evenimentele fiind]nsemnate, dup[propria sa m[rturie,]n seara fiec[rei zile. Vor ap[rea =apte volume, prima]nsemnare fiind din ziua de 17 mai 1917, ultima din 24 februarie 1938. }nsemn[rile dinainte de 17 mai 1917 se afl[ ]n arhiva N. Iorga, evacuat[odat[cu tezaurul na\ional la Moscova,]n timpul primului r[zboi mondial.

1932 Apare *Sub trei regi*, cu supratitlul *Rom`nia contemporan[de la 1904 la 1930* =i subtitlul *Istorie a luptei pentru un ideal moral =i na\ional.*

1934 Un an deosebit de bogat]n tip[ritur[de referin\[: Byzance après *Byzance; Histoire de la vie byzantine*, *O via\[de om — a=a cum a fost*, vol. I—III, monumental[autobiografie, considerat[o capodoper[a literaturii rom`ne; *Oameni care au fost*, primul volum reunind ]ntr-o serie de patru volume portretele sale publicate ]ncep`nd din 1904, culme a artei noastre portretistice.

1936 Apare primul volum din *Sfaturi pe]ntunerec*, o selec\ie din conferin\ele sale radiofonice, rostite]ncep`nd din 1920. Urm[torul volum va ap[rea ]n 1940 =i va cuprinde conferin\ele \inute la Radio p`n[la sf`r=itul anului 1938.
Apar primele dou[volume din *Istoria rom`nilor*, urm`nd ca p`n[ ]n 1940 s[ fie tip[rite toate cele zece tomuri ale acestei lucr[ri care sintetizeaz[ g`ndirea =i cercet[rile savantului.

1939 Apare *Rom`nia cum era p`n[la 1918*, vol. I. *Rom`nia „Muntean[“*, vol. *II. Moldova =i Dobrogea =i Neamul Rom`nesc]n Ardeal =i |ara ungureasc[la 1906*, cuprinz`nd notele sale de drum prin \ar[, ]ncep`nd din anul 1903, c`nd tip[re=te volumul *Drumuri =i ora=e*. Apar,]n dou[volume, *Toate poeziile lui N. Iorga*, vol. I — 1917, vol. II — 1940.

1940 Apare,]n dou[volume, *Histoire des Roumains de Transylvanie* et de Hongrie, edi\ia a II-a.

De=i]n 1936 parlamentul Rom`niei ]l numise profesor pe via\[ — ]mpreun[ cu doctorul Gheorghe Marinescu — imediat dup[ 6 septembrie 1940 este pensionat. Una dup[ alta, publica\iile conduse de el, „Neamul Rom`nesc“, „Cuget clar“ („Noul S[m[n[tor“),]nceteaz[s[mai apar[. }n noaptea de 27/28 noiembrie este asasinat]n p[durea Strejnicul. Fusese ridicat, cu c`teva ore mai]nainte, de la vila sa de la Sinaia, de c[tre o echip[a „G[rzii de fier“ condus[de Traian Boieru.

VALERIU R~PEANU

INTRODUCERE

CUPRINS

Cred c[ ]nt`ia datorie pe care o am, de la aceast[catedr[,]n afar[de pomenirea cu cuvinte de recuno=tin\[a predecesorului meu, pe care l-am s[rb[torit cu to\ii, acum dou[zile, este s[v[ar[t care a fost rostul catedrei acesteia, care peste o lun[=i jum[-tate de zile va disp[rea, pentru c[eu sunt ultimul care sunt chemat la aceast[Universitate s[prezint istoria literaturii rom`ne=ti ]n ]ntregimea =i ]n leg[turile ei sintetice. Catedra va disp[rea, dup[ dorin\a Facult[\ii, =i a= ad[ugi: =i dup[ curentul vremii, care curent al vremii, ]n genera\iile acestea noi, duce, de o parte, c[tre gene-raliz[ri, pe care eu le cred pripite c`nd le]ncepe cineva la dou[zeci de ani — c[ci un teoretician de ace=tia care schimb[la dou[zeci de ani toat[=tiin\a de p`n[ acum mi se pare pu\intel f[r[ sim\ul r[spunderii, nesprijinindu-se a=a cum trebuie, pe o lung[ expe-rien\[ analitic[ de o via\[ ]ntreag[ — iar, de alt[ parte, c[tre erudi\ie, c[tre erudi\ia cea mai exact[, cea mai precis[, cea mai folositoare, dar — ]ng[dui\i-mi cuv`ntul — =i, pu\intel, cea mai uscat[. Poate niciodat[nu s-au]nt`lnit]ntr-o genera\ie (=i cu aceasta]nchid parenteza) dou[tendin\e a=a de deosebite: de o parte, c[l[re\ii tuturor norilor, de alt[parte, adun[torii tuturor nisipurilor. Nu este nevoie s[v[spun c[admir tot a=a de pu\in erudi\ia care nu merge c[tre]n\elegerea totalului, a ceea ce se nume=te ansamblu, c`t de pu\in pre\uiesc =i aceste r[t[ciri zadar-nice ]n regiuni nu neexplorate p`n[la acela care umbl[pe acolo, dar neexplorabile, care nu vor fi niciodat[explorate. }n sf`r=it, acesta este curentul timpului =i potrivit cu acest curent al timpului,

mai ales c[tre erudi\ie, s-a manifestat dorin\a de a avea mai multe catedre de istoria literaturii rom`ne, catedre de erudi\ie, ]n locul catedrei complexe =i comprehensive, care exista ]nainte. Nu se va mai putea face leg[tur[ de la cele mai vechi c[r\i scrise ]n rom`ne=te p`n[ la Eminescu =i p`n[la operele genera\iei de azi,]n cuprinsul unui singur curs. Se va opri cineva la un anume moment, cu un profesor, =i va]ncepe de aici]nainte, cu alt profesor. M[ ]nchin =i]naintea votului Facult[\ii =i]naintea dorin\ei vremii noastre. Dar nu e mai pu\in adev[rat c[eu sunt chemat,]n aceast[lun[=i jum[tate[1], s[ ]nmorm`ntez catedra unitar[ a literaturii rom`ne=ti, catedr[de orientare =i de directiv[. Universitatea devine,]n genere, o =coal[de erudi\ie, o =coal[de specialitate =i mie, domnii mei, nici prin g`nd nu-mi trece s[ trec ]ntr-o direc\ie care nu este a mea =i s[ intru ]n domenii pe care nu le ]n\eleg a=a. Dar era de datoria mea s[ v[ spun ]n c`teva cuvinte, la]nceputul acestor prelegeri, care a fost rostul]ntemeierii acestei catedre, care a fost folosul pe care l-a adus, folos cu mult mai mic dec`t ]l vedeau cei care o ]ntemeiaser[ =i, dup[ aceea, s[ trec, ]n chiar cea dint`i din aceste patrusprezece lec\ii, care vor alc[tui o scurt[istorie a literaturii rom`ne=ti, pentru toat[ lumea — nici pentru filosofi, nici pentru erudi\i, ci pentru to\i rom`nii care vor s[cunoasc[istoria scrisului rom`nesc — la ]ns[=i expunerea sintetic[ pe care o am ]n g`nd.

Catedra aceasta s-a]ntemeiat, sunt mul\i ani de atunci, pentru cineva cu activitate multilateral[=i nu totdeauna sprijinit[pe cercetarea critic[a izvoarelor. Nu este bine aici,]n Universitate, s[vorbim r[u de predecesorii no=tri, mai ales c[oricine este, mai mult sau mai pu\in, omul epocii sale =i predecesorii no=tri au tr[it o epoc[de multilateralitate, pu\intel cam dezl`nat[, dar cu un sentiment admirabil de romantism,]naintea c[ruia trebuie s[ne

[1]De fapt un an.

]nchin[m, fiindc[a fost de foarte mare folos societ[\ii rom`ne=ti =i spiritului ei de moralitate. Au fost desigur exager[ri, care s-au corectat, dar o idee tr[ie=te]n mare parte prin exager[rile ei, a= zice chiar c[, f[r[de exagerare, ideea]ns[=i nu ar putea tr[i. Pe vremea aceea catedra a fost]ntemeiat[pentru Vasile Alexandrescu Ureche, sau, cum]l =ti\i d-voastr[, V. A. Urechi[, care a scris o istorie a literaturii rom`ne (*Curs de literatur[ rom`n[, publicat]n Ateneul rom`n*, 1860—1861, =i separat), cu totul insuficient[ sub raportul informa\iei =i al liniilor celor mari. Era vorba, mi se pare, pe vremea aceea =i de confundarea istoriei rom`nilor cu istoria literaturii rom`ne=ti, un lucru nu tocmai a=a de r[u cum se pare. Eu nu ]n\eleg profesori de istoria literaturii rom`ne=ti care s[nu cunoasc[istoria rom`nilor =i nu ]n\eleg profesori de istoria rom`nilor care nu ar cunoa=te,]n acela=i timp =i fundamental, istoria sufletului rom`nesc, oglindit ]n istoria literaturii rom`ne=ti, — dup[cum iar[=i nu pot]n\elege un istoric al artelor care nu cunoa=te perfect via\a societ[\ii]n care s-au dezvoltat aceste arte (dl Focillon, pe care l-a\i auzit ieri sear[, este un str[lucit exemplu de cum trebuie s[fie un profesor de istoria artelor), =i, iar[=i, nu pot]n\elege un profesor de istorie universal[care nu ar fi capabil s[\ie curs, un an]ntreg de zile, de istoria artelor]n cutare epoc[, =i nici un profesor de istoria literaturii universale care s[nu fi trecut prin greaua disciplin[a istoriei universale.

V. A. Urechi[a \inut catedra cu preg[tire c`t[ era pentru vremea aceea, cu o bun[voin\[ care era nesf`r=it[=i cu un talent a=a cum i-l d[duse Dumnezeu. Aceasta a durat mai mult[vreme. Catedra, mi se pare, disp[ruse atuncea c`nd dl Ovid Densu=ianu i-a dat toat[ str[lucirea talentului s[u =i toat[ soliditatea cuno=tin\elor sale variate. Catedra a trecut apoi la cineva care ani ]ntregi de zile deprinsese s[ ]nve\e pe elevii din =colile secundare =i care, pe l`ng[foarte multe]nsu=iri, avea una extrem de rar[, cea mai rar[din toate — cu durere trebuie s[o spun: foarte rar[ ]n]ns[=i

genera\ia d-voastr[, =i]nsu=irea aceasta trebuie s[c[uta\i a o c`=tiga — ]nsu=irea bunului-sim\. Bunul-sim\ pl[te=te mai mult dec`t ori=ice erudi\ie, cade mai greu]n cump[n[dec`t ori=ice talent. Talentul dezordonat =i erudi\ia egoist[, acestea nu servesc la nimic ca s[conduc[ ]n via\[; ci bunul-sim\, pe care-l are ori=ice \[ran, acesta este lucrul de pre\ =i nu trebuie s[fim inferiori oamenilor simpli pentru c[am]nv[\at, nu trebuie s[ne pierdem fondul acesta de bun-sim\ pe care ei]l au. C[ci bunul-sim\ aduce buna-cuviin\[, aduce purt[rile frumoase. De aceea \[ranul rom`n, av`nd bun-sim\, are =i „scaun la cap“ =i, „av`nd scaun la cap“, aceasta ]i d[ ]n acela=i timp o perfect[ logic[, ]i d[ =i felul acela frumos de a se ]nf[\i=a, care nu este dec`t alt[latur[a unui bun-sim\.

Iat[dar istoria acestei catedre. Sinteza care s-a f[cut p`n[ acum de aici, r[m`ne s[o face\i d-voastr[de aici]nainte singuri, din ceea ce vor putea s[v[dea cele dou[catedre de erudi\ie care sunt pe pragul de a se]ntemeia =i a c[ror sprijinire am luat-o asupra mea. C[ci,]ntru c`t m[ajut[puterile mele, voi c[uta s[duc la bun cap[t dorin\a Facult[\ii de Litere.

+i acum s[v[expun]n dou[cuvinte care este tendin\a acestui curs, care a= dori s[v[r[m`n[. E o dorin\[ personal[, pe care s[-mi ]ng[dui\i s[ o am, ca, de=i nu o s[ trec examene cu d-voastr[, a=a ]nc`t rezultatul acestui curs nu voi putea s[-l v[d]n forma obi=nuit[a examenelor,]n studiile de specialitate pe care sunte\i chema\i a le face =i care v[vor fi foarte bine f[cute, s[p[stra\i oarecare amintiri de la mine, pentru a avea leg[tura dintre aceste studii prin lec\iunile pe care le]ncep.

Vreau s[ ]ncerc,]n afar[de cadrele pe care le-am]ntrebuin\at p`n[ acum, deci ]n ni=te cadre cu des[v`r=ire noi, marile leg[turi, pe care nu le-am v[zut nici eu a=a de clar ca]n momentul de fa\[, ceea ce nu exclude posibilitatea ca dup[c`t[va vreme s[ v[d =i mai clar — c[ci a te ]ntrece este cea dint`i datorie;]n ori=ice caz mult mai bine dec`t a te]ntrece al\ii — leg[turile principale

ale istoriei scrisului rom`nesc. De aceea nu v[ ve\i mira dac[, ]n aceste lec\ii, vor lipsi o mul\ime de lucruri care se g[sesc ]n Istoria mea a literaturii rom`ne, care vede chiar acum o a doua edi\ie ce se t`r[=te cu greu de la un volum la celalt. Nu ve\i ]nt`lni un capitol de literatur[slavon[; se presupune cunoscut;]n orice caz, nu eu voi fi acela care s[vi-l prezint. Suntem pe cale de a avea o catedr[ ]n domenii care ne lipseau p`n[ acuma, =i desigur o conferin\[ de cultur[ slavon[ la noi, ]n \ara noastr[, ar fi de foarte mare necesitate: ar scuti pe profesorii care vorbesc de sufletul rom`nesc s[se ocupe =i de haina str[in[ ]n care acest suflet rom`-nesc a fost ]mbr[cat o bucat[ de vreme. Nu-mi trece prin minte s[ spun ceea ce se spune foarte adeseori, c[ sufletul na\iunii nu se poate ]nf[\i=a dec`t]n limba na\ional[; ar fi cu totul gre=it: po\i s[scrii]n rom`ne=te cu o orientare absolut str[in[ =i po\i s[ scrii ]n limb[ str[in[ cu cel mai mare, cel mai adev[rat =i cel mai complex suflet rom`nesc. S-a scris c`ndva la noi ]n latine=te, ]n grece=te, mai t`rziu]n fran\uze=te, dar prin aceasta nu s-a schimbat ceva din sufletul celor care scriau. |in s[v[spun d-voastr[care sunte\i la o v`rst[la care pute\i fi foarte u=or ispiti\i c[tre forme de cultur[str[ine,]n credin\a c[, dac[a\i cuprins una dintre acestea, v-a\i]nsu=it =i sufletul acelei culturi, c[aceasta este o]ncercare absolut z[darnic[. Vei]nv[\a destul de bine fran\uze=te; limba francez[ ]\i va fi oare =i mijlocul de comunica\ie prin care se va strecura ceva din sufletul str[in, deosebit, din sufletul at`t de extraordinar de complex, sprijinit pe o cultur[ de secole, al poporului francez? G`ndi\i-v[la complexitatea uimitoare a dlui Focillon de ieri. V[pute\i trudi c`t ve\i voi a ]nv[\a c`te gramatici franceze sunt, pute\i s[frecventa\i tot soiul de saloane de p[s[ri =i maimu\e din Bucure=ti =i cu toate acestea nu ve\i ajunge s[o introduce\i]n sufletul d-voastr[, plin de at`tea energii proaspete, care nu au nimic a face cu tot ce poate s[ fie ]ntr-un suflet ce a str`ns at`ta via\[ cultural[, ]n curs de at`tea secole.

Numai c[,]n ceea ce prive=te slavona, nu se poate vorbi de m[rturisiri de acestea ale sufletului rom`nesc]n form[slavon[. Fiindc[aceasta era o cultur[de]mprumut: era cultura biblic[trecut[la Bizan\ =i de la Bizan\ la slavii de dincolo de Dun[re. Prin urmare ce originalitate se putea p[stra]n aceast[cultur[de limb[slavon[? }n general slavii de dincolo de Dun[re ar avea toate motivele s[fie ceva mai mode=ti, de c`te ori ridic[ titluri de acestea de ]nainta=i ai culturii, de mai vechi ]n ale culturii, fiindc[ nu este de fapt vorba de ceva care, la un moment dat, s[ fi pornit din sufletul lor na\ional, ci de o adaptare — c`t de greoaie! — dup[nevoile unui mediu]nc[nedeplin preg[tit pentru exprimarea unor anumite no\iuni, a acestor g`nduri care veneau din antichitatea biblic[ sau din lumea aceea a Bizan\ului, ea ]ns[=i rezultat[ din reunirea, confundarea, str[lucitoare de multe ori, a unor principii foarte deosebite ]ntre d`nsele.

Nu, de cultur[slavon[nu va fi vorba; nu ne putem pierde timpul]n aceste c`teva lec\ii, prin care se ispr[ve=te o catedr[, cu am[nunte care privesc o cultur[pe care d-voastr[sunte\i liberi s[v-o face\i singuri.

Tot a=a de pu\in va fi vorba de istoria tipografiei la noi. O punem de obicei]n c[r\ile noastre de istoria literaturii, pentru c[propor\iile mari ale acestor c[r\i ne]ng[duie luxul de a vorbi =i de tipografie. Dar acestea nu sunt lucruri esen\iale. Eu]mi pot]nchipui pe cineva care, cunosc`nd istoria literaturii noastre, nu ar =ti momentul exact ]n care Macarie Muntenegreanul, venit din Vene\ia, a ]ntemeiat cea dint`i tipografie]n |ara Rom`neasc[, ceea ce de fapt nu era o fapt[ rom`neasc[. Se muta omul cu sacul lui de litere, cu sc`ndurelele lui de pres[, de acolo din Muntenegru, de unde cartea slavon[ se putea vinde cu mai mult[ greutate, la noi, unde era un centru de desfacere pentru aceast[ carte; venea me=terul acolo unde i se deschideau drumuri mai largi pentru meseria lui. Trebuie s[ sc[dem din m`ndria noastr[na\ional[,]n

domenii unde am pus-o pe nedrept, pentru a o str[muta]n alte domenii pe care nu le-am v[zut p`n[acum. Deci, nici de tipografie nu va fi vorba aici.

Nu va fi vorba nici de latura filologic[a acestei literaturi mai vechi, care nu cade]n specialitatea mea; totu=i]mi atribui oarecare competen\[de diletant]n acest domeniu, de=i d-voastr[sunte\i liberi s[mi-o refuza\i =i ve\i avea =i autorit[\i pe care s[v[sprijini\i]n aceasta.

Ci voi c[uta s[ar[t cum am creat noi deosebitele elemente din care se alc[tuie=te forma literar[a culturii noastre na\ionale, opera noastr[de crea\iune]n aceste deosebite domenii.

I. CREAREA LIMBII LITERARE

CUPRINS

Cel dint`i capitol dintr-o istorie a literaturii rom`ne=ti]n\eleas[ ]n felul acesta sintetic trebuie s[fie numit, are dreptul de a fi numit „capitolul cre[rii instrumentului]nsu=i de exprimare“, care este limba literar[.

Cum s-a creat deci aceast[limb[literar[rom`neasc[ =i c`nd s-a creat?

Nu mai tr[im]n vremea]n care lumea]=i]nchipuia c[ ]ntrebuin\area limbii na\ionale rezult[dintr-o concep\ie clar[, dintr-un act de voin\[: se dezvolt[sentimentul na\ional =i, dezvolt`ndu-se, el intr[ ]n lupt[ cu formele str[ine, ceea ce duce la o impunere a limbii vorbite de toat[ lumea. Trebuie s[ ne g`ndim c[,]n timpurile mai vechi, nimeni nu avea respectul limbii vorbite de toat[lumea. Este un fel de snobism]nn[scut]n aceast[mizerabil[=i admirabil[fiin\[uman[, care ne face s[despre\uim un lucru care este al tuturora, pe c`nd, dimpotriv[, lucrul care este al tuturora ar trebui iubit mai presus de oricare, pentru c[el este mijlocul de fr[\ie omeneasc[; dar sufletul omenesc sufer[de acest defect.

Astfel, pretutindeni, limba na\ional[era limba vulgului, era „le vulgaire“, „vulgare eloquium“ =i se]ntrebuin\a c`nd nu se putea face altfel. Se]ntrebuin\a de oameni care nu =tiau mai mult, pentru lucruri care nu aveau nici o valoare deosebit[de exteriorizare; era un lucru intim, familiar, lucru de]nceput =i de]ncercare; era o concesie pe care o f[ceai sl[biciunii d-tale, sau mai ales sl[biciunii altora, care, dac[ai scris]n limba]n care trebuia, nu ar fi primit, nu ar fi]n\eles ceea ce spui; un fel de hain[de interior =i

de diminea\[, un halat, o „pijama“, dac[voi\i, pentru persoanele care]ntrebuin\eaz[acest caraghios ve=m`nt japonez, potrivit pentru am`ndou[sexele.

Deci a vorbi de formarea na\iunii rom`ne, de crearea spiritului rom`nesc ca una dintre condi\iunile]ntrebuin\[rii limbii rom`ne=ti, este a sacrifica pe cineva]nzadar unor zei care au murit.

Totu=i,]n clasele cu mult mai pu\in[cultur[=i care nu aveau]n jurul lor un mediu cultural — c[ci]n timpul dep[rtat al form[rii celor dint`i alc[tuiri ale statelor noastre nu exista un mediu cultural pentru ele — anumite necesit[\i au provocat ]ntrebuin\area limbii rom`ne=ti, care]ns[nu a produs monumente de literatur[scris[. Fiindc[nevoia de a scrie nu o simte toat[lumea; „literatura“, forma frumoas[, este =i satisfacerea unor nevoi practice, sau,]n unele cazuri, o \`=nire nest[p`nit[dintr-un suflet prea plin, dar, nici]ntr-un caz, nici]ntr-altul, pentru a servi necesit[\i de ordin practic, sau pentru a-\i desc[rca sufletul, nu alergi neap[rat la condei, cum alergi uneori f[r[nici o utilitate practic[=i f[r[s[ai nimic]n sufletul dumitale. Toat[literatura aceasta curent[de ast[zi — jocul de rime dificile,]ncercarea de ritmuri dezagreabile,]ntrebuin\area de cuvinte =tiin\ifice culese din dic\ionare, s[r[cia aceasta sufleteasc[de ast[zi, plin[de at`tea preten\ii, poate s[serveasc[ ]n acest domeniu de]nv[\[tur[— literatura aceasta nu o cite=te nimeni, c[ci]=i fac o iluzie poe\ii care cred c[-i cite=te cineva, numai fiindc[pretind c[trebuie o revolu\ie literar[pentru a exprima profunda mizerie a unor biete suflete sterpe, f[r[nici o leg[tur[cu societatea =i cu scopurile acelea]nalte c[tre care tinde omenirea.

Dar anumite necesit[\i de acestea, de ordin practic, au trebuit totdeauna s[creeze]ntr-un moment o „literatur[“, care *nu este scris[* =i care *nu este proz[*. Proza este un produs t`rziu; cineva ar putea crede c[se merge de la proz[la poezie. Nu, se merge de la poezie la proz[. De aceea =i d-voastr[trebuie s[face\i astfel ca =i

sufletul d-voastr[s[treac[de la proza programelor =colare din nou la acea poezie din care se hr[ne=te omul: izvorul curat, ad`nc, ne=tiut, din care porne=te via\a. A=a ]nc`t, am]nceput cu poezia, cu poezia aceea care merge din clas[ ]n clas[=i din curte]n curte. C[ci]i place oricui leg[tura armonioas[a cuvintelor =i a silabelor; de fapt ce este poezia dec`t leg[tura armonioas[ =i misterioas[ a silabelor? C`\i nu au vrut s[disece pe Eminescu, s[afle tainele lui; dar tainele acestea, el]nsu=i nu ar fi putut s[le exprime; ele erau ceva format din ad`ncimea subcon=tientului s[u =i ]n care se ]ngr[m[dise tot ce d[duser[ at`tea genera\ii. C[ci noi purt[m]n noi chemarea genera\iilor de la care venim, =i misterul acela po\i oare s[-l explici =i s[-l pui]n formele ra\ionale? Ce formidabil[=i meschin[eroare!

Se sim\ea deci nevoia de poezie]n leg[tur[cu unele rosturi practice ale poporului nostru; se sim\ea nevoie de puterea de armonie a silabelor, de puterea de rechemare a rimelor. C[ci rima este un mijloc de rechemare, iar nu o floare pus[la ureche; ies de multe ori rime extraordinare, dar niciodat[nu se g`nde=te cineva, la ]nceputurile unei poezii populare, s[ uimeasc[ prin bog[\ia rimei. Se folosea la sf`r=itul versurilor ori=ice form[verbal[sau adjectival[, f[r[prea mult[alegere. Dup[abuzul f[cut de Alecsandri, este natural ca noi s[nu mai facem a=a. Alecsandri]=i f[cea o pl[cere deosebit[din]ntrebuin\area diminutivelor; orice cuv`nt, orice substantiv, orice adjectiv rima]n diminutiv cu orice alt[form[corespunz[toare. Numai c[nu rimau de fapt substantivele, ci diminutivele. +i critica foarte aspr[a unuia din oamenii cei mai sub\iri ai literaturii franceze, Prosper Mérimée, vorbind despre poezia lui Alecsandri, spunea c[, dac[aceast[poezie ar fi adev[rat[, atunci poporul rom`nesc ar fi un b[tr`n popor degenerat. +i]i pl[cea lui s[cread[c[suntem un popor cu mult mai serios, cu mult mai b[rb[tesc, mai roman, dac[vre\i, dec`t ar fi reie=it din diminutivele acestea de gust levantin. C[ci este ceva

]n Alecsandri dintr-o dep[rtat[suflare de v`nt levantin, de pe malul Bosforului, e ceva dintr-un Athanasie Cristopulo; nu se observ[ ]ndeajuns, dar este.

Care sunt aceste necesit[\i de ordin practic din care trebuia s[ias[poezia rom`neasc[?

}n vremea veche nu avem poezie rom`neasc[ scris[, p`n[ ]n secolul al XVII-lea, c`nd apar pentru ]nt`ia dat[r`nduri ritmate =i rimate. Dar trebuie s[ socotim c`teva secole]nainte de bietele versuri de la stema \[rii sau]nainte de]ncercarea, foarte complicat[, a lui Dosoftei de a scrie psalmii]n rom`ne=te, psalmi ai lui care nu sunt deloc o traducere exact[; nu numai ca text nu este exact[traducerea, dar nici m[car sensul nu este exact. +i poate c[tocmai aceasta]i face frumuse\ea: recuno=ti]n psalmii lui Dosoftei o poezie popular[=i de aceea Dosoftei ar trebui s[intre]n ori=ice antologie, =i, a= zice, potrivit cu timpul lui, c[ci ar p[rea altfel un blasfem s[capete un loc pe care Alecsandri nu are dreptul s[i-l dispute.

*Dar trebuiau descoperite]nt`i ritmurile.* Fiindc[ lucrul esen\ial sunt ele, =i, odat[ create, se g[sesc =i cuvintele. Nu cuvintele creaz[ ritmul, ci ritmul creaz[ cuvintele, =i descoperirea cea mare nu este s[ le g[se=ti pe d`nsele, ci ritmul amplu, care r[m`ne ]n ureche. Pe ritmul acesta poate face apoi cineva oric`t[poezie popular[vrea. El este, de altfel, esen\ial =i pentru alt motiv: fiindc[de la el *trebuie* s[se plece. Cercet`nd nevoile esen\iale ale poporului, repede ne d[m seama de necesitatea de a g[si ritmul potrivit cu aceste cerin\e de ordin practic.

Am crezut =i eu c`ndva, =i am scris =i o pagin[ care se citeaz[ deseori de persoane care nu au citit niciodat[ cartea din care e extras[ aceast[ pagin[, ]n existen\a unui anumit p[stor romantic; aceasta ]ntr-o vreme de romantism, pentru mine, c`nd eram aproape de v`rsta d-voastr[, sau chiar ]ntr-o v`rst[mai mic[dec`t cel mai b[tr`n dintre d-voastr[, c`nd am scris *Istoria literaturii*

*rom`ne=ti ]n secolul al XVIII-lea*. Am spus =i eu atuncea c[ p[storul st[, se uit[ la stele =i c`nt[. Numai c`t p[storul nu c`nt[c`nd se uit[ la stele. C`nd se uit[la stele, le admir[, le num[r[, le cunoa=te; dup[aceea, ca ori=ice om, sub z`mbetul stelelor =i al lunii, adoarme, =i are un somn bun, un somn ritmat dac[ voi\i, dar ritmat printr-o suflare ad`nc[, odihnit[;]n tot cazul, nu suflarea care produce poezia. }n cea mai mare parte, ceea ce ne]nchipuim noi c[este un mesagiu de iubire trimis prin v[zduh c[tre dep[rtata aleas[a inimii lui, nu e dec`t o ]ntov[r[=ire ritmat[ a nevoilor vie\ii p[store=ti. Merge ciobanul cu oile =i le c`nt[; le str`nge la mulsoare =i le c`nt[. Desigur c[,]n anume momente, legate =i ele de nevoi practice, deseori colective, nu individuale, se produce poezia popular[. }=i]nchipuie cineva un cioban mut? Un cioban care nu are sim\ul armoniei c`nd vorbe=te? *Sunt* cazuri, dar acesta nu este ciobanul tipic. A-=i]nchipui cineva un cioban care st[numai]ntr-o tind[=i mulge]nseamn[a cunoa=te numai o parte a vie\ii p[store=ti, iar nu via\a p[storeasc[ ]n]ntregime. Cred c[la acest capitol avem]nc[nevoie de foarte multe l[muriri, fiindc[lucrurile acestea le spun]n cea mai mare parte oameni care tr[iesc la ora=e, nu acei care sunt amesteca\i]n via\a de toate zilele a ciobanilor.

Spunea dl Bianu, a=a de frumos, c[ ]=i aminte=te de vremea c`nd p[=tea oile p[rinte=ti. Ar fi bine s[ se g`ndeasc[a ne spune, pe vremea aceea, c`nd i-a venit s[ c`nte, sau *c`nd* le-a venit acelora cu care era ]mpreun[ s[ c`nte? C[ci mi se pare c[acest c`ntec nu l-a putut da dlui, care a plecat de t`n[r la =coal[, ci pentru a c`nta ]\i mai trebuie, pe l`ng[oi, =i altceva: o anumit[v`rst[ =i ceea ce aceast[ v`rst[aduce cu sine. }n orice caz,]ntr-un suflet copil[resc se poate na=te]ntr-o m[sur[mult mai mic[ceea ce se poate na=te]ntr-un suflet de adolescent, care se]ndreapt[c[tre sentimente c`t se poate de l[udabile c`nd sunt curate, =i c`t se poate de rele atunci c`nd sunt provocate de sentimentul

netrebnic al „flirtului“, de care sunt vrednice numai sufletele omene=ti cele mai sterile]n ce prive=te sentimentele adev[rate: este a-\i bate joc de propriile tale sentimente, pentru ca, atunci c`nd vei avea nevoie de d`nsele, s[nu le mai po\i g[si pentru c[le-ai ve=tejit]n t`nd[lelile acestea stupide =i imorale.

Deci iat[una din originile acestui c`ntec: nu se poate ]nchipui via\a p[storeasc[ f[r[ un anumit c`ntec, f[r[trezirea ritmului, f[r[cuvintele care se perind[de la sine]n acest ritm. Noi am dori s[=tim care sunt cele mai vechi dintre c`ntecele b[tr`ne=ti. Din nenorocire nu se poate, =i iat[de ce: nu se poate, fiindc[*aceste c`ntece se \in ]n curent cu vremea*. O vreme le-a creat, alta le-a transformat; unei vremi i-a pl[cut ]ntr-un fel, altei vremi ]i place ]n alt fel. Astfel se introduc mereu modific[rile necesare pentru ca s[ r[m`ie c`ntecul]n curent cu nevoile vremii noi. S-au f[cut]n aceast[direc\ie cercet[ri foarte interesante asupra poeziei spaniole contemporane. Dl Ramon Menéndez Pidal (*Flor nueva de romances viejas, 1928*), cel mai bun cunosc[tor al poeziei epice spaniole, =i, pe al[turi de aceast[poezie epic[, al oric[rei poezii de caracter popular din provinciile spaniole, a g[sit o poezie foarte cunoscut[a unui poet romantic spaniol trecut[ ]n poezia poporului =i]ntr-o form[mai bun[dec`t aceea pe care o avea]n original: anumite asprimi]n silabe, anumite nesiguran\e de ritm au fost]ndep[rtate de popor.

S[zicem c[poezia va trece mai departe =i se va g[si cineva care va]ndrepta ceea ce]ndreptase cel dint`i: se poate ]nt`mpla s[strice forma poeziei =i forma stricat[va merge mai departe =i va omor] forma cea bun[, de=i, din fericire,]n materie de poezie nu se]nt`mpl[ acela=i lucru care se ]nt`mpl[ ]n materie de moned[: aici, moneda proast[gone=te totdeauna moneda bun[, dar]n poezie nu totdeauna forma cea proast[gone=te forma cea bun[.

Acum se deschide o problem[asupra c[reia voi trece foarte u=or, de=i m[simt dator s[o ating, pentru c[a fost ridicat[, aici chiar, de c[tre cineva care cunoa=te bine literatura aferent[, dar care,]n concluziile sale, merge prea departe,]n alt sens dec`t]n sensul obi=nuit.

S-a spus: ce este poezia popular[? O]ntrebare care s-a repetat =i]n ceea ce prive=te costumul popular. Acum c`tva timp, c`nd a venit]n Bucure=ti unul dintre cei mai buni cunosc[tori ai costumului popular din Peninsula Balcanic[, r[posatul profesor =i]nv[\at bulgar +i=manov, spunea: toate costumele acestea, s[zicem cele din Muscel, sunt costume de curte, care au c[zut pe urm[ ]n]ntrebuin\area poporului. Este foarte adev[rat, at`t de adev[rat, ]nc`t]nt`lne=ti costumele cele mai frumoase, cele mai originale, cu mai mult aur =i culoare ro=ie, mai bogate, tocmai ]n p[r\ile acelea unde s-a ]ntemeiat =i s-a dezvoltat la ]nceput via\a istoric[ a principatului muntean: ]n Arge= =i ]n Muscel. Nu g[se=ti dincoace ]n V`lcea, unde nu a existat via\[de curte, unde costumul popular este]n alb =i negru =i]n desemnuri extrem de simple, doar o u=oar[sineleal[ ]n albastru-deschis; pe c`nd dincolo sunt cele mai triumf[toare culori ce se pot]nchipui.

Tot a=a, s-a zis: poezia popular[a f[cut-o un om, =i, dac[a f[cut-o un om, ea nu mai este poezie popular[.

Dar nu se \ine seam[de faptul c[poezia vine din subcon=tient, din acel misterios, ad`nc =i totdeauna incontrolabil subcon=tient al omului. +i nu e mai pu\in adev[rat c[poporul tr[ie=te neindividualizat. Noi ne individualiz[m, ne cre[m individualit[\i, a=a cum putem: unii mai mode=ti:]n felul de a purta p[rul, sau]mbr[c[mintea; al\ii]=i]nchipuie c[s-au individualizat]n domenii superioare, fie chiar dac[aceast[individualizare are valoare numai pentru ei singuri; dar poporul nu este individualizat: *fiecare este popor; un* om este popor. A=a]nc`t poezia pe care o face unul dintre ace=tia *este* popular[, fiind corespunz[toare]ntregii colecti-

vit[\i. Pe de alt[parte poezia aceasta popular[nu poate circula a=a cum circul[produsele noastre literare: avem bani, d[m opera la tipar; exist[o institu\ie care]=i face p[catul cu noi =i din cauza acestei institu\ii mergem cu produsul nostru literar la tipar; dar poezia popular[trebuie s[fie primit[de toat[acea mas[pe care o reprezint[ ]nsu=i creatorul, =i numai astfel circul[. A=adar *poezia popular[este popular[prin toat[popularitatea celui care o produce, prin toat[acceptarea celor care o transmit.*

}n felul acesta v[pute\i]nchipui c`t de ad`nc trebuie s[ne]nchipuim existen\a unei poezii populare, adic[a poeziei]nse=i, c[ci deosebirea aceasta a poeziei]n popular[=i nepopular[se sprijin[adesea pe o simpl[aparen\[. Exist[o poezie, dar se poate]nt`mpla cineva care s[ o scrie =i atuncea, dac[ a scris-o cineva — de multe ori nu „scrie“, ci mai mult ]=i ]ncearc[ doar condeiul — iat-o „cultivat[“, pe manuscripte, pe „tartajul“ lor. Multe dintr-`nsele sunt absolut necuviincioase =i desigur n-ar putea fi citite aici; altele sunt]ns[foarte cuviincioase; de pild[, Conachi =i-a cercat odat[condeiul =i poetul tuturor oft[rilor pentru cucoanele fanariote ale secolului al XVIII-lea a scris:

Lunca strig[, lunca zbiar[,
Pentr-un pui de c[prioar[.

V[pute\i]nchipui d-voastr[pe Conachi, cu i=lic =i cu ciubuc =i papuci, fa\[ ]n fa\[cu un pui de c[prioar[! Nu se poate]nchipui.

Astfel deosebirea]ntre poezia popular[=i poezia care n-ar fi popular[e cu des[v`r=ire de suprafa\[, =i, cu toate c[ de ]ntrebuin\are curent[, nu are nimic care s[ o legitimeze ]n ad`nc.

Dar mai este altceva dec`t ciobanul]n cale =i la lucru: oamenii joac[, danseaz[. Este la]nceput o datorie religioas[,]n afar[de o manifestare instructiv[. C[ci fiecare,]n anumite]mprejur[ri, sim\im c[ne vine a juca =i nu]n\elegi]n adev[r muzica dac[ ]ntr-un

anume moment nu sim\i tres[rirea, pe care o st[p`ne=ti, a ]ntregii tale fiin\e, chiar dac[ nu ai ]nv[\at c`ndva dan\ul, =i, iar[=i, nu exist[poezie bine ritmat[care, f[r[s[-i cuno=ti melodia, s[nu provoace un]nceput de melodie]n urechea cui este un om complet, c[ci sunt fiin\e necomplete care nu pot prinde o bucat[de c`ntec, ceea ce e o infirmitate.

Poezie, c`ntec, adic[ muzic[, =i dan\ sunt lucruri legate ]mpreun[, =i zeii din antichitate a=a erau sl[vi\i; ]n timpurile noastre aceasta nu se mai poate ]nchipui. V[ ]nchipui\i ]n mijlocul slujbei credincio=ii ]ncep`nd a s[lta dup[cuvintele ritmate spuse de preot! Decen\a noastr[de ast[zi ni-o interzice. Dar odinioar[nu era a=a; ar fi fost suprem[indecen\[s[continui,]n asemenea momente, r[m`nerea ]n starea de ]ncremenire paralizat[, a=a cum cere buna-cuviin\[ din timpurile noastre. Prin urmare era dan\ul. Totdeauna au fost dan\uri =i ele au o vechime imemorial[: vom ]nt`lni totdeauna aceste mi=c[ri ritmice ale picioarelor =i uneori =i ale m`inilor, ]n felul cum, de pild[, fac ast[zi \[ranii no=tri. Dar *dan\ul cere c`ntec, =i c`ntecul cere poezie. Dan\ul se cere punctat, =i se puncteaz[ cu literatur[*. }n dispozi\ia aceea cu totul special[ pe care o provoac[ dan\ul, s`ngele merge mai repede, mai bogat;]n contactul acesta al m`inilor, al trupurilor, ]n atmosfera aceasta cu totul special[, fiecare, de la o bucat[ de vreme, nu mai vede pe toat[ lumea, ci un suflet prieten sau unul du=man, =i pentru sufletul du=man arunc[ ]n\ep[turi, pentru sufletul prieten trimite z`mbete, care toate se cristalizeaz[ ]n literatur[.

A=a]nc`t *poezia cea mai veche este ]n leg[tur[ cu necesit[\ile unei vie\i practice, care cer neap[rat, f[r[ nici un fel de m`ndrie, f[r[nici un fel de prietenie sau aspira\ie c[tre eternitate, crea\ia literar[.*

Dar mai este =i altceva: via\a de curte. Via\a de curte de ast[zi este prins[, de o parte,]ntr-o anumit[etichet[, de alt[parte,]n

intrig[. Din aceasta se compune via\a de curte]n timpurile noastre: solemna etichet[ ]n fa\a tuturor, intriga pentru intimi. Dar via\a aceasta de curte nu era a=a =i odinioar[. Odinioar[erau ospe\ele cele mari. }n a mea *Istoria rom`nilor prin c[l[tori*, se poate vedea o sumedenie de banchete din acestea domne=ti. Ne descrie un francez pe la 1570, aici, ]n Bucure=ti, curtea lui Alexandru-Vod[, fiul lui Mircea. }ntr-un anume moment se aduce vin, =i era o datorie pentru boieri s[ bea, de c`te ori se ridica p[harul,]n s[n[tatea,]nt`i, a lui Dumnezeu, trei cuvinte rom`ne=ti, care ni-au fost p[strate]n descrierea lui l'Escalopier, apoi]n s[n[tatea]mp[ratului, adic[a sultanului, =i]n unele cazuri, c`nd era un trimis str[in sau un c[l[tor venit din Occident, domnul f[cea din ochi c`nd spunea „]mp[ratul“, ceea ce]nsemna c[era vorba nu de]mp[ratul din Constantinopol, ci de cel cre=tin de unde venea solul sau c[l[torul. Apoi se bea]n s[n[tatea lui vod[=i]n sf`r=it ]n s[n[tatea tuturor. Mesele acestea \ineau ceasuri ]ntregi =i, p`n[nu adormea toat[lumea, nu]ncetau.

Dar pentru astfel de petreceri trebuie c`ntec: vechiul c`ntec b[tr`nesc, c`ntec b[tr`nesc pe care ]l ]nt`lne=te cineva =i]n vremea lui Atila; c`nd se ]ntorcea ]n ringul lui panonic ]n secolul al V-lea, era ]nt`mpinat de fete germane care c`ntau pe dou[ r`nduri, glorific`ndu-l. }n locul lui Atila, ]nchipui\i-v[ un domn de al nostru care se ]ntoarce biruitor. }n loc ca la primire s[ i se prezinte discursuri, era primit cu c`ntece. C`nd a intrat Mihai Viteazul ]n Ardeal — avem m[rturii ungure=ti contemporane — mergeau al[turi cu d`nsul l[utarii care „ziceau“. }=i]nchipuie cineva c[ziceau numai din vioar[? Ziceau din vioar[, dar,]n acela=i timp, c`ntau c`ntecul, poezia aceea, venit[din Peninsula Balcanic[la noi.

S[-mi da\i voie s[strecor cu aceast[ocazie o explica\ie la care \in. Eu nu cred c[s`rbii *au creat* c`ntecul popular; i-au dat o form[str[lucit[, dar c[l-au creat nu pot admite. Iat[de ce: fiindc[de obicei c`ntecul popular se afl[ ]n momente de mare triumf

na\ional, sau]n clipa unei ad`nci suferin\e na\ionale. Dar c`nd s-a ivit c`ntecul popular s`rbesc, balada s`rbeasc[? Nu ]n epoca de triumf a lui +tefan Du=an, nici dup[ ad`nca umilin\[din secolul al XV-lea; a doua zi dup[Cosovo nu era atmosfera trebuitoare pentru a se crea balade. }n timpul din urm[s-au f[cut analize foarte am[nun\ite =i]ngrijite asupra baladei s`rbe=ti =i s-au descoperit p[r\i luate de-a dreptul din *chansons de geste* ale francezilor. A=a ]nc`t mig[loasa cercetare filologic[d[dreptate]ndr[zne\ei mele ipoteze. Un singur popor a creat c`ntecul acesta ]n epoca evului mediu: e poporul francez. De la francezi a mers c`ntecul]n Italia, prin dinastia de Anjou,]n Neapole =i Sicilia, =i de acolo a trecut pe coasta Peninsulei Balcanice,]n Albania, unde a influen\at via\a s`rbeasc[. A=a ]nc`t de la luthierii dep[rtatului ev mediu p`n[ la al[utarii sau l[utarii de pe vremea lui Mircea cel B[tr`n este o continu[dezvoltare.

Am ascultat]nt`i la curtea noastr[ c`ntece de s[rb[toare slavone care au mers p`n[ ]n plin secolul al XVI-lea, c[ci la 1570 ]nt`lnim]nc[astfel de c`nt[re\i ambulan\i la curtea lui +tefan Báthory, rege al Poloniei. Apoi s-a c`ntat rom`ne=te. S-a c`ntat sub Constantin Basarab, pe la 1650 „viersul fetei care =i-a pierdut oile]n mun\i“, care se c`nt[ =i azi ]n Polonia =i care =i azi r[sun[ la l[utarii din V[lenii-de-Munte. }n *Via\a lui Constantin-Vod[ Cantemir* de Dimitrie Cantemir, se poate vedea un pasagiu de care s-a ocupat =i profesorul polon Wendkiewicz, ]n care se prezint[ un mare rege polon, Ioan Sobieski, st`nd la o mas[de acestea =i, dup[ce b[use pu\intel mai mult, cum n-avea la]ndem`n[ c`nt[re\i, c`nt`nd, el, care =tia rom`ne=te:

Constantine, fugi bine,
Nici ai cas[,
Nici mas[,
Nice drag[jup[neas[.

+i Constantin Cantemir i-a r[spuns c[jup[neasa i-a murit de mult[vreme, dar,]n ce prive=te casa, a preg[tit-o pentru oaspetele pe care]l a=tepta. Fiul de r[ze= din F[lciu a avut f[r[ ]ndoial[mai mult[atitudine de curte,]n felul lui Ludovic al XIV-lea, dec`t marele rege polon.

Dar p`n[ ]n acea epoc[, foarte t`rzie, obiceiul se p[streaz[. }nt`i ]n slavone=te s-a auzit c`ntecul, pe urm[,]n a doua epoc[, s-a auzit acela=i c`ntec ]n rom`ne=te, pe subiectele s[rb[tore=ti. Literatura noastr[a f[cut,]n dezvoltarea ei, p`n[ foarte aproape de noi, acela=i lucru: pe subiecte str[ine a pus cuvinte rom`ne=ti =i pe urm[a ajuns la ceea ce este de dorit s[se ajung[din nou ast[zi]n domeniul literaturii mult mai]nalte: pe cuvinte rom`ne=ti s[ se pun[ lucruri care, fiind rom`ne=ti, s[se integreze]n cultura general[a timpului. A=a se pune problema, iar nu ca]n anumite foarte preten\ioase reviste care sunt]n m`na d-voastr[ a tuturora. *Nu te po\i integra ]n cultura universal[ dec`t aduc`nd o not[nou[ ]n aceast[cultur[. Nimeni nu ne cere s[ ]mplinim func\iunea de umili reprezentan\i,]ntr-o \ar[inferioar[, ai unei glorioase culturi care]ncape foarte bine]n marginile unui mare popor.*

Va s[zic[, iat[cum s-a produs poezia la noi: c`ntecul b[tr`nesc de curte, c`ntecul epic, al[turi de c`ntecul ciob[nesc, \[r[nesc,]nso\ind actele vie\ii obi=nuite, ale vie\ii \[ranului.

Dar]ntre aceste dou[trebuie s[se mai adauge]nc[un izvor de poezie: *sunt s[rb[tori care cer neap[rat c`ntec* — acesta este domeniul religios — *sunt supersti\ii care cer neap[rat, =i ele, c`ntec,* c[ci nu po\i s[vr[je=ti pe nimeni cu un discurs]n Parlament. Nu po\i cu proza, ci trebuie poezia ne]n\eleas[, misterioas[, de cuvinte rare, legate,]ntr-un chip neobi=nuit, adic[*desc`ntecul*. Dar, de alt[ parte, sunt =i s[rb[tori =i acte religioase ]n via\a omului care nu se pot f[r[ de c`ntec. La na=tere, la botezul copilului nu se mai c`nt[ la noi, dar, desigur, sunt popoare la care se c`nt[, popoare

care]ntov[r[=esc fiecare moment al vie\ii cu un c`ntec. Nu se mai c`nt[la nun\i, dar odinioar[mergeau fl[c[ii c[l[ri, care ajungeau la mireas[spun`nd c[ sunt soli ai ]mp[ratului la curte str[in[ =i se vorbea =i de o ciut[ care se afl[ ascuns[ ]n p[dure =i, dac[ nu se d[, amenin\au cu r[zbunarea. S-ar mai putea g[si asemenea obiceiuri ]n care c`ntecul]=i are rostul lui. Am putut s[v[d c`ndva o astfel de nunt[, ]n secuime: treceam cu trenul =i =oseaua era plin[ de asemenea fl[c[i c[l[ri care f[ceau nunta ca ]n vremurile cele vechi, acum vreo dou[zeci de ani. Pe l`ng[ora\iile acestea de nunt[, sunt *bocetele* la]ngropare — asemenea cu cele din Corsica — din care unele sunt foarte frumoase, =i at`tea genera\ii au sim\it nevoie de ele. Pe urm[, la s[rb[torile religioase, la Pa=ti, la Cr[ciun, erau desigur iar[=i c`ntece. Biserica a m`ncat ]n mare parte c`ntecul popular, dar nu l-a putut m`nca detot =i pretutindeni, =i nu se poate nici ast[zi s[rb[toare de iarn[ f[r[ s[ se aud[ acest c`ntec, care, lucru foarte curios, dup[cum l-am spus =i cu alt prilej, l-am]nt`lnit =i ]n Norvegia, cu des[v`r=ire la fel ca =i la noi.

Dar via\a se cere =i]ndreptat[. Mo=negii, care au tr[it-o, spun cuvinte care sunt bune de p[strat. Ritmul, pe care l-au g[sit, ajut[la aceasta.

Avem astfel =i *proverbele*. Proverbele acestea,]ntr-o form[ritmic[, sunt foarte deseori rimate. De ex. „frate ca frate, dar br`nza cu bani“, sau, cum se zice ]n Moldova: „m`\a cu clopo\ei =oareci nu prinde“, cu mai mult sim\ al ritmului dec`t dovedesc muntenii spun`nd: „pisica cea cu clopo\ei nu prinde =oareci“. De unde vin proverbele? De ce s-au r[sp`ndit proverbele? Sunt ele un lucru care a r[s[rit la]nceput, a=a dintr-o dat[, sau sunt r[m[=i\ele unor buc[\i literare care au p[truns]n sufletul poporului =i s-au p[strat acolo cu forma ritmic[pe care le-a atribuit-o un om la un anume moment? Eu sunt pentru ultima solu\ie.

Dealtfel, g`ndi\i-v[la Grigore Alexandrescu =i la al\ii: din fabulele lor, anumite fragmente au devenit populare.

Iat[deci un ultim izvor de poezie. Acum ajung =i la *originea prozei*. +i aici sunt]ntr-o divergen\[de p[reri, pe care din nenorocire nu o pot]nl[tura, cu o parte din cercet[torii limbii rom`ne=ti.

Noi avem,]n afar[de unele]nsemn[ri]n marginea documentelor — documentul este slavon =i,]n margine, sunt]nsemn[ri rom`ne=ti, prea pu\ine — ]n afar[ de anumite ]nsemn[ri de pe dosul documentelor, unde se rezum[ ]n c`teva cuvinte cuprinsul actului, =i alte]nsemn[ri, precum, de pild[, men\iunea]n care se spune, cu privire la tratatul de pace]ncheiat]ntre +tefan cel Mare =i Ioan Albert, regele polon, c[au existat trei forme: o form[latin[, o form[rutean[=i una „valah[“. Rutean[, aceasta]nsemneaz[forma slavon[; prin urmare a trebuit s[existe o ciorn[ ]n limba rom`neasc[. Ciornele acestea ]n rom`ne=te se v[d foarte bine prin h`rtiile lui Petru +chiopul. }nainte ]ns[ de acestea existau =i altfel de ]nsemn[ri. }n Socotelile Sibiului, la ]nceputul secolului al XVI-lea, se vorbe=te iar[=i de acte scrise ]n rom`ne=te. +i]nc[de la 1521 avem scrisoarea lui Neac=u din C`mpulung, care d[ =tire bra=ovenilor de anumite mi=c[ri ale turcilor: e scris[ ]ntr-o rom`neasc[perfect gramatical[. Iat[at`tea cazuri de ]ntrebuin\are a limbii rom`ne=ti]n acte scrise p`n[la 1550.

Dar mai este =i altceva — =i aceasta nu am spus-o p`n[ acum: c`nd se f[cea pe vremuri o v`nzare, la noi, se redacta un zapis ]n care se ar[ta felul ]n care se ]n\elegea cump[r[torul cu v`nz[torul; zapisul era]n rom`ne=te =i cu acest zapis se duceau p[r\ile la domnie, de unde se da actul slavon. Pentru epoca mai nou[, de la 1590—1600 ]nainte, zapisele sunt foarte multe; pentru epoca mai veche zapise private nu mai exist[, nu ni-au r[mas dec`t actele publice slavone. Dar ce]nseamn[aceasta: c[pisarul]=i da

osteneala s[culeag[din auz, din ceea ce]i spuneau]mpricina\ii, care sunt condi\iile v`nz[rii? Cine =i-ar putea ]nchipui un pisar av`nd aceast[ ]nsu=ire? Oriunde este a se stabili un act definitiv, se cer alte acte dup[care s[se poat[lua scriitorul. Aici,]n Facultate, de pild[, nimeni nu ar consim\i s[fie secretar dac[ar trebui, la]nscrierea studen\ilor, s[ ]ntrebe pe fiecare unde s-a n[scut, cum i se numeau p[rin\ii =i care]i este v`rsta. Se cer acte =i pe baza acestor acte mai vechi se scrie =i actul nou. Sunt convins c[ ]n vremea aceea veche, c`nd satele nu aveau logofe\i de slavone=te, zapisele se f[ceau]n limb[vulgar[=i apoi p[r\ile mergeau cu aceste zapise la logof[tul domnesc. Numai c`t, pentru vremea mai veche, ]nse=i actele de proprietate s-au p[strat at`t de rar =i este adev[rat c[ ]n vremea aceea h`rtia se]ntrebuin\a cu mult mai pu\in; ceea ce ar putea s[fie o obiec\ie fa\[de ipoteza mea, dar nu una care s-o poat[ ]nl[tura.

Dar, pe l`ng[ aceast[ presupunere, pe l`ng[faptul c[, odat[ce limba na\ional[a fost]ntrebuin\at[ ]n poezie, nu putea z[bovi prea mult momentul c`nd se va ajunge la]ntrebuin\area ei]n proz[— experien\a o putem face cu Fran\a, cu Italia, cu toate popoarele din Peninsula Balcanic[— mai avem =i a=a-numitul *Codice Vorone\ian*, anume p[r\ile de *Scriptur[* din Vorone\, tip[rite de r[posatul Sbiera]n mod foarte solemn, de=i ele fuseser[descoperite de un modest diletant din Bucure=ti, profesorul Cre\u, care avuse naivitatea s[cread[c[descoperirea i-ar da dreptul =i la publicare.

Acest *Codice Vorone\ian*,]mpreun[cu *Psaltirea +cheian[* =i cu *Psaltirea Hurmuzachi*, formeaz[un grup de trei c[r\i]ntregi, la care se pot ad[ugi fragmente — =i sunt sigur c[ ]nc[nu s-a ispr[vit cu descoperirea acestor fragmente, numai c`t lumea nu-=i d[ totdeauna osteneala s[ caute ]n leg[turile c[r\ilor, unde am g[sit adev[rate tezaure; acum mai de cur`nd am aflat din ale lui Coresi o Psaltire slavo-rom`n[ din care se p[streaz[ numai c`teva r`nduri

trunchiate. O cercetare ad`ncit[, mai ales a locurilor ardelene, ar putea duce la bune rezultate =i nu voi uita niciodat[ pl[cerea pe care am avut-o g[sind textul rom`nesc =i slavonesc, unul]n ro=u, altul]n negru,]ntr-un fragment care d[dea]ndat[dup[1500]nc[o form[a uneia din c[r\ile sfinte. Dar toate aceste c[r\i =i fragmente, care ni s-au p[strat, de fapt nu constituiesc o literatur[. Ele reprezint[*numai fabricarea instrumentului literar, fabricarea prozei rom`ne=ti*. De aceea am dat primei lec\iuni caracterul acesta.

Eu cred c[*aceste traduceri]n rom`ne=te ale c[r\ilor religioase sunt ]n leg[tur[ cu mi=carea husit[*; nu cred nici acum c[ ar putea fi ]n alt[ leg[tur[, cu vremea luteranismului. E sigur c[ nu avem a face cu lucr[ri pornite din ]ndemnul nostru. }n privin\a aceasta dovad[ foarte bun[ e faptul c[ se g[se=te Crezul cu purcederea Sf`ntului Duh din Tat[l =i din Fiul, acel „filioque“ catolic — care, e drept, s-ar potrivi =i pentru epoca luteranismului; acest „filioque“ arat[c[traducerile rom`ne=ti au fost lucrate nu numai]n afar[de ortodoxie, dar =i]n afar[de *con=tiin\a deosebirilor dintre catolicism =i ortodoxism, de voin\a de a face deosebire]ntre crezul catolic =i]ntre crezul ortodox*. Este vorba prin urmare de *introducerea limbii vulgare dup[exemplul apusenilor,]ntr-o vreme]n care apusenii ar fi cerut acest lucru, =i vremea aceasta nu poate fi dec`t vremea husit[*.

De ce cred eu — ast[zi =i cu argumente noi — c[aceste traduceri sunt din epoca husit[? }nt`iul argument pe care-l pot aduce rezult[ din *citirea ]ns[=i a textelor*: nu avem dec`t s[punem al[turi limba din *Codicele Vorone\ian*, din *Psaltirea +cheian[* =i din *Psaltirea Hurmuzachi* cu scrisoarea lui Neac=u din C`mpulung, care este perfect databil[, pentru c[ e vorba acolo de o expedi\ie a ]mp[ratului turcesc Soliman, din anul 1521: de o parte o limb[ care se ]ntrebuin\eaz[ prima oar[, de alta o limb[ de ]ntrebuin\are curent[. Dar s-a spus: ]ntr-o parte avem limba unui col\ pierdut de lume, pe c`nd dincoace avem limba cu cuprinsul regiunii

aceleia]n care s-a creat limba rom`neasc[ literar[. Da, aceasta ar fi adev[rat pentru *teritorii mult mai ]ntinse* =i care nu ar avea o *circula\ie interioar[*; dar poporul rom`nesc este un popor de *continu[circula\ie interioar[*, c[ci omul din mun\ii Ardealului merge p`n[ la Nistru =i dincolo de Nistru, p`n[ ]n fundul Dobrogei, aceast[regiune alipit[mai t`rziu la regatul Rom`niei. Pe de alt[parte, deosebirile sunt a=a de mari,]nc`t este imposibil s[nu se simt[, =i instinctiv, c[este vorba de o limb[din alt[epoc[.

Dar nu este numai at`ta. Husitismul ajunsese pretutindeni ]n vecin[tatea noastr[; era ]n Ungaria de nord, ]n Polonia. Mai mult: husitismul a intrat la noi ]n Moldova ]n cea dint`i jum[tate a secolului al XV-lea: la Trotu=, s-a scris Sf`nta Scriptur[ pe ungure=-te, de refugia\i husi\i, pentru care am =i avut conflicte cu polonii, cari ]nvinov[\eau pe Alexandru cel Bun c[ ad[poste=te predicatori eretici. Influen\a aceasta husit[, ]n urma lucr[rilor dlui Macurek, un t`n[r ceh care a stat la noi mai mult timp =i care =tie bine rom`ne=te, cap[t[ ]nc[ mai mult[ amploare: vedem o p[trundere =i mai ad`nc[dec`t ni-am putut-o ]nchipui p`n[acuma.

Fire=te c[, discut`nd limba, poate s[ ajung[ cineva la alte concluzii dec`t ale mele, dar, dup[cum am ar[tat]n alt[parte,]n expunerea mea despre istoria literaturii religioase, care a trecut apoi =i]n *Istoria literaturii rom`ne*, sunt acolo termeni]n ce prive=te guvernarea =i administrarea poporului care sunt *anteriori epocii]n care s-au organizat principatele noastre*, anteriori desigur epocii lui Alexandru cel Bun]n Moldova.

Cred c[locul de alc[tuire a c[r\ilor a fost]n Maramure=. Acolo era marea m[n[stire din Peri, stavropighia legat[de Patriarhia din Constantinopol,]nc[la sf`r=itul secolului al XV-lea. Acolo s-au f[cut, dup[ mine, cele dint`i traduceri ale Scripturii, din care o parte este cuprins[ ]n *Codicele Vorone\ian* =i alta]n cele dou[Psaltiri. Maramure=ul nu era o regiune r[zlea\[, ci st[tea]n cea mai str`ns[leg[tur[cu Moldova. S-a dovedit acum]n urm[, prin

descoperirea f[cut[de dl Petrov, profesor rus de la Universitatea din Petrograd, leg[tura str`ns[ a Maramure=ului, confundarea aproape a acestei regiuni cu \ara de peste mun\i. Precum undeva ]n \inutul Inidoarei, la o biseric[ de la ]nceputul secolului al XV-lea, f[cut[ de ctitori rom`ni din jurul regelui Sigismund, este o inscrip\ie slavon[, ar[t`nd c[ regiunea era ]n str`ns[leg[tur[cu regatul muntean, tot a=a s-a g[sit un zapis slavon de la]nceputul secolului al XV-lea]n Maramure= — regiune supus[st[p`nirii ungare =i unde ar fi fost fireasc[ ]ntrebuin\area limbii latine — care e redactat]n limba slavon[,]ntrebuin\at[a=a cum era]ntrebuin\at[la noi, ceea ce]nseamn[c[ ]ntr-adev[r era acea comunitate de via\[ ]ntre Maramure= =i Moldova.

}n sf`r=it, un argument care mi se pare absolut decisiv: se afl[ ]n *Codicele Vorone\ian* cuvintele „chesar“ =i „crai“, =i aceasta nu poate ]nsemna dec`t Sigismund regele Ungariei, care era =i]mp[rat, o no\iune a puterii supreme care apar\ine]nceputului veacului al XV-lea.

Limba c[r\ilor acestora este, o repet, cu des[v`r=ire aspr[, sim\ul stilului nu exist[ deloc, traducerea este p`n[ ]ntr-at`ta de nedibace ]nc`t, dac[se g[se=te un cuv`nt de origine greceasc[ pe care traduc[torul nu l-a ]n\eles ce ]nseamn[, ]l reproduce tocmai a=a („estacti“ =Õ sttha, t[m`ia).

Dar elaborarea limbii s-a f[cut =i altfel. Prea mult se crede c[o limb[se dezvolt[numai prin scris; ea se dezvolt[=i prin]ntrebuin\area ei curent[, =i, cu c`t o ]ntrebuin\eaz[ o clas[ mai mult, folose=te aceast[ limb[ literar[. Nu a= zice c[ limba rom`neasc[de ast[zi s-a format]n Adun[rile Regulamentului Organic sau]n cele dint`i parlamente rom`ne=ti, dar nu se poate spune c`t de mult a folosit limba literar[pe care o scriem =i o vorbim ast[zi de la dezbaterile acestea parlamentare, de la procesele de tribunal, de la toate aceste]mprejur[ri]n care limba nu se poate

]nf[\i=a oricum, ci trebuie s[ ]mbrace oarecare decen\[. +i, iar[=i, dac[=coala noastr[, literatura noastr[au c[p[tat, de la o bucat[de vreme, un trivial aspect pornografic, sc`rbos, aceasta se datore=te faptului degener[rii vie\ii politice =i sociale de la noi: limbajul boieresc se cobora odinioar[ p`n[la c`rcium[; limbajul de c`rcium[se ridic[acum p`n[ la presa cea mai citit[ =i este de g[sit p`n[=i]n discu\iile din Parlament.

Limba rom`neasc[, instrumentul nostru literar, a trecut de la =ov[irea naiv[ a celor dint`i traduceri la limba clar[a lui Neac=u din C`mpulung =i apoi la frumoasele scrisori din vremea lui Petru +chiopul, ori la acea scrisoare minunat[de pe la 1610—1620, pe care boierii munteni o trimiteau lui Radu +erban, domnul lor pribeag[1] .

[1] „Prea-milostive Doamne, s[fii dumneata s[n[tos. Rug[mu-ne Domniei Tale ca Domnului nostru cela milostivul. Pentru care lucruri =tii dumneata c`nd ne-am desp[r\it de dumneata: ]n ce credin\[ ne-ai l[sat ]n aceia suntem =i p`n[acum, =i de c`teva ori am trimes de am dat ]n =tire dumitale, =i cu mare fric[, ca s[ nu pierdem capetele de acest Domn turc. +i dumneata p`n[acum nici un lucru adeverit nu ni trime\i, ce numai n[dejde. Ce noi]ntr-aceast[n[dejde c[dem la lucruri foarte grele, c[,]nt`i,]n \ara noastr[acum strig[hogea, c[-=i \ine acest Domn fra\ii =i surorile]n cas[cu el =i sunt turci. +i robii cari au sc[pat de prin catarge =i de printr-alte robii, m[car de la Mihai-Vod[, Domnul cine este]n \ar[el]l d[turcilor, — =i alte multe nevoi care nu le-am scris. Acum]n\elegem c[are turcul g`nd s[ se puie ]n \ara noastr[ Pa=[, a=ijderea =i ]n \erile ce sunt vecine cu noi. Deci, dac[ vom c[dea noi la aceia, s[ r[m`ie]n \ara noastr[Pa=[, =i m[n[stirile =i bisericile noastre s[fie meceturi turcilor, =i coconii no=tri s[-i fac[ieniceri, =i fetele noastre s[le ia turcii lor muieri, cum fac]ntr-alte \eri ce sunt supuse lor, deci noi, din zilele lui Mihai-Vod[, de c`nd ne-am supus =i ne-am jurat cre=tinilor, pentru aceia ne-am jurat =i ne-am supus noi supt }mp[ratul cre=tinesc, ca s[ nu c[dem noi la un lucru ca aceasta. Drept aceia am t[rpit noi mari cheltuiele =i robii =i arsuri =i s`nge v[rsat pentru cre=tini, ca s[avem c[utare la nevoia noastr[. Ce mult ne mir[m: au dumneata nu faci =tire }mp[ratului de nevoile noastre? Ce, de este vina din dumneata, c[nu faci]n =tire]mp[ratului s[ne caute la

Aceast[limb[s-a f[cut pe c`mpiile de lupt[, ]n sfaturile domne=ti, ]n toat[ via\a noastr[ na\ional[ necontenit mi=cat[. +i nu poate s[ existe un instrument de literatur[, nu poate s[ existe literatur[ dec`t aceea care este ie=it[din]ntregimea vie\ii na\ionale.

---

nevoile noastre, Dumnezeu]\i va fi platnic, cum te-ai jurat cu noi. Ce trebuie=te dumneata plecat =i cu lacr[mi de la noi s[aduci aminte }mp[ratului nostru. Noi c[, m[car s[[=dac[] n-am fi noi avut nici o tocmeal[cu cre=tinii =i acum am striga mila }mp[r[\iei Sale,]nc[s-ar c[dea s[ne caute, fiind noi cre=tini — c[s[nu r[m`nem p[g`ni. C[ci inima noastr[nu se poate suferi cu p[g`nii. C[ci =i an, c`nd am venit cu turcii lui B[tur (Gabriel Báthory) =i atunce numai ce a=teptam s[auzim de dumneata =i de ceva oaste cre=tineasc[; noi ne grijisem c[s[fim vr[jma=ii lor cei mai mari, cum am f[cut =tire dumitale. Ce ne rug[m dumitale, d[ ]n =tire }mp[r[\iei Sale, c[acum este vreme bun[, =i suntem to\i gata a sluji }mp[r[\iei Sale =i dumitale, cum veri]n\elege dumneata =i de la logof[tul Oancea. M[car c[[=de] nu ne-am]mpreunat noi cu Logof[tul, iar, dac-a venit sluga Logof[tului, toate pe r`nd i-au f[cut]n =tire cu omul nostru, cum stau lucrurile de]ncoace. Care nu suntem noi]ndoi\i c[nu vor veni]n =tire dumitale. Ce ne rug[m s[fie cu tain[acest lucru. C[, de s-ar]n\elege, to\i ni-am pierde capetele. S[fii dumneata s[n[tos, amin. Scris April 29 de zile.

Noi, to\i, boierii din \ar[, =i de la slujitori, pleca\i ne]nchin[m dumitale“.

II. PRIMUL FOND STR{IN AL LITERATURII ROM~NILOR

CUPRINS

Dup[ce s-a ar[tat cum s-a alc[tuit limba literar[, poate s[se prezinte evolu\ia subiectului]nsu=i. Limba literar[, ori dac[este veche — limba de caracter universal, r[sp`ndit[ ]n toate regiunile acestea ale Sud-Estului Europei, limba slavon[— ori dac[e cea nou[vulgar[, trebuie s[se aplice la un subiect; limba este o form[=i aceast[form[trebuie s[se aplice unui fond. Prin urmare care este fondul la care se aplic[ea?

}n ce prive=te fondul, e de f[cut o deosebire, care va fixa o margine]ntre dou[ ]mp[r\iri: anume *fondul str[in* =i *fondul indigen.*

Orice literatur[se adreseaz[,]n momentul]n care un popor]ncepe abia s[capete con=tiin\a de el]nsu=i =i s[-=i pun[mai clar, mai de aproape =i mai ad`nc problemele care-l privesc pe d`nsul, la modele care nu sunt ale lui — =i sunt cazuri c`nd, =i ]ntr-o literatur[ dezvoltat[, p[r[se=te cineva fondul indigen pentru a se adresa unui fond str[in, c`nd p[r[se=te leg[tura cu via\a]ns[=i a societ[\ii pentru a se]ndrepta spre subiecte care vin de aiurea =i sunt]n leg[tur[cu alte societ[\i. Dar pentru ori=ice societate]ncep[toare lucrul acesta este firesc: *o societate]ncep[toare nu este]n stare s[-=i caute ea]nse=i subiectele sale*. „A te cunoa=te pe tine]nsu\i“ este un lucru foarte greu, cu toat[recomanda\ia lui Socrate =i a tuturor celor care l-au urmat, pentru ori=ice individ =i cu at`t mai greu pentru o societate, care reprezint[ un fenomen complex. Societatea c[ut`ndu-=i subiecte]n literaturi str[ine se adreseaz[mai ales la *acelea care sunt legate mai str`ns de d`nsa*, prin anumite leg[turi, s[zicem, de *autoritate.*

La noi, limba slavon[era]ntrebuin\at[ ]n biseric[=i era]ntrebuin\at[ ]n cancelarii; fereasc[Dumnezeu, niciodat[, cum s-a crezut de]nv[\a\i de dincolo de Dun[re,]n rela\iuni politice! Niciodat[boierii]ntre d`n=ii, sau domnul cu boierii s[i, nu au vorbit limba slavon[; niciodat[slavona nu a servit drept limb[de]ntrebuin\are]n clasa de sus. +i, dac[rela\iunile politice au fost f[cute]n limba slavon[, aceasta se datore=te unui fapt pe care]l voi ar[ta acum. Limba slavon[o luasem de la vecinii no=tri de dincolo de Dun[re. Nu putea fi]ns[vorba de un]mprumut care ar ar[ta o recunoa=tere de superioritate fa\[de ace=ti vecini a=a cum au c[utat s[argumenteze,]n anumite momente ginga=e ale istoriei noastre, bulgarii, care sim\eau nevoie s[se afirme]mpotriva noastr[; nu]nseamn[c[am primit cultura noastr[de-a gata, f[cut[de d`n=ii, ceea ce ar ar[ta c[ nu am fost ]n stare s[ ne preciz[m firea na\ional[ =i c[ ne-am folosit de rezultatele unor osteneli culturale care au fost proprii ale lor. Aceasta este cu des[v`r=ire fals.

Am luat de la slavii de peste Dun[re fiindc[*ei erau prezentatorii]n form[slavon[ai culturii bizantine*, care cultur[bizantin[fusese,]nainte de aceasta, grecizat[, =i nu era de fapt dec`t vechea cultur[roman[, greco-roman[, elino-roman[, dac[voi\i, vechea cultur[mediteranean[, trecut[de la]ntrebuin\area limbii latine la]ntrebuin\area limbii grece=ti, nu ca limb[superioar[, ci fiindc[nu se mai =tia, nu se mai]ntrebuin\a curent,]n aceste regiuni ale }mp[r[\iei bizantine, limba latin[. S-a trecut de la limba latin[la limba greceasc[pentru c[limba greceasc[era o limb[vulgar[pe care o]ntrebuin\a poporul, iar nu pentru c[era o limb[superioar[pe care ar fi cerut-o ambi\ia statului. +i dup[aceea s-a trecut de la limba greceasc[la limba slavon[, pentru anumite regiuni, nu fiindc[limba slavon[era cerut[de o con=tiin\[na\ional[deosebit[=i nu fiindc[s-ar fi socotit aceast[limb[, cu totul nou[, superioar[, pentru]ntrebuin\area literar[, fa\[de

greceasca]ntrebuin\at[de at`ta vreme =i cuprins[ ]n monumente literare neimitabile pentru toate timpurile, dar fiindc[ ]n anumite regiuni nu se ]n\elegea grece=te. +i, tot astfel, atunci c`nd s-a trecut la noi de la slavon[la limba rom`neasc[, nu s-a trecut din cauza unei con=tiin\e na\ionale rom`ne=ti, nici din cauza unei convingeri de superioritate a acesteia fa\[de cea dint`i, ci fiindc[nu se mai]n\elegea limba slavon[. A fost, deci, al treilea pas de trecere de la o limb[oficial[=i administrativ[, de la o limb[bisericeasc[, imperial[=i patriarhal[, la o modest[limb[de]ntrebuin\are curent[.

Prin urmare, c`nd a fost s[ne c[ut[m subiectele, *a fost natural ca aceste subiecte s[le g[sim]n acea literatur[care avea o mai puternic[influen\[asupra noastr[din pricina limbii]n care era]nf[\i=at[, limb[a statului =i a bisericii.*

Dar de ce limba slavon[avea aceast[autoritate, care ne silea, ne impunea s[o accept[m? Din dou[motive. Unul de ordin politic, cel[lalt de ordinul cel mai practic cu putin\[. }nt`i, fiindc[ ideea imperial[ dincolo de Dun[re era ]mbr[cat[ ]n st[p`nitorii ace=tia slavi. Noi aveam domni populari care se aflau a=eza\i peste organiza\ii de v[i, cu juzi, cu cnezi; pe c`nd, dincolo, ideea ]mp[r[teasc[ din Bizan\ era ]nf[\i=at[ =i prin domnitorii s`rbi din neamul lui +tefan Du=an =i prin domnitorii bulgari de la T`rnovo. Fusese o vreme c`nd era un singur \arat bulg[resc, dar, =i c`nd \aratul bulg[resc s-a sf[r`mat]n buc[\i, tot era un st[p`nitor la Vidin, unul la T`rnovo =i un al treilea pe malul M[rii Negre. +i este =tiut c[totdeauna forma pe care o]mbrac` o societate politic[mai dezvoltat[influen\eaz[o societate politic[mai pu\in dezvoltat[din vecin[tatea ei. }ntr-un moment am avut]n anumite domenii limba latin[. }n Muntenia, s-au dat, cel pu\in pentru anumite leg[turi interna\ionale, acte]n latine=te. Este o]ntrebare dac[pentru Moldova, la]nceputul dezvolt[rii principatului, nu s-a f[cut uz de aceast[limb[latin[, deoarece]nc[de la cei dint`i

domni o cancelarie trebuie s[fi fost, =i aceasta ar fi putut fi adus[,]nc[de la desc[lecare, din Maramure=, din lumea ungar[, care nu]ntrebuin\a]n cancelariile ei alt[limb[dec`t aceasta. Mai t`rziu, curentul slavon a trecut de la noi]n Ardeal =i din cauza aceasta]n bisericu\a despre care am mai pomenit se g[se=te o inscrip\ie slavon[, ceea ce nu poate fi altceva dec`t o influen\[ slavon[ venit[ din regiunile de la sud de Carpa\i. +i ]n regiunile de influen\[ literar[ oficial[, latin[ de la nordul Carpa\ilor, tot pe la ]nceputul secolului al XV-lea, ]n Maramure=, s-a g[sit actul care prive=te anumite leg[turi dintre elementele superioare rom`ne=ti de acolo, redactat]n slavone=te, ceea ce arat[iar[=i o influen\[slavon[venit[de dincolo, din Moldova. Dar dac[limba latin[a fost]ntrebuin\at[de un Vladislav sau Vlaicu-Vod[ ]n Muntenia, dac[putem presupune c[a fost]ntrebuin\at[ ]ntr-un anumit moment =i de cei dint[i domni moldovene=ti, datorit[faptului c[asupra noastr[coroana regal[ungureasc[, reprezent`nd o form[ politic[ mai evoluat[, putea s[ aib[ o influen\[, tot astfel =i *coroana imperial[ din Balcani a trebuit s[ aib[ asupra noastr[ o ad`nc[influen\[de autoritate.*

Dar cancelariile nu se improvizau; ele se dezvolt[foarte greu, atuncea c`nd nu e nimic ]nainte; dar, c`nd e o cancelarie gata f[cut[ ]n vecin[tate, *ea se]mprumut[*. +i dincolo de Dun[re era la dispozi\ia noastr[o cancelarie slavon[, care, aceasta,]n timpurile din urm[fusese supus[chiar unei]nnoiri; la sf`r=itul secolului al XV-lea a fost ]n Serbia reforma gramatical[ a lui Constantin Filosoful, care unei limbi mai ]naintate i-a adus =i o form[ gramatical[ mai precis[. Aceast[ limb[ ne st[tea la ]ndem`n[, =i omul particular, ca =i o societate, a=a este: dec`t s[caute a crea de la sine, prefer[s[ia lucrul f[cut de-a gata de cineva care l-a precedat pe aceast[cale.

Prin urmare, cele dint`i subiecte pe care am voit noi s[le lu[m au fost luate de la Bizan\ul literar al vecinilor no=tri, de la care,

pentru motivele ar[tate, luasem =i limba oficial[, limba bisericeasc[de care era legat totdeauna un caracter sacru. P`n[ ajunge cineva a str[muta cuv`ntul lui Dumnezeu]ntr-o limb[nou[, p`n[ atuncea trebuie s[ se petreac[ o ]ntreag[ evolu\ie: se crede c[ trecerea aceasta la o limb[ cu care nu este obi=nuit Dumnezeu, ar putea s[ nu-i fie pl[cut[, c[ lui Dumnezeu nu i se pot ]nf[\i=a orice fel de miresme, ale oric[rei t[m`i. }n popor ast[zi]nc[mai exist[aceast[credin\[care a contribuit foarte mult la rutenizarea unor anume sate din Bucovina; prejudecata limbii mai vechi =i, deci, sacre.

Prin urmare, din aceas[cultur\[slavon[, bizantino-slavon[, ne-am luat subiectele.

Care sunt aceste subiecte? }nt`i, e cartea care poate ]nlocui o ]ntreag[ literatur[, cu care se poate s[tura sufletul unei societ[\i ]nc[ simple, =i, de c`te ori o societate poate s[ ]ntrebuin\eze o carte pentru ori=icine, este mai bucuroas[dec`t atuncea c`nd fiecare]=i are cartea lui. Pentru o societate este o binefacere ca to\i s[se hr[neasc[la acela=i izvor literar, ca to\i s[ ]ntrebuin\eze acela=i fel de vorb[care duce deseori =i la acela=i fel de a cugeta =i de a sim\i. Se creeaz[ ]n felul acesta un fel de uniune moral[, de care societatea are cea mai mare nevoie. Ast[zi tr[im]ntr-o epoc[de individualism, de=i individualit[\ile sunt mai mult aparente dec`t reale, c[ci se vede at`t de bine cum prea de multe ori nu se face dec`t s[ se repete cuvinte ]nv[\ate sau s[ se b`iguiasc[idei cuprinse]n ultima carte citit[; dar toat[lumea are preten\ia de a fi individualitate. P`n[=i aceia care ne sfiim a ne afirma]n felul acesta,]nc[mai p[str[m]n fundul sufletului dorin\a de a g[si ceva care s[ne deosebeasc[de to\i semenii no=tri. }n timpurile mai vechi]ns[nu era a=a. Societ[\ile omene=ti din evul mediu,]n Apus =i]nc[mai mult acelea din R[s[rit, condamn[orice individualizare, ele vor, dimpotriv[, o cultur[

tipic[. Un mare]nv[\at german, mort acum vreo dou[zeci de ani, Lamprecht,]mparte chiar societ[\ile umane, pe linia lor de dezvoltare,]n epoci de individualism =i epoci de tipism. }n epoca individualismului, individul este oarecum constituitor de opinie public[, el este legea. }n tipism, individul este dator, din ra\iuni de bun[-cuviin\[social[, s[-=i sacrifice individualul, pentru a fi a=a cum este toat[lumea. Ei bine, o carte care are avantajul de a „fasona“ pe fiecare cam]n acela=i fel, o carte care, pe l`ng[ acestea , ]n ea ]ns[=i are ]nsu=iri superioare de frumuse\e =i, ]n sf`r=it, dar nu cel din urm[motiv, ca]nsemn[tate, o carte ce nu este de fapt dec`t rezumatul unei]ntregi literaturi, poate s[satisfac[toate nevoile literare ale unei societ[\i]ncep[toare. *Aceast[carte este Biblia*.

Istoricul literar =tie cum s-a f[cut *Biblia*: ea este compus[din mai multe elemente legate]mpreun[la o dat[care se poate preciza =i din cauza unei nevoi care poate fi definit[. *Biblia* este o antologie =i o crestoma\ie a poporului evreiesc, stabilit[din buc[\i, care nu au aceea=i dat[, nu corespund aceluia=i moment =i nu au servit acelora=i scopuri, ale unei literaturi ce se]ntinde pe mai multe secole,]n momentul c`nd s-au ]ntors preo\ii la Ierusalim. O literatur[ care s-a alc[tuit ]n momentul c`nd preo\ii s-au]ntors dup[captivitate =i,]ntorc`ndu-se, au avut nevoie de o carte, a=a cum]=i]nchipuie societ[\ile din timpurile noastre c[au nevoie de o constitu\ie. De fapt societatea poate tr[i =i f[r[de constitu\ie =i f[r[de „carte“, dar p[rerea, de atunci =i de acuma, este c[nu se poate f[r[de carte sau f[r[de o constitu\ie. *Biblie* nu]nseamn[, dealtfel, altceva,]n grece=te, dec`t carte. Aceast[ carte a fost f[cut[ potrivit cu nevoile societ[\ii din acel moment, culeg`ndu-se din toat[tradi\ia literar[ceea ce putea s[fie aprobat de preo\i. Este ceva analog, dar f[cut cu mult mai mult gust, de un caracter nesf`r=it mai intim, f[r[nimic din rigiditatea, din]n\epeneala administrativ[=i din formalismul care caracterizeaz[, nu totdeau-

na, dar foarte deseori Bizan\ul, cu opera de pe vremea]mp[ratului Constantin Porfirogenetul,]n secolul al X-lea,]n care exist[o]ntreag[=i foarte vast[literatur[bizantin[privitoare la dezvoltarea Imperiului bizantin,]ns[f[r[leg[tur[=i r[sp`ndit[ ]n toate p[r\ile. Constantin Porfirogenetul a vrut s[ creeze un manual al bunului bizantin, =i manualul acesta a fost alc[tuit cu buc[\i extrase din toat[ aceast[ literatur[, care ]n mare parte s-a pierdut, r[m`n`nd numai ceea ce compilatorii au pus]n adunarea lor. Tot a=a, un fel de manual religios =i na\ional al poporului evreiesc a fost =i *Biblia*, =i de aici rezult[interesul cel mare pe care o asemenea carte putea s[-l de=tepte.

Astfel [s-a f[cut] Cartea Regilor, sau, cum se zicea odinioar[: Cartea }mp[ra\ilor. Cine dorea,]n societatea rom`neasc[ din secolul al XV-lea, s[ citeasc[ pagini ]n care s[ r[sune ciocnirea armelor, ]n care scene teribile de tragedie s[ zguduie, ]n care s[ fie momente de ]nfr`ngere,]n care s[se simt[voin\a lui Dumnezeu intervenind la ac\iunile omene=ti, nu avea nevoie de altceva: lua =i citea Cartea Regilor. Dar, de alt[parte,]n aceast[*Biblie* se cuprindeau elemente de poezie liric[, de multe ori poezia liric[cea mai nest[p`nit[, cea mai ne]ng`duit[din punctul de vedere religios, mult mai]n[l\at =i mult mai perfect, care este acela din timpul nostru. S-au trudit o mul\ime de teologi,]n toate timpurile, s[explice „C`ntarea C`nt[rilor“]n chip alegoric: ea nu este altceva dec`t o bucat[ erotic[ =i toate sfor\[rile celor mai cura\i la suflet dintre teologi, ]ntrebuin\`nd cele mai ingenioase explica\ii, nu vor putea r[pi „C`nt[rii C`nt[rilor“ acest caracter. Doritorul de a=a ceva se ducea deci la aceast[parte din *Biblie*. Dar era cineva, s[zicem,]n societatea rom`neasc[ de dup[ 1400, care nu dorea nici evenimente r[zboinice =i nici strig[te de acestea de pasiune din pustia Arabiei, cum se ]nt`lnesc]n „C`ntarea C`nt[rilor“, ci voia s[aud[despre leg[tura omului cu divinitatea, despre marea durere =i marea speran\[, despre a=teptarea suprem[, despre

]nfr`ngerea trupurilor din care se ridic[strig[tele dezn[d[jduite de ajutor; atunci se ducea la Psalmii lui David, acei Psalmi sub influen\a c[rora s-au format toate societ[\ile cre=tine=ti. +i noi trebuie s[\inem seam[c[suntem pl[smui\i suflete=te sub influen\a *Bibliei*, cum sunt societ[\i pl[smuite =i mai puternic sub influen\a ei, ca societatea englez[; nu poate]n\elege cineva literatura englez[dac[nu cunoa=te *Biblia*, dac[nu este str[b[tut el]nsu=i de *Biblie*. Carlyle este un profet al lui Israel =i toat[poezia englez[contemporan[,]n toat[partea sa misterioas[, ne trimite la Psalmi;]ntreaga atmosfer[englez[, =i]n ce prive=te manifest[rile cele mai violente =i]n ce prive=te cea mai subtil[emana\ie sufleteasc[, legate de divinitate, vine din *Biblie*. Psalmii pot prin urmare s[hr[neasc[ei singuri un suflet omenesc]n ceasurile cele mai mari ca =i]n ceasurile cele mai desperate ale fiin\ii noastre.

Dar sunt =i amatori de]n\elepciune pus[ ]n formule, oameni care doresc o filosofie elementar[ ]n tonul minor, care este foarte deseori mai sensibil, mai general sensibil dec`t celalt. Atuncea se duc la ceea ce se nume=te Proverbele =i]nainta=ii no=tri, care]ntrebuin\au limba greceasc[sau limba slavon[,]ndreptat[dup[cea greceasc[, numeau Parimiile.

}ns[oamenii ace=tia aveau =i lupte politice, erau amesteca\i]n fr[m`nt[rile societ[\ii contemporane, comb[teau pentru un domn, sau, alt grup de boieri, pentru alt domn; oamenii ace=tia st[teau cu glasul sau st[teau cu sabia asupra altora =i aveau nemul\umiri, care se cereau hr[nite =i exprimate prin literatur[. Ei bine, atuncea se duceau contemporanii lui +tefan cel Mare sau ai lui Mircea cel B[tr`n la alt[parte, foarte bogat[, de un ton foarte variat, fiindc[acei oameni care s-au exprimat prin aceast[parte din *Biblie* nu apar\ineau unui singur moment istoric ci unor momente istorice deosebite, altei con=tiin\e politice: atuncea se ducea spiritul combativ la profe\i.

C`nd era vorba de lupt[ f[r[ cru\are, Isaia, acela care ar putea fi socotit ca un Eschile al literaturii evreie=ti. Dar, c`nd era nevoie

de o not[de poezie mai ad`nc[, mai duioas[, Ieremia, care vorbe=te mai omene=te, un fel de Sofocle evreiesc. Sau, c`nd era]n planul prozei sim\irea lui, se adresa omul profe\ilor celor mici, care argumenteaz[, ra\ioneaz[,]ntocmai cum]n literatura dramatic[greceasc[se poate adresa cineva lui Euripide.

Biblia este o *carte complet[*, aleas[,]ntr-un moment =i de mare exaltare na\ional[, =i de puternic sentiment al disciplinei levitice, de unul dintre popoarele din antichitate al c[rui suflet fusese supus la foarte multe]ncerc[ri =i g[sise]n literatur[termeni potrivi\i pentru exprimarea sentimentelor ie=ite din aceste]ncerc[ri. +i de aceea,]ndat[ce]ndemnul husit s-a auzit]n regiunile acelea de nord, preo\ii sau c[lug[rii s-au gr[bit s-o traduc[=i s-o r[sp`ndeasc[, ]ntr-o limb[ care nu era ]nc[ deplin dezvoltat[, care cu greu putea s[ redea nuan\e de sentiment =i felurimi de idei ca acelea care se curpind ]n *Biblie*. Dar c[r\ile acestea, care nu erau aprobate de biseric[, nefiind ]n slavon[, nu puteau s[ fie r[sp`ndite =i de la un amvon de c[tre vl[dic[, sau dinaintea u=ii altarului, unde pontific[preotul, ci numai trimise, din m`n[ ]n m`n[, ca manifestele comuniste din timpurile noastre. De aceea ele au mers pretutindeni =i au fost f[r[ ]ndoial[citite, de=i, totu=i, nu foarte mult citite. Ajung[dovada, la care nu m-am g`ndit p`n[ast[zi, =i nu a fost p`n[ acum prezentat[ de al\ii, c[, dac[ aceste c[r\i ar fi fost numai ni=te simple ]ncerc[ri literare, dac[ nu ar fi p[truns p`n[ ]n ad`nc, prin manuscriptele acelea de care am vorbit, dac[ nu ar fi existat ]n mult mai multe exemplare dec`t acelea care ni s-au p[strat, fiind la]ndem`n[foarte multora din societatea de atunci, nu ni-am putea explica un lucru: *sufletul oamenilor de atunci*, a=a cum acest suflet se oglinde=te, nu]n operele pe care noi le numim literare, ci]n *manifest[rile lor practice*, pe care domnii sau boierii le f[ceau sau]n cuvintele pe care le rosteau]n anumite]mprejur[ri. C`nd Petru Rare= este]nvins de regele polon, acesta]i trimite un sol care-i spune c[, de Pocu\ia, pentru care a n[v[lit

p[m`ntul regal, nu mai poate fi vorba: s-au ]ncercat puterile, el este cel ]nvins, regele, ]nving[torul; \ara pe care o pretinde voievodul trebuie s[ o p[r[seasc[. Petru Rare=, acela care a exprimat mai puternic, ]n toate variet[\ile =i toate nuan\ele lui, sufletul rom`nesc din prima jum[tate a secolului al XVI-lea — =i +tefan cel Mare va fi vorbit a=a,]ns[cuno=tin\a spuselor lui +tefan cel Mare o avem]n m[sur[mult mai mic[dec`t pentru Petru Rare=, de la care s-au p[strat de o parte mai multe manifest[ri de acestea]n cuvinte, de alt[parte mai multe scrisori — Petru Rare= r[spunde c[nu are nimic de dat]napoi, fiindc[nu l-a b[tut regele, ci l-a b[tut Dumnezeu pentru p[catele lui. Acest strig[t este ie=it desigur dintr-o personalitate rom`neasc[ extraordinar[, dar =i dintr-un anumit fel de lectur[. *Nu din cuvinte slavone auzite ]n biseric[ se creeaz[ o con=tiin\[ capabil[ de a se exprima ]n felul acesta*: trebuie s[ fi ajuns ]n\eles cuv`ntul lui Dumnezeu din *Biblie* la Petru Rare=. Sau, c`nd Petru este izgonit, dus la |arigrad, unde, dup[legend[, a trecut sultanul peste podul sub care el st[tea, pentru c[jurase]n mod solemn c[-l va avea sub copitele calului s[u, el a spus cuvintele acelea pe care le citam la Ia=i,]n decembrie 1916,]n momentele cele mai grele ale vie\ii noastre na\ionale, c`nd anume optimi=ti de zile bune nu =tiau unde s[ se ascund[: „Vom fi ceea ce am fost =i mai mult dec`t at`ta“. De unde a scos aceast[ splendid[ formul[ literar[, care face mai mult dec`t nu =tiu c`te sute de pagini umplute de b`iguieli teologice sau enumer[ri istorice f[r[miez =i f[r[coloarea]mprejur[rilor? Din fr[m`ntarea acestui suflet puternic =i hr[nit cu anumit[ literatur[. +i scrisoarea pe care o reproduc mai sus, scrisoarea boierilor lui Radu +erban, strig[tul acela de durere al unei \[ri umilite care se teme s[ nu vie ]nc[ mai r[u dec`t ceea ce i se]nt`mpl[ ]n acel moment, acesta este strig[tul unui suflet profund fr[m`ntat de o mare literatur[capabil[de a se ridica foarte adeseori la sublim, =i,]n acela=i timp, s[se coboare la ce este mai ad`nc =i mai greu de exprimat]n

fiin\a moral[a omului. Noi, ast[zi — spun]n parantez[—]n momentul c`nd suntem mai chinui\i sau mai bucuro=i, nu g[sim cuvinte =i vorbim trivial, punem adesea o not[ de comedie ]n tragediile vie\ii noastre, fiindc[ avem ]n ureche r[sunetul unei literaturi proaste, ]n loc s[ fim crescu\i ]ntr-una din acele literaturi, care fac s[ tresar[ at`t de puternic sufletul omenesc =i-l]nva\[cum s[vorbeasc[potrivit cu]nsemn[tatea]mprejur[rilor.

Dar dac[*Biblia* cuprindea a=a de mult teren]n via\a moral[a oamenilor de atunci, dac[era capabil[chiar s[acopere]ntreg acest teren, a fost totu=i o concuren\[literar[venit[de aiurea, =i *aceasta era necesar[,]n c[utarea de subiecte pentru literatur[*. Nu societatea rom`neasc[ produsese *Biblia*, numai c`t *Biblia*, adoptat[de toate societ[\ile omene=ti, devenise cartea tuturor, cartea umanit[\ii. Dar,]n afar[de aceasta, avea cineva nevoie *s[ ]nsemne anumite momente istorice*. Se d[dea o lupt[, era un domn biruitor, un domn]nvins, o \ar[ ]n primejdie, o \ar[care sc[pa de primejdie printr-o revolt[ ]mpotriva du=manului biruitor. Pentru lucrurile acestea trebuia o notare: de la o bucat[de vreme cel pu\in, au sim\it oamenii nevoia s[aib[astfel de]nsemn[ri. Aici s-a ridicat o chestiune care, dac[nu ar fi fost prezentat[ ]n timpul din urm[cu oarecare aparat de erudi\ie, nu mi-ar pl[cea s[o discut]naintea d-voastr[. Este vorba de originea cronicilor noastre, origine foarte modest[,]n]nsemn[ri foarte simple, pe care le f[ceau]n m[n[stiri c[lug[ri f[r[de nici o preten\ie =i asupra c[rora s-au f[cut acum]n urm[observa\ii care sunt, de altminteri, foarte]ntemeiate, dar nu]n contrazicere cu ceea ce s-a scris de c[tre genera\ia c[reia-i apar\in.

Vechile noastre cronici sunt scrise]n slavone=te, fiindc[limba, forma chiar, erau gata; nu aveam dec`t s[ o lu[m de la slavii de peste Dun[re, care ei ]n=ii nu f[ceau altceva dec`t s[repete ce f[cuser[bizantinii. Pe de alt[parte este foarte sigur c[=i din

pomelnice s-au dezvoltat cronicile]n forma aceasta foarte simpl[a analelor. }ntr-o biseric[ ]ntemeiat[de cutare domn, era o datorie — care se observa fa\[de oricare ctitor al oric[rui lucru — de a se pomeni]n liturghie numele acelora care contribuiser[la cl[direa =i]mpodobirea bisericii sau a m[n[stirii. Numele acestora sunt scrise =i se impune aceluia care p[streaz[pomelnicul datoria de a \ine]n curent, continuu, lista celor]nsemna\i]n[untru. Biserica a fost]ntemeiat[de un domn sau de un boier; familia acestora se duce mai departe, =i astfel numele celor noi vin s[se al[ture la numele celor vechi. Sau, pe l[ng[donatorii de la]nceput, se adaug[donatori noi, =i atunci se pun =i ace=tia. Dar iat[, se]nt`mpl[ ca unul dintre ctitori, din aceia al c[ror nume se pomene=te totdeauna la liturghie, a f[cut o isprav[ oarecare =i atuncea c[lug[rul se simte ]ndemnat a scrie ]n margine: domnul cutare s-a b[tut, ]n cutare loc, cu cutare du=man. Sau se poate ]nt`mpla s[fie mai mul\i cu acela=i nume, =i atunci el pune]n margine o porecl[sau un fapt caracteristic din via\a acelora. Desigur acestea nu se spun la liturghie, ele nu sunt pentru Dumnezeu, ci pentru el, scriitorul. Pune de exemplu: „Iuga, c[ruia i s-a zis Ologul“.

Dar astfel pomelnicul]ncepe s[se dezvolte. +i avem at`tea alte cazuri caracteristice, cum este acela al pomelnicului bisericii lui Constantin Br`ncoveanu din F[g[ra=, care se p[streaz[p`n[ acum =i pe care l-am tip[rit eu pe vremuri. Biserica aceasta era f[cut[ =i ajutat[ de mai mul\i ctitori =i atunci c[lug[rul s-a sim\it dator s[ ]nsemneze pentru ce figureaz[ ]n pomelnic fiecare din ei, =i spune: cutare a dat cutare r`nd de ve=minte, cutare a dat o cruce =i a=a mai departe. Dintr-un pomelnic care trebuie s[fie numai o simpl[enumerare de nume au]nceput s[se desfac[note istorice.

Dar teoria aceea de care v[pomeneam spune: nu numai din pomelnic s-au desf[cut analele. Desigur c[nu numai din pomelnic. C`nd s-a ajuns la nevoia de a se spune mai mult dec`t simplul

nume, c`nd sunt pomenite =i biruin\ele, cum este cazul pentru +tefan-Vod[ care s-a b[tut cu ungurii la „Hind[u“ — presupun: Hirlov, deci H`rl[u — c[lug[rul va putea mai t`rziu s[-=i spuie: din moment ce am ]nsemnat b[t[lia, de ce nu a= ]nsemna ]nse=i condi\iile luptei? +i atunci se ]nseamn[ =i acestea, foarte pe scurt, pe foile de h`rtie.

Dar]n bibliotecile acestea de m[n[stiri erau deseori pribegi slavi care fugiser[din Peninsula Blacanic[, =i ace=tia aduseser[ ]n pribegie scurte]nsemn[ri analitice ale bulgarilor =i mai ales ale s`rbilor. Sunt astfel manuscripte de cronici s`rbe=ti care se continu[cu domnii no=tri. Se copie acolo cronicile s`rbe=ti, dar paralel, iar, de la un timp aproape exclusiv, se adaug[ faptele domnilor no=tri, merg`nd astfel de la Mircea p`n[ la Gavril Movil[. *Din astfel de manuscripte slavone se ]mprumut[ nu at`t subiectul, c`t felul de a trata subiectul*. De fapt are cineva a face cu evenimente rom`ne=ti prezentate]ntr-un fel care nu este specific rom`nesc, ci general bizantino-slav =i care acum devine bizantino-slavo-rom`n.

A mai spus cineva c[, pentru epoca lui +tefan cel Mare m[car,]nsemn[rile acestea de cronic[ar putea fi datorite voin\ei domnului. Prin urmare nu ar fi vorba de un pomelnic evoluat, nu ar fi un]mprumut de la analele slavone care s-ar g[si prin bibliotecile m[n[stirilor =i de unde putea s[ ]nve\e c[lug[rul nostru, oare=icum silit prin preg[tirea aceea de material slavon a ajunge la con=tiin\a unei literaturi mai]nalte. Dar, dac[teoria aceasta c[+tefan cel Mare ar fi cerut s[i se scrie istoria faptelor sale ar fi adev[rat[, bunul-sim\ r[spunde foarte repede c[aceste anale ar fi avut cu totul alt caracter, ar fi fost cu mult mai bogate dec`t sunt. Se poate crede c[ +tefan cel Mare s-ar fi mul\umit, ]n ce prive=te biruin\a lui cea mai mare, cu astfel de ]nsemn[ri ca acelea care privesc lupta de la 1475, nu ]n analele redactate la Putna pe vremea lui, ci ]ntr-un manuscript cu mult mai bogat dec`t acela, pe care I. Bogdan l-a numit *Letopise\ul de la Bistri\a*?

M[ ]ntreb dac[ ]n acele c`teva zeci de r`nduri era neap[rat nevoie a se m[rturisi c[Isus Hristos este „Fiul lui Dumnezeu cel viu, care s-a n[scut din preacurata Fecioar[spre m`ntuirea noastr[“.

+i s[se observe c[numai pentru c[sunt „limbi necredincioase“, pentru c[sunt p[g`ni, ]i bate +tefan. Elementul personal lipse=te cu totul =i, de altfel, epoca prosl[virilor individuale prin cronici nu venise pe atunci nici ]n anume p[r\i din Apus, unde, cu c`tva timp]nainte, Henric al V-lea englezul atribuie, ca =i +tefan moldoveanul, lui Dumnezeu singur =i sfin\ilor ocrotitori ai \[rii sale biruin\a.

Cineva care ar fi asistat la b[t[lie ar fi =tiut]ns[cu totul altceva dec`t aceste lucruri, care seam[n[cu unele]ntreb[ri =i r[spunsuri de la examenele noastre.

A=a scrie un r[zboinic, a=a scrie un logof[t? A=a putea s[ ]n\eleag[un imperial osta=, un c`rmuitor cum era +tefan cel Mare]nf[\i=area celei mai mari biruin\e a lui? Dar s[se compare numai cu scrisoarea de biruin\[, acum individual[, pe care a trimis-o +tefan]nsu=i, =i care ni s-a p[strat]n mai multe forme =i]n mai multe limbi =i pe care am tip[rit-o =i]n *Scrisori domne=ti*. Acolo +tefan cel Mare spune: „C`nd am v[zut noi a=a oaste mare, ne-am ridicat viteje=te, cu trupul nostru =i cu armele noastre, =i le-am stat ]mpotriv[ =i, cu ajutorul lui Dumnezeu celui atotputernic, am ]nvins stra=nic pe acei du=mani ai no=tri =i ai Cre=tin[t[\ii ]ntregi, =i i-am sf[r`mat, =i i-am c[lcat]n picioare...“

„I-am biruit =i i-am c[lcat]n picioare!“, acesta este +tefan cel Mare. „Cu ajutorul lui Dumnezeu“, desigur, dar el, +tefan, i-a „biruit =i i-a c[lcat]n picioare“.

Altfel scrie, e drept, acela=i c[lug[r despre durerea cea mare, suferin\a suprem[, r[stignirea lui +tefan cel Mare, c`nd el a trebuit s[ p[r[seasc[ c`mpul de lupt[ ]n fa\a lui Mohamed al II-lea c[lare, expun`ndu-=i persoana lui]mp[r[teasc[ca s[poat[r[zbi pe

boierii Moldovei, p[r[si\i de \[rani, c[ci boierii sunt =i ei buni la ceva: =tiu s[moar[, atunci c`nd ]i p[r[se=te \ara. Lovi\i de turcii lui Mohamed, ]mpro=ca\i de tunuri, au c[zut cu to\ii p`n[la unul; a doua zi =i \ara avea al\i boieri: cei vechi pieriser[cu to\ii. +i gloria cea mai mare a lui +tefan este *aceasta*, a b[t[liei]n care s-a]ngropat boierimea \[rii, p[r[sit[de to\i.

Aici *este* ceva totu=i: s-a mi=cat =i sufletul c[lug[rului. Dar a=a de pu\in pentru o a=a de mare durere a trecut p`n[=i]n aceast[chilie unde el mig[lea slova lui slavon[.

Dar pune\i al[turi inscrip\ia de la R[zboieni, aceea dictat[de +tefan cel Mare. Ce nu]ncape]n c`teva cuvinte numai! A venit Mohamed din „\ara p[g`nilor“ =i l-a biruit pe d`nsul acolo, la R[zboieni, la Valea Alb[: una din cele mai frumoase pagini de literatur[. C[ci *aceasta* este literatur[. Aici nu mai este subiect de]mprumut =i nici form[copiat[, ci subiectul este durerea unui popor]ntreg =i forma aceea care se creeaz[ ]n]nsu=i focul acestei dureri. Asemui\i aceste dou[lucruri =i ve\i vedea c[, dac[totu=i c[lug[rul a sim\it mai mult]nfr`ngerea dec`t biruin\a, el r[m`ne numai un c[lug[r.

A venit]ns[alt[vreme. Subiectul str[in a venit de data aceasta cu *un suflet str[in*, cu un bun, harnic =i luminos suflet str[in. Este doamna lui Petru Rare=, Elena Ecaterina, fat[de despot s`rb, aceea care a cl[dit cele dou[ biserici de la Boto=ani =i care a f[cut =i bisericu\a din Suceava, care a ]mpodobit, apoi, toate l[ca=urile religioase din Moldova cu truda m`inilor sale =i ale ucenicelor sale, care a sprijinit cu m`ndria ei ]mp[r[teasc[ pe so\ul ei c`nd se cl[tina sub loviturile de buzdugan ale lui Soliman cel Mare, aceea care scrie scrisori, care pune]n frumoas[slavon[— ea, deprins[cu scriptura s`rbeasc[— peti\ia de iertare a lui Petru Rare=. Ea nu a mai vrut anale de acestea c[lig[re=ti, crescut[fiind]n tradi\ia bizantin[; ei]i trebuiau pagini ca acelea pe care le-au

dat Bizan\ului un =ir]ntreg de istoriografi de acolo. A g[sit un c[lug[r, pe Macarie, acel Macarie, ctitorul de la R`=ca, a c[rui biografie, de fapt ca a oric[rui alt monah, nu o voi da aici.

}n Macarie, Elena Doamna a g[sit un om =tiutor de slavone=te, dar nu =i un om care s[poat[iscodi din sufletul lui lucrurile care trebuiau]nsemnate. Atunci a f[cut Macarie cronica Moldovei cea nou[, *pentru]n[l\area unui om, a unuia singur, cronica individului lupt[tor =i c`rmuitor*. Pentru aceasta a luat cronica lui Manase, o mare cronic[ bizantin[, o istorie universal[ a lumii r[s[ritene, =i ceea ce acesta atribuia ]mp[ra\ilor bizantini a atribuit el lui Petru, schimb`nd doar numele proprii =i uneori introduc`nd unele am[nunte m[runte, c[rora nu le g[sea o form[ potrivit[. Logofe\ii care redactau documentele aveau memoria plin[ de amintirea unor formule invariabile =i cu ele u=or redactau un act de danie, sau de v`nzare. Dar a scrie opere literare este altceva.

Vlaga martorului, a p[rta=ului, a celui care a v[zut s`ngele =i lacrimile, lipse=te. Privi\i numai lupta de la Obertyn ori povestea zilelor nenorocite ale fugii din 1538. Ce este aici ca simbol istoric, ce este ca lucru p[truns de sim\irea unui contemporan? Totul vechi, amestecat cu considera\ii generale de natur[religioas[=i profan[, =i, pe deasupra, totul este luat din Manase, bizantinul, citit]n traducere slavon[; este copia credincioas[a lui Manase. De]ndat[ce a v[zut c[pentru domn se poate scoate o expunere mai larg[de acolo, din Manase, Macarie a luat de-a dreptul pasagii]ntregi din izvorul bizantin.

Cineva care a venit dup[Petru Rare=, Alexandru L[pu=neanu, fiul femeii din L[pu=na, care]ns[avea ambi\ia p[rinteasc[, iar nu amintirea st[rii umile a mamei sale, Alexandru-Vod[, care este desigur ucig[torul de boieri pe care]l cunoa=tem dintr-o oper[literar[care va dura, =i care,]n acela=i timp, este un foarte bun gospodar, un om foarte religios, ba chiar cu unele sentimente duioase, aproape lirice pentru nevasta lui, Ruxandra, fata lui Petru

Rare= =i a Elenei Ecaterina, c[reia-i comanda prune uscate din Ardeal, el, ale c[rui acte de cruzime trebuie, de altfel, puse pe socoteala bolii ce-l ducea spre orbire =i a neast`mp[rului boierilor din vremea lui — a vrut =i el s[aib[o mare cronic[imperial[bizantin[. Dac[Petru Rare= este sprijinit]n cele culturale =i religioase de c[tre Doamna Elena, tot a=a Doamna Ruxandra se simte]n dosul oric[ror cl[diri biserice=ti ca =i a operei literare a lui Alexandru L[pu=neanu. Femeile au avut]n trecutul \[rii noastre un foarte mare rol, pe care =i-l ar[tau]n alte domenii dec`t acela al schimb[rilor de guvern, cum este ]n ziua de azi. Nepoata despo\ilor s`rbe=ti, care mo=tenise de la mama ei aspira\iile imperiale, a f[cut ca =i pentru acest „Alexandru cel Nou“ s[se scrie o astfel de cronic[. +i s-a adresat c[lug[rului Eftimie, pe care =i acuma]l cred a fi fost egumen la Neam\ dar =i vl[dic[ ]n Ardeal[1].

Eftimie]ns[a imitat pe Macarie pentru a l[uda cu condei str[in pe Alexandru cel Nou, cel Bun =i cel Mare pentru prietenii s[i =i pentru oamenii pe care]i pl[tea. Subiectul este, =i aici, un subiect de \ar[, dar el se pierde cu des[v`r=ire ]n ]nve=m`ntarea lui, el iese a=a de pu\in din mijlocul acestei retorici care]l cuprinde din toate p[r\ile =i-l cople=e=te.

Cu totul altfel sunt r`ndurile vii, colorate, de un stil biblic]n care clocote=te emo\ia,]n care un anonim, cuprins, cu stilul lui, a=a de caracteristic pentru aceast[vreme,]n compila\ia lui Grigore Ureche, poveste=te cum Petru, ajuns fugar, a luat drumul mun\ilor, a g[sit prietenie la pescari =i ciobani, ad[post la unguri =i cum, la cap[t, m`ntuitoare, i s-au deschis por\ile cet[\ii sale, a Ciceului.

Al doilea domeniu, prin urmare,]n care se simte nevoia de a citi, de a exprima prin literatur[, inspir`ndu-se din literatura societ[\ii contemporane, este acesta al cronicilor. }nt`i analele;

---

[1] P[rintele Lupa=]ntr-un studiu recent are alt[p[rere; eu men\in pe cea veche.

pe urm[, de la influen\a aceasta s`rbeasc[ a Brancovice=tilor, a femeilor venite din seria de st[p`nitori balcanici, cu aspira\ii imperiale, Macarie =i Eftimie.

Dar societatea aceasta mai cerea]nc[, pentru a se exprima deplin, tratarea *unui subiect de imagina\ie*. Este la orice oameni dorin\a de a g[si]n literatur[=i subiecte care s[ating[pu\intel aventura. }n ori=ice suflet omenesc este un col\ rezervat lucrurilor extraordinare =i minunate. Sufletul omenesc se satisface citind aventura sau cre`nd-o; de cele mai multe ori este mai bine s[ o cite=ti dec`t s[o creezi, fiindc[, citit[, aventura se prezint[bine, iar tr[it[, ea are de multe ori urm[ri nea=teptate, necorespunz[toare cu speran\a cui o porne=te. Dar nu este suflet omenesc care s[se mul\umeasc[numai cu ceea ce este =i nu trebuie socotit[r[u dorin\a aceasta dup[ceva mai presus dec`t existen\a =i tot ce existen\a poate da. }ntr-un roman al celui mai mare scriitor olandez, Multatuli, se ]nf[\i=eaz[ o societate din cele ]nguste, str`ns[, asfixiat[,]ntr-o margine de canal, cu cerul ap[s[tor, cu aerul abia translucid, cu o mul\ime de prejudec[\i burgheze care apas[asupra vie\ii tuturora; fiecare vorbe=te, se]nchin[, iube=te =i moare a=a cum e datina acolo. +i eroul, un om smerit, f[r[nici o]nsu=ire deosebit[, nu se poate]mpiedica de a striga odat[din tot sufletul: „aer, aer, c[ci m[ ]n[bu=“.

Ei bine, dorin\a aceasta a sufletului omenesc de a nu fi asfixiat de o via\[cobor`t[ uneori de nevoile practice p`n[la trivialitate ne duce spre c[utarea aventurii. Fiecare epoc[o caut[. +i atuncea, iar[=i, ne-am dus la str[ini =i *au ap[rut cele dint`i traduceri ]n rom`ne=te ale marii c[r\i aventuroase din literatura universal[*, ale c[r\ii de minuni care]ndreapt[la lucruri foarte dep[rtate de sub alte ceruri, unde tr[iesc alte na\ii, unde se s[v`r=esc, ]n domenii legendare, ]mprejur[ri pe care nu le po\i ]nt`lni]n via\[niciodat[, pove=ti de stra=nice lupte =i de mari nenorociri, de r[t[ciri prin regiuni prin care nu va fi c[lcat niciodat[piciorul omenesc, pentru

c[ele nu au fiin\[pe lume, cu]nt`lnirea tuturor felurilor de osta=i minuna\i =i, al[turi de cale, a tot felul de mon=tri pe care ]n momentele cele mai av`ntate ale putin\ei sale de creare poate s[-i deie]nchipuirea omeneasc[.

De existen\a acestei literaturi nu se =tia p`n[ acum c`\iva ani. Se zicea: literatura rom`neasc[ ]nseamn[: popa Coresi. De la el ]ncepe literatura rom`neasc[. Numai c`t Coresi nu st[tea de traducea de diminea\[ p`n[sear[, ci publica =i lucruri pe care el nu le-a]n\eles niciodat[. Acum de cur`nd dl P. V. Hane=, care a f[cut foarte bune studii de istoria literaturii, a observat un lucru: c[, ]n traducerea lui Coresi, cuv`ntul „tecton“, care]nseamn[me=ter, este redat cu „acia“. Dl Dr[ganu adaug[c[nu era vorba de „acel“, ci de „aciu“, care „aciu“]nseamn[exact acela=i lucru ca =i „tecton“ din grece=te, trecut]n slavone=te f[r[schimbare, ca multe alte cuvinte grece=ti,]n aceast[limb[fabricat[. Dl Hane= pune la]ndoial[adev[rul acestei explica\ii a filologului ardelean, dar desigur c[se]n=eal[: „acia“ nu]nseamn[altceva dec`t „me=ter“.

Prin urmare, nu Coresi, cum se credea odinioar[, este creatorul literaturii rom`ne=ti.

Alexandria, povestea lui Alexandru cel Mare, pe care c[rturarii au afurisit-o ca neautentic[=i stric[toare de minte, dar pe care poporul o cite=te p`n[ ]n momentul de fa\[ — =i desigur c[ edi\ii noi trebuie s[ se fi scos din aceast[ *Alexandrie* =i ]n anii din urm[ — st[ l`ng[Povestea Troii, *Istoria Troadei*. Nici una, nici alta nu prezint[o literatur[rom`neasc[de crea\ie. Dar]mprumutarea aceasta a subiectului str[in, a=a cum a fost]mprumutat =i anterior — cronica lui Manase —]nseamn[f[r[ ]ndoial[ceva:]nseamn[c[, dup[exprimarea subiectelor str[ine]n forma str[in[care se]ntrebuin\a]n anale =i]n cronici, de data aceasta avem a face cu un lucru absolut deosebit: *subiectul str[in a trecut]n rom`ne=te.*

O foarte frumoas[limb[rom`neasc[o g[sim]n manuscriptele acestea de la]nceputul secolului al XVIII-lea ale *Alexandriei*. E

aproape des[v`r=ita siguran\[c[traducerea *Alexandriei*, ba chiar =i a *Istoriei Troadei* a fost f[cut[ ]nc[din secolul al XVI-lea. Dl Cartojan a cercetat *Alexandria*]n leg[tur[cu toate formele pe care le are]n literaturile mai mari ale lumii. Eu]nsumi,]ntr-o serie de lec\iuni la Paris, am reluat subiectul =i am ad[ugit pe ici, pe colo c`te ceva pe l`ng[ceea ce fusese fixat cu foarte mult[munc[=i pricepere de dl Cartojan, care s-a ocupat din nou de c[r\ile acestea populare rom`ne=ti, dup[ cele dou[ bro=uri care sunt f[r[ ]ndoial[ de la un cap[t la altul un element de cuno=tin\[ nou[ pe care trebuie s[ se bazeze ori=ic`nd explica\ia acestor c[r\i. Dar istoricul care este]n r`ndul ]nt`i istoric cerceteaz[=i al[turi de ceea ce poate interesa pe istoricul literar, =i eu cred c[am putut izbuti s[fixez epoca]n care s-a f[cut traducerea acestor c[r\i de mare aventur[,]n care se vorbe=te de elenii cei vechi, de b[tr`nul Patrocle, de Hector, de Priam cu ochii l[cr[ma\i, de Hecuba r[t[cind ]n lume, roab[, cu durerea ei, de Alexandru lupt`nd stra=nic nu numai cu oamenii, ci =i cu Por-]mp[rat =i cu furnicile din pustiile Indiei.

+i, aici, o parantez[. Un lucru foarte folositor ar fi a pune]n leg[tur[pove=tile cu *Alexandria*.

Cum au venit pove=tile? Se =tie c[pove=tile indiene au ajuns]n Bizan\ =i de acolo au trecut la noi, ca =i]n Apus, care le are]ntocmai ca =i noi. Acum c`tva timp citeam un volum de pove=ti din Languedoc: nu sunt dec`t pove=tile noastre, iar mai de cur`nd]ntr-o carte de citire portughez[am g[sit una din povestirile noastre, dar absolut povestirea noastr[cu F[t-Frumos care fur[pe fata]mp[ratului, cu]mp[ratul care alearg[din urm[s[-i ajung[, cu focul acela stra=nic care-l arde din spate, =i, dup[ ]nv[\[tura atot=tiutorului s[u cal, aruncarea]n urm[a pieptenelui care se face p[dure etc. Toate aceste pove=ti, pe care le]nt`lne=ti =i]n Languedoc, =i]n Portugalia, =i la noi, sunt pornite din India.

Ce lung e drumul imagina\iei populare care se hr[nea p`n[ atunci cu pove=ti =i care ajunge acum a se hr[ni =i din citirea *Alexandriei*! Dar, dac[ fiecare popor le spune altfel, totu=i po\i sim\i, departe, un original comun, pe care ]l po\i presupune chiar scris: ]nceputul =i sf`r=itul, totdeauna acelea=i, ale pove=tii — „a fost odat[ca niciodat[, c[, de n-ar fi, nu s-ar povesti“ — =i gluma de la sf`r=it, cu puricile care se potcove=te =i sare p`n[la cer arat[aceasta. Nu este oare o oper[personal[a cuiva, put`nd fi scris[, care ]ncetul cu ]ncetul ]=i pierde, ]n valurile acestea nesf`r=ite ale expunerii orale, caracterul originar, potrivindu-se dup[sufletul poporului care o transmite?

Dar,]ntorc`ndu-ne la *Alexandria* =i la *Istoria Troadei*, dac[ ]nt[ia e povestea ispr[vilor lui Alexandru, iat[Alexandru L[pu=neanul — e drept dup[al\i Alexandri care au domnit]n Moldova — iat[,]ns[, dup[un singur alt Alexandru muntean (Aldea), pe Alexandru Mircea, contemporanul din Bucure=ti al L[pu=neanului. Dac[ ]n *Istoria Troadei* este Elena cea frumoas[, doamnei lui Petru Rare=]i zice Elena Ecaterina, sau Doamna Elena. }n Balcanii Brancovice=tilor de mult[vreme era tradus[=i povestea lui Alexandru =i povestea Troadei. Lucrurile acestea veneau uneori din Bizan\, dar pentru Serbia exista =i alt drum, cum a ar[tat dl Cartojan:]n forma pe care o avem noi, subiectul este prezentat a=a cum l-au potrivit marii poe\i apuseni care au c`ntat r[zboiul Troadei, poetul francez glorios, sau acel italian Guido de Colonna care s-a luat dup[poetul francez, iar din Apus povestea eroic[=i dureroas[a venit prin Ragusa, cetatea de pe coastele M[rii Adriatice care ast[zi]nc[ ]=i p[streaz[cele dou[por\i arhaice ale ei =i care a r[mas independent[la c[derea Imperiului Bizantin, centrul dalmatin, unde via\a italian[se]mbina cu via\a slav[a Peninsulei Balcanice.

+i aceste dou[s`rboaice, a lui Neagoe Basarab, de o parte, Mili\a, de care va fi vorba]n capitolul urm[tor — c[ci acolo vom

avea a face nu numai cu]mprumuturi pe care le transpunem]n limba noastr[, ci cu crea\ii originale ale noastre — =i Elena Ecaterina, a lui Petru Rare=, de cealalt[parte, *acestea au adus revolu\ia literar[de atunci, ele au adus poezia romantic[=i de aventur[*, =i, c`nd vorbim de Alexandru =i Roxana, ]nt`lnim pe Alexandru =i Ruxandra, st[p`nitorii din Moldova.

Dar nu este numai posibilitatea unei p[trunderi a literaturii acesteia]n imagina\ia \[rilor noastre,]n forma general[, ca pentru *Alexandria*, sau]n forma francez[a lui Beno]t de St. Maure, devenit[apoi popular[prin Guido de Colonna; nu numai]n acest chip avem dovada c[au existat traduceri]n rom`ne=te ale literaturii de imagina\ie ]nc[ din secolul al XVI-lea. *O literatur[ se ]mprumut[ de o societate c`nd societatea aceea are nevoie de cuprinsul ideal al acestei literaturi =i, odat[primit[, ea preface pe anumi\i oameni din aceast[societate a=a cum este =i literatura*. De exemplu, bunicile noastre, ale celor din genera\ia mea, erau persoane sentimentale care admirau aspectele r[s[ritului =i apusului de soare, care miroseau toate florile din gr[din[— dar nu cuno=teau deosebirea dintre arborii din p[dure — care g[seau lacrimi pentru cazul de boal[al unei pisici, capabil s[ ]ndurereze sufletele nobile, o]ntreag[„sensiblerie“, duioas[=i ridicol[ ]n acela=i timp, care ne trimite la anumite romane franceze de pe vremea aceea ale dnei George Sand. Romanele acestea au contribuit ca s[ ]nt[reasc[starea de spirit a celor care c[utaser[anume opera literar[pentru c[aveau de la]nceput aceast[stare de spirit.

C`nd ]n societatea noastr[ domnul nu a mai fost dorit ca un bun b[tr`n a=ezat, ca un Alexandru cel Bun, ca un Mircea cel B[tr`n — b[tr`n nu pentru c[era]n v`rst[, ci pentru c[ era „cel dint[i“, ]n dat[ — c`nd societatea noastr[a voit domni cu sabia fulger`nd[, r[pezindu-se c[lare ]n r`ndurile du=manilor, c`nd a dorit jertfa vie\ii lor =i a tuturor pentru scopuri care dep[=esc

posibilit[\ile umane, atunci a fost nevoie de o literatur[care s[hr[neasc[aceast[pornire sufleteasc[, =i astfel operele de imagina\ie au fost c[utate =i au prins. Cu tot]ndemnul spre traduceri al doamnei Elena Ecaterina, fiica de despot s`rb, *Alexandria* nu ar fi prins dac[ nu ar fi r[spuns nevoii societ[\ii. +i ]ndat[ ce societatea aceasta a gustat literatura *Alexandriei*, au r[s[rit tipuri ca al lui Mihai Viteazul. G`ndi\i-v[la Mihai]n ziua de la C[lug[reni: cu palo=ul]n m`n[ intr`nd]n r`ndurile o=tirii turce=ti, expun`ndu-=i via\a pentru glorie. Ceea ce-l intereseaz[pe d`nsul este *momentul*, este frumuse\ea gestului care zdrobe=te totul ]n cale chiar dac[ la cap[tul acelei c[i el va r[m`nea mort]n mijlocul celor omor`\i de d`nsul. Pentru a avea pe Mihai Viteazul, trebuia *Alexandria*, =i, pentru a avea *Alexandria*, trebuia starea de spirit cavalereasc[care]ncepe s[se formeze la noi]n]nt[ia jum[tate a secolului al XVI-lea. Nu]n vremea smeritului Matei Basarab, nu]n vremea pomposului Vasile Lupu s-ar fi ajuns la aceste elemente de literatur[universal[, s-ar fi recurs la o literatur[de aventuri. Ci s-ar fi luat ceea ce dorea vremea aceea: pravile, predici religioase, literatur[juridic[=i moral[, cum vom vedea pe urm[. Dar literatura romantic[, de aventur[, aceea care coboar[pe p[m`nt minunea secolelor neexistente, aceast[literatur[este din veacul al XVI-lea.

III. C{UTAREA SUBIECTELOR PROPRII

CUPRINS

Ajung`nd acum la al treilea capitol din aceast[ sintez[ a istoriei literaturii rom`ne=ti, anume la c[utarea subiectelor proprii, trebuie s[spun]nc[de la]nceput c[ori=ice literatur[trece prin trei faze. Stabilirea aceasta]nl[tur[anumite critici care s-au adus literaturii noastre]n ultimii ani, de persoane cu orizont foarte larg =i cu preten\ii universale, care protesteaz[c[ ]ntr-o anumit[faz[, foarte recent[, din dezvoltarea literaturii rom`ne=ti a fost o inspira\ie na\ional[, local[, de subiecte proprii, pe c`nd ei se g[sesc pe]n[l\imi ame\itoare; e vorba de a=a-numitul „s[m[n[torism“, care se ocupa numai de lucruri din via\a mai ad`nc[ a poporului rom`nesc,]n timp ce ei plutesc foarte sus deasupra ei.

Orice literatur[, zic, trece prin trei faze: o faz[ ]n care nu-=i g[se=te subiectele]n via\a poporului c[ruia]i apar\ine: trebuie un timp de deslu=ire a caracterelor unei vie\i na\ionale pentru ca via\a aceasta, odat[deslu=it[,]n caracterele ei esen\iale, s[serveasc[de inspira\ie unei literaturi; altfel, la]nceput, se ia dup[anumite aparen\e =i crede c[aceste aparen\e sunt]ntr-adev[r via\a unui popor. Iat[ ]n]ns[=i literatura noastr[, o spun numai]n treac[t,]nc[de acum, Alecsandri a fost]ncredin\at c[a descoperit „geniul poporului rom`n“ =i poeziei populare el i-a adaus zorzoanele de salon ale lui, pref[c`nd spiritul popular, a=a de simplu, a=a de energic, a=a de adev[rat =i de sincer, dup[nevoile cuconi\elor de salon. Tot a=a c`nd se purta la curte, pe vremea reginei Elisabeta, costumul popular, crez`ndu-se astfel la o ini\iere]n realit[\ile fundamentale ale poporului rom`nesc.

Odat[descoperite unele caractere na\ionale, subiectul propriu se dezvolt[; dar, dezvolt`ndu-se, se na=te ]n acela=i timp =i putin\a de a trata ori=ice subiect, =i aceasta va fi faza a treia. C`nd se ajunge la aceast[faz[, se poate trata, desigur, orice subiect, de oriunde, dar potrivit cu nota fundamental[a poporului propriu. Se poate face o dram[occidental[lu`nd drept subiect pe +tefan cel Mare; Delavrancea, tip reprezentativ al romantismului]n vremea tinere\ii lui, a f[cut cu +tefan o dram[foarte interesant[ca form[, dar care nu are desigur nimic din ce este spiritul vechii noastre societ[\i, nimic din aroma secolului al XV-lea, pe care el nu avea de unde s[o =tie, neini\iat fiind]n lucrurile istorice. Dar po\i s[tratezi pe Sf`ntul Francisc de Assisi, po\i s[iei oricare din subiectele lui Shakespeare sau ale oric[rui alt dramaturg occidental, =i s[introduci totu=i o not[original[pe care ace=tia nu ar fi putut-o da, nota na\ional[.

Deci c[utarea subiectului propriu nu este numai faza ultim[a unei literaturi, dar una absolut necesar[oric[rei literaturi. Nu poate exista un adev[rat popor care s[tr[iasc[numai din contrafaceri, din copii f[cute pe fereasctr[. Un popor foarte iste\, foarte inteligent, dar care nu este creator, poate dezvolta secole]ntregi o literatur[care nu are nimic a face cu via\a]ns[=i a acelui popor, dar, neav`nd a face cu realit[\ile acestei vie\i, el nu ajunge niciodat[la desprinderea notei caracteristice na\ionale =i nici la putin\a de a trata un subiect general astfel ca s[poat[interesa]ntr-adev[r mase mai largi.

Trebuie s[spun,]ncheind aceast[lung[parantez[de la]nceput, menit[s[introduc[pu\in[lumin[ ]n min\i care pot s[fie confuzionate de anumite teorii, s[recheme la realitate, la sinceritate =i la bun-sim\ sufletele tinere,]nc[un lucru: literatura care se cere unui popor de]n=i=i ini\iatorii lui nu este o literatur[care s[semene cu ace=ti ini\iatori. C[ci e foarte u=or a maimu\[ri un popor ca s[-l curtene=ti; ceva mai greu s[-l serve=ti cu propriul dumitale suflet, ca =i cu propriul d-tale s`nge.

+i acum s[venim la subiectul nostru. Poporul rom`nesc, a=a cum este el, nici mai mare, nici mai mic, =i ]n marginile acestea date de soarta ]n care s-a dezvoltat propria lui istorie =i ]n care s-a men\inut cu o ]nd[r[tnicie admirabil[ de-a lungul secolelor, poporul acesta a avut o originalitate care nu se putea distruge. C`\iva c[rturari de slavone=te, cu ceva fugari de dincolo de Dun[re, s`rbi =i bulgari, cu c`\iva dieci de cancelarie, ace=tia nu erau]n stare s[distrug[originalitatea unui popor; originalitatea noastr[a biruit aceast[mod[. Sunt foarte sigur c[aceast[originalitate s-a manifestat de la]nceput]n scrisori particulare,]n r[va=e purtate din m`n[ ]n m`n[, r[va=e care puteau exprima interesele \[rii =i pasiunile ei =i din care se poate cunoa=te deseori ideea fundamental[din via\a unei na\iuni. Cum se poate crede c[,]ntre oameni care =tiau carte, sau care aveau la]ndem`n[logofe\i]ns[rcina\i a scrie]n numele lor, *nu s-au schimbat scrisori*,]n timp de mai mult de dou[secole, scrisori]n care s[se exprime sentimente de iubire, de ur[, de r[zbunare, cum se poate crede c[amintiri duioase din via\a de toate zilele nu s-au]nf[\i=at]n aceste scrisori? Termenul de „literatur[“ este totdeauna luat]ntr-un sens prea restr`ns. Se zice: literatur[=tim noi ce este: poezie, nuvel[, roman, teatru; =i,]nc[, se zice c[teatrul nu este literatur[, ci se cer numai anumite sfori =i speciali=ti]n arta misterioas[de a trage sforile. Dar literatur[adev[rat[este orice idee limpede, orice sentiment delicat sau puternic,]nf[\i=at]ntr-o form[corespunz[toare. Se poate]nt`mpla ca o scrisoare particular[ s[ valoreze mai mult — de=i cel care a scris-o =i cel care a primit-o nu se g`ndesc s[o publice — s[cuprind[mai mult[literatur[, mai mult[poezie dec`t toat[ literatura tip[rit[ din anul acela. Incidental, un exemplu: ]ntre h`rtiile care mi-au c[zut]n m`n[, sunt acum vreo dou[zeci de ani, la Ia=i, a fost =i o pledoarie de-a lui Mihail Kog[lniceanu, care, cum voi spune cu alt prilej, nu de-a fost numai un istoric, cu un spirit universal cu ]ndem`n[ri]n toate privin\ile; a f[cut c`teva versuri, pu\ine, a preg[tit piese de teatru,

a scris nuvele, ba =i un roman care ar trebui retip[rit. Dar Mihail Kog[lniceanu a pledat =i ca avocat, =i am g[sit, cum spuneam, o pledoarie de-a lui. Pe vremea aceea pledoariile erau scrise, ca =i discursurile din Parlament. Kog[lniceanu a pledat pentru o doamn[v[duv[care]=i crescuse cu mult[greutate copiii =i cel dint`i lucru pe care l-a f[cut unul dintre ace=ti copii a fost s[-=i dea ]n judecat[ mama pentru reaua administrare a averii. V[ pute\i ]nchipui c`t dramatism este]n aceast[situa\ie, =i,]n pledoaria pe care a f[cut-o Kog[lniceanu pentru aceast[mam[sunt accente profund omene=ti, care nu erau menite s[fie publicate. Dar, cu toate acestea, nu constituiau ele o literatur[? Iar cine =tie ce scripcar liric, cine =tie ce povestitor cu limba]nnodat[, fiindc[scriu]n „genuri literare“, ace=tia fac literatur[? Adic[literatur[este vasul, nu e cuprinsul, e forma =i nu fondul?

Deci poporul acesta, at`t de bogat ]n via\[ sufleteasc[, a trebuit s[ pun[ ]n scrisorile sale literatur[. S[ zicem c[ nu ar fi fost nici scrisori. Dar literatura nu este numaidec`t lucrul pus pe h`rtie; literatur[ este =i un discurs. De ce adic[ un discurs s[ nu fie literatur[? Av`ntul sufletului omenesc cuprins]ntr-un discurs, acesta nu are nici un fel de valoare? De la +tefan cel Mare cunoa=tem c`teva expresii, ici =i colo, c`teva cuvinte aruncate]n documente slavone=ti sau notate de cine =tie ce scriitor str[in. C`nd spune +tefan,]ndemnat s[lase Pocu\ia: „nu o las]n ruptul capului“, nu este literatur[?

Desigur +tefan cel Mare ar fi fost un „scriitor“ foarte ad`nc =i impresionant.

C`nd cutare c[lug[r apusean, din Ardealul unguresc, se ceart[cu mitropolitul \[rii =i vine apoi]naintea lui Vod[— descoperirea recent[a dlui Macurek, pe care am comunicat-o =i eu]n *Revista istoric[* — de spune: „S[nu fi fost noi, pe d-voastr[de mult[vreme v-ar fi]nghi\it turcii“, iar +tefan cel Mare r[spunde cam a=a: „Foarte bine: l[sa\i-ne pe noi s[ap[r[m singuri“, un strig[t de acesta,]n care este at`ta hot[r`re =i at`ta ironie, nu este ceea ce

numim noi literatur[? Sunt opere „literare“]n care nu o s[g[si\i un r`nd care s[ cuprind[ at`tea vibra\ii ca acest r[spuns. Ori]n cuvintele, pe care le-am citat, ale lui Petru Rare= lipse=te literatura?

Dar dup[literatura pe care avem dreptul s[o presupunem, s[venim la lucr[rile scrise.

Cea dint[i lucrare care ne apar\ine]n ce prive=te inspira\ia sunt *}nv[\[turile lui Neagoe Basarab c[tre fiul s[u Teodosie. }nv[\[turile* acestea au provocat discu\ii acum vreo dou[zeci de ani, care nu au fost continuate, =i aceste discu\ii trebuie s[le]nf[\i=ez, afirm`nd]nc[o dat[punctul meu de vedere, sprijinit, ast[zi, pe argumente care sunt]n parte noi.

Noi cunoa=tem o form[rom`neasc[ a acestei scrieri, tip[rit[ pe vremea Regulamentului Organic =i dup[ aceea de c[tre Hasdeu ]n *Arhiva istoric[*, iar, a treia oar[, de mine, la V[lenii-de-Munte, ]n 1910, cu o prefa\[ l[muritoare. *}nv[\[turile* se mai p[streaz[ =i la Academia Rom`n[ ]n dou[manuscripte despre care dl Cartojan afirm[c[au =i variante.

}n ce m[prive=te pe mine, m-am mul\umit s[reproduc cartea de acum aproape un secol, neav`nd putin\a de a da o edi\ie critic[, c[ci aceasta nu intra]n inten\iile mele.

S-a tip[rit =i o form[slavon[de c[tre un]nv[\at slavist, Lavrov, la Petersburg,]n 1904. }n sf`r=it exist[ =i o form[ greceasc[, care este cuprins[ ]ntre manuscriptele unei m[n[stiri de la Muntele Atos. Ne afl[m deci ]n fa\a unei r[sp`ndiri destul de]ntinse a acestor *}nv[\[turi*: forma rom`neasc[ tip[rit[, forma slav[ tip[rit[ =i ea ceva mai t`rziu,]n sf`r=it forma greceasc[, netip[rit[.

Foarte mult[vreme s-a socotit, f[r[nici un fel de opunere, c[*}nv[\[turile* lui Neagoe sunt]ntr-adev[r ale lui; nimeni nu se g`ndea s[ pun[ la ]ndoial[ aceast[ atribu\ie. Tot de aceast[ p[rere este =i un ]nv[\at bulgar, care s-a ocupat ]nainte de r[zboi de lucrurile rom`ne=ti cu o relativ[impar\ialitate, dl Stoian Romanschi.

Dl Russo,]nv[\atul meu coleg de la Universitatea din Bucure=ti,]nc[de pe vremea c`nd nu era profesor, a ridicat obiec\ii asupra autenticit[\ii *}nv[\[turilor*. P[rerea d-sale este exprimat[ ]ntr-o serie ]ntreag[ de cercet[ri, care se rezum[ ]n lucrarea *Studii bizantino-rom`ne*. Ea consist[ ]n aceasta, c[un c[lug[r din secolul al XVII-lea,]ntrebuin\`nd numele lui Neagoe, a redactat o oper[care se poate vedea foarte bine din ce este compus[: dintr-o carte bizantin[, carte foarte cunoscut[, =i din fragmente ale Sfintei Scripturi, iar,]n afar[de acestea, din p[r\i de la o vestit[carte de care o s[ne ocup[m mai pe urm[, *Varlaam =i Ioasaf*, care nu este altceva dec`t legenda lui Buda, c[ci Ioasaf e unul din numele pe care le purta Buda, carte care a fost tradus[ de Udri=te N[sturel tocmai ]n secolul al XVII-lea ]n rom`ne=te.

M[rturisesc c[de la]nceput, =i nu dintr-un sentiment de na\ionalism rom`nesc, am fost]n contra p[rerii dlui Russo =i cred =i acum c[dreptate au aceia care au atribuit,...[1] din foarte multe puncte de vedere. Le prezint din nou, pentru c[este o chestie important[, care merit[s[fie dezvoltat[.

P[rerea mea este c[,]n teoria dlui Russo, nu ni se poate ar[ta ce l-ar fi]ndemnat pe c[lug[rul acesta din secolul al XVII-lea s[scrie o astfel de carte. Noi cunoa=tem secolul al XVII-lea, care e o vreme clasic[rom`neasc[ av`nd alte preocup[ri. Nimeni nu se g`ndea atunci la Neagoe Basarab. Dac[el exista pe vremea aceea, era doar ca]nainta= al lui Radu +erban, urma=ul lui Mihai Viteazul: se sim\ea nevoia de a se lega persoana domnului cu Basarabii de dinainte, =i nici nu era clar de care Basarab era vorba. Cel dint[i lucru pe care l-a f[cut, apoi, Matei Basarab c`nd a]nceput domnia lui a fost s[spun[c[este urma=ul „marelui Basarab“, dar care anume Basarab, nu se preciza. }n secolul al XVII-lea Basarab Neagoe tr[ia doar]n amintirea ctitoriilor sale. Sub raportul acesta, pe vremea lui +erban Cantacuzino, care a ref[cut Biserica Episcopal[din Arge=, a fost oarecare amintire a lui. C`nd a fost s[se

[1] R`nd lips[ ]n original (n. ed.).

compileze cronica general[a principatului muntean, a]ntrat]n ea =i *Via\a Patriarhului Nifon* =i unele am[nunte culese din alte izvoare cu privire la secolul al XVI-lea. Aici era o necesitate de a avea o expunere ne]ntrerupt[a vie\ii principatului, nu a poporului, care — o recunosc — se]ndrepta, altfel, c[tre Neagoe. Secolul al XVII-lea este un secol de legiuiri, =i Neagoe nu a fost legiuitor. Secolul al XVII-lea, pe urm[, a fost un secol,]ntr-adev[r, ad`nc religios, dar]n alt sens,]n leg[tur[cu pravilele, cu predicile din c[r\ile clasice, cum se va vedea. Pe de alt[parte, c[lug[ria nu era un produs al atmosferei timpului. C[lug[ria din acest secol este o institu\ie de decaden\[ ]ntre dou[epoci str[lucitoare ale vie\ii monacale: epoca veche,]nc[plin[de cultur[slavon[— =i ea acum]n plin[decaden\[, c[ci toat[sfor\area lui Matei Basarab =i a lui Vasile Lupu nu a putut-o]nvia — =i epoca de]nflorire cul[gureasc[a secolului al XVIII-lea, epoca lui Paisie, care,]n ce prive=te]mprumuturile, este o epoc[de ad[nc[influen\[a literaturii grece=ti, epoc[ ]n care se traduce o mare parte din bogata literatur[teologic[a Bizan\ului. Prin urmare pe c[lug[r nu-l putem *localiza*, =i]n istorie lucrul de c[petenie este s[po\i a=eza]n timp pe cineva. Nu po\i cobor]]n mijlocul unei societ[\i pe cineva, care, v[dit, nu are nici un fel de leg[tur[cu ceea ce constituie esen\a acestei societ[\i.

Dar, adaug, pretinsul c[lug[r putea el s[cunoasc[Sf`nta Scriptur[, c[lug[rul putea s[ cunoasc[ *Dioptra*, de=i eu nu am g[sit ]ntrebuin\at[ *Dioptra* ]n secolul al XVII-lea ]n literatura rom`neasc[: c[lug[rul putea s[aib[=tiin\[de *Varlaam =i Ioasaf*[1].

[1]Admit pentru secolul al XVII-lea un lucru: traducerea din slavone=te a *}nv[\[turilor lui Neagoe Basarab*, pentru c[nici prin cap nu-mi trece s[afirm c[la]nceputul secolului al XVI-lea s-a scris]n rom`ne=te; =i prin urmare traducerea ]n rom`ne=te din al XVII-lea este evident]n stil din aceast[vreme =i corespunde aceleia=i necesit[\i formale =i numai m[n[stire=ti care a f[cut pe Udri=te N[sturel s[prezinte pe *Varlaam =i Ioasaf*]n]ntregime, iar nu numai]n fragmente.

S[admitem c[acest c[lug[r era]n cuno=tin\a tuturor acestor izvoare; cu toate acestea el nu putea s[=tie un lucru: nu putea s[=tie normele de domnie din secolul al XVI-lea; =i un]ntreg capitol din *}nv[\[turi* cuprinde sfaturile asupra felului cum trebuie s[se poarte domnul]n toate]mprejur[rile; cum s[stea domnul la mas[, cum s[vorbeasc[el cu boierii, cum s[primeasc[soliile str[ine, ce atitudine s[aib[fa\[de turci, cum s[mearg[la r[zboi, cum s[se poarte]n pribegie, care a avut pe vremea aceea un anume caracter. Este un suflu r[zboinic admirabil]n aceast[parte a operei discutate.

Este, evident, o epoc[ ]n care turcii veneau altfel dec`t ]n vremea lui Matei Basarab. Acesta nu-=i ascundea bog[\iile: el tr[ia c`nd sultanul se b[tea]n Mesopotamia =i \ara era cu des[v`r=ire scutit[ de astfel de ]nt`mpl[ri; aici este momentul din secolul al XVI-lea c`nd se crezuse cu putin\[ ca un Basarab lep[dat de lege, un Mohamed-beg, s[ ajung[ ]n scaunul lui Vlad |epe=; este oglindirea unei ]ntregi epoci r[zboinice pe care nu putea s[ o cunoasc[ acolo, ]n pacea m[n[stirii, c[lug[rul din secolul al XVII-lea, care nu avuse unde auzi sunete de tr`mbi\[=i glasuri de asalt.

Pe alocuri, pare c[vezi toat[purtarea lui Mihai Viteazul la C[lug[reni. +i, ar[t`nd c[ domnul trebuie s[ steie totdeauna pe un anume loc ]n lupt[, l`ng[steaguri, scriitorul]l]ndeamn[ ]nc[o dat[s[nu p[r[seasc[\ara: „din \ara voastr[s[nu ie=i\i, ci s[=ede\i cu boierii vo=tri“, adic[tocmai aceea ce a f[cut +tefan cel Mare la 1476, ceea ce a f[cut Petru Rare= la 1538, c`nd s-au b[gat cu to\ii ]n ad`ncul Carpa\ilor. +i, la urm[,]n acest pasagiu privitor la r[zboi, se spune: „m[car de \i s-ar]nt`mpla =i moarte, iar numele t[u va r[m`nea pe urm[ ]n cinste“.

Toat[partea aceasta ar trebui desf[cut[=i r[sp`ndit[, c[ci este o adev[rat[carte de]nv[\[tur[pentru vitejie. }nainte de toate s[avem sim\ul realit[\ilor =i sim\ul realit[\ilor ne spune c[aceste „]nv[\[turi“ sunt un produs al spiritului militar de la]nceputul secolului al XVI-lea.

Dar Neagoe a putut foarte bine s[scrie acestea. Ce]nsemna s[„scrii“, pe vremea aceea? }nsemna s[lucrezi]n colabora\ie cu un altul. }mp[ratul Constantin Porfirogenetul a „scris“ cutare carte cu privire la administra\ia Imperiului bizantin? Desigur nu a scris-o cu m`na lui: a avut ]naintea lui izvoare =i a fost cineva care a redactat sub auspiciile lui. +i Neagoe a avut desigur un astfel de ajutor, dar sunt f[r[ ]ndoial[ =i p[r\i dictate de d`nsul. Dealtfel, =tiri c[astfel de dict[ri se puteau face la noi]n acea vreme le avem =i prin scrisorile lui Petru +chiopul — foarte interesante. Ar fi de cel mai mare interes ca un om familiarizat cu sintaxa latin[s[fac[un studiu asupra acestor scrisori ale lui, un studiu de sintax[rom`neasc[ a=a cum se poate g`ci sub cuvintele scrise]n latine=te. Vestitele scrisori ale lui Mihai Viteazul scrise]n latine=te au fost =i ele dictate. +i, dac[s-a scris]n sensul ar[tat la 1600, de ce nu s-ar fi putut scrie pe la 1520 de Neagoe Basarab?

Sensul cuv`ntului „autor“ este cu totul altul pentru acea vreme =i cu totul altul pentru timpul nostru. Nu trebuie s[ne lu[m dup[sensul foarte precis, foarte con=tient =i integru al nostru, pentru o epoc[de aceasta, instinctiv[,]n care ori=ice g[seai bun]ntr-o oper[veche re\ineai pentru a face o oper[nou[.

Dar s[ne mai g`ndim la un lucru: Neagoe Basarab este ]nsurat cu o principes[ s`rboaic[, av`nd ambi\ii bizantine, crescut[ ]n tradi\ia literar[a Bizan\ului =i, precum o dovede=te Biserica Episcopal[din Arge=, =i]n tradi\ia artistic[a Bizan\ului. S-a v[zut c[Elena-Ecaterina din Moldova, so\ia lui Petru Rare=, a provocat opera lui Macarie, din care a ie=it pe urm[opera cealalt[, imitat[dup[Manase. Atuncea de ce Despina Mili\a, de la Bucure=ti, nu ar fi]ndemnat la acela=i lucru la care a]ndemnat =i Elena-Ecaterina de la Suceava? Dar]nsu=i numele acesta de Teodosie]nsemna o ambi\ie. C[ci Teodosie nu e dup[Teodosie cel Mare, ci dup[Teodosie al II-lea,]mp[ratul bizantin foarte bine cunoscut din secolul al V-lea. A numi pe cineva Teodosie, indiferent dac[

numele venise de la tat[sau venise de la mam[, arat[o alt[concep\ie a domniei: concep\ia care se vede din atmosfera literar[a timpului, o mare m`ndrie imperial[. Dac[ ar fi fost vorba de fiul, numit cu nume de \ar[, al unui biet domn f[r[ leg[turi cu tradi\ia ]mp[r[teasc[ bizantin[, ar fi altfel; dar este vorba de Neagoe =i nu se poate admite pentru d`nsul o lips[de inten\ie]n numirea fiului Teodosie.

+i adaug: c[lug[rul ar fi trebuit s[fie, pe l`ng[ toate, =i foarte bine informat ]n ce prive=te familia lui Neagoe, s[ =tie care au fost fiii lui, mor\i ]nainte de momentul c`nd s-a alc[tuit cartea =i despre care vorbe=te at`t de duios. El ar fi trebuit s[ =tie cine era mama lui, =i ea pl`ns[ ]n aceste frumoase r`nduri de j[lanie. Lucrul acesta, s-ar zice, putea s[-l =tie un c[lug[r de la Arge=. Dar ]n cazul acesta c[lug[rul ar fi spus ceva ]n leg[tur[ cu biserica aceea de care at`rna el, =i asupra acestui a=ez[m`nt artistic =i religios, care venea de la Neagoe, nu este nici un cuv`nt.

Iat[, sunt pl`ngeri, a=a-numite „threne“, de acestea ]n literatura bizantin[, dar, ]ntru c`t pot judeca eu, psihologice=te, nu filologic, mi se pare c[greu s-ar putea nimeri o not[a=a de sincer[, de cineva care ar fabrica, pe numele lui, sau pe numele altuia, o oper[literar[, ca]n cuvintele cu privire la Petru, fiul lui Neagoe, mort]n cea mai fraged[copil[rie.

Iar, dac[este vorba de o ultim[dovad[, formal[, atunci dovada este urm[toarea:]ntre c[r\ile l[sate de Petru +chiopul, c`nd a murit ]n Tirol, la Bozen-Bolzano, =i care au intrat ]n colec\ia arhiducelui Ferdinand, se afl[ =i ]nv[\[turile c[tre domn ]n privin\a felului cum trebuie s[ se poarte cu boierii la mas[. Acestea sunt ]ns[ un capitol al *}nv[\[turilor lui Neagoe*. Prin urmare la *1594*, c`nd a murit Petru-Vod[, *exista forma slavon[a }nv[\[turilor*, Petru-Vod[avea un fiu, fa\[de care sim\ea tot at`ta duio=ie ca =i Neagoe pentru Teodosie =i acel fiu era menit ca =i Teodosie s[ se sting[ ]n floarea v`rstei]ntre str[ini — Teodosie a murit la Constantinopol,

iar +tefan, frumosul fiu de domn cu p[rul b[lan rev[rsat pe umeri, cu ochii alba=tri =i fa\a alb[sur`z[toare, s-a pr[p[dit ]ntre nem\i, la Innsbruck — cu acelea=i preocupa\ii. El a str`ns deci cu at`ta grij[ capitolul acesta care servea pentru ]nv[\[tura ]n str[in[tate a fiului lui. +tefan era ]ntov[r[=it acolo ]n str[in[tate de un c[lug[r, care a ajuns ]n urm[ mitropolit, =i printre h`rtiile lui Petru +chiopul s-a g[sit o foaie]n care se cuprinde o lec\ie de cronologie pentru coconul domnesc: anii pe care trebuie s[-i]nve\e el pe de rost. +i prin urmare capitolul acela f[cea =i el parte, ca =i foaia care din fericire ni s-a p[strat, din c[r\ile de =coal[ale copila=ului domnesc.

Mi se pare c[este greu s[se aduc[o argumenta\ie mai deplin[dec`t aceasta. A= putea s[mai trimit la cutare scrisoare a lui Stan Jianu, tip[rit[de mine]n *Studii =i documente*, VIII,]n care se poate vedea, pe la 1790, aceea=i dragoste a unui p[rinte fa\[de copilul la care \ine ca la ochii din cap =i aceea=i durere p[rinteasc[.

Dar subiectele rom`ne=ti din literatura noastr[ nu se m[rginesc la *}nv[\[turile* lui Neagoe. Peste ]ntreaga epoc[ ]n care am ar[tat izvoarele de imita\ie str[in[, cu cronicile lui Macarie =i Eftimie =i ale urma=ilor lor, ]ntr-o form[ cu mult mai scurt[, f[r[ at`tea elemente de literatur[ ]mprumutat[din izvoare bizantine, cum e cronica lui Azarie, merg`nd p`n[la Petru +chiopul =i p`n[ la cl[direa m[n[stirii Galata de l`ng[Ia=i, unde acum era l[ca=ul de]nsemnare a analelor domne=ti, se ajunge, cu sf`r=itul secolului al XVI-lea la o literatur[de *traduceri*, cum este aceea a *Istoriei Troadei* =i a *Alexandriei*, tot dup[izvoade de dincolo de Dun[re, care sunt legate de epoca, de faptele =i de valoarea inspiratoare, r[scolitoare de inimi, a lui Mihai Viteazul.

Nu se poate concepe o epoc[de]nalt[literatur[f[r[o activitate puternic[a societ[\ii =i nu se poate concepe o activitate puternic[

a societ[\ii f[r[r[sunet]n literatur[. Nu vorbim de st[rpiciunea marelui r[zboi; fiindc[vreo zece ani n-ajung ca s[se dezmeticeasc[lumea, ci trebuie o perspectiv[cu mult mai larg[ca s[se inspire cineva din imensa fr[m`ntare. Dar o epoc[ tragic[, de lupt[, de suferin\e =i de mari aspira\iuni glorioase, ]ncununate un moment, ca a lui Mihai, a trebuit s[ trezeasc[ *opere literare proprii*. +i, mai ]nt`i, Mihai Viteazul el]nsu=i a trebuit s[le doreasc[, el care avea lecturi grece=ti]ntr-o vreme de]nviere a con=tiin\ei neamului grecesc. Pe vremea aceea Mihai Cantacuzino +aitanoglu, fiul lui „+aitan-Satana“, descendent din vechii Cantacuzini, dispunea de scaunele domnilor; bine v[zut la Poart[, p[zit de ieniceri, cu gard[de zi =i de noapte, el purta]n pecetea lui vulturul imperial cu dou[capete. }n Constantinopol ca =i]n dep[rtata Albanie, ca =i]n toat[lumea s`rbeasc[, hr[nit[ cu at[tea amintiri ale *Alexandriei*, se voia o ]nviere a tuturor cre=tinilor. Era deci o atmosfer[ care desigur cerea via\[ literar[. C`\iva germani care au fost la Constantinopol pe acea vreme vorbesc de vechiul suflet cre=tin, tr[ind]n aceast[capital[a imperiului turcesc, de=i o bucat[de vreme amor\it prin cucerirea de turci a Bizan\ului. Cine venea de acolo, ca =i un fanariot trecut prin Viena ori un rom`n din vremea Regulamentului Organic care s-ar fi ]ntors din Paris, era plin de aceast[ atmosfer[ bizantin[. Mihai Viteazul s-a ]ntors =i el astfel ]nnoit din fa\a morm`ntului lui Constantin Paleologul, care arunca p`n[ foarte departe o mistic[ str[lucire; ca un st`lp de foc a ie=it din morm`ntul ultimului]mp[rat constantinopolitan.

+i atunci Mihai a]ns[rcinat pe Logof[tul Teodosie s[fac[o cronic[ ]n care s[se scrie istoria faptelor sale. Teodosie avea o scriere foarte frumoas[de c[rturar, cum =i Mihai avea o isc[litur[de o deosebit[distinc\ie,]n care se vede o deprindere cu literele latine; nu este exclus[chiar o oarecare cuno=tin\[a unei limbi occidentale de c[tre d`nsul.

+i Teodosie a scris cronica: ea]ns[s-a pierdut. Din fericire avem cuprinsul ei, de=i nu]n slavone=te, dac[n-a scris-o]n rom`ne=te

— ci]n latine=te, anume]ntr-o oper[a unui silezian, Baltazar Walther, care, trec`nd pe la noi, a g[sit cronica Logof[tului, a introdus]n ea fel de fel de explica\ii suplimentare, care formeaz[partea]nt[ia a operei sale, iar]n partea a doua a p[strat cronica aceasta de care vorbeam[1].

Dar, al[turi de aceast[cronic[, lucra, n[sc`ndu-se din con=tiin\a maselor ad`nci, =i balada. Nu mai vorbesc de ceea ce fac str[inii, cum, de pild[, un Stavrinos, care a pus]n versuri grece=ti, dar de o form[foarte asem[n[toare cu a poeziei noastre populare =i v[dind o influen\[foarte puternic[din *Alexandria*, cariera aceasta a lui Mihai Viteazul, cu lupta de la C[lug[reni, cu Mihai]n fa\a turcilor ap[r`nd cu toporul ]n m`n[: cartea popular[greceasc[r[sp`ndit[a „Vitejiilor“ lui Mihai[2].

Nu vorbesc, iar[=i, de poemul str[in f[cut]n genul lui *La Gerusalemme liberata* a lui Torquato Tasso, de c[tre un grec din Creta, Gheorghe Palamed, care avea, ca to\i cretanii, o cuno=tin\[destul de ad`ncit[a literaturii italiene contemporane =i care, cu Tasso]naintea ochilor, a reluat povestea aceasta a lui Mihai Viteazul[3].

Nu este vorba nici de unul, nici de altul din aceste izvoare str[ine, pentru c[ele nu vin de la noi, de=i sunt]n leg[tur[cu epoca lui Mihai, ci este vorba de acel izvor care =i el este]n leg[tur[cu epoca aceasta de extraordinar[vitejie. Balada, c`ntecul b[tr`nesc,]mprumutat de la s`rbi, care =i ei primiser[ acest c`ntec de la

---

[1] Aveam aceast[cronic[ ]n latine=te, retip[rit[de Al. Papiu Ilarian]n *Tezaurul de monumente istorice*,]mpreun[cu o traducere dedesubt, care ar putea fi rev[zut[de cineva, care ar face astfel din aceast[cronic[o lectur[foarte pl[cut[=i pentru vremea de ast[zi.

[2] A fost =i ea cuprins[ ]n colec\ia lui Papiu Ilarian.

[3] Se g[se=te]n Bibliothèque hellènique a lui Emile Legrand, f[r[traducere, =i ar trebui s[se fac[o traducere dup[d`nsa.

al\ii, balada reu=ise s[se lege ad`nc de ]mprejur[rile de aici. Pentru aceast[ epoc[ ]nt`lnim]n „c`ntecele b[tr`ne=ti“ nume ca Gruia lui Novac, care f[r[ ]ndoial[trebuie s[fie pus]n leg[tur[cu boierul Baba Novac, c[petenie a lui Mihai. Radu Calomfirescu]=i are =i el balada. Toate acestea ne fac s[credem c[vor fi fost =i c`ntece cu Mihai Viteazul, care]ns[s-au pierdut. C[ci balada lucra necontenit]nainte la noi, balad[domneasc[, balad[boiereasc[, precum e balada din Moldova]n care se vorbe=te de un Vartic, boier al lui Petru Rare=.

Dar mai avem =i altceva dec`t aceasta: *avem cronica rom`neasc[scris[ ]n rom`ne=te.*

Mihai Viteazul a cerut cronica oficial[, dar l`ng[ d`nsul erau =i boieri;]ntre boierii ace=tia, cei mai puternici, av`nd o mul\ime de sate, put`nd forma o oaste]ntreag[pe care s[i-o pun[la dispozi\ie domnului, erau fra\ii Buze=ti. Ace=tia aveau con=tiin\a faptului c[Mihai Viteazul f[r[de ei nu ar fi fost nimic; ei se sim\eau reprezentan\i ai \[rii, pun`nd puterea \[rii la ]ndem`na domnului; credeau c[ ]ntrupeaz[vitejia extraordinar[a neamului, ie=it[din legend[=i c`ntecele b[tr`ne=ti. +i, atunci, ei au cerut logofe\ilor lor s[scrie, ca pentru d`n=ii, sco\`ndu-i pe d`n=ii ]n r`ndul]nt[i, ar[t`nd cel mai mic fapt ]n care ei au fost amesteca\i, povestea epocii lor. Povestea aceasta este cuprins[ ]n a=a-numita *Cronic[ anonim[ a |[rii Rom`ne=ti,* pe care trebuie s[o atribuim lui Stoica Ludescu.

Povestirea]ncepe cu o simplicitate extraordinar[. Nu este acel av`nt, acel sentiment de pitoresc, acea duio=ie =i putere de emo\ie, care formeaz[ caracterul ]ntregii noastre literaturi populare =i pe care am recunoscut-o =i ]n povestirea despre pribegia lui Petru Rare=. Toate acestea nu le avem aici: sunt numai *r`nduri simple ale unui om de isprav[.*

Limba este de atunci, dealtfel potrivit cu starea de spirit pe care o constat[m =i din inscrip\ia de pe piatra de morm`nt a lui

Stroe Buzescu. Pu\in[vreme dup[moartea lui Mihai Viteazul, Radu +erban, urma=ul lui, a dat o lupt[cu tatarii]n p[r\ile Teleajenului]ntre Ogretin =i Tei=ani. Tatarii se istoveau d`nd asalturi z[darnice ]mpotriva tran=eelor ordonate de italianul venit ]n ajutorul lui Radu-Vod[, Tommaso Cavriolo; atunci ei, care =tiau =i rom`ne=te, au]nceput a batjocuri pe cei care st[teau ascun=i]n[untrul tran=eelor, =i, ca urmare, a ie=it singur Stroe Buzescu de o parte =i un tatar de alta, din neamul hanului, =i s-au b[tut; tatarul a fost]nvins,]ns[=i Stroe Buzescu a murit mai t`rziu, de rana primit[ atuncea. +i so\ia lui a pus pe piatra morm`ntului]ntreaga poveste]n cuvinte rom`ne=ti, ]ncheind cu acest strig[t: „=i nu fu pre voe c`inilor de tatari“. Strig[tul, cu totul neobi=nuit pe o piatr[de morm`nt, strig[tul acesta \`=nit din inima v[duvei care se m`ng`ie c[so\ul ei a stropit cu s`ngele lui biruin\a, face c`t o cronic[ ]ntreag[.

Dar avem pe Mihai Viteazul]nsu=i, care roste=te, nu, ca +tefan cel Mare, c`teva cuvinte de r[zboi sau c`te o proclama\ie dup[1475 ori =i un strig[t de durere transmis prin ambasadorul s[u Vene\iei, ci pe Mihai care vorbe=te pe larg, de dou[ori, despre g`ndurile, ispr[vile =i suferin\ele sale. O dat[ ]nainte de catastrofa din 1601, a doua oar[, c`nd, fugar, ca =i Petru Rare=, cu c`\iva c[l[re\i l`ng[d`nsul, dup[ ce fusese b[tut ]n p[r\ile Buz[ului, ale Arge=ului, ajunsese la ]mp[ratul, nu ca s[-l roage, ci pentru a-=i ar[ta dreptatea. Un memoriu al lui Mihai Viteazul c[tre Rudolf al II-lea, ]ntr-o latin[ de cancelarie care nu-i poate ]ntuneca limpeziciunea g`ndului sincer =i]ndr[zne\, era cunoscut de mult. Altul, printr-un hazard fericit a fost g[sit]n Arhivele din Floren\a, de dl Pernice, publicat]ntr-o revist[italian[, semnalat de mine la Academia Rom`n[ =i redat ]n traducere rom`neasc[ ]ntr-o bibliotec[popular[din Ardeal. Mihai]nf[\i=eaz[acolo toat[via\a lui,]ntr-o expunere splendid[:]ntr-adev[r o pagin[de]nalt[literatur[. Spune cum a ajuns la domnie, ce greut[\i a]nt`lnit,

cum a putut s[se apere de greu]mpotriva n[v[lirilor turce=ti =i t[t[re=ti,]n ce situa\ie a fost pus prin lupta pe care a]nceput-o, =i,]nainte de toate, ceea ce r[sun[de la un cap[t la altul al documentului este acest strig[t: eu nu o fac pentru mine, o fac pentru voi, pentru toat[cre=tin[tatea; pentru ea m-am pus]n primejdie pe mine =i aceast[biat[\ar[a mea, pentru binele ei; deci nu m[ajuta\i pe mine pentru mine, ci sunte\i datori fa\[de voi]n=iv[s[m[ajuta\i.

Pune\i al[turi t`nguirea lui +tefan cel Mare c[tre Vene\ia de ceea ce spune Mihai Viteazul, =i ve\i vedea cum,]n acelea=i]mprejur[ri, de-a lungul vremurilor a r[sunat, prin oamenii pe care i-am avut]n momentele mari, acela=i glas al \[rii.

Aceste dou[lucruri: spiritul de jertf[=i strig[tul c[tre dreptate care nu moare niciodat[, sunt notele caracteristice rom`ne=ti care ni se]nf[\i=eaz[deplin]n aceste scrieri cu adev[rat nemuritoare, care sunt — cu voia oricui, =i]n orice limb[ni s-ar prezenta — literatur[.

IV. CUV~NTUL ROM~NESC }N SCRIPTUR~

CUPRINS

Odat[, traducerile din secolul al XV-lea fuseser[formate]n anume col\uri =i p[strate]n anume margini. Dar]n veacul al XVI-lea,]n a doua jum[tate, apar Catehismele, traducerile biserice=ti, f[cute]n Ardeal, supt influen\a luteranismului, =i pe care sa=ii le-au pl[tit =i au c[utat a le r[sp`ndi, ca =i, mai ales, acelea ie=ite din biserica oficial[, calvin[, care avea un „superintendent“ al ei, priveghind aceast[ organizare patronat[ de stat =i introduc`nd prin sfat, =i, la nevoie, cu de-a sila, limba rom`neasc[ ]n biseric[, ]nlocuind c[r\ile slavone pe care ]n batjocur[ le numea *boscoade*, prin traducerile husite, patronate =i de sa=i, ]ncurajate =i de guvernul calvin din acel moment al Ardealului. Toate acestea ]ns[ — Evanghelii, Psaltiri, slavo-rom`ne, rom`ne=ti, o Palie, un Vechi Testament tradus ]n rom`ne=te, de preo\i b[n[\eni, a=tept`nd =i explica\ii ale Scripturii traduse din ungure=te — aveau un caracter revolu\ionar. }n ceea ce prive=te pe domnii Moldovei =i ai |[rii Rom`ne=ti, ei au avut o atitudine de hot[r`t[ reprobare a acestor traduceri, care treceau peste dogma limbii sfinte, care ie=eau dincolo de marginile stricte pe care le tr[gea biserica de stat. }n lucr[rile acestea, care mergeau din om ]n om, cu oarecare fric[ =i paz[, cu bucuria care iese din lucrurile oprite, avea omul g`ndul c[-=i atrage, dac[nu blestemul bisericii, totu=i o dezaprobare care putea merge p`n[la prigoan[.

Pe c`nd c[tre sf`r=itul secolului al XVI-lea lucrurile nu mai sunt a=a. }ns[=i biserica, m[car]n Muntenia,]ncepe a vedea cu mult mai larg aceste traduceri]n rom`ne=te: dogma slavon[a fost

oarecum,]n parte, p[r[sit[. }ntre biseric[=i]ntre limba \[rii s-a stabilit atunci o leg[tur[care nu exista, nu putea s[existe]nainte de aceasta. Natural, totdeauna bisericile organizate au fric[de nout[\i, ele sunt str`ns legate de tradi\ie. +i c`t de lung[este tradi\ia cre=tin[nu numai]n ceea ce prive=te dogma, dar =i]n ce prive=te textul rug[ciunilor! Numai]n ce prive=te predica, libertatea era cu mult mai mare, =i predici]n limba rom`neasc[ trebuie s[ fi existat din vremuri foarte vechi[1]. }n ceea ce prive=te oamenii care compuneau biserica, poate avuser[ =i ei acelea=i dorin\e de a ie=i din cadrele vechi, totu=i tradi\ia era a=a de puternic[, ]nc`t biserica nu se putuse hot[r] s[ia o m[sur[contrar[tradi\iilor celor vechi, cum, odinioar[, cu secole]n urm[, abia c[p[taser[un Chiril =i un Metodiu dreptul de a]ntrebuin\a]n liturghie limba slavon[veche]n locul celei grece=ti.

Totu=i, a venit un moment,]n principatul muntean, c`nd, la o ]ntrebare f[cut[ din partea tip[ritorilor de c[r\i rom`ne=ti din Ardeal, dac[nu s-ar putea ca pe l`ng[ Cazania care exista, *Cartea de ]nv[\[tur[* calvin[, r[sp`ndit[ ]n anumite regiuni sub influen\a, cum am spus, a statului =i a nobilimii ungure=ti, s[se ofere =i o alt[Cazanie ortodox[, care s[nu poat[fi b[nuit[, d`nd un text aprobat de biseric[ =i put`nd fi astfel r[sp`ndit[ pretutindeni — e vorba de Cazania de la Bra=ov, din 1580 — ierarhii munteni au trimis vechiul „t`lc“ al lui Teofilact, arhiepiscopul Bulgariei, carte sigur[, pe care credincio=ii bisericii r[s[ritene o pot]ntrebuin\a f[r[nici un fel de fric[. Aceasta]nseamn[ ]ns[un foarte mare lucru: *biserica ie=ea de sub influen\a exclusiv[a limbii slavone.*

+i un alt semn. La]nceputul secolului al XVII-lea, undeva, prin Oltenia, tr[ia un c[lug[r a c[rui biografie desigur nu se va putea

[1] V. P`rvan a publicat pe vremuri o cuv`ntare la mort din Moldova pe la jum[tatea secolului al XVII-lea.

face niciodat[, fie m[car]n forma cea mai simpl[; nici numele nu i se poate l[muri deplin, c[ci uneori este]ntr-o form[, alteori]n alta: Mihail Moxa sau Mihail Moxalie. C[lug[rul avea cuno=tin\e de slavon[, fiind poate]n leg[turi cu Vidinul, cu Diiul, cum se spune =i p`n[ acuma. C[lug[rul acesta a ]nceput a traduce =i a dat o parte a unei c[r\i care nu exista p`n[atunci]n rom`ne=te. Istoria, pentru vremile mai vechi, aceasta]nsemna *Biblia*. Dincolo de *Biblie*, era ceea ce-=i aducea aminte fiecare. Analele din m[n[stiri, pe care de fapt nu cred c[le citea cineva. *Letopise\ul de la Bistri\a*, *Letopise\ul de la Putna*, cronica dup[Manase a lui Macarie, a lui Eftimie, =i, mai t`rziu, cronica lui Azarie nu erau c[r\i care s[ se adreseze poporului =i nu le citeau nici m[car boierii. Ei cuno=teau istoria \[rii dup[ tradi\ie. Prin urmare, dac[ istoria \[rii lor nu o cuno=teau, cu at`t mai mult nu aveau nici un interes pentru ceea ce numim istorie universal[. De la un timp]ns[, unii c[rturari, =i]n special c[rturarul de care vorbesc, au c[utat s[-=i explice ce leg[turi ar putea s[aib[domnii |[rii Rom`ne=ti =i ai Moldovei cu ceea ce se petrecuse mai]nainte. Existau anume cronografe care]mprumutaser[sistemul lor de la Bizan\. Se cuprindea]n ele o istorie universal[, care pornea de la facerea lumii, f[cea leg[tur[cu *Biblia*, cu istoria roman[=i istoria bizantin[, cu istoria statelor post-bizantine, sau al[turi de Bizan\, de dincolo de Dun[re, s`rbi =i bulgari, =i era firesc s[ se cerce a se duce mai departe aceste cronografe, c[ci via\a politic[ a cre=tin[t[\ii nu trebuia s[ fie ]ntrerupt[; era un sultan la Constantinopol, dar sultanul acesta, de=i ]mp[rat =i succesor al ]mp[ratului bizantin, totu=i nimeni nu se putea g`ndi s[-l considere pe el drept continuator adev[rat al tradi\iei cre=tine a Bizan\ului.

Se puteau g`ndi, deci, oameni de la noi, sau =i de dincolo de Dun[re, dac[ tradi\ia aceasta, care ajunsese la Bizan\ =i trecea pe la s`rbi =i bulgari, nu ar putea fi continuat[=i]n p[r\ile noastre. +i s-a ajuns astfel a se face cronografe care cuprind ceva din istoria

poporului rom`nesc. Foarte pu\in, dar cuprind ceva. Sunt astfel, cum am mai spus, forme de cronografe care trec p`n[la istoria principatelor noastre, p`n[ la 1620, noi prezent`ndu-ne ca]n=i=i continuatorii]mp[ra\ilor bizantini, care, altfel, erau reprezenta\i de sultan.

Moxa a f[cut o traducere dup[un astfel de text. Traducerea lui a fost socotit[la]nceput o oper[original[. Hasdeu i-a dat o edi\ie nou[ ]n acea frumoas[=i ciudat[carte care se cheam[*Cuvente den b[tr`ni*. Dar, mai t`rziu, Ion Bogdan a g[sit textul bulg[resc original, c[ci de fapt nu e dec`t o traducere ]ntr-o limb[ ]nc[ foarte aproximativ[ =i nedibace ]n a cuprinde un subiect care p`n[atuncea nu fusese niciodat[ ]mbr[cat]n rom`ne=te. Ceea ce Mihail Moxa adaug[ca lucruri privitoare la noi e foarte pu\in; data]ntemeierii Moldovei, luat[f[r[ ]ndoial[din analele moldovene=ti — =i ar fi foarte interesant s[se =tie cum a ajuns c[lug[rul oltean s[cunoasc[analele slavone ale Moldovei; ar trebui s[admitem un fel de circula\ie]ntre m[n[stiri, schituri de c[lug[ri]ntre d`nsele.

Cartea aceasta, lucrat[grosolan de c[lug[rul care a lucrat =i la nomocanoane, adic[legiuiri biserice=ti, a=a cum fuseser[ ]n Bizan\ — de partea aceasta va fi vorba pe urm[— a fost f[cut[sub influen\a =i din]ndemnul unui vl[dic[, episcopul de R`mnic Teofil. Avem a face, deci, cu p[trunderea ]n biseric[ a limbii rom`ne=ti pe vremea c`nd ]ndemnul unui mitropolit muntean spunea ce anume s[ se traduc[, pentru ca astfel Cazania s[ se poat[ citi =i ]n biserica noastr[ rom`ne=te. +i este vorba de un episcop de R`mnic care ocrote=te pe c[lug[rul vulgariz[rilor ]n materie de ]nv[\[tur[, care a pref[cut cronograful ]n limba rom`neasc[. Biserica se]mpac[astfel cu limba vulgar[.

}n acela=i timp]n care biserica ajungea la aceast[hot[r`re, foarte bogat[ ]n urm[ri, statul, de multe ori de nevoie, f[cea

acela=i lucru. }nt[i Simion Movil[, domn muntean de uzurpa\ie, frate de domn moldovenesc, venit cu ajutor polon =i cutreier`nd \ara de la un cap[t la altul, urm[rit de du=manul mult mai puternic dec`t d`nsul, nu-=i poate organiza, la ]nceputul secolului al XVII-lea, o cancelarie slavon[. Rivalul lui mai fericit, Radu Mihnea, om ]nv[\at, care fusese pe la Vene\ia =i pe la Muntele Atos =i care era cu des[v`r=ire la]n[l\imea prin\ilor de pe vremea aceea, foarte pompos, cu o curte str[lucit[, care se]ncunjura de o gard[ ]mbr[cat[ ]n costume frumoase =i care =i-a f[cut un palat la H`rl[u, avea f[r[ ]ndoial[o cancelarie slavon[=i prin urmare d[dea documente]n limba slavon[. Al treilea concurent la domnie, Radu +erban, este un simplu boier, ridicat de boierii ceilal\i, pentru a fi continuator al tradi\iei lui Mihai Viteazul; el are astfel un sprijin foarte puternic]n boierimea lupt[toare de \ar[, care este cu d`nsul; =i la el e o cancelarie, =i prin urmare actele lui sunt ]n slavone=te. Numai c`nd, pribeag, p[r[sit =i s[rac, va fi s[-=i fac[mai t`rziu, la Viena, testamentul, pentru c[ nu avea la ]ndem`n[logof[t de slavone=te — =i, din \ar[, boierii lui Radu Mihnea i se adreseaz[ ]ntr-una din cele mai admirabile scrisori care s-au scris]n rom`ne=te — limba pe care o va ]ntrebuin\a va fi cea rom`nease[. Pe c`nd Simion Movil[, care se g[se=te ]ntr-o situa\ie cu mult mai rea, silit s[ r[t[ceasc[ ]nainte de a se ]ntoarce b[tut, cu picioarele legate sub burta calului din porunca tatarilor, ]n Moldova lui, acesta scrie, de nevoie, rom`ne=te.

A=a, prin anii 1620—1630 limba rom`neasc[ ]ncepe s[ p[trund[ chiar =i ]n actele publice, pe l`ng[inscrip\iile de morm`nt. P`n[acum limba aceasta de foarte mult[vreme era]ntrebuin\at[ ]n coresponden\a privat[=i]n acele zapise care preg[teau actele solemne.

Acuma venim la efectele pe care a putut s[le aib[tolerarea limbii rom[ne=ti de c[tre biseric[=i acest amestec din ce]n ce

mai puternic al limbii populare chiar =i]n actele de stat. Nu-=i poate]nchipui cineva]ndeajuns bucuria pe care o poate sim\i un popor,]n straturile lui ad`nci, atuncea c`nd]n\elege cuv`ntul lui Dumnezeu, actele privitoare la administra\ia lui, care nu i se mai adreseaz[ ]ntr-o limb[ necunoscut[, atunci c`nd el prinde =i]n\elege ceva literatur[=i c`nd p[turile de sus binevoiesc s[-i vorbeasc[: la ori=ice popor care are]ntr-]nsul puteri suflete=ti, aceasta]nseamn[o adev[rat[ ]nflorire, =i]nflorirea aceasta se simte =i la noi.

De c`te ori ni se prezint[, din secolul acela, un manuscript, pe care ni l-a p[strat timpul, de obicei ne]ng[duitor, din el se desface o viziune, confuz[ ]nc[, dar ad`nc mi=c[toare.

Desigur s-a sim\it]n acest secol un foarte mare av`nt de bucurie, de ]ndr[zneal[, de h[rnicie prin m[n[stiri, prin unele cur\i episcopale =i mai t`rziu chiar printre laici. Limba aceasta, prin urmare, nu era un lucru de ascuns, un lucru de lep[dat, care s[dispar[de la sine]naintea maiest[\ii limbii biserice=ti, a limbii oficiale, a limbii celor mari, ci era =i ea o limb[ ]n care se poate rosti cuv`ntul lui Dumnezeu =i istoria omenirii, care putea s[ apar[ ]n Cazanii =i Cronografe. +i atuncea a ]nceput o munc[ modest[, anonim[, ]n toate col\urile p[m`ntului rom`nesc. Nu s-a f[cut p`n[acuma statistica tuturor manuscriptelor]n care ni se prezint[Sf`nta Scriptur[, deosebit de Vie\ile Sfin\ilor sau de predici. Dac[ s-ar c[uta, de c[tre tineri de pild[, atent, mai ales prin Ardeal, str[b[t`ndu-l sat de sat =i r[scolind bisericile, cred c[s-ar putea g[si o mul\ime de astfel de dovezi ale imensei munci smerite a unor oameni care, f[r[s[=tie unii de al\ii, c[utau s[str[mute]n limba rom`neasc[ ceea ce mai t`rziu dincolo de cuv`ntul Domnului a trecut pentru a crea o]ntreag[literatur[popular[. }n acest Ardeal am g[sit fragmente din Vie\ile Sfin\ilor, anume *o Via\[a Sfintei Paraschive*, dar manuscriptul nu l-am ridicat =i ast[zi desigur c[nu mai exist[. Alt[dat[am g[sit,]ntre manuscriptele pe care

le am, *o Via\[a Sf`ntului Teodor Tiron*, care nu apar\ine]ns[aceleia=i regiuni.

Dar]ncerc[rile acestea de a se da]nc[de atunci Vie\ile Sfin\ilor, traducerea Psalmilor =i a Evangheliei, de c[tre oameni care nu aveau cine =tie ce]nv[\[tur[ ]nalt[=i care deprinseser[numai pu\in[slavone=te, au r[mas]n manuscript. Oamenii ace=tia]n m[n[stirile lor,]n bisericu\ele lor traduceau a=a, pentru pl[cerea lor; nu le trecea prin minte c[opera lor ar putea s[fie tip[rit[. Dar, mai t`rziu, la 1670—1680, c[rturarii, preocupa\i de tipar, nu au pornit din capul locului, ci de la traducerile acestea naive,]ncercate prin deosebite locuri pentru a contribui la forme mai]nalte]n care se resimte totu=i]nfluen\a]ncerc[rilor anterioare. Biblia lui Nicolae Milescu, care a ap[rut odat[ ]n manuscript la Bucure=ti =i pe care am cump[rat-o, cred — nu =tiu dac[se mai p[streaz[sau dac[face parte din lotul celor trimise la Moscova — acea admirabil[carte este o lucrare colectiv[: nu e ceva asem[n[tor cu Biblia lui Luther sau cu Sf`nta Scriptur[ ]n engleze=te din secolul al XVI-lea, care s-au f[cut de la ]nceput f[r[ nici o preg[tire anterioar[; aici avem a face cu un bun popular colectiv al poporului rom`nesc. Marea]nsemn[tate a Bibliei din 1688 st[deci tocmai]n faptul c[tot ce se lucrase mai]nainte,]n deosebitele provincii ale poporului rom`nesc, a fost cercetat, adunat =i fixat]ntr-o form[definitiv[, =i astfel pentru acea vreme Biblia de la 1688 este o oper[de unitate na\ional[, am putea chiar spune c[este *cea dint[i oper[de unitate na\ional[ ]n acel domeniu moral de unde pleac[pe urm[toate celelalte.*

A= vrea s[nu fiu]nvinuit de prea mult[ ]ndr[zneal[dac[voi c[uta s[fac aici o apropiere din domeniul vast al istoriei spiritului universal, c`nd voi spune c[ ]n acest curent este ceva „franciscan“. }ntr-un moment din evul mediu ]n\epenit ]n latineasca lui, ]n teologia lui, ]n scolastic[ =i ]n disciplina ierarhic[ de fier, ]n biserica aceasta cu fere=tile ]nchise, l[c[tuit[, z[vor`t[, printr-o minune,

Sf`ntul Francisc a ap[rut ca un nou Hristos dezrobit din p[g`nismul cre=tin care se alc[tuiese peste doctrina dezrobitoare a lui Isus. Atuncea a fost]nflorirea cea mare a Europei catolice =i au cutezat oamenii ceea ce nu cutezaser[ ]nainte: adic[a nu fi preten\io=i, =i cea mai cutez[toare fapt[a omului este tocmai aceasta: a fi simplu, a fi a=a cum l-a l[sat eriditatea]ntip[rit[ ]ntr-`nsul =i ce-i ]ng[duie elementele de personalitate adause pe l`ng[aceast[ereditate. Sf`ntul Francisc a creat astfel o]ntreag[mi=care, care a dat]n pictur[pe Giotto,]n literatur[pe Dante, c[ci Dante nu poate fi]n\eles f[r[de franciscanism. Suflul mistic care se ridic[peste toat[=tiin\a medieval[=i teologic[r[suflat[=i-i d[o actualitate extern[este spiritul franciscan. +i la noi a fost tot a=a:]n locul preotului „boscoadelor“, spun`nd Tat[l nostru slavon, pe care poporul nu-l ]n\elegea =i-l caricaturiza, f[c`nd din Tat[l nostru slavonesc o glum[rom`neasc[ pe care o ]nt`lne=ti =i acum]n limbajul popular, s-a g[sit posibilitatea de apropiere =i de sufletul celui din urm[cer=etor vagabond, celei din urm[femei f[r[cuno=tin\[de carte, a cuv`ntului Domnului. }n loc ca omul s[ stea suflete=te *afar[* din biseric[, el intrase *]n[untrul* bisericii, =i pentru prima oar[ sim\ise pe Dumnezeu ]ntr-`nsa =i]ntr-`nsul. C[lug[rul, popa smerit din satele m[runte puteau =i ei acuma ]n\elege cuv`ntul pe care]l rosteau]n l[ca=ul rug[ciunilor de speran\[=i m`ng`iere.

Dar]n afar[de o nou[literatur[s-a mai creat =i altceva: s-a creat =i un nou stil, mai ales]n Moldova. Pentru c[Moldova a fost mai mult st[p`nit[de influen\a acestui curent popular care a trecut pe urm[=i]n Muntenia. Sub unele raporturi Muntenia este mai popular[, precum sub raportul politic. Dar sub raportul celor culturale sunt mai populari moldovenii.

}n aceast[Moldov[din secolul al XVII-lea sunt dou[personalit[\i reprezentative]n acest domeniu. Una este mitropolitul Varlaam,

care a ajuns la scaunul s[u f[r[a fi fost vreodat[episcop, ceea ce este caracteristic. A stat dou[zeci de ani egumenul m[n[stirii sale, din simplu fiu de \[ran de prin p[r\ile Odobe=tilor, absolut f[r[nici un fel de preocupa\ii mai]nalte]n domeniul cultural, av`nd ceva din felul de a fi al domnului ridicat din \inuturile acestea putnene, Istrate Dabija, la judecata c[ruia nimeni nu venea dup[-mas[, ci numai diminea\a. Din regiunea aceasta a=a de pitoreasc[ =i de original[ a plecat Varlaam pentru ca s[ ajung[ de-a dreptul mitropolit al Moldovei, l`ng[cel mai luxos domn pe care, p`n[ la Br`ncoveanu, l-au avut \[rile rom`ne=ti, l`ng[Vasile Lupu cel cu veleit[\i de]mp[rat bizantin, pentru a r[m`nea totu=i p`n[la sf`r=it =i a muri ca un c[lug[ra= modest. C`nd Vasile Lupu a adus tipografie, c`nd a ]mprumutat de la ru=ii de apus elementele trebuitoare pentru a ]ntemeia tiparul s[u de la Ia=i, c`nd a vrut s[v[deasc[ ]naintea cre=tin[t[\ii]ntregi c[=i el, a=a cum f[cuser[ ]mp[ra\ii bizantini de odinioar[, pe care el voia s[-i imite =i]n nume, d[ ]ndemnuri =i sprijin]n ale c[r\ii, pe l`ng[celelalte merite pe care le are ca ridic[tor al celor mai frumoase monumente biserice=ti, f[cute doar din piatr[ ]mpodobit[=i suflat[cu aur, el a cerut =i lui Varlaam s[dea un r[spuns la Catehismul calvinesc care se tip[rise]n Ardeal. Varlaam a dat „R[spunsurile“ lui.

Merg`nd Varlaam ]n Bucure=ti, a f[cut cuno=tin\[ cu cineva, cu care vom face =i noi cuno=tin\[ ]ndat[, cu cumnatul lui Matei Basarab, Udri=te N[sturel, cel cu trei nume: Udri=te, de acas[, Oreste din grece=te =i Uriil pe evreie=te. Nimic mai interesant nu trebuie s[ fi fost dec`t]nt`lnirea ]ntre Varlaam =i ]ntre Udri=te-Oreste-Uriil, unul vorbind ]n moldoveneasca lui, altul exhib`nd slavoneasca, latineasca, greceasca =i]nt`mpl[tor =i evreiasca lui.

Udri=te l-a]ndemnat =i el pe Varlaam la r[spunsul pe care ca mitropolit fu silit s[-l scrie: c`nd acest r[spuns se va publica, se va vedea c`t de mediocru teolog era mitropolitul Moldovei.

Dar p[rintelui Varlaam i s-a cerut, de spiritul vremii, s[fac[=i o Cazanie =i el a f[cut pe aceea care-i poart[numele. Cea din

1580 nu mai fiin\a de mult[vreme, =i satele cereau s[se dea o t`lcuire nou[ a cuv`ntului Evangheliei. Varlaam, f[r[de prea mult[cercetare a izvoarelor, d[*Cartea rom`neasc[, ]nv[\[tur[ pe Duminecile =i praznicele cele mari*, din 1640. }n aceast[ oper[ masiv[, cu groasa slov[ citea\[, de t[ietur[ gali\ian[, este desigur o parte original[, dar stilul este al autorului: Varlaam a l[sat toat[ ]nv[\[tura c`t[o =tia =i o putea =ti =i a vorbit pe]n\elesul \[ranilor s[i. De aici vine un fapt pe care l-am constatat din Ardeal nu o dat[:]n biserici p[r[site, din praful]ngr[m[dit de sute de ani poate, iese din c`nd ]n c`nd c`te o foaie cu acea slov[ mare, hot[r`t[,]n care recuno=ti imediat Cazania lui Varlaam. }n biseric[nu se mai sluje=te, glasurile au amu\it de mult[vreme,]n cuprinsul zidurilor pustii s-a]ngr[m[dit pulberea uit[rii din an]n an, din deceniu]n deceniu, din secol]n secol, =i cu toate acestea nu mor foile din Cazania lui Varlaam, care arat[ce leg[turi existau c`ndva ]ntre to\i rom`nii, din toate satele cuprinsului rom`nesc, m[car de ar fi fost pe alocuri st[p`nitori de alt neam dec`t al c[lug[ra=ului ajuns mitropolit al Moldovei. +i aceasta ]nc[ este oper[ de unitate na\ional[, o unitate care se face ]n suflete, pentru c[ ardeleanul cere acela=i grai pe care ]l cere =i moldoveanul =i munteanul. Nu o dat[, c`nd vine,]n satele de acum, un preot cu teologie =i vrea s[introduc[ ]n mintea s[tenilor lui elemente de c[rtur[rie a=a cum de multe ori nu le]n\elege nici el singur, de=i a dat, sau, mai adev[rat, tocmai pentru c[a dat examene dintr-]nsele, se ridic[din mul\imea aceasta un glas care zice: „P[rinte, zici foarte bine, dar mai bine dup[cartea cea veche“. Cartea cea veche pentru toate provinciile rom`ne=ti este aceast[carte a p[rintelui Varlaam.

Pe alocuri cartea se poate asem[na]n vr[jirea ei de sfin\i =i de]ngeri cu o p`nz[a bunului „frate“ Angelico, me=ter de chipuri dumnezeie=ti pentru oamenii cei buni.

Ea ar merita o retip[rire]n seria, pe care z[bovim s-o]ncepem, a Tezaurului vechii c[r\i rom`ne=ti,]nv[\[toare de stil =i adesea =i de spirit peste r[t[cirile vremilor.

Dar de la aceast[explica\ie a cuv`ntului lui Dumnezeu ]ntr-o limb[ oarecare de proz[, a trebuit s[ se treac[ ]n cur`nd la altceva: la cuv`ntul lui Dumnezeu ]nf[\i=at ]n versuri, ]n versurile acelea care p`n[acuma ap[ruser[doar]n doine =i]n c`ntecele b[tr`ne=ti. Psaltirea exista]n traducere =i traducerea aceasta era]n\eleas[de ori=icine, dar altfel se]nf[\i=eaz[ori=ice carte atuncea c`nd i se adaug[ magia versului, dulcele c`ntec de fiecare clip[al silabelor.

A fost cineva]n Moldova, tot sub influen\a acelui curent franciscan, care a]nf[\i=at a=a Psaltirea pentru orice s[tean, pentru orice minte, oric`t de umil[, care se dore=te aproape de Dumnezeu. +i acela a fost mitropolitul Dosoftei.

Acesta a venit din regiuni str[ine de \ar[, poate din Gali\ia, dac[socotim dup[numele pe care-l purtau p[rin\ii lui. Pe mam[o chema Misira, pe tat[Leontari, pe un bunic Barila, f[r[ ]ndoial[nume str[ine: Leontari aduce a grec, a negustor grec, Misira este un nume oriental care]nseamn[„egiptean“. Dosoftei a stat o bucat[de vreme la m[n[stirea Secul,]ntemeiat[la sf`r=itul secolului al XVI-lea, =i dup[aceea s-a ridicat]n ierarhie pe c[ile obi=nuite. +tia latine=te, grece=te =i era un om]nv[\at, care p[stra leg[turi cu lumea]nalt[din care plecaser[odinioar[p[rin\ii lui, =i]n mijlocul c[reia]nv[\ase poate el]nsu=i]n cei dint[i ani de tinere\e, c[ci nimic nu exclude ca,]nainte de a intra]n m[n[stire, s[fi avut contact cu =colile =i cu lumea c[rturarilor din Liov. C`nd ajunge mitropolit, ]n loc s[ se apuce ]ndat[ de ]nalt[ teologie — =i este ]ntrebarea dac[ nu ar fi putut-o face, c[ci ]l vedem uneori discut`nd cu istoricii =i capabil de a]ntrebuin\a c[r\ile de]nv[\[tur[din Apus, de a se cobor]]n lumea documentelor pentru a preciza un punct de cronologie, =i meritul cel mare nu este de a fi popular atunci c`nd nu po\i fi dec`t popular, ci s[fii popular c`nd po\i ]ncerca orice, c`nd ai toate mijloacele de cuno=tin\[=i te po\i ridica prin ele oric`t de sus — el a avut g`ndul de a pune]n m`na

oric[rui moldovean,]ntr-o limb[pe care o pricepea la]nceput mai pu\in, c[ci Dosoftei a fost p`n[ la sf`r=it un]nv[\[cel]n ce prive=te rom`neasca, traducerea Psaltirii. El o va face =i ]n proz[, c`nd,]n deosebire de Liturghia sa, plin[de o mul\ime de expresii care nu erau s[se]ncet[\eneasc[niciodat[, el ajunsese acum la o mai mare des[v`r=ire a cuno=tin\elor sale]n limba \[rii; dar ceea ce nu se poate face]n proz[a putut foarte bine]n versuri. +i nu este nici o]ndoial[c[,]n ce prive=te redactarea versurilor sale, el nu a fost ajutat de nimeni, ci singur, prin familiarizarea cu poporul, cu sufletul lui, a ajuns a fi un rostitor al geniului rom`-nesc. Astfel, dup[ce, poate, adunase acum din c[r\i grece=ti materialul pentru Vie\ile sfin\ilor, o serie]ntreag[de volume tip[rite]n frumoasa liter[nou[ ]mprumutat[de la Moscova, el s-a apucat s[traduc[=i psalmii]n versuri.

C`nd dl Bianu a reeditat ace=ti psalmi, a vorbit de un original polon scris de Kochanowski, un om al Rena=terii, care prelucrase, sub influen\a unor anumite idei abstracte, vechii psalmi ebraici ]ntr-o limb[ polon[ care, de ce s[ ascundem, nu are nimic popular ]n caracterul ei. A=a ]nc`t, dac[eruditul Kochanowski trebuie s[fie citat pentru a se ar[ta c[=i]n alte \[ri avuse cineva]ndr[zneala de a preface psalmii]n versuri moderne, nu putem totu=i vorbi de o crea\iune a lui Dosoftei prin Kochanowski. Dosoftei,]ndemnat sau ba de cuno=tin\a c[r\ii acesteia polone, a pref[cut psalmii nu numai pe metru rom`nesc =i cu rime luate din poezia popular[, dar introduc`nd adeseori peste cuprinsul autentic al originalului o mul\ime de elemente de observa\ie, o mul\ime de alte]mpru-muturi, care vin din]ns[=i via\a poporului rom`nesc, el a ajuns astfel de foarte multe ori la lucruri de toat[frumuse\ea, care foarte adeseori nici nu au nevoie de]ndreptare pentru a pl[cea =i ast[zi.

Aceasta p`n[ la buc[\ile care au trecut pe urm[ ]n c`ntecele de stea cu care merg copiii de le c`nt[ sub ferestrele luminate ]n serile de la sf`r=itul lui decembrie. Cu c`t[pl[cere se aude =i acum

psalmul cel mai dureros dintre toate, acela care]nf[\i=eaz[pe evrei pl`ng`nd la ruinele Ierusalimului:

> La apa Vavilonului
> Jelind de \ara Domnului
> Acolo =ezum =i pl`nsem
> La voroav[c[ne str`nsem.
> De te-am mai putea uita-te,
> Ierusalime cetate!

}n anii cei mai grei ai no=tri, c`nd mul\i erau smul=i de la vetrele lor, pleca\i prin alte p[r\i sau prin str[in[t[\i dep[rtate, c`nd foarte mul\i nu-=i mai puteau]nchipui vremea]ntoarcerii la vatr[sub steagurile de biruin\[, de at`tea ori]n sufletul celor care cuno=team vechile versuri ale lui Dosoftei, a r[sunat psalmul:

> De te-am mai putea uita-te,
> Ierusalime cetate,

Ierusalimul din care ne izgonise pedeapsa p[catelor noastre.

Dar acest curent franciscan, acest curent duios, popular, ating`nd at`tea elemente ale sufletului omenesc celui mai smerit, a avut o]ntindere care a trecut dincolo de literatur[. Avem scrisori din vremea aceea, =i scrisorile acestea oglindesc exact acela=i spirit. Cu mul\i ani]nainte s-a]nt`mplat s[ g[sesc ]n arhive ardelene scrisori de-ale lui Gheorghe +tefan, care a ]nlocuit pe Vasile Lupu. Un om cu totul deosebit de acesta: Vasile Lupu, m`ndru, trufa=, succesor,]n speran\[, al]mp[ra\ilor bizantini, unul dintre aceia c[tre care toat[cre=tin[tatea r[s[ritean[se uita cu o deosebit[ ]ncredere; Gheorghe +tefan reprezint[un smerit boier de \ar[, care st[tuse mereu]ntre \[ranii lui, f[c`ndu-=i rug[ciunea ]n biserica de sat, om voios =i bun de glume. C`nd preg[tea conspira\ia contra lui Vasile, cum sta cufundat]n g`nduri, sprijinit ]n toiag — c[ci era logof[t mare al Moldovei — i-a spus cineva r`z`nd: „Ce zici

din fluier, logofete?“, iar el, care a=tepta s[se coboare trupele ardelene pentru r[scoala lui, a r[spuns: „Zic s[-mi vie oile de la munte =i nu mai vin“, sau, alt[dat[,]nt`lnind un r[dvan cu o jup`ni\[frumoas[, el a spus, f[r[mult[vorb[, vizitiului s[ ]ntoarc[la el acas[, de =i-a f[cut-o so\ie. Cine i-a v[zut chipul cu must[\ile l[sate a oal[=tie c[trebuie s[fi fost un om aspru, dar pl[cut la vedere; Gheorghe +tefan, aceast[expresiune a spiritului popular,]ncoronat]ntr-un boier de \ar[, domn de folklore al Moldovei, a avut de pus la cale o mul\ime de greut[\i cu vecinii, pe care deseori \ara nu-l putea ajuta s[le rezolve. +i a recurs la tot ce avea mai spontaneu, mai duios =i mai h`tru cuv`ntul oricui pentru a-=i]ndrept[\i nevoile =i a-=i cur[\i con=tiin\a de]mboldi-torii la plata datoriilor sale.

}n cuvintele acestea de biet datornic domnesc care nu poate mul\umi pe puternicul s[u vecin =i care cu at`ta sinceritate spune c[ i-a secat izvorul vistieriei, c[ el ar fi bun pl[titor, dar punga lui se ]mpotrive=te, vedem f[r[ ]ndoial[ exact acela=i spirit ca =i ]n Cazania lui Varlaam =i ca =i ]n psalmii, care ast[zi ]nc[ se c`nt[ ]n nop\ile de Cr[ciun, ai lui Dosoftei.

Deodat[ ]ns[asupra acestei forme populare vine =coala, vine cartea, vine]nv[\[tura. Am avut =i noi o epoc[de Rena=tere. Aceast[Rena=tere este, fire=te, mai pu\in fecund[dec`t ]n alte p[r\i, dar cu toate acestea constituie unul din fenomenele cele mai interesante ]n trecutul nostru cultural =i literar. Nou nu ne mai putem ]nchipui ast[zi literatura noastr[ a=a cum pe vremuri o prezenta un Gaster ]ntr-o mare colec\ie german[, leg`nd manu-script de manuscript, ca =i cum noi nu am fi fost dec`t ni=te copi=ti ai slavilor de peste Dun[re =i numai ]n cele biserice=ti am fi ad[ugat glasul nostru la concertul celor care c`ntau slava lui Dumnezeu. La aceasta, putem r[spunde ast[zi c[nu a fost o singur[mare mi=care intelectual[ ]n Apus, la care, aduc`nd =i noi o produc\ie literar[oarecare, s[nu ne fi integrat]ntre nevoile

noastre =i sub ap[sarea pe care am suferit-o =i de care trebuie s[\inem seama. Am mers pas de pas cu dezvoltarea cultural[general[a Europei, chiar]n domeniul acesta al Rena=terii, =i anume]n faza ei cea din urm[. Ce bine ar fi fost dac[am fi cunoscut Rena=terea =i pe vremea c`nd ea era un fenomen creator =i spontan, pe vremea c`nd era o mi=care]nnoitoare pe toate terenurile! Dac[s-ar fi]nt`mplat ca Despot-Vod[, care fusese pe vremuri un copist de manuscript ]n Apus, un student ]n medicin[ la Montpellier =i un oaspete la Paris p`n[s[ajung[poet laureat =i istoriograf al lui Carol Quintul, apoi prietenul celui mai mare aventurier polon, Albert Laski, dac[Despot, care s-a]ncoronat a=a cum se]ncoronau suveranii din Europa de unde venea el, atribuindu-=i =i o descenden\[care ducea p`n[ la +tefan cel Mare, =i care anticipa unitatea politic[ a rom`nilor prin cuvintele]n care el aducea aminte tuturor rom`nilor de str[mo=ii romani, dac[ acela care a ]nfiin\at =coala latineasc[ de la Cotnari, aduc`nd]nv[\a\i apuseni destul de destoinici pentru ca s[fie mai t`rziu re\inu\i de ora=ul Bra=ov, ar fi izbutit s[ se ]mp[m`nteneasc[, dac[nu se]nt`mpla c[derea lui pr[p[stioas[: am fi avut desigur =i noi o Rena=tere. +i de aceea este bine ca, peste tragicul cu care el =i-a ispr[vit via\a, s[ ]n\elegem ideea cu care a venit =i posibilit[\ile care ar fi putut pleca de la d`nsul.

Dar Rena=terea a avut o influen\[asupra noastr[ ]n faza]n care ea devenise rece,]n\epenit[, prin produse pedante de =coal[,]n care nu mai era \`=nire de via\[ nou[. +i era at`ta deosebire]ntre acela care se]mp[rt[=ise de Rena=tere]n Apus chiar =i elevul care o]nv[\ase numai]n =colile de la Liov sau, =i mai pu\in, de la Bar,]n Podolia, ca Miron Costin!

Acel care a impus Rena=terea]n ce prive=te c[rtur[ria bisericeasc[este un fiu de domn moldovenesc, contemporan cu Udri=te N[sturel, care, acesta, a]nv[\at cam prin acelea=i locuri,]ns[, el,

merg`nd p`n[ ]n Moscova. Aici st[deosebirea]ntre Udri=te =i acela despre care vom vorbi =i pe care]l chema Petru Movil[. Petru Movil[este un]nv[\[cel, un ucenic, un „spudeu“, pentru ca s[ ]ntrebuin\[m cuv`ntul grecesc trecut =i ]n slavone=te, ]n =coli gali\iene, pe c`nd Udri=te N[sturel a]nv[\at =i la Moscova =i =i-a adaus =i o]nv[\[tur[sl[voneasc[de un alt caracter. Petru Movil[, doritor de o domnie pe care n-a putut-o atinge niciodat[, a ajuns a fi un vestit egumen al lavrei din Kiev, apoi un mitropolit al ru=ilor apuseni. S-a scris =i acum]n urm[despre d`nsul, pe baza unor descoperiri nou[, de profesorul P. P. Panaitescu, =i desigur c[ astfel Petru Movil[ se ]nf[\i=eaz[ pu\intel schimbat, dar r[m`n totu=i de fixat =i alte lucruri]n precizarea adev[ratului caracter al lui.

El a sc[pat pe ru=ii de apus de catolicism, =i de aici ar fi ie=it imposibilitatea de a mai tr[i a unor anumite tendin\e na\ionale care fuseser[at`ta vreme str`ns unite cu biserica. Dar mitropolitul de Kiev nu a fost numai un teolog, ci =i un creator de tipografie, un r[sp`nditor de c[r\i sfinte ]n slavone=te. Un om de carte latin[, un om de ]ndreptare occidental[, un curtean al regelui polon, amestecat ]ntr-o via\[ care nu avea nimic a face cu neamul =i nici cu ortodoxia tradi\ional[, dar el a fost totu=i =i un fr[m`nt[tor al vie\ii noastre biserice=ti.

}n tipografie,]n =coala de tradi\ie slavoneasc[,]n traducerile noastre,]n toate e amestecat Petru Movil[, care, atuncea c`nd r[m`nea cu el singur]n chilia lui =i duioase amintiri]i r[s[reau]n suflet, nu vorbea nici grece=te, nici ruse=te, nici polone=te, ci, ca acas[, odat[, rom`ne=te. Biograful lui, r[posatul Ghenadie de R`mnic, fost elev el]nsu=i al =colilor]nfiin\ate de Petru Movil[,]nseamn[astfel de cuvinte care se g[sesc]n h`rtiile lui. +i i-a pl[cut fostului pretendent P[tra=cu-Vod[ s[ vorbeasc[ de minunile care s-ar fi s[v`r=it]n Belgrad,]n Alba-Iulia lui Mihai Viteazul, cu prilejul sfin\irii mitropoliei de acolo. P`n[la]nchiderea ochilor lui obosi\i de munc[, el a r[mas astfel *un om al nostru*.

Dar influen\a lui Petru Movil[, oriunde s-ar fi exercitat ea, a adus cu d`nsa spiritul Rena=terii, =i de aici ]n biserica noastr[ acealalt[ tendin\[, pe care o reprezint[ Udri=te N[sturel, el ]nsu=i o crea\iune a lui Petru Movil[, c[ci, cu toate c[ =coala le-a fost deosebit[, direc\ia lor r[m`ne aceea=i.

}n lumea ruseasc[se tip[rise o frumoas[carte, *Varlaam =i Ioasaf*, care, dup[cum spuneam =i mai]nainte, nu este altceva dec`t prefacerea pentru cre=tini a biografiei lui Buda. E legenda frumoas[ a ]mp[ratului care a avut un fiu =i a vrut s[-l fereasc[ de cunoa=terea oric[rei dureri a lumii, impun`nd ca el s[fie \inut]nchis]n palat unde nu era pentru el nici o suferin\[, nici o greutate. Sc[pat, totu=i, odat[de acolo, el a v[zut c[ ]n lume este =i boal[=i mizerie =i moarte, =i aceasta a adus o revolu\ie]n sufletul lui, duc`ndu-l pe calea sfin\eniei. +i Udri=te N[sturel s-a apucat =i el, dup[ ce se d[duse o form[ slavon[ a acestei pove=ti, s[ o prefac[ ]n rom`ne=te.[1]

Dar, dac[Rena=terea a introdus]n]nsu=i domeniul religios o curiozitate pe care evul mediu cre=tin, care]nt`rzie la noi, nu o avuse, dac[ a introdus o metod[ pe care secolele anterioare nu o cuno=teau, ]n acela=i timp a dat =i preocupa\ii care nu au a face cu religia, care ]ntrec religia, ori sunt al[turi de d`nsa, de multe ori mai sus dec`t cuprinsul ei, ]n ce prive=te nevoia de a se interesa =i de altceva dec`t numai de generalitatea c[r\ilor biserice=ti. +i atunci s-au ivit dou[personalit[\i de un caracter ne]nt`lnit p`n[aici.

Noi avem cuno=tin\[de istoria rom`nilor, cum spuneam mai ]nainte, prin tradi\ie; cine =tia =i slavone=te desf[cea poate =i c`te ceva din]nsemn[rile c[lug[rilor, dar nu exist[nici un fel de dovad[c[boierimea ar fi avut vreo atingere cu aceste l[ca=uri unde se p[stra]n scris]nsemnarea cea veche despre trecutul

---

[1] Legenda aceasta budist[-cre=tin[a fost tip[rit[de generalul P. V. N[sturel acum c`\iva ani,]ntr-o edi\ie rar[, care se cere, =i ea, reluat[.

nostru; ba, mai mult dec`t at`ta, nici nu era curioas[de acest trecut =i nu sim\ea nevoie s[se hr[neasc[din izvorul acesta, de multe ori a=a de bogat, al trecutului. Dar Rena=terea cere totdeauna leg[tura cu trecutul, o leg[tur[str`ns[ cu d`nsul; ea cuprinde o adev[rat[adorare fa\[de lucrurile care au fost, fa\[de oamenii =i]mprejur[rile de atunci, fa\[de limba]ntrebuin\at[atunci =i de stilul pe care]l aveau scriitorii]n aceast[limb[. Rena=terea a=a este: pentru viitor o disciplin[, pentru trecut o religie. Dar boierii no=tri tr[iau o parte din timpul lor dincolo de hotarele \[rii. }nc[din secolul al XV-lea]nt`lnim, ]n Gali\ia, ]n afar[ de studen\i din ora=ele str[ine, =i oameni de \ar[, al c[ror nume ]l cunoa=tem; ei ]nv[\au, de pild[, la Stavropighia din Liov, m[n[stire de c[rturari legat[ direct de Patriarhia constantinopolitan[. De c`te ori fra\ii de la Stavropighie aveau vreo nevoie, banii ie=eau =i din vistieria Moldovei. Mai t`rziu, c`nd pribegi din Moldova au trecut nu numai]n Ardeal, ci =i]n Polonia, acolo =i-au f[cut]nv[\[tura. Toat[=coala lor a fost =coal[polon[; ei au fost, deci, studen\i]n limba latin[, care =tiau =i slavone=te, c[ci nu se puteau face boieri f[r[s[=tie aceast[limb[. +i unul dintre boierii ace=tia pribegi umbla\i prin =coli polone, Grigore Ureche, s-a apucat s[scrie istoria \[rii lui. A f[cut-o de la d`nsul c-a sim\it Grigore Ureche, pentru c[ ]nv[\ase ]n =coli din Apus, nevoia de a ]nf[\i=a ]n rom`ne=te,]ntrebuin\`nd =i izvoare polone, redactate]n limba latin[, trecutul \[rii Moldovei? Sau *Vasile Lupu, care]n toate domeniile a]ndemnat, este acela care i-a cerut]nv[\atului boier s[dea istoria Moldovei*?

}n tot cazul, istoria Moldovei a lui Grigore Ureche este f[r[ ]ndoial[o crea\iune a lui,]n sensul c[pentru prima dat[se introduce critica istoric[, pentru prima dat[judecata omeneasc[este]ntrebuin\at[pentru a se afla unde este adev[rul din acele izvoare multiple care se]ntrebuin\eaz[deodat[. Mai t`rziu s-au adus =i umpluturi care au f[cut pe C. Giurescu s[cread[c[nu

mai avem a face cu textul lui Ureche, ci numai cu o refacere t`rzie a unui Simion Dasc[lul. P[rere care-mi pare =i acuma absolut gre=it[, c[ci Simion Dasc[lul era un „profesor“, un „om de catedr[“, care nu cuno=tea via\a politic[, iar cronica lui Ureche este nu numai o lucrare plin[de erudi\ie, de spirit critic, ci,]n acela=i timp, =i o carte de om politic, cartea cuiva care =tia cum se c`rmuie=te \ara, ]n spirit boieresc. }ntr-un studiu recent al dlui Panaitescu, s-a ar[tat c`t de puternic se afirm[acest spirit. De pild[atuncea c`nd vorbe=te de]ncoronarea lui +tefan cel Mare, el arat[cum se adun[\ara toat[; *\ara*]l proclam[pe +tefan; puterea lui este, prin urmare, ob\inut[nu de la singur[biruin\a lui, ci,]nainte de toate, de la voin\a \[rii, adic[a boierilor cu mitropolitul]n frunte. Aceasta este o declara\ie oligarhic[boiereasc[ ]n sens polon, adic[ ]n sensul intereselor clasei c[reia-i apar\inea Ureche.

Dar,]n afar[de valoarea politic[a cronicii lui Grigore Ureche, ea mai are o valoare]n ce prive=te stilul. Ureche este *un om de stil latin*, un om de *strict* stil latin. Nu are dec`t s[deschid[cineva orice pagin[din cronica lui pentru ca s[simt[imediat modelul care i-a stat]n fa\[. El nu se]ncurc[ ]n am[nunte; expunerea lui este totdeauna sigur[=i dreapt[: se vede disciplina admirabil[ ]n care Ureche-=i f[cuse]nv[\[tura.

Astfel,]n descrierea luptei de la Baia — pentru a lua un exemplu — pe l`ng[ c[ se simte m`ndria na\ional[a boierului care nu sufere preten\iile craiului Mateia=, pe l`ng[ c[ se recunoa=te hot[r`rea osta=ului, dar]n fraza aceea lung[, dup[ce cade r[spunsul lui +tefan cel Mare: „nu au primit“ =i apoi se ridic[steagurile =i lucesc]n soare armele de lupt[ ]mpotriva str[inului, se distinge stilul eroic, fraza latin[lung[, cu buc[\ile intercalate, fr[m`ntarea aceea de stil care vine dintr-o lung[experien\[secular[a scrisului]ntr-una din marile literaturi ale lumii. Aici nu mai este]ns[ilarea lui Gheorghe +tefan, cu schimb[rile sintac-

tice de fiecare moment, ci este ceva care leag[logic toate elementele frazei, g[sind]n gramatic[tot ce trebuie pentru a pune]mpreun[=i a confunda multiplele elemente]ntr-un singur bloc de structur[latin[. Se va vedea pe urm[ce]nseamn[, pentru a doua jum[tate a secolului al XVII-lea, o *alt[* disciplin[de stil, italian[de o parte, polon[de alta, c`nd se vor studia Cantacuzino Stolnicul =i Miron Costin, personalit[\i care ]=i permit toate capriciile, pe c`nd aici, potrivit cu spiritul Rena=terii, originalitatea lui Ureche se supune unei discipline ne]nvinse, unor norme inflexibile de guvernare a stilului, =i potrivit cu normele acestea]ntrebuin\eaz[cu o]ngrijit[cump[nire toate mijloacele retoricii latine.

+i de aceea la el =i bucuria descoperirii originilor latine, m`ndria cu care se proclam[ ]nalta noastr[descenden\[.

Dar nu numai coment`nd cazul acesta al lui Ureche are cineva a face cu forma latin[ aplicat[ unui subiect rom`nesc,]n\eles altfel de cum]l]n\eleseser[predecesorii lui, ci este]n vremea aceea o adev[rat[iubire pentru opera transmis[de antichitate, dorin\a de a muta aceast[oper[ ]n lucrurile rom`ne=ti, =i dorin\a aceasta se manifest[ ]n multe domenii.

Pe vremea lui Vasile Lupu =i a lui Matei Basarab pravilele s-au pref[cut]n limba noastr[. }nc[de pe vremea lui Petru Rare= =i a lui Alexandru L[pu=neanu se p[strau nomocanoane]n Moldova, ca =i pe vremea lui Mihai Viteazul, acest domn de r[zboi, care avea alte griji, c[ci epoca aceasta a Rena=terii era o epoc[de disciplin[=i]n materie de drept. Dar]n timpul lui Vasile Lupu s-a]nt`mplat s[ fie oameni care erau capabili de a traduce din grece=te =i de a ]nf[\i=a ]n rom`ne=te aceste nomocanoane. Acela care a f[cut-o a fost]n Moldova, unde se forma la =coal[un Nicolae Milescu, Istrate Logof[tul, care]=i zicea =i Eustratie — =i, dac[nu ar fi dec`t forma aceasta,]nc[am]n\elege c[avem a face cu un om al Rena=terii. Acel Istrate,]ndemnat de domn, care

voia s[aib[pravilele]n limba \[rii, le-a tradus din grece=te,]ntr-un manuscript care nu a fost niciodat[tip[rit, *Cartea rom`neasc[de]nv[\[tur[*.

+i]n Muntenia au fost astfel de c[rturari =i c[lug[ri pe care Matei Basarab i-a]ntrebuin\at pentru traduceri =i care ne-au dat *Pravila cea mic[*. Muntenii au copiat apoi opera de drept a lui Istrate, care s-a adus deci peste ceea ce exista]n *Pravila de la Govora. Lumii acesteia]i trebuiau deci norme de drept scrise*. Chiar dac[*societatea nu primea astfel de legi* =i dac[ea continua s[aplice dreptul oral transmis de secole, totu=i *m`ndria domnului cerea ca el s[ aib[ astfel de legi scrise*, fie =i dac[ el ]nsu=i continua s[ judece dup[ „obiceiul p[m`ntului“. El putea s[arate]ns[ ]naintea tuturora legile bizantine introduse]n \ara lui.

De la drept s-a trecut la altceva. P`n[ acuma c`tva timp nimeni nu ar fi crezut c[un izvor literar din antichitatea clasic[, elenic[, a putut s[ispiteasc[pe un c[rturar moldovean de atunci =i cu toate acestea lucrul s-a]nt`mplat. Istrate Logof[tul, sau, dac[nu s-ar]mpotrivi cronologia, Nicolae Milescu,]n tot cazul un boier moldovean, a]ndr[znit s[atace]nsu=i textul ionic al lui Herodot. Nu-=i]nchipuie]ndeajuns un neini\iat greutatea extraordinar[a traducerii acestor vechi]nsemn[ri ale autorilor greci. S-au f[cut =i la noi dou[traduceri moderne: una de Dimitrie Ghica, ap[rut[prin]ngrijirea Academiei Rom`ne. Traducerea aceasta este desigur mul\umitoare, pentru consulta\ii istorice, dar traducerea cea veche are totu=i o mare superioritate fa\[ de cea de acum: nu numai c[ textul este tradus cu foarte mult[ exactitate, dar este pref[cut ]ntr-o foarte frumoas[ limb[ rom`neasc[. +i aceasta]ntr-o vreme c`nd Herodot]n alte literaturi,]n literaturile Europei centrale =i apusene, nu era]nc[tradus]n]ntregime.

Este vorba undeva]n Herodot de insula Creta =i traduc[torul rom`n adauge la text c[turcii se trudesc s[o ia acum =i nu pot.

Dar lupta turcilor cu Vene\ia pentru Creta]ncepe la 1640 =i a durat vreo dou[zeci de ani; deci putem a=eza aceast[traducere cam la jum[tatea celor dou[zeci de ani,]nainte de 1650.[1]

Astfel,]n a doua jum[tate a secolului al XVII-lea observ[m o p[r[sire a spiritului franciscan, o schimbare a sensului]ntreg al literaturii biserice=ti, o]ndreptare —]ntrerupt[de marile nenorociri care au c[zut asupra am`nduror \[rilor — c[tre izvoarele de c[petenie ale antichit[\ii clasice. Constat`nd aceasta, trebuie]ns[s[spunem c[biruin\a c`=tigat[ ]n acest ]nalt domeniu, =i pentru care putem avea o legitim[ m`ndrie, trebuie s[fie unit[=i cu o p[rere de r[u. P[rere de r[u pentru c[prin aceasta s-a]mpiedicat, pe o mul\ime de vreme, dezvoltarea acelui umil spirit popular, care singur era]n stare s[dea — a=a cum s-a]nt`mplat numai ]n secolul al XIX-lea — o literatur[ rom`neasc[original[.

[1] Am tip[rit acest Herodot, dar cartea nu se mai vede pe nic[ieri de mult[vreme. Ar trebui reluat[aceast[edi\ie, care reprezint[unul dintre cele mai interesante monumente de limb[rom`neasc[ =i care, ]n domeniul literaturii noastre, este o tot a=a de mare isprav[, tot a=a de ]nalt[ =i tot a=a de m`ndr[ca =i traducerea *Bibliei*]n 1688.

V. LITERATURA INDIVIDUALIST{ DIN A DOUA JUM{TATE A SECOLULUI AL XVII-LEA

CUPRINS

De la o vreme spiritul Rena=terii se rupe din ceea ce se nume=te de obicei,]n formularea pe care i-a dat-o Lamprecht, tipism. Dup[marele istoric german, dezvoltarea omenirii trece prin faze succesive de tipism =i de individualism. }ntr-o epoc[de tipism fiecare este dator s[fac[a=a, s[scrie a=a =i de multe ori s[=i g`ndeasc[ =i s[ simt[ a=a cum g`ndesc, simt, scriu =i ceilal\i: uniformitatea caracterului generic este o datorie pentru to\i. Trebuie, chiar dac[ai o individualitate, s[o sacrifici pentru a fi convenabil — =i de multe ori aceasta este un mare p[cat pentru c[sunt individualit[\i care s-ar fi putut manifesta =i care din pricina acestei legi a vremii sunt datoare s[-=i p[r[seasc[aceast[individualitate =i s[se manifeste numai a=a cum s-ar putea manifesta oricare altul dintre contemaporanii lor. Dovada c[ ]n epocile de tipism sunt individualit[\ile]n[bu=ite este c[oamenii care,]n secolul al XVI-lea, scriu dup[normele recunoscute, de c`te ori este vorba de o carte destinat[ publicului, atunci c`nd scriu pentru cineva de aproape, felul lor de a se exprima este cu totul deosebit. De o parte, scrisori]n latine=te pentru toat[lumea, de alta, simple =i veridice m[rturisiri proprii.

Astfel,]n Floren\a lui Lorenzo de Medici, c`nd cineva dintre c[rturari se g`ndea a face filosofie, literatur[, despre vreunul dintre subiectele vagi pe care le afec\iona Rena=terea, el o face]n latine=te =i]n forma consacrat[, dar, c`nd Lorenzo]nsu=i scrie versuri italiene=ti, care nu erau menite s[contribuie la reputa\ia

lui literar[, el se]ntoarce la vechea tradi\ie =i]n aceast[veche tradi\ie de limb[vulgar[pune ceva din „genialitatea“ lui.

Dar sunt epoci]n care individul se desface din aceste leg[turi, a= zice, din aceast[str`ns[ ]nf[=are a spiritului s[u, =i]ndr[zne=te a se]nf[\i=a a=a cum este, dest[inuind ce este]n cutele ascunse ale sufletului s[u.

Aceast[atitudine a individului creeaz[o mod[, o regul[=i astfel intr[m]ntr-o epoc[de individualism,]n care fiecine]ncearc[s[manifeste ceea ce-l deosebe=te de ceilal\i — =i se]nt`mpl[ foarte deseori ca, precum, ]n cazul ]nt[i, originalitatea existent[ a c`torva trebuie s[fie sacrificat[regulei-tip, tot a=a]n cazul al doilea individualit[\i inexistente cat[s[se for\eze pentru a se prezenta ca personalit[\i reale.

Astfel]n literatura rom`neasc[ din secolul al XVII-lea se produce o foarte puternic[ mi=care c[tre individualism. La noi acest curent vine mai t`rziu dec`t]n alte p[r\i, =i e natural s[fie a=a, pentru c[noi nu-l cre[m, ci]l primim ca influen\[.

Avem deci a face cu un individualism creator, poetic, ca s[ ]ntrebuin\[m cuv`ntul ]n sensul cel vechi, grecesc, de crea\iune ]n cuvinte; un individualism nedisciplinat sau c[ut`ndu-=i singur o disciplin[ ]n normele personalit[\ii care se manifest[. Individualismul acesta venea, ca =i clasicismul de care am vorbit, de la unul dintre vecinii no=tri, de la acela care era mai de multe ori]n contact direct cu toat[realitatea spiritual[a Apusului. Nu poate fi vorba de Ungaria ardelean[, care, de fapt, a avut o dezvoltare cultural[, at`t ]n limba vulgar[, c`t =i]n limba latin[, mult superioar[dezvolt[rii noastre culturale; bine]n\eles vorbesc de celelalte elemente, dominante, din Ardeal, nu de elementele rom`ne=ti, care pe vremea aceea erau legate exclusiv de poezia popular[=i de cartea bisericeasc[=i nu participau cu nimic la cultura superioar[a na\iunilor privilegiate. Dar leg[turile noastre

culturale cu Ardealul, de=i au existat, au fost cu mult mai pu\ine dec`t cele cu Polonia. E foarte mult timp de c`nd am ar[tat c`t de dese =i c`t de esen\iale erau aceste leg[turi,]nc[dintr-o vreme foarte]ndep[rtat[. +i am pomenit chiar aici de Stavropighia de la Liov =i de =coala de la Kiev a lui Petru Movil[,]n care era f[r[ ]ndoial[spirit polon, =i s-a v[zut c`t[Rena=tere era]n]nv[\[tura aceea de caracter neclar, bisericesc ortodox, a lui Petru Movil[, prin care p[trunde]ns[, con=tient, cultura latin[a Occidentului, care venea tot prin Polonia. +i dac[ea a biruit a=a de r[pede, aceasta denot[o potrivire cu fondul propriu, cu felul de a fi al poporului nostru.

Oric`t de mult s-ar ]ncerca, =i ori=icine s-ar ]ncerca, fie =i cu oric`t de mult talent, cu geniu chiar, care nu se g[se=te pe toate c[r[rile, a realiza]mprumuturi literare =i culturale, nu prinde nimic dec`t ce se potrive=te cu spiritul unui popor, a=a cum s-a format el]n cursul veacurilor.

Polonia nu se disciplinase]nc[politic — ea care avuse]naintea ei acela=i model ca =i Italia tiranilor din secolul al XV-lea, imitatori ai Romei. Roma nu a fost]ns[realizat[ ]n Polonia, de=i polonii au dorit-o =i au =i fost]n stare s[fac[astfel ca]n literatur[s[se scrie latine=te cum se scria]n Italia. Temperamentul lor slav, capricios, imaginativ, rebel la tot ceea ce era ordine impus[ ]i f[cea pe poloni nesupu=i, diviza\i]n partide care se luptau]ntre d`nsele. Regele el ]nsu=i, p`n[la +tefan Báthory — care el o bucat[de vreme a disciplinat pe poloni — nu avea prea mare putere. }ndat[ce polonii au sc[pat de sub m`na regelui +tefan, ei s-au r[zbunat de at`ta ascultare =i, c`nd s-au ales doi regi, Sigismund de Suedia =i Maximilian de Austria, vremea nobililor a revenit. Regele a fost de aici ]nainte \inut la dispozi\ia supu=ilor s[i. }ntr-un moment ei au organizat =i o lig[ ]mpotriva lui, „rokoszul“ (cuv`ntul a fost]ntrebuin\at =i]n Moldova secolului al XVII-lea]n sens de r[scoal[). Pe urm[chiar, dup[moartea lui Sigismund p`n[la ispr[vitul

dinastiei de Suedia, suveranul a fost mereu nesigur pe tronul s[u; nobilii au ales pe cine s-a]nt`mplat =i au nimerit c`ndva =i pe un biet t`n[r beteag, s[rac, f[r[ nici un fel de influen\[, care a fost Mihail Wiszniewiecki. Pe urm[, din fericire pentru ei, au avut norocul s[ aleag[ pe Ioan Sobieski, care fusese un timp aproape un comandant de cavalerie independent[, c[ut`nd necontenit lupta =i luarea la]ntrecere cu turcii.

}n aceast[societate trebuia s[fie tot a=a. Cine]nv[\a la =coal[? C[lug[ri, copii de nobili, care mai cur`nd sau mai t`rziu trebuiau s[ ]ntre]n lume, =i, deci, s[fie st[p`ni\i de acela=i spirit =i s[ fac[ acelea=i lucruri ca =i ]nainta=ii. Dar, oricum, altceva era s[ se ]nve\e, ca ]nainte, la un biet c[lug[r din Moldova, c`\i ani sunt de la facerea lumii =i c`\i ani de la]nceputul Romei =i s[se fac[exerci\ii de citire din Psalmi — de=i, la noi,]n vremea aceea, predau =i dasc[li de grece=te la Trei Ierarhi — =i altceva s[ ]nve\i la =colile polone =i s[cre=ti]n mijlocul agita\iei aceleia necontenite a societ[\ii polone de atunci. De aici, din elemente astfel crescute au ie=it individualit[\ile at`t de deosebite de a lui Ureche, cum e a lui Miron Costin =i, dup[imita\ia tat[lui, a lui Nicolae Costin.

Personalitatea lui Miron Costin se dovede=te a fi total deosebit[de a lui Ureche. Nu are principii de stat, nu face filosofie politic[, nu se g`nde=te la rela\iile care exist[ sau care trebuie s[ existe ]ntre suveran =i ]ntre supu=ii lui =i nici nu a meditat asupra misiunii pe care o are, ]n societatea contemporan[, clasa nobil[, c[reia ]i apar\ine. Toate acestea sunt lucruri pe care el le simte, dar nu le spune, pentru c[ pe d`nsul nu-l intereseaz[istoria]n sensul Rena=terii celeilalte, care, t`rziu, p[trunsese ]n Polonia =i mai t`rziu]nc[la noi; pe d`nsul ]l preocup[ ceea ce se ]nt`mpl[cu el =i cu familia lui. De aceea ar fi fost foarte interesant dac[am fi avut povestirea lui Grigore Ureche p`n[ la epoca aceasta; dar cronica se sf`r=e=te la sf`r=itul secolului al XVI-lea. Partea final[a povestirii este]ns[datorit[lui Nestor Ureche, tat[l lui Grigore,

acela]n care unii au c[utat — este mult[vreme de atunci — s[vad[pe adev[ratul autor al cronicii lui Ureche[1].

Grigore Ureche f[g[duise a merge p`n[ ]n vremea lui Vasile Lupu. Ar fi fost interesant[aceast[proiectat[ultim[parte; ar fi fost aceea=i impar\ialitate senin[=i rece, aceea=i ne]ncredere]n el]nsu=i, pe care o cunoa=tem din istoria vechilor domnii. Nu ar mai fi]ntrebuin\at formule gata f[cute]n literatura polon[, nu fiindc[nu putea — dovad[scrisorile din acest timp pe care le-am citat — ci fiindc[el credea necesar s[imite pe cineva.

Lua\i]n schimb pe Miron Costin. Tat[l s[u trecuse]n Polonia =i a stat acolo c`\iva ani. Pe vremea aceea boierii refugia\i ]n regatul vecin erau asigura\i ]n felul acesta: precum ]n timpul nostru politicienii ]=i depun banii la b[ncile din str[in[tate pentru ca s[ fie la ad[post, a=a pe vremea aceea se asigura cineva f[c`nd s[fie]nscris]n r`ndurile nobilimii polone. }n unele cazuri se schimba =i numele =i, din B`rnoveanu, boierul devenea Barnowski, c[ci Miron Barnowski nu era deloc polon, ci drept rom`n, av`nd mo=ie la B`rnova. Dar a tr[i ]n acest mediu polon nu putea s[ r[m`ie f[r[urm[ri. Costin nu a tr[it]ns[la Var=ovia, ci]ntr-un col\ de Podolie, la Bar. Dar Podolia e o provincie dep[rtat[de Var=ovia, cu o lume provincial[nobil[, av`nd mereu de lupt[ cu cazacii, care mult[ vreme au nelini=tit acest col\ de \ar[. O Polonie pe trei sferturi anarhic[, ]n care tropoteau caii, sunau tr`mbi\ele, se aruncau bani =i se petreceau scene aspre la sf`r=itul ospe\elor. A tr[i ]ntr-un fund de Polonie atunci era cu totul altceva dec`t via\a ce se putea duce]n Moldova, unde veneau la ospe\e boierii]n hainele lor lungi orientale, unde petrecerea era tacticoas[, =i,

[1] Adaog]mpotriva acestei afirma\ii un argument. }ntre h`rtiile pe care le-am g[sit la Innsbruck =i pe care le-am publicat]n volumul XI al colec\iei Hurmuzaki sunt scrisori ale lui Nestor Ureche =i poate face cineva compara\ia]ntre stilul ultimei p[r\i din cronic[=i stilul acestor scrisori isc[lite de tat[l cronicarului.

c`nd, la mas[, se ]mb[tau oaspe\ii, era f[r[ zgomot, f[r[ scandal. De aceea uimirea alor no=tri cu prilejul nun\ii lui Timu=, fiul hatmanului c[z[cesc, cu frumoasa Ruxanda, fata lui Vasile Lupu, c`nd mirele nu vorbea cu nimeni, nici m[car cu viitoarea lui so\ie, nici cu socrii, c`nd sta ]n col\, cum zice un contemporan, „ca un lup ]n tufi=“ =i-=i m`nca unghiile, c`nd rudele care veniser[ cu el, *dru=tele*, s-au ]mb[tat ]n a=a fel ]nc`t au trebuit s[fie scoase la mijlocul mesei, iar nu la sf`r=it, cum cerea buna-cuviin\[, iar cazacii de r`nd alergau prin Ia=i =i nec[jeau pe cei dint[i negustori evrei prip[si\i acolo. A fost o mirare la curtea imperialului Vasile Lupu s[aib[un ginere de aceast[calitate.

}n Polonia]ns[lucruri de acestea erau obi=nuite, ele se f[ceau]n fiecare moment, a=a]nc`t boierul tr[it peste grani\[se]ntorcea acas[cu deprinderea unei vie\i libere,]n care fiecare f[cea ce voia =i ce putea. +i acesta un element al rena=terii, dar, de data aceasta, =i forma este individual[.

+i, atunci c`nd scrie povestea vremii sale, Miron Costin caut[ a spune ce a =tiut el, =i at`ta. C`te lucruri nu ar fi putut ad[ugi din izvoarele polone care-i st[teau la ]ndem`n[, a=a precum au f[cut Simion Dasc[lul =i vreun Misail C[lug[rul, care au alc[tuit cronica,]ntr-o form[mai ampl[, cu o aplecare mai mult spre]mprumuturi dese din izvoarele pe care Ureche nu le cunoscuse, izvoare ungure=ti =i izvoare polone! Putea s[fac[=i Miron Logof[tul o astfel de oper[de compila\ie, cum o va face =i fiul lui, Nicolae Costin, care, acesta, se g[se=te,]ntr-o alt[vreme,]n epoca de erudi\ie.

Adaug c[Miron Costin este mai totdeauna]nduio=at; el se simte dator, aproape, s[se]nduio=eze. Pe c`nd Grigore Ureche abia tresare de m`ndrie na\ional[,]n sensul restr`ns al m`ndriei moldovene=ti, dup[c`te o victorie, urma=ul scald[ ]n lacrimi scena uciderii la Constantinopol a lui Vod[Barnovschi, binef[c[torul Costine=tilor, de la care el]=i tr[gea =i numele. Ceea ce atrage la

Miron Costin mai e simpatica dezordine, capricioasa]nnodare, =i desfacere, =i]mpleticire, =i reluare a =irului povestirii. Liber[alearg[fraza lui;]ncepe prin a spune un lucru, pe urm[trece la altul, intercaleaz[o idee, se]ntoarce]napoi, =i jocul acesta f[cut din buc[\ele de fraze el]l]ntrebuin\eaz[pentru a forma un mozaic pe at`t de fermec[tor, pe c`t este de nedisciplinat.

Dar influen\a aceasta a individului celui nou nu a venit numai din Polonia, ci =i de aiurea, dintr-o \ar[cu mult mai]naintat[dec`t Polonia. |ara aceasta, f[r[ s[ putem spune c[ a creat, singur[, la sf`r=itul evului mediu, Rena=terea — fiindc[Rena=terea o]nt`lnim =i]n lumea francez[contemporan[, poate chiar ceva mai]nainte — dar \ara aceasta a fost, foarte mult[vreme, s[la=ul]nsu=i al Rena=terii. Este vorba de Italia, care a g[sit o form[latin[perfect[, spre]nv[\[tur[=i altora, c[ci, orice s-ar spune, vechea Rom[tot]n sufletul burgheziei din Italia secolului al XV-lea se putea g[si mai mult, suflet nou]n care lucrau tot vechile instincte.

}n aceast[Italie au mers o mul\ime de ai no=tri]nc[ ]n secolele al XV-lea =i al XVI-lea, =i, pe de alt[parte, at`\ia din italieni au fost ceru\i de marea noastr[boierime =i de domni, =i au =i venit, chiar =i me=terii de pictur[italieni, c[ci Alexandru L[pu=neanul a dorit s[aib[pictur[occidental[pentru m[n[stirea Slatina. }nc[de la jum[tatea secolului al XVI-lea au fost la noi]n \ar[italieni, a=a cum au fost francezi pe l`ng[Petru-Vod[Cercel, =i ei sunt pomeni\i]n socotelile lui. Apoi]ncep a veni, din Constantinopol, un Bartolomeo Bruti, un Bernardo Borisi, care e]nsu=i nepotul influentului postelnic Bruti, apoi un Minetti, =i al\ii, care reprezentau aceea=i influen\[. Doar =i Constantinopolul era plin de italieni. +i la ace=tia se ad[ugau,]nc[din acest secol al XVI-lea, negustori italieni, care erau foarte mul\i, =i negustori macedoneni care, de o parte, mergeau]n Vene\ia =i, de alt[parte, la Bucure=ti =i formau leg[tura]ntre str[lucita ras[italian[=i]ntre capitala, din ce]n ce mai]nchegat[ ]n sens european, a principatului muntean. +i apoi

ceea ce nu trebuie uitat este c[noi eram]n foarte str`nse leg[turi cu grecii,]n a doua jum[tate a acelui veac; aceasta f[r[nici o sc[dere pentru noi, care reprezentam un punct de sprijin =i un izvor de ajutor pentru toat[cre=tin[tatea r[s[ritean[. }n vremea aceea noi eram tovar[=i]n c[rtur[rie cu grecii =i mul\i dintre grecii ace=tia]nv[\au la Padova, care avea o Universitate =i pentru lumea r[s[ritean[supus[ ]mp[r[\iei turce=ti. Se]nv[\a aicea,]nainte de toate, medicina amestecat[cu folosofia. Acum,]n timpurile noastre, este altceva medicina =i altceva filosofia, dar pe vremea aceea filosofia =i medicina mergeau]mpreun[, a=a]nc`t ajungea cineva la =coala de acolo „iatrofilosof“. De felul acesta poate s[ fi fost vestitul dragoman Panaioti Nikusios, dar f[r[ ]ndoial[ Alexandru Mavrocordat, care =i-a f[cut ]nv[\[tura acolo la Padova. }n sf`r=it, apusenii, catolicii, care urm[reau de foarte mult[vreme, =i]ntr-un chip intensiv, de la]nceputul secolului al XVI-lea, unirea cu ortodoc=ii, prin c[lug[rii iezui\i,]ntrebuin\au Universitatea de la Padova pentru ca prin ea s[creeze un mediu religios favorabil acestei uniri. O serie]ntreag[de c[r\i au fost astfel f[cute de oameni care munceau aici pentru preg[tirea operei de unire cre=tin[.

+i iat[c[, atunci, apare ca om politic =i scriitor,]n sens italian, vene\ian, un fiu de foarte mare =i de foarte bogat boier muntean, al lui Constantin Cantacuzino Postelnicul, omor`t la Snagov de Grigora=cu-Vod[ Ghica de fric[ s[ nu vad[ ]n[l\area la domnie a fiului acestuia =i al domni\ei Elina, fata lui Radu +erban, reprezent`nd astfel nu numai Bizan\ul, dar =i tradi\ia nobilimii lupt[toare de \ar[, care voia s[continue pe Mihai Viteazul. E. Constantin, viitorul stolnic, un t`n[r foarte bine]nzestrat, foarte activ, care, dup[ce a]nv[\at la Bucure=ti, a trecut la Constantinopol, =i una dintre cele mai interesante descoperiri pe care mi le-a adus]nainte soarta a fost]nsu=i caietul de student, unde a]nsemnat studiile sale la grecii din Constantinopol. Tot acolo se spune cum s-a

]mbarcat apoi pentru Vene\ia, cum a str[b[tut marea, cum s-a cobor`t ]n m`ndra =i nobila cetate, cum a cercetat palatul ducal, ce c[r\i anume a cump[rat, mica lui bibliotec[de student, cum s-a dus apoi la Padova =i a]nv[\at acolo cu un Antonio dall' Acqua, un Arsenio Caludi. Mult[vreme credeam c[sunt cine =tie ce dasc[li ieftini ca pentru un debarcat din Orient; am cerut informa\ii la un foarte vechi =i bun prieten al meu, dl Vittorio Lazzarini, profesor la Universitatea din Padova, =i d-sa mi-a comunicat =tiri de mare interes despre ace=ti dasc[li, foarte cunoscu\i, care au stat]n fruntea]nv[\[m`ntului de acolo, fiind ]ntrebuin\a\i la a=a-numitul Colegiu Cotonian. Aici, prin urmare, a ]nv[\at Constantin Cantacuzino Stolnicul, care a str[b[tut apoi =i alte \[ri din Apus, st`nd =i la Viena. }ntors]n \ar[, el era cu des[v`r=ire transformat. Aceasta se vede din opera care i-a fost atribuit[ mult[ vreme dup[ moartea lui silnic[, ]n temni\a turceasc[, marea *istorie* — nu cronic[! — a rom`nilor, a tuturora, care trebuia s[mearg[p`n[ ]n zilele lui =i care a ]naintat p`n[la]nceputul secolului al XIII-lea.[1] Ce are a face Ureche, numai cu latineasca lui, =i Miron Costin, cu amestecul lui de latineasc[=i de polon[, cu toat[ ]ndem`narea lui de poet polon — c[ci el a scris pentru regele Ioan Sobieski =i un fel de „C`ntare a Moldovei“]n care amestec[foarte mult[erudi\ie — cu Constantin Contacuzino! Acesta este f[r[ ]ndoial[un om superior,]n adev[ratul]n\eles al cuv`ntului, str[b[tut de *cultur[ italian[ ]n r`ndul]nt[i, nu latin[*, =i]n italiene=te s-au p[strat de la d`nsul =i r[spunsurile date unui Marsigli, generalul italian plin de curiozitate geografic[=i istoric[=i]n ce prive=te \ara noastr[. Nici o]ndoial[, cum o arat[r[m[=i\ele bibliotecii lui, era un om foarte]nv[\at]n latine=te ca =i]n grece=te =i — nu

[1] O continuare, cu cita\ii de scriitori latini, discutate =i criticate, a cronicii muntene trebuie s[fi avut ca baz[o continuare p`n[dup[1450 a acestei lucr[ri.

e nici un fel de]ndoial[— =i slavone=te, cum trebuia s[=tie acela care mult timp a fost sfetnicul lui Constantin Br`ncoveanu, dar el se ]ndrepta ]nainte de toate c[tre c[rtur[ria italian[ contemporan[. Numai c`t de la d`nsul, care putea s[ deie at`t de mult, au r[mas numai fr`nturi dintr-o oper[ ]n care ]ntrece ca plan, informa\ie =i metod[ tot ce se voise =i se adusese la ]ndeplinire p`n[atuncea la noi.

Pentru Constantin Contacuzino Stolnicul, Muntenia, Moldova, Ardealul]nseamn[tot o \ar[. Pentru d`nsul na\ia moldoveneasc[, na\ia rom`neasc[de dincoace sau de dincolo de mun\i sunt lucruri care nu au sens dec`t laolalt[, pe care le-au desp[r\it ]mprejur[rile, dar pe care scriitorul care se g`nde=te la principii nu trebuie s[le osebeasc[. Ba, chiar, rom`nii macedoneni sunt pentru d`nsul o parte integrant[a neamului, =i pe ace=ti rom`ni balcanici, care niciodat[ nu s-au mai amestecat, din vechi timpuri ale evului mediu, ]n via\a noastr[ istoric[, el ]i introduce ]n povestirea lui, lu`ndu-le ap[rarea, cum e gata a se bate cu oricine c`nd se atinge onoarea na\iei sale.

Nu este vorba aici de calcul politic ca la Ureche, care arat[c[au avut dreptate domnii moldoveni fa\[de cei poloni, ci el ap[r[cu credin\[=i av`nt pe ai s[i, pe care-i concepe ]n chip cu des[v`r=ire apusean;]mpotriva du=manilor na\ionali el se ridic[, lini=tit, st[p`nit, de c`te ori este vorba de m`ndria rom`neasc[. }n prezentarea]ntregii istorii a poporului rom`nesc de pretutindeni, de prin p[r\ile Dun[rii p`n[ ]n fundul Balcanilor =i]n Pind, el]n\elege a]ntrebuin\a toate izvoarele. Miron Costin nu]ntrebuin\eaz[, nu citeaz[dec`t ]n cartea lui despre origini, mai ]ntins[ dec`t considera\iile lui Ureche, dar]nc[st`ngace ]n form[, unele izvoare; Ureche recurgea la ele atuncea c`nd era discu\ie. Dar,]n ce prive=te pe Constantin Cantacuzino, el merge curent la izvoarele din \ar[: a cunoscut cronicile moldovene, a fost perfect ini\iat]n opera lui Ureche; pe l`ng[aceasta consult[=i izvoarele

apusene, cum e, de pild[, Lauren\iu Topeltin, de ale c[rui p[reri vorbe=te mai ales la problema originii poporului rom`nesc. }n aceea=i chestie, esen\ial[ pentru am`ndoi, Miron Costin vede Roma prin lumina c[r\ii polone, pe c`nd Constantin Cantacuzino a p[truns ]n via\a latin[ ]ns[=i =i vede Roma uit`ndu-se drept]n fa\a ei; cu totul altceva!

Stolnicul]ntrebuin\eaz[ ]ns[=i documente. Bietul p[rinte Dosoftei, c`nd avea un hrisov ]n m`n[, ici =i colo, discuta]n c`te o not[ a scrierilor sale cutare punct din originile Moldovei, dar la scriitorul rom`no-italian este o dorin\[de a]ntrebuin\a *toate* documentele c`te ]i puteau cade ]n m`n[. A redactat astfel pentru folosul lui ceea ce numesc eu „Cronologia tabelar[“, adic[o serie de]nsemn[ri cu privire la documente din secolul al XIV-lea]nainte. +i el, care cunoa=te *Alexandria* =i o r[spinge, recurge =i la amintirile populare, la c`ntecele de vitejie. Astfel el *scrie istoria cu o concep\ie cum nu o avea nici unul dintre istoricii contemporani ]n Apus*: g[se=te toate izvoarele pe care le ]ntrebuin\[m noi ast[zi. Ce nenorocire c[ din aceast[ carte a lui nu ni s-a p[strat dec`t numai fragmentul p`n[ la Atila! }ntr-un manuscript acum disp[rut era =i o scrut[ istorie a Vene\iei p`n[la sf`r=itul secolului al XVII-lea, care nu putea fi dec`t a lui.[1]

Stilul lui Constantin Cantacuzino]ntrece]n complica\ie =i artificiu tot ce se scrisese p`n[ atunci. Propozi\ii foarte complicate, ]nv`rtituri m[iestrite care au r[mas p`n[ acum ]n limba italian[ de o oarecare greutate: cuvintele le ]n\elege\i toate, cu toate acestea fraza r[m`ne ne]n\eleas[, pentru c[fraza este o lucrare m[iastr[,]n care se amestec[at`tea amintiri latine. Fraza francez[

[1] S-a]ncercat acum]n urm[de un t`n[r ]nv[\at italian, d. Tagliavini, bun cunosc[tor al limbii rom`ne=ti, s[i se atribuie Stolnicului ni=te]nsemn[ri lexicografice, prezint`ndu-se facsimile dup[manuscript, dar eu, care cunosc bine scrisul lui Constantin Cantacuzino, pot spune c[lucrarea nu e a lui. V. *Studi Romeni*, I.

este mult mai algebric[=i uneori rezolv[ ]ntr-adev[r problemele]n chipul simplu al ordinii invariabile: subiect, predicat, complement, a=a cum era]n gramatica lui Manliu, care nu este dec`t o copie ]n rom`ne=te a lui Noël =i Chapsal, dup[care au]nv[\at at`tea genera\ii. Dar aici afli fraze care par ]nv`rtite]ntre degete, aruncate]n aer =i apoi iar[=i prinse]n zbor. O form[care nu mai fusese]ntrebuin\at[=i care nu va putea g[si imitatori.

Vremea urm[toare, sub influen\a altui curent apusean, va apuca alt drum.

VI. MEMORIALI+TI +I ERUDI|I

CUPRINS

Al[turi de individuali=ti ca Miron Costin =i Constantin Cantacuzino, scriitori mai mode=ti ca preg[tire, dar plini de amintirea lucrurilor tr[ite =i]nc[lzi\i de patima luptelor politice la care participaser[, dau o alt[povestire, aceea a simplilor lupt[tori =i *alc[tuitori de memorii.* La d`n=ii e numai ecoul din a doua jum[tate a secolului al XVII-lea al evenimentelor mai vechi din Muntenia. }n fa\a lor un povestitor moldovean cu privire la care, f[r[ a p[r[si cu totul p[rerea cea veche pe care am exprimat-o eu ]n ceea ce prive=te stilul lui, =i care r[m`ne adev[rat[, se impun noi complet[ri: este vorba de Neculce.

S[lu[m]nt[i povestitorii munteni. }n |ara Rom`neasc[ p`n[la 1680, nu se sim\ea nevoie s[se prezinte dezvoltarea domniilor — c[ci nici nu putea fi vorba dec`t de o dezvoltare a domniilor, istoria ]n sensul nostru fiind un lucru care trecea cu mult peste nivelul concep\iei oamenilor de atunci. O istorie a secolului al XV-lea, cu dramele lui, cu at`t mai pu\in a secolului al XIV-lea, cu]nceputurile, nu era posibil[. }n secolul al XVI-lea, chiar,]n care am v[zut c[a fost foarte mult[cultur[, istoria \[rii]ns[=i, nu a domnului din scaun, a boierilor lupt[tori, pornind de la cele mai vechi timpuri, trat`nd problema fond[rii statului, dezvoltarea lui p`n[la vremea lui Mihai, nu intra]n mintea nim[nui. }n Moldova era altceva. Nu trebuie s[uit[m pentru Moldova urm[torul lucru: influen\a vechii culturi slavone s-a exercitat aici pe dou[c[i,]n Muntenia pe una singur[: prin Peninsula Balcanic[, de la s`rbi, mai pu\in de la bulgari, de=i a fost =coala lui Eftimie de la T`rnova

care a avut influen\[asupra culturii muntene; la moldoveni, =i din sud, prin Muntenia, =i din nord =i nord-est, prin cultura rutean[, a statului lituano-rus care s-a confundat pe urm[ ]n regatul polon.

}n Muntenia nu exista deci cronic[la 1688; doar pe vremea lui Matei Basarab, oarecare urme de povestire, contopite apoi]n corpul cronicilor muntene de mai t`rziu. C`nd a fost s[se fac[aceast[istorie a principatului muntean, s-a recurs la povestiri]n versuri =i]n grece=te, la paginile unui Stavrinos, unui Matei al Mirelor, din Asia Mic[, care a f[cut =i el un fel de cronic[ ]n versuri cu sfaturi pentru contemporani. Au fost sili\i compilatorii dintre 1670 =i 1680,]n lipsa unor]nsemn[ri indigene, s[recurg[la aceste poeme ale str[inilor. C`nd apare atunci cronica lui Stoica Logof[tul Ludescu, ori cronica aceea pe care continuu s[o cred]n leg[tur[cu Constantin C[pitanul Filipescu,]mpotriva p[rerii lui C. Giurescu, care credea c[=i aici este vorba de Radu Popescu, cronicar din aceea=i epoc[, avem desigur a face =i cu evenimente]nf[\i=ate]n graiul de toate zilele,]n graiul scrisorilor,]nsemn[rilor =i povestirilor oarecare. Mai ales]n ce prive=te pe Logof[tul Cantacuzinilor, Stoica Ludescu, un om care nici nu isc[le=te compila\ia sa. Aceasta]nseamn[c[tendin\a nou[individualist[la d`nsul nu se manifesta puternic; el este doar *omul unei familii* =i el scrie nu pentru oricine, ci pentru acea familie, a=a ]nc`t, dac[nu e vechiul tipism anonim, este caracterul de partid.

Dar *cronica de partid nu intra]n tradi\ia \[rii*;]ns[=i alc[tuirea partidelor este datorit[unei influen\e absolut occidentale care vine din Ardeal =i mai ales din Polonia, c[ci]n Ardeal n-au fost niciodat[partide a=a de neted determinate ca]n Polonia.

}n ce prive=te pe Constantin C[pitanul, el este un om purtat prin lume. A fost]n Ardeal, cunoa=te societatea aceasta de limb[latin[, c[ci acolo, p`n[ foarte t`rziu, limba latin[era limba secundar[, de]ntrebuin\are curent[. Este o deosebire de f[cut]ntre

unul =i altul, =i caracterul occidental este mult mai neted la Constantin C[pitanul, care vorbea]mpotriva Cantacuzinilor, dec`t la Stoica Ludescu, care ap[r[cauza lor.

Cronicile acestea sunt foarte modeste, dar cu tot acest caracter smerit al lor, merg`nd p`n[la anonimat, este totu=i, venind din Apus, pe calea ar[tat[, o c[ldur[pasional[. Este =i vederea evenimentelor, nu sub r[spunderea Celui de sus, nu sub ac\iunea „vremilor“, ca la Miron Costin, ci sub a oamenilor, care se amestec[ ]n via\a politic[. E o deosebire foarte neted[ ]ntre concep\ia de aici =i cealalt[. Cronica veche considera pe om ca o unealt[dumnezeiasc[— dup[cum spunea Bossuet: „omul se mi=c[, Dumnezeu]l m`n[“. Ceea ce se ]nt`mpl[e pentru c[a=a vrea Dumnezeu. Cutare a fost bun, cutare a fost r[u, pentru c[Dumnezeu a vrut a=a. Cutare fapt[tic[loas[s-a]ndep[rtat pentru c[Dumnezeu a vrut s[ajute pe cineva, iar, dac[fapta tic[loas[s-a]nt`mplat, Dumnezeu a vrut s[ pedepseasc[ pe cineva, care deci nu merit[ s[ fie ]nf[\i=at ca vinovat ]naintea tuturora. Pe c`nd cronica mai nou[, cum este a lui Stoica Ludescu sau a lui Constantin C[pitanul,]i face, cum am spus, pe oamenii]n=i=i r[spunz[tori pentru ac\iunile lor. De o parte simpatie, de alt[parte antipatie; de o parte lumin[, de alta umbr[; este o judecat[ve=nic[pe care o face cronicarul st`nd]n scaunul de pre\uire. Acesta este f[r[ ]ndoial[un lucru nou.

La Ureche motivele umane sunt foarte rar]nf[\i=ate =i niciodat[nu se]nf[\i=eaz[omul lucr`nd pentru d`nsul. E un fel de amestec al unui sentiment cre=tin, care ne spune c[Dumnezeu tr[ie=te]n toate, =i de sentiment al Rena=terii, c[lucrurile trebuie s[se]nt`mple fiindc[ a=a urma s[ se ]nt`mple. E o concep\ie antic[; rareori]nt`mpin[ cineva ]n antichitate pamfletul, at`t de r[sp`ndit]n timpul nostru.

La moldoveanul Ion Neculce, ni se]nf[\i=eaz[, la prima vedere, un boier de \ar[, un fel de r[ze=, f[r[cultur[=i f[r[orizont, dar

av`nd cu toate acestea un temperament foarte puternic =i o inim[ ]n leg[tur[ cu inima — dac[ am putea ]ntrebuin\a cuv`ntul acesta — cu inima ob=teasc[a poporului rom`n a=a cum se]nf[\i=eaz[el]n Moldova; deci un moldovean de treab[=i sf[tos, un mare povesta=. E greu s[se povesteasc[mai pe]n\elesul poporului nostru =i]ntr-o form[mai corespunz[toare cu ideile =i sentimentele lui obi=nuite.

Nu afli nimic individual, nimic preten\ios]n tot cuprinsul acestei cronici.

+i cu toate acestea mai e ceva: stilul]n=eal[foarte adeseori; po\i]mbr[ca]ntr-un stil foarte tradi\ional un fel de a fi revolu\ionar, dup[cum po\i]mbr[ca]ntr-un stil foarte revolu\ionar ceva care apar\ine tradi\iei celei mai autentice.

Ce spune Neculce? Spune, din istoria Moldovei, ce a v[zut el, ce este]n leg[tur[cu d`nsul. El nu uit[a]nsemna ce a f[cut boierul Neculce, adic[el]nsu=i. Ca =i]n cazul lui Miron Costin, avem, deci, a face cu o cronic[individualist[, cu acela=i individualism care vine de aiurea. Dar el nu era un ucenic al =colilor polone, familia nu-i trecuse]n regatul vecin, nu avuse leg[turi cu tinere\ea de dincolo de Nistru. Foarte adev[rat. }ns[Ion Neculce, cu tot numele lui dublu, at`t de rom`nesc, avea mult s`nge grecesc]n el. El se cobora prin tat[l s[u dintr-o familie greceasc[; era rud[cu Cantacuzinii.

Al[turi de influen\a ancestral[venit[pe alt[cale, nu se putea, apoi, s[nu aib[influen\[=i asupra lui curentul c[rtur[resc din Polonia.

Cronicile nu se tip[reau, nu-i trecea nim[nui prin minte s[le tip[reasc[. Se publicau numai c[r\i biserice=ti, nu =i]nsemn[rile istorice, care cuprindeau aprecieri ce puteau s[supere. Ar fi fost s[se semnaleze cineva r[zbun[rii posibile a unui domn, dac[ar fi dat la lumin[un capitol de cronic[, =i domnii se schimbau a=a de des! Dar,]ntre boieri, cronica se citea. Ea trecea,]n manuscript,

de la unul la altul. +i, prin urmare, Ion Neculce a avut]n m`n[ cronica lui Miron Costin. C[ci toate cronicile acestea se leag[ una de alta. Odat[ ce Ureche a f[cut cronica lui, Miron Costin =i to\i ceilal\i cari se vor perinda vor sta sub influen\a acestei cronici, =i, la r`ndul lui, Neculce a suferit-o.

Dar la Neculce sunt de observat]nc[dou[lucruri. El s-a]nt`lnit cu ru=ii =i a trebuit s[ treac[ ]n Rusia, s[ se g[seasc[ ]n mijlocul societ[\ii ruse=ti, care — \in s[ observ acest lucru, mai ales fa\[ de anumite p[reri exprimate de scriitori mai tineri, care ]n aceast[ privin\[ hot[r`t c[gre=esc — nu-i pl[cea fiindc[era prea mult str`ns[ ]ntr-un fel de disciplin[ de cazarm[, greoaie, care pentru d`nsul, moldovean deprins a tr[i =i a vorbi oarecum liber, era o suferin\[de fiecare moment. +i aceea=i judecat[o]nt`lnim, de altfel, =i ]ntr-un raport al unui saxon venit ]n Muntenia pe la 1690: dorin\a lui Petru cel Mare de a c`=tiga pe munteni nu poate avea sf`r=it rodnic, crede el, pentru c[ Petru era „ein Herr allzu strenger Disziplin“, „un om de o disciplin[ prea str`ns[“. Dar Neculce mai spune =i altceva: lui nu-i place Rusia pentru c[nu sunt c[rturari, pentru c[, am zice azi, oamenii de acolo nu au preocupa\ii intelectuale. Petru credea c[face o revolu\ie atunci c`nd silea pe ori=ice rus s[ umble proasp[t b[rbierit, ori ca fiecare s[ citeasc[ aritmetica lui. Dar, c`nd, prin m[suri oficiale, cu jandarmul =i solda\ii sile=ti o na\ie s[ ]nve\e ce este aritmetica,]=i poate]nchipui oricine c[acolo nu este prea mult[intelectualitate.

}n societatea aceasta, dac[nu a g[sit intelectualitate, Neculce a g[sit totu=i altceva: a g[sit *un orizont politic care nu era]n Moldova*. Rusia avea ambi\ii]n toate p[r\ile, ambi\ii de putere mare, =i la Ion Neculce,]ntr-o anumit[faz[a lui, se vede o necontenit[privire asupra]mprejur[rilor de aiurea, care constituiau deci pentru el un nou izvor de informa\ie pe care desigur nu l-ar fi avut altfel.

La o parte de povestirea]ns[=i, prins[ ]n anumite limite cronologice, f[r[nici un fel de preten\ie cronicarul adaug[un capitol de istoria rom`nilor]n ceea ce nume=te *O sam[de cuvinte*. Originea acestor delicioase scene o cunoa=tem; sunt legende pe care le culege Neculce. Sim\ul poeziei populare a putut fi pierdut]n vremea]n care scria el =i poezia s[fi trecut]n proz[. Se poate pune astfel, la noi, cu prilejul lui Neculce,]ntreaga discu\ie care s-a pus cu privire la povestirile despre regii franci din cronica lui Grégoire de Tours, singura prin care cunoa=tem pe Merovingieni: cuprinde ea legende care fuseser[c`ndva c`ntece populare, ceea ce dup[p[rerea germani=tilor ar duce la concluzia c[trebuie s[vedem o origine germanic[a c`ntecului popular]nsu=i, ori au fost de la]nceput numai simple legende?

Dar Neculce, indiferent la caracterul plin de ispite literare al acestor povestiri, nu le amestec[niciodat[cu realitatea; el le pune de o parte =i face o deosebire]ntre legend[=i istorie, ceea ce nu s-ar fi]nt`mplat la un om care ar fi avut mai pu\in sim\ critic. El vede c[ aici nu este adev[rul istoric, dar cu toate acestea le cuprinde l`ng[cronic[ ]ntocmai ca =i Stolnicul Cantacuzino, care spune c[istoria trebuie s[ ]ntrebuin\eze =i c`ntecele b[tr`ne=ti =i legendele din popor. E aceea=i stare de spirit =i la unul =i la celalt, numai c`t unul prelucreaz[ acest material istoric, celalt nu se ocup[ de aceasta, ci, pur =i simplu, pare a spune: iat[, c`nd ve\i scrie istoria \[rii, v[pun la dispozi\ie un material care nu trebuie s[se piard[.

Acela=i orizont occidental, cu un amestec care la Neculce nu se]nt`lne=te, c[ci el ]n\elege s[ scrie numai moldovene=te, f[r[ a introduce cuvinte str[ine, f[r[ a latiniza, se ]nt`lne=te =i]n opera istoric[a lui Radu Popescu, din Ilfov, marele du=man]n scris al lui +erban Cantacuzino. E un cronicar politic deosebit de interesant, fiindc[, de o parte,]n felul cum poveste=te el]n memoriile lui, se apropie de Miron Costin =i de Neculce, dar,]n acela=i timp,

sau, mai bine zis,]ntr-un anume moment din dezvoltarea scrisului s[u, el este =i un martor al vremurilor sale, spuind lucruri pe care le-a s[v`r=it =i el]nsu=i.[1]

Va s[zic[e un autor de memorii, un individualist ca =i cei doi moldoveni de care am vorbit. Dar Radu Popescu,]n afar[de aceasta, a fost]ndemnat a scrie o cronic[. }n aceast[cronic[este un amestec de acuz[ri contra domnului cu aprecieri oarecum obiective.

Dar la d`nsul, care a fost trimis deseori ]n solii =i care a avut leg[turi cu Ardealul, se simte =i acea influen\[ nou[ care ar merita s[ fie studiat[ deosebit. }nc[ din timpul urma=ilor lui Matei Basarab =i ai lui Mihnea Radu, care imita pe Mihai Viteazul, d`nd lupte dup[pilda C[lug[renilor, =i care a murit]n pribegie, se introduc neologisme latine]n rom`ne=te. Scrisorile lui Mihnea Radu c[tre sibieni cuprind c`teva caracteristice, =i un studiu ar fi de f[cut =i]n ce prive=te instrumentul sintactic, ca s[se vad[ ]ntru c`t sintaxa veche, lax[, nedisciplinat[este supus[aici influen\ei celei occidentale. Iar[=i o p[trundere a Occidentului]n scrisul nostru.

Dar acela care a reu=it]n luptele de partid, suprim`ndu-le cu cea mai mare asprime =i ]ntinz`nd aripile sale ocrotitoare asupra vie\ii rom`ne=ti nu numai ]n Muntenia, dar de pretutindeni, p`n[ ]n Ardeal, a fost Constantin Br`ncoveanu, de fapt un domn al tuturor rom`nilor. Moldova a fost c`rmuit[ de d`nsul, c[ci fata lui Maria a fost so\ia t`n[rului Duca, iar]n Ardeal ar fi vrut s[-=i a=eze alt ginere, str[in, ori s[treac[el]nsu=i. Constanbtin

---

[1] }n volumul al V-lea din *Magazinul istoric pentru Dacia* s-a dat aceast[serie de povestiri contemporane pe care le-am atribuit =i continui s[le atribui lui Radu Popescu. Este]ns[o alt[p[rere, p[rerea lui C. Giurescu. Dar nu v[d]ntre contemporani pe nimeni care ar fi putut scrie]n felul acesta.

Br`ncoveanu este, cum am spus =i alt[dat[, f[r[ ]ndoial[o imita\ie, a= zice: o contrafacere oriental[, foarte modest[, a lui Ludovic al XIV-lea. Domnii cei vechi aveau o c[su\[de boier, o gospod[rie ca oricare alta, curte domneasc[,]n jurul vreunei biserici. Cu totul altfel la acest jum[tate de Cantacuzin care era Br`ncoveanu. Unuia ca acesta ]i trebuia o curte domneasc[; Br`ncoveanu a vrut deci s[aib[re=edin\i la care]nainta=ii s[i nici nu se g`ndiser[, =i =i-a f[cut castelele pretutindeni; ca acelea de la Potlogi ori de la Mogo=oaia, cea mai frumoas[ cl[dire de locuin\[ ]n vechiul stil rom`nesc. Castelele acestea sunt „Versailles“-urile lui; numai c[,]n loc s[-=i fac[o singur[cas[, =i-a f[cut mai multe, case mari boiere=ti]n mijlocul gr[dinilor de stil apusean. Nu-=i]nchipuie cineva c`t era de ad`nc,]n Constantin Br`ncoveanu, amestecul de Constantinopol =i de Vene\ia. Moda era constantinopolitan[: papuci, haine largi, manta prins[ cu copc[ la g`t, p[rul ras, numai cu o =uvi\[la spate, aceea despre care se spune, cu privire la turci, c[le trebuia ca s[-i prind[de d`nsa ]ngerul mor\ii pe c`mpia de lupt[. Dar at`tea lucruri, mai ales prin Constantin Stolnicul, veneau prin Vene\ia,]n care sub acele raporturi se concentra Occidentul.

C`nd i-a trebuit lui Br`ncoveanu =i o cronic[oficial[, el a pus pe Radu Greceanu, expert]n domeniul traducerilor teologice, s[fac[=i o cronic[de curte, solemn[, maiestoas[, av`nd pe ici, pe colo =i c`te o]n\ep[tur[ ]mpotriva adversarilor lui vod[. Dac[se]nt`mpla ca acesta s[ se certe cu cineva, Radu Greceanu trebuia s[ reieie capitolul =i s[ ]nf[\i=eze r[u pe acela care la ]nceput ie=ise bine, =i invers. Din care cauz[ Radu Greceanu ne este p[strat pentru unele p[r\i ]n dou[ forme cu des[v`r=ire opuse.

Peste to\i ace=tia, care nu tr[iesc, deci, numai]n modul]ngust pe care l-am putea presupune, se]ntinde,]ntr-un anume moment, o *influen\[a erudi\iei apusene*. Cel mai caracteristic reprezentant

al acestei erudi\ii apusene, amestecat =i cu alte elemente, este Dimitrie Cantemir.

}n Apus,]n a doua jum[tate a secolului al XVII-lea, pasiunea individualismului, care, acolo,]mb[tr`ne=te mai repede, fiind =i mai veche ]n acele p[r\i, ]nceteaz[ sub obl[duirea lui Ludovic al XIV-lea, c`nd nu se]ng[duia nici un partid, nici o pasiune de ordin politic =i social. Nobilimea era luat[din castelele ei =i dus[la Versailles. Nu mai sunt paginile admirabile de ur[din timpurile r[zboaielor religioase]n a doua jum[tate a secolului al XVI-lea, care fac mai mult dec`t literatura cuprins[ ]n manualele de istorie literar[.

Ludovic al XIV-lea cu pompa lui apas[pestetot, =i ceea ce regele dore=te mai mult =i izbute=te a impune este o]nf[\i=are obiectiv[, elegant[a scrisului, supus =i el la tirania manierelor. S[fac[cineva algebr[, geometrie c`t o putea mai mult, s[ studieze pe cei vechi, pe antici, e foarte recomandabil: cu c`t va g`ndi lumea mai mult la literatura roman[, cu at`t va critica mai pu\in vremea curent[. Lupta dintre cei vechi =i dintre cei noi, „la querelle des anciens et des modernes“, prezint[o polemic[ ]ntr-o form[care nu mai este a lui Pascal: peste vechile *Provinciale* ale acestuia, peste chinul tragicei lui cuget[ri, erudi\ia dnei Dacier. Boileau]nsu=i,]ntr-un moment, s-a ocupat de un autor sirian care scria grece=te =i a dat o cercetare foarte erudit[asupra acestui Longin. Unii filozofi, cum era Leibniz, se ocupau =i de lucr[ri care nu erau]n leg[tur[cu filosofia, cu un fel de istorie f[r[nici un fel de caracter =i nici un fel de tendin\[. Ceea ce st[p`ne=te epoca este deci erudi\ia pur[, care va domina =i secolul al XVIII-lea, cu benedictinii de la Saint-Maur, cu *Gallia Christiana*, cu Dom Bouquet =i *Scriptoras* al lui, care v[desc aceea=i tendin\[.

Tendin\a se]nt`lne=te imediat =i la noi. Acel care reprezint[ ]n mod foarte complicat aceast[tendin\[de erudi\ie este, am spus-o, Dimitrie Cantemir. Un portret de tinere\e prezint[complexitatea,

cu elemente de Orient =i de Occident, a acestui spirit remarcabil, unic. }n cap un turban, dar nu capul ras cu =uvi\[, ci plete mari de peruc[, ce i se coboar[pe umeri, dup[moda lui Ludovic al XIV-lea; must[\i scurte, barba ras[, pe c`nd turcii, pe vremea aceea, o purtau plin[. Cantemir face deci unele concesii portului turcesc, dar ]ncolo tot felul lui de a se purta este al apusenilor. La g`t o cravat[ ]nnodat[ca la Paris, pe c`nd trupul, cuprins ]ntr-o hain[ de brocart pe talie, se prezint[ sub un aspect vene\o-constantinopolitan; la br`u o sabie turceasc[,]ndoit[, un hanger.

}nt[i el =i-a f[cut]nv[\[tura la Ia=i, cu italo-grecul Cacavela, pe vremea c`nd acolo era =i o =coal[superioar[iezuit[.[1] Fii de boieri mergeau acolo, =i]ntre al\ii fiul cel mai mare al lui Miron Costin, Nicolae, care]mi face =i azi aceea=i impresie ca =i acum treizeci de ani, de pedant exact, incapabil de orice ini\iativ[, plin de preten\ie, socotindu-se superior tuturor celor care au]nv[\at mai pu\in dec`t d`nsul.

}n Nicolae Costin vedem =colarul,]n fiecare moment. Din dreapta, din st`nga, de oriunde, el se sile=te s[ culeag[ c`t mai mul\i scriitori, pentru ca s[poat[spune: se =tia at`ta, dar eu =tiu ceva pe l`ng[acestea toate. Cronica pe care a scris-o astfel este]ntr-un stil deosebit de slab, iar valoarea de informa\ie, redus[. C`ndva am crezut c[a=a-numitul *Ceasornicul domnilor*, care se =tia c[este o adaptare dup[o carte spaniol[*Horologium principum* de Guevara, cuprinde totu=i o parte privitoare la via\a Moldovei: mi se p[rea c[pleac[, pentru anume p[r\i, din]mprejur[rile moldovene=ti de la]nceputul secolului al XVIII-lea. Controlul f[cut la +coala noastr[din Fran\a arat[c[nu exist[un cuv`nt care s[nu fie tradus. *Ceasornicul domnilor* poate fi interesant]n ce prive=te forma, poate fi]ntrebuin\at ca documentare filologic[, este chiar o lectur[pl[cut[, dar originalitate nu cuprinde nici o pic[tur[.

[1] Am tip[rit socotelile =colii acesteia]n vol. I—II din *Studii =i documente*, =i desigur c[ele s-or mai fi p[str`nd]n arhiva bisericii catolice din Ia=i

Cu totul altfel este Dimitrie Cantemir, care nu a]nv[\at la iezui\i. Tat[l s[u era un nec[rturar, care se isc[lea cu un bloc de lemn]n care erau s[pate cuvintele solemne: „Io Constantin Voievod“ =i tr[gea cu p[m[tuful pe deasupra. Mama lui fusese]ns[o femeie romantic[=i a dat fratelui lui Dimitrie numele de Antioh,]n leg[tur[cu povestea lui Alexandru cel Mare. Dimitrie, =i]n felul s[u de a g`ndi, avea asem[n[ri cu tat[l s[u, dar ]n dorin\a aceasta de a str[bate ]n toate domeniile cuno=tin\ei umane e fiul mamei, moart[ ]n tinere\e. Tat[l dorea s[ ]nve\e pe copii cu pasiune, poate tocmai din pricina ignoran\ei lui. Antioh nu era un om deosebit, =i ]n acest domeniu nu s-a ales nimic de d`nsul. Dimitrie,]n schimb, era un spirit deosebit de sprinten =i s-a dat imediat, cu patim[, la]nv[\[tur[. C[lug[rul acela Ieremia Cacavela, cretan de origine italian[, un simplu „iatro-filosof“, ca =i Alexandru Mavrocordat Exaporitul, a format dup[asem[narea sa pe domnescul =colar. Creta]ns[ ]nsemna o regiune]n care Orientul cu Occidentul se amestecau de o mul\ime de vreme. Insula greceasc[, ocupat[de vene\ieni]nc[din secolul al XIII-lea, tr[ind apoi patru sute de ani sub st[p`nire latin[, ad[postea o popula\ie greceasc[ foarte inteligent[. Cu inteligen\a aceasta nativ[ a lor, ei au reu=it s[ realizeze sinteza de care vorbeam =i pe care o vedem la acel filosof =i doctor de la care Dimitrie Cantemir a ]nv[\at o filosofie de acest fel. Mai t`rziu a studiat =i opera unui filosof german. Dar mai ales la Constantinopol, trimis acolo ca ostatec, el a fost ini\iat]n trei civiliza\ii deodat[. Grece=te =tia bine: a fost]n leg[tur[cu to\i]nv[\a\ii greci de pe vremea lui. Nu era un elenist,]n sensul filologic al cuv`ntului, ]ns[ putea s[ citeasc[ izvoarele vechi, f[r[ nici un fel de dificultate, =i s[ le ]n\eleag[ deplin. +tia turce=te; singurul dintre cre=tinii erudi\i ai secolului al XVIII-lea care a fost ad`nc cunosc[tor al limbilor orientate vorbite. Nu e izvor turcesc pe care el s[nu-l fi putut

]ntrebuin\a pentru *Istoria imperiului otoman*, care nu numai c[a fost cea mai bine informat[din istoriile similare de pe vremea aceea, dar mai avea originalitatea de a reda lucrurile turce=ti]n spirit r[s[ritean. Pe l`ng[aceasta era un scriitor de limb[latin[, =i, cum toat[partea aceasta era un vechi \inut de limb[italian[=i unul nou de limb[francez[, desigur c[Dimitrie Cantemir nu poate s[nu fi =tiut =i italiene=te. Era primit la ambasadorul francez Désalleurs =i,]ntr-un moment de mare necaz pentru el, a g[sit c`ndva refugiu la ambasad[. Lungii lui ani de refugiu]n Rusia, unde s-a]nsurat =i =i-a crescut copiii, l-au f[cut s[=tie =i ruse=te. Astfel fiul de domn moldovean a tr[it]ntr-un mediu care i-a]ng[duit lui, =i numai lui]n toat[aceast[epoc[,]n R[s[rit =i Apus, s[aib[cuno=tin\a tuturor literaturilor =i tuturor formelor de cultur[, de la antichitatea greceasc[=i latin[p`n[la cultura oriental[, turceasc[, arab[, persan[.

+i, totu=i, de aceast[bogat[info=rma\ie spiritul s[u nu se las[strivit; el a putut-o purta pe umeri: soldat]mpov[rat cu arme grele, era capabil]ns[de a merge la asalt, pentru ori=ice \int[, =i atunci din spiritul lui moldovenesc plin de originalitate, din vigoarea aceasta pe care nimic nu o putea]n[bu=i a rezultat]ncrederea cu care el a atacat, =i puterea cu care a biruit toate subiectele, precum acela al „Istoriei imperiului otoman“ sau acela despre religia mahomedanilor, oper[admirabil[care nu este]ndeajuns de cunoscut[.[1]

S-a amestecat =i]n discu\iile teologice din Rusia =i teologii contemporani, un Teofan Procopovici, de pild[, au fost birui\i de c[tre d`nsul c`nd a fost s[se interpreteze teologic Sf`nta Scriptur[.

[1] D. +tefan Ciobanu a ar[tat la Academia Rom`n[ c[ aceea ce ne ]nchipuiam cu privire la cartea aceasta este cu totul altceva dec`t realitatea; c[e vorba de o lucrare cu mult mai bogat[=i cu mult mai original[de cum se crede.

}n afar[de aceasta, cum literatura, pentru orientali,]nseamn[fabul[, de la vechile fabule ale lui Bidpai =i de la vechile pove=ti indiene, Cantemir a luat un subiect de istorie contemporan[=i l-a turnat]n formele acestea str[vechi, d`ndu-ne *Istoria ieroglific[*, inspirat[ ]n parte =i de la vechi romane, ca *Etiopicele* lui Heliodor, de care s-a desf[tat antichitatea greceasc[ t`rzie. E vorba de intrigile =i luptele rom`ne=ti la Constantinopol, tratate cu ceva pasiune =i cu mult humor.

}n acela=i timp Dimitrie Cantemir a pus pe alte baze istoria poporului s[u, =i acesta este f[r[ ]ndoial[cel mai mare merit al lui: el a considerat poporul s[u ca un singur]ntreg,]ntocmai ca acel muntean contemporan, Constantin Cantacuzino Stolnicul. C`nd ]ntr-un popor apare un singur om cu o idee, este mare meritul omului aceluia nepotrivit cu timpul s[u, dar, c`nd nu numai un singur om, ci mai mul\i r[sar cu aceea=i idee, aceasta]nseamn[c[ideea este a poporului]ntreg, =i are o valoare =i mai mare. Prin urmare,]n societatea rom`neasc[ de atunci, ideea unit[\ii na\ionale se impusese; dup[ ce b`jb`iser[pu\in Miron Costin =i Nicolae Costin]n jurul acestei idei, ea ajunsese a se afirma deplin =i]n Muntenia =i]n Moldova. Dar Dimitrie Cantemir aducea un element nou]n ordinea aceasta,]n care ajunsese,]naintea lui, unul pe calea influen\ei polone, celalt mai mult pe a influen\ei italiene, dar la care el ajunge printr-o concep\ie mai modern[=i mai aproape totu=i de mintea fiec[ruia, =i anume ideea dreptului de proprietate ancestral[a rom`nilor asupra ]ntreg teritoriului lor. Astfel dou[ leg[turi sunt stabilite de Cantemir: *leg[tura ]ntre rom`nii de pretutindeni =i leg[tura rom`nilor de pretutindeni cu p[m`ntul rom`nesc*. F[r[ ]ndoial[aceasta este una dintre cele mai mari idei ale trecutului nostru.

Pestetot, ceea ce armonizeaz[=i leag[launloc materialul de fapte pe care]l m`nuia, era *lumina cu totul nou[pe care el o arunc[uneori =i spre viitor*. }n dou[domenii mai ales ea se manifest[.

P`n[ la el geografia era o ]n=irare de nume, c[ci nu este o singur[ oper[ ]n Europa ]n care s[ vedem via\a ]ntreag[ a unui popor a=a cum este cazul cu *Descrierea Moldovei* a lui Cantemir. Aici se g[se=te o prezentare a p[m`ntului, a organiza\iei administrative, a supersti\iilor populare, pe l`ng[ scene, atinse oarecum ]n treac[t, de istorie. Acele supersti\ii populare pe care Stolnicul Cantacuzino le credea necesare pentru istorie sunt pe larg tratate aici; acele legende pe care Neculce le punea ]n fruntea cronicii sale sunt intercalate aici. Dar =i ]n tehnica geografiei, dl G. V`lsan a g[sit, acum]n urm[, contribu\ii nea=teptate ale lui Cantemir, descoperind =i admirabila lui hart[a \[rii moldovene=ti. P`n[ acuma se credea c[ harta Moldovei a lui Dimitrie Cantemir este alta; d-sa a g[sit-o ]ns[ pe cea adev[rat[, care este mult superioar[ celor atribuite lui. E interesant pentru paralelismul nostru c[ =i Stolnicul Cantacuzino a f[cut o hart[ a |[rii Rom`ne=ti, pe care o cunoa=tem numai din scrierea unui italian Del Chiaro, autorul *Istoriei revolu\iilor din Muntenia*;]n timpul din urm[se]ncepuse a se spune c[nu este harta lui Cantacuzino, ci a lui Ioan sau Ierotei Comnenul, episcop de Silistra, dar acum c`teva luni de zile dl Dim[ncescu, consulul nostru din Statele Unite, a ]nf[\i=at Academiei harta lui Cantacuzino pe care a g[sit-o: e vrednic[ de toat[ aten\ia. Dar ceea ce nu ar fi putut face Constantin Cantacuzino Stolnicul a f[cut-o Dimitrie Cantemir, c`nd, ca tovar[= chemat]n Crimeia de \arul Petru, a schi\at profiluri de mun\i a=a cum le schi\eaz[geografii]n timpurile noastre.

}n ce prive=te al doilea domeniu, al istoriei, trebuie s[ ]n\elegem un lucru: *Istoria imperiului otoman* nu este o simpl[descriere de fapte, ci o dram[, o adev[rat[tragedie antic[. }n Apus niciodat[istoria nu fusese tratat[astfel ca dram[,]nf[\i=`ndu-se ridicarea unui popor, punctul culminant =i cobor`rea lui. Ceea ce mai t`rziu a f[cut Gibbon asupra imperiului roman =i ceea ce,]nainte de Gibbon, f[cuse Montesquieu]n *Considera\iuni asupra m[ririi =i*

dec[derii romane, a]ncercat-o]nainte de d`n=ii Dimitrie Cantemir: *Este cea dint[i istorie filosofic[a unei]mp[r[\ii.*[1]

Din Moldova aceasta pe care noi o concepem patriarhal[, pleac[uneori forme =i se desfac linii de viitor care]ntrec concep\ia apusean[.

[1] Cartea a fost tip[rit[t`rziu de Antioh, fiul lui Dimitrie Cantemir, dup[apari\ia c[r\ii lui Montesquieu, dar Antioh Cantemir a fost ambasador al Rusiei la Paris =i aici a tr[it]n cercul filosofilor francezi:]n aceast[vreme el a avut leg[turi =i cu Montesquieu. Antioh Cantemir avea manuscriptul latin al c[r\ii p[rintelui s[u =i l-a comunicat]n aceste cercuri.

VII. DEC{DEREA VECHIULUI SPIRIT. TRADUCERI RELIGIOASE DIN GRECE+TE

CUPRINS

Dup[ceea ce d[duse Cantemir pe la 1700]n cugetarea rom`nesc[ aplicat[ la lucruri rom`ne=ti cu o energie =i o str[lucire f[r[pereche p`n[ atunci, s-ar fi putut a=tepta cineva pentru secolul al XVIII-lea la o mi=care corespunz[toare. Mi=carea aceasta, de continuare a av`ntului din a doua jum[tate a secolului al XVII-lea =i de la]nceputul celui urm[tor, nu se]nt`lne=te ]ns[. Atunci, fire=te, se pune ]ntrebarea de ce un Constantin Stolnicul ]n Muntenia =i un Dimitrie Cantemir ]n Moldova apar, pentru ca apoi s[ nu mai fie dec`t st`rpiciunea secolului celui nou, p`n[t`rziu c[tre sf`r=itul lui, c`nd lucrurile au luat alt[ ]nf[\i=are, alte curente lucr`nd asupra societ[\ii rom`ne=ti?

R[spunsul]l putem da generaliz`nd problema: nu este vorba numai de rom`ni, ci de toat[societatea, apusean[=i r[s[ritean[. |ara aceea care da impuls tuturor celorlalte, care exercit[un fel de regalitate spiritual[, de=i adesea numai de mod[, Fran\a nu va mai avea acea calm[tragedie a lui Corneille sau a lui Racine, ori]ndr[znea\a cenzur[a patimilor =i intereselor omenirii, av`ntul de cugetare, ating`nd =i leg[turile noastre cu Dumnezeu, al lui Pascal. }n schimb tragediile pentru aplauze ale lui Voltaire,]n care se exploateaz[toate pasiunile politice =i sociale ale secolului. Sau poezia lui repede obosit[, c[reia-i urmeaz[a unui Jean Baptiste Russeau, clar[=i rece, a unui Delille, fo=nind din dantele pe un trup uscat =i =ubred. Ori pedanta copiere de *Eneid[* f[r[suflet care e *Henriada*. Toat[literatura aceasta nu poate fi pus[al[turi de ceea ce a dat secolul precedent. +i, cu c`t]nainteaz[cineva]n

acest secol al XVIII-lea, decaden\a este mai v[dit[, p`n[ se ajunge la literatura =tiin\ific[ de foarte mare valoare, care =i-a g[sit expresia suprem[ ]n enciclopedi=tii propagandei „filosofice“, f[r[ a vorbi de ce c`=tig[, efectiv, =tiin\a, dar care pe noi nu ne intereseaz[aici. Poate tocmai fiindc[toat[vitalitatea poporului francez sau a unei p[r\i din poporul francez era atras[pe domeniul literaturii =tiin\ifice, =i se f[cea algebr[, geometrie, astronomie, fizic[, =tiin\e naturale, poate tocmai din cauza aceasta literatura pierde.

Prin urmare s[nu ne mir[m c[avem un secol s[rac, aproape sterp =i pentru noi.

}n secolul al XVIII-lea individualit[\ile lipsesc. Poate c[un Nicolae Mavrocordat, om foarte ambi\ios, de foarte]nalt[cultur[, fiul scriitorului Alexandru Exaporitul =i el]nsu=i autor al unei lucr[ri grece=ti de caracter filosofic]n care se vede omul ini\iat]n rosturile antichit[\ii clasice, =i pe l`ng[ aceasta proprietarul unei biblioteci admirabile, ar fi vrut s[ se ]ncunjoare cu oameni eminen\i, c[rora s[ le dea o situa\ie potrivit[ cu meritele lor. +i g`ndul acesta-l va fi avut =i fiul s[u Constantin, =i v[rul acestuia, Grigore Ghica, acel care a f[cut m[n[stirile Pantelimon =i Frumoasa. Cu toate acestea nici]ntr-o \ar[, nici]ntr-alta, un om distins, capabil de produc\ie literar[, nu se]nt`lne=te. Dar, =i dac[ s-ar fi ]nt`lnit,]n ce]mprejur[ri puteau ei s[se cultive =i care ar fi fost rezultatul acestei cultiv[ri a lor? Fanario\ii, care nu]nseamn[greci, ci func\ionari otomani, care pot fi =i rom`ni, rom`ni care s-au f[cut greci pentru ca s[se]mpace cu turcii]n vederea exploat[rii rom`nului ]n folosul turcului — defini\ia este ceva cam lung[, dar adev[rat[ — nu erau deci predicatorii unui crez str[in, silnicii introduc[tori ai unei culturi cotropitoare. Racovi\e=tii sunt doar, boieri din |ara de jos, cu ceva s`nge cantacuzinesc dup[femei, Calm[=e=tii bucovineni. Primul Calm[=ul, p[rintele =i str[mo=ul lor, era incapabil s[scrie]n alt[limb[dec`t]n moldoveneasca

lui provincial[=i fiul lui Teodor Calimah, Ion,]nva\[la Liov, intr[la capuchehaie]n Constantinopol,]nva\[grece=te mai bine dec`t putea ]nva\[ ]n Moldova, pe l`ng[ceva italiene=te =i fran\uze=te, este]ntrebuin\at acolo ca mare dragoman, ca „terziman“ al]mp[r[\iei turce=ti =i astfel]=i deschide calea spre o domnie]n Moldova. Numele se schimb[=i el: din Calm[=ul se face Callimachi,]n leg[tur[cu poetul antichit[\ii elenice. Iat[prin urmare un membru al unei mici familii moldovene=ti care ajunge, trec`nd prin Fanar, s[ocupe scaunul Moldovei.

Ace=ti fanario\i, dealtfel, nici nu sunt ni=te tirani. E adev[rat c[Nicolae Mavrocordat, la]nceput, a gre=it, necunosc`nd obiceiurile \[rii. +i ]n Muntenia =i ]n Moldova primele lui domnii au fost scurte, c[ci apucase o cale care nu era aceea pe care o putea ]ng[dui \ara, ci aceea cu care era deprins la curtea sultanului, pe c`nd la noi boierii aveau foarte mult[latitudine de activitate din partea domnului, pentru c[el trecea, =i boierii r[m`neau.

Aici]n margenea Bucure=tilor a t[iat pe c`\iva boieri, ca boierul Brezoianu, iar mitropolitul Antim, vestitul mitropolit Antim, acel cu predicile frumoase, iubitor mare =i artist al c[r\ilor, pe care le scotea =i ]n tipografia lui, acela care a ridicat at`t de sus prestigiul bisericii muntene, a fost trimis la Constantinopol =i]necat pe drum. Dar pe urm[, c`nd s-au deprins fanario\ii cu \ara, nu au fost nici mai buni, nici mai r[i dec`t al\ii; deseori se]nt`mpla s[ fie chiar mai buni; de=i nu aveau r[d[cini ]n \ar[, ei erau totu=i responsabili pentru aceast[ \ar[ ]naintea sultanului, =i, fiindc[ este un principiu pentru secolul al XVIII-lea c[ mai ]nainte de toate s[ se asculte „s[raca raia a ]mp[ratului“, atunci c`nd era conflict]ntre domn =i aceast[raia, totdeauna sultanul da dreptate raielei; doi domni au murit astfel, Grigore Alexandru Ghica,]njunghiat la Ia=i, =i Hangerliu, str[puns de cu\it la Bucure=ti, fiindc[nu se interesaser[sau nu ajunseser[s[se puie]n leg[turi cu „s[raca raia a]mp[ratului“.

Se spune deseori c[fanario\ii nu =tiau limba rom`neasc[. Este o legend[ ridicul[. Nicolae Mavrocordat a ]nv[\at rom`ne=te, a cerut s[cunoasc[trecutul Moldovei =i a organizat un corp de cronici moldovene, a=a dup[cum]n Muntenia a organizat un corp de cronici muntene. Iar pentru Constantin Mavrocordat avem condica lui de hot[r`ri, mult mai dezvoltat[ dec`t a=a-numitul *Anatefter*, culegerea de m[suri a lui Br`ncoveanu — am`ndou[ni s-au p[strat, dar acum sunt la Moscova. Aceast[condic[este]n rom`ne=te, ]ntr-o excelent[ limb[; nici un singur act grecesc. Iar, c`nd, odat[, cine =tie ce ispravnic a crezut c[face pl[cere domnului scriind grece=te, acesta i-a poruncit ca moldovene=te s[scrie, nu grece=te.

}n ce prive=te clientela greceasc[a fanario\ilor, avem]nv[\[-turile lui Nicolae-Vod[c[tre fiul s[u Constantin,]n care-i spune c[ ]nainte de toate s[nu-=i aduc[greci mul\i cu d`nsul. }n bise-ricile noastre, nu este desigur numai un merit al fanario\ilor, ci rezultatul firesc al unei lungi evolu\ii, dar f[r[ ]ndoial[ c[ =i voin\a domnului secolului al XVIII-lea, c[ sub ei ]nt[ia oar[, afar[ numai de paraclisul cur\ii =i c`nd era vod[de fa\[, s-a f[cut slujba]n rom`ne=te. Pe vremea lui Br`ncoveanu, psalmii, evanghelia erau]n rom`ne=te, dar tot ce privea slujba bisericeasc[ se f[cea ]n limba slavon[. Tip[riturile din vremea lui Br`ncoveanu sunt rom`no-sla-vone, liturghia fiind ]nc[ slavon[. Ce ar fi fost mai u=or pentru domnii fanario\i dec`t s[porunceasc[introducerea limbii grece=ti? Au fost destul de]n\eleg[tori ca s[n-o fac[— nici unul.

Prin urmare]n aceast[epoc[, odat[a=a de criticat[, au fost domni care nu erau tirani, care nu erau aspri =i r[i — nu aveau voie s[fie r[i, c[ci a=a era tendin\a vremii — =i domni care nu au sprijinit cultura greceasc[dec`t *acolo unde au g[sit-o*.

Academia lui +erban Cantacuzino avea,]n adev[r, ca limb[de predare greceasca: nu se putea altfel, trebuia sau latine=te, sau grece=te. Nici vorb[de o prigonire a limbii rom`ne=ti.

Cu aceasta dispare]ns[una din scuzele care se aduceau pentru sl[biciunea literaturii noastre]n prima jum[tate a secolului al XVIII-lea. Aceast[sl[biciune *este, poate, =i pentru c[nici Polonia, nici Ardealul nu mai puteau sugera nimic, dar ea se compenseaz[.* Pentru c[niciodat[via\a unui popor ajuns la oarecare grad de dezvoltare nu se poate opri cu des[v`r=ire; ca apele pe care anumite ]mprejur[ri le ]mpiedic[ de a mai curge la suprafa\a p[m`ntului =i care se afund[ ]n ad`ncuri, unindu-se acolo cu alte izvoare ascunse, pentru ca mai departe s[ ias[ din nou deasupra cu puterea sporit[, ea va \`=ni iar[=i la lumin[, mai puternic[.

Ce sunt,]n acest timp, la suprafa\[, cronicile? }nt[i cele muntene. Nu le mai avem, de la o bucat[de vreme, dup[moartea lui Nicolae Mavrocordat. Istoria pe vremea lui Constantin Mavrocordat e alc[tuit[din ni=te panegirice. Domnii erau lega\i, nu at`t de \ar[, c`t de domnie, =i, dac[am avea chiar o cronic[a lucrurilor care se f[ceau pe p[m`ntul rom`nesc]n leg[tur[cu domnii fanario\i din Bucure=ti, nu am mai avea sufletul rom`nesc]nsu=i. Nu e nici sim\ul unei adev[rate vie\i]n ce]nseamn[str[inii]n limba lor str[in[, ci numai]nsemn[ri zilnice, „efemeride“, cum se f[cuser[=i la Constantinopol, ca ale lui Constantin sau Chesarie Daponte. }n Moldova, cronica lui Amiras e un „panegiric“ al Ghicule=tilor, =i ei mai au unul scris]n grece=te; cronica lui „Mustea“ e o]ns[ilare dezl`nat[; a lui Ioni\[Canta, a c[rui condic[de socoteli casnice am analizat-o d[un[zi, e mig[leala timid[a unui biet boier care slujea servil pe domnul s[u; ce putea scrie un om ca acesta, cu tot numele lui a=a de mare,]n materie de via\[politic[a \[rii? Intrigile de atunci le]nseamn[, cu un condei sf[tos, iar[=i un grec, scriind grece=te, sub influen\[francez[, Constantin Caragea. Ienachi Kog[lniceanu urmeaz[supus evenimentele exterioare.

Cauza pentru care nu se mai]nt`lnesc opere]nsemnate]n acest moment trebuie c[utat[de altfel =i]n]ntreruperea, afar[de domeniul =colar, „=tiin\ific“, a leg[turilor noastre cu Apusul. Aceasta]n ce prive=te principatele, c[ci ce s-a petrecut]n Ardeal are un alt caracter.

Leg[turi nu se mai puteau]ntre\ine dup[ce tocmai ele deveniser[mai str`nse. Via\a lui Constantin Stolnicul este o dovad[ de c`t de mult eram lega\i de Occident, =i ceea ce f[cuse Stolnicul a fost continuat de o]ntreag[genera\ie; cei care au]nv[\at la Academia Domneasc[din Bucure=ti, aceia aveau simpatie pentru lumea occidental[=i unul din ei, un Matei Cre\ulescu,]n testamentul s[u,]nsemna c[nepo\ii trebuie s[i se duc[ ]n str[in[tate pentru a culege anume]nv[\[turi]n trei limbi:]n grece=te desigur, dar,]nainte de grece=te,]n latine=te =i]n italiene=te. El]nsu=i fusese la Viena =i de acolo se]ntorsese cu o colec\ie de c[r\i, vreo dou[sute,]n cea mai mare parte apusene. O mul\ime de rom`ni ]n vremea aceasta au fost trimi=i ]n Apus, rom`ni sau greci tr[ind al[turi de rom`ni, ca un Hrisoscoleo, ori ca Hrisant Notara, care va ajunge Patriarh de Ierusalim, =i va fi un fel de ctitor religios =i cultural al \[rilor noastre, schimb`nd scrisori grece=ti,]n cel mai bun stil elenic, cu Constantin Cantacuzino Stolnicul, cu Nicolae Mavrocordat =i chiar cu str[inii. Nu era de mirare s[se vad[rom`ni ]n Italia, dar =i p`n[la Londra sau Oxford. La Vene\ia Constantin Mavrocordat a \inut bursieri de art[=i limb[p`n[ l-a oprit b[nuiala turceasc[. Un nepot al episcopului Grigorie Socoteanu a venit de la acelea=i ]nalte =coli din Vest. Leg[tura cu Apusul era foarte str`ns[ ]n acest moment =i]n acest domeniu, =i se poate]nchipui marele folos ce ie=ea din aceste leg[turi necontenite.

}n seceta cronicilor propriu-zise,]nt`lnim totu=i o expunere larg[a istoriei muntene mai ales prin anii 1750—60.

Este interesanta carte care se cheam[*Genealogia Cantacuzinilor*, scris[ ]n rom`ne=te de cineva care a redactat grece=te o lucrare

tip[rit[tot]n grece=te cuprinz`nd situa\ia principatului |[rii Rom`ne=ti]n acel moment =i un raport f[cut ru=ilor pe care-i servea. Sunt operele lui Mihai Cantacuzino, care a fost ban =i a trecut apoi]n Rusia pe vremea Ecaterinei, ajung`nd acolo general — =i familia lui nu s-a mai desf[cut niciodat[ din acele p[r\i. E acel care a f[cut biserica lui, a „M[gureanului“, at`t de des pref[cut[. Genealogia e redactat[=i pe baza unor h`rtii r[mase tot de la Constantin Cantacuzino Stolnicul =i pe care le-a avut Mihai la ]ndem`n[. Spiritul Stolnicului se p[stra odat[cu arhiva l[sat[descenden\ilor.

Dar contactul era redus la anumite persoane,]n anumite hotare. Sultanului nu-i pl[cea s[-i mearg[supu=ii]n Apus. Domnului tot a=a de pu\in. Am spus c[el nu era un tiran, dar era, fire=te, mai bucuros s[fac[o =coal[ ]n \ar[— =i s-au f[cut =coli foarte bune — dec`t s[ se trimit[ bursieri, ori s[ se ]ng[duie tineri pribegi ]n str[in[tate. Grigore Alexandru Ghica a pus =coala, =i moldoveneasc[ =i muntean[, pe baze noi, occidentale, cu un program care cuprindea retorica, logica, metafizica, cele trei elemente de c[petenie ale ]nv[\[m`ntului „european“: imediat dup[cunoa=terea limbilor se trecea la urm[rirea normelor g`ndului =i la ceea ce putea s[ vad[ o epoc[ f[r[ ]ndr[zneal[ ]n domeniul care de fapt ne este ]nchis nou[, al lucrurilor mai presus de aceea ce natura spune sim\urilor noastre. Dar ]n Apus pornise mi=carea =tiin\ific[, =i aceast[ mi=care a ajuns p`n[la noi, pentru ca pe la 1770 s[schimbe complet caracterul =colii, odat[de filologie, care devine acum]nainte de toate =coala de =tiin\e exacte. Ne „algebriz[m“ =i noi. }nainte, boierii =tiau italiene=te =i latine=te, dac[ ]nv[\au aceste limbi]n cas[. De la 1760]nainte, latina se pred[la =coal[. }n ce prive=te greceasca, valoarea acestui]nv[\[m`nt se poate vedea dup[ sutele de scrisori grece=ti p[strate din epoca fanariot[: ele sunt scrise foarte bine de ai no=tri, f[r[ gre=eli de limb[. Era altfel un ]nv[\[m`nt]ncet, dar fundamental; nu era o sc[dere dac[

studiile de gramatic[se f[ceau dup[vestitul gramatic Teodor de Gaza din timpul Rena=terii, sau dup[a lui Lascaris, un produs foarte ales al Rena=terii grece=ti]n Italia.

Dar oamenii din \ar[nu mai mergeau]n str[in[tate, =i nu mai sunt exila\i care s[tr[iasc[, a=a cum a fost cazul lui Neculce]n Rusia, at`ta vreme]n alte \[ri.

}n Ardeal abia se]ntemeiaz[,]n acest timp, biete =coli de catehism, care p`n[ la sf`r=itul secolului al XVIII-lea aveau programe patriarhale,]n care lucrul de c[petenie era, cum a fost =i pentru =coala noastr[rural[p`n[ la 1860, s[ se =tie unde se pune accentul =i cum se pronun\[ cuvintele. +coala cea mare, de viitor, care va fi p[truns[ de idei =i care le va r[sp`ndi, cea de la Blaj,]ncepe a se forma numai pe la 1750. C`nd s-a f[cut unirea cu Biserica din Roma, episcopul de Belgrad, de Alba-Iulia, Atanasie Anghel, tr[ind, cum ]l ]nvinuia lumea — =i cu dreptate — pentru petrecerile lui la episcopie p`n[la jocul cu \ig[ncile, nu era nici doctor, nici capabil de a se ini\ia]n lucrurile dumnezeie=ti, cu at`t mai pu\in ]n lucrurile =tiin\ei. A fost c`ndva o discu\ie aici, dac[lumina nou[ne-a venit din Ardeal sau din Principate. Face\i o compara\ie]ntre un Atanasie Anghel =i]ntre un Constantin Cantacuzino Stolnicul sau Dimitrie Cantemir, pentru a reie=i unde era pe la 1700 via\a sufleteasc[a poporului rom`n. Ce a fost mai pe urm[se va vedea; dar pentru]nceputul secolului al XVIII-lea nu]ncape compara\ie.

Ioan Inocen\iu Clain, de=i vrednic de ve=nic[pomenire pentru alte merite, s-a f[cut]nt[i episcop =i apoi s-a apucat s[ ]nve\e latine=te. Episcopia fusese aruncat[la F[g[ra=, de acolo la Blaj, ca un lucru care trebuie ascuns; din episcopia bl[jean[abia]ntemeiat[ ]ntr-un biet castel de pe vremea ungar[a secolului al XVII-lea nu se putea face nimic. C`nd a fost scoc Inocen\iu =i a venit Petru Pavel Aron, acesta era ]ns[ un ascet, care nu m`nca,

nu bea, nu dormea =i nu str`ngea bani, nu voia nici un rol politic, ci avea o singur[ grij[, aceea de a da ceva poporului s[u ]n domeniul culturii. Atunci numai s-au ]ntemeiat =colile rom`no-latine din Blaj, care, la dreptul vorbind, consistau]ntr-un seminar =i]n micul seminar al episcopiei,]n care se]nva\[ceva latine=te =i teologie. C`t timp a trebuit ca s[ se fac[ din =coala aceasta altceva! A=a ]nc`t Ardealul, care]ncetul pe]ncetul culege istoria neamului =i din c[r\ile latine=ti ale str[inilor, dar =i din traista c[lug[rilor moldoveni ambulan\i, nu exercit[ ]nc[nici un fel de influen\[asupra noastr[. Nu de acolo putea veni ceva, de la o na\ie tolerat[, ap[sat[. Sf`nt[-i suferin\a ei, dar din suferin\a singur[nu putea s[ias[nimic.

}n principate]ns[, aceast[epoc[, stearp[ ]n ce prive=te poezia =i istoriografia, este, mai ales]n partea c[tre 1770—80, *foarte bogat[ ]n literatur[religioas[*. Secolul al XVIII-lea n-a fost, ca al XVI-lea =i al XVII-lea, o vreme de modeste traduceri ale Sfintelor Scripturi pentru cine =tie ce nevoi ale unei m[n[stiri, f[r[nici un fel de ac\iune unitar[, f[r[nici un fel de \int[unic[a tuturor celor care lucrau la aceea=i munc[, dar fiecare]n chilia lui. Nu, literatura religioas[rom`neasc[ din acest secol, mai ales de la o anumit[ dat[ ]nainte, ajunge a avea =i preocup[ri teologice, ea caut[ ceea ce nu ]ndr[znise veacul precedent, *l[murirea credin\ei, ]ntrebuin\`nd pentru aceasta =i literatura bizantin[*.

+i, dac[este vorba s[g[sim sufletul omenesc exprimat]n formule, o filosofie modern[, plin[de cele mai frumoase expresii abstracte, poate s[nu dea nimic, pe c`nd se poate, iar[=i, ]nt`mpla s[se g[seasc[ ]n forma religioas[, pe care f[r[dreptate o dispre\uim, sfor\[rile cele mai mari c[tre]n\elegerea]ns[=i a spiritului uman. Din deceniu]n deceniu, din secol]n secol, rasa cea mai aplecat[c[tre abstrac\ii, care este rasa greceasc[, tr[ind acum]n marginile imperiului bizantin, din toat[sfor\area ei a dat lucruri

interesante =i pentru noi. De aceast[teologie greceasc[ ]nt[i s-au apropiat c[lug[rii no=tri din secolul al XVIII-lea, nu]n m[n[stiri, p`n[ la revolu\ia cea mare pe care ]n rostul m[n[stiresc a adus-o c[lug[rul malorus Paisie, care, plecat din Rusia lui, fusese la Muntele Atos, pentru ca s[ se a=eze aici la noi, prin p[r\ile R`mnicului-S[rat, apoi la Dragomirna, la Secu =i]n sf`r=it la Neam\ul, unde a meritat s[ fie ]ngropat al[turi de +tefan, fiul lui Alexandru cel Bun, =i de p`rc[labii vremii eroice. P`n[atunci]ns[lucrul cel mare nu se f[cea]n m[n[stiri, ci]nainte de toate la *episcopii*.

Episcopia unui Chesarie =i unui Grigorie Olteanul joac[prin urmare un rol pe care nu-l avuse]nainte, din zilele unui Teofil de R`mnic. }nc[ din vremea Br`ncoveanului la episcopia Buz[ului s-a lucrat foarte mult, tip[rindu-se c[r\i]n tipografia local[. }ns[nu trebuie confundat[aceast[oper[de tipografie a c[lug[rilor =i episcopilor din secolul al XVII-lea cu opera de traduc[tori — care se face mai ales la R`mnic — ]n acest nou secol, ]mprumut`nd preocuparea teologic[bizantin[, pe care o deprindeau t[lm[citorii, acuma, din *originalele grece=ti*.

Nu mai este vorba de carte slavon[care s[se traduc[ ]n rom`ne=te, ci se merge de-a dreptul la textul prim: cultura noastr[ bisericeasc[ se ]ntoarce la izvorul curat. Lucrul nu era u=or. +i, totu=i, oameni care nu f[cuser[ nici un fel de =coal[ au ]ndr[znit =i au ajuns a face traduceri bune, cre`nd o nou[epoc[ ]n istoria c[r\ilor tip[rite, necesare serviciului divin. Un foarte]nv[\at c[lug[r de la Cernica, Macarie, a mers p`n[ la a redacta =i un dic\ionar, nepublicat =i pierdut azi, ]n mai multe limbi, ]n care ]ns[ nu intra =i limba rom`neasc[.

Opera aceasta se f[cea]n momentul c`nd ]n ora=e istoricii nu erau ]n stare s[ dea, dec`t, adesea sub umila formul[a anonimatului, cronici care nu mai au nici frumuse\e literar[, nici sens politic, nemaifiind voia de a exprima cu putere o pasiune, precum

pasiunea politic[fusese exprimat[cu at`ta energie de un Constantin C[pitanul sau de un Radu Popescu, ori,]n Moldova, de Costine=ti =i de Neculce.

Care era folosul acestei opere de traduceri din episcopii? *Marele folos sta]n evolu\ia limbii literare*. Limba aceasta literar[era,]nc[din secolul al XVII-lea, capabil[de a exprima ori=ice, dar nu mersese p`n[la putin\a de a crea perioada armonioas[, care]nseamn[marele triumf al stilisticii antice. Propozi\ii cu subiect =i predicat poate face orice neghiob care a terminat patru clase primare; nu este]ns[vorba de aceasta, ci de fraza complicat[ ]n care se cuprinde, nu o idee, *ci un sistem]ntreg de idei*. Perioada are acest avantaj pe care nu toat[lumea]l]n\elege. Fraza la Dimitrie Cantemir este o decalchiere latin[f[r[armonie,]n care te]mpiedici; fraza italian[a lui Constantin Cantacuzino Stolnicul este foarte savant[, dar prezint[meandre pe care nu le putem urm[ri u=or, =i sunt]n ea lucruri care nu fac parte din organismul perioadei, care este o fiin\[vie, o arhitectur[cu linii clare =i elemente organice. Fraza aceasta armonioas[au f[cut-o c[lug[rii din secolul al XVIII-lea. Ei aveau]n fa\[nu]ncurcata fraz[, copiat[, pe fereastr[, a slavilor, ci]nsu=i admirabilul original grecesc =i,]n al doilea r`nd, ei nu ie=eau din nici o =coal[ =i nu porneau din nici o familie pe jum[tate ]nstr[inat[ de popor, ci se ridicau din ad`ncul]nsu=i al na\iei. *Instinctul lor popular, merg`nd drept c[tre splendoarea marii civiliza\ii elenice, a fost]n stare s[produc[fraza de care ne servim =i ast[zi.*

VIII. SPIRIT FILOSOFIC +I MOD{ POETIC{ DIN APUS

CUPRINS

}n plin[epoc[fanariot[,]ncepe, mai ales de la 1770]nainte, o alt[perioad[de contact cu Apusul. Acest contact cu Apusul, care]nviorase literatura rom`neasc[ ]nainte de epoca fanariot[, este, deci, reluat; reluat]ns[cu *alte regiuni ale Apusului,]n alt spirit*, capabil de a produce =i *alte rezultate*. Data aproximativ[de 1770 este]ntr-adev[r]mpotriva cronologiei obi=nuite, dincolo de jum[tatea secolului al XVIII-lea,]ns[,]n via\a societ[\ilor, cronologia este aproximativ[.

Prin urmare cam pe la 1770—1780 se schimbau aproape toate]nf[\i=[rile externe ale societ[\ii rom`ne=ti, =i aceasta are o influen\[ hot[r`toare =i asupra literaturii. Iat[motivul acestei schimb[ri.

Secolul al XVIII-lea este ocupat, pentru noi,]n cea mai mare parte, de r[zboaie]mpotriva turcilor pe care le poart[austriecii =i ru=ii. }ns[=i prezen\a acestor armate cre=tine pe p[m`ntul \[rii putea s[aduc[schimb[ri, dar trebuie f[cut[o deosebire]ntre caracterul armatelor cre=tine de la]nceputul secolului, armate austriece =i ruse=ti, =i]ntre caracterul acelora=i armate pe urm[. Pe la 1710—40 ele apar\in vechiului regim, care nu suferise]nc[nici o prefacere; e]nc[regalitatea conceput[ ]n stil Ludovic al XIV-lea, armate de mercenari, cu ofi\eri crescu\i]n tradi\iile de odinioar[. }n a doua jum[tate a secolului, nuan\a „civil[“ a celor care veneau]mpreun[cu d`nsele este alta.

Filosofia apusean[, a lui Voltaire, Rousseau =i a enciclopedi=tilor p[trunsese pretutindeni. Xenopol credea mult]n rolul ofi\erilor

ru=i =i vorbea mai mult de d`n=ii. Dar foarte mul\i dintre ace=ti ofi\eri erau educa\i ]n vechiul sistem moscovit, nu aveau nici un fel de ideologie a lor =i nu erau ]n stare s[ exercite nici un fel de influen\[ asupra noastr[. G`ndi\i-v[la un Suvorov, care a jucat un rol at`t de mare ]n r[zboiul de la 1789, sau la Potiomkin care se visa rege al Daciei ]ntregi; nu poate fi vorba de intelectualismul aceluia care credea totu=i c[ poate s[ domneasc[ peste Moldova, Muntenia =i Ardeal, pun`nd toate trei regiunile la picioarele fostei sale iubite,]mp[r[teasa Rusiei. Astfel de generali, chiar c`nd primesc mode din Apus, nu pot fi socoti\i ca ini\iatori ai no=tri]n ale culturii. Rolul pe care Xenopol socotea c[l-ar fi avut ei trebuie sc[zut.

Dar, chiar dac[generalii =i administratorii erau a=a, sistemul]n Rusia Ecaterinei a II-a nu mai era cel de odinioar[: =i cele mai umile \[ri din vremea aceasta ne arat[o anume dispozi\ie de spirit a „suveranilor filosofi“ din Europa occidental[=i oriental[, deopotriv[. Chiar]nainte de 1770, un Constantin Mavrocordat nu era mai]nc`ntat dec`t atunci c`nd, din Paris, i se recuno=teau tendin\ele „filosofice“, c`nd auzea pe cutare abate de la Paris vorbind de opera lui legislativ[. Al doilea Mavrocordat, cu cele mai bune inten\ii, a eliberat, teoretic, juridic, dar nicidecum economic, c[ci aceasta nu era]n mijloacele sale, pe \[rani, el a interzis ca \[ranii s[fie considera\i ca neliberi, ca „vecini“, cum ziceau moldovenii, ca =erbi, „rum`ni“, cum se zicea ]n Munteania: nu mai existau pentru el dec`t locuitori rurali, care aveau acelea=i drepturi la libert[\i ca =i boierii. C`nd greci tr[ind ]n Germania dedic[ vreo carte domnului din scaun, acesta pl[te=te. Sub raportul cultural, fanario\ii pre\uiau aceste lucruri ca foarte mari izb`nzi fa\[de acea opinie public[occidental[care ea d[dea certificatele de cultur[=i idealitate. Ori=ice st[p`nitor, fie c[ este cre=tin, fie =i sultanul din Turcia — ca acel Selim al III-lea care a ]ncercat s[ schimbe total ]mp[r[\ia turceasc[, dar a fost omor`t, planurile lui fiind reluate apoi de un Mahmud — era legat de aceast[

judecat[„filosofic[“ a Apusului. Prin anii 1750, anume turci, judec`nd pu\intel cum judecau oamenii din Paris, doriser[un fel de participare a poporului la conducerile statului.

Prin urmare, c`nd con=tiin\a apusean[ p[trunde ]n regiunile r[s[ritene, o ocupa\ie militar[ cap[t[ =i ea alt sens dec`t]nainte; oamenii administreaz[dup[alt model,]n alt spirit. +i nu se poate domn care s[vin[de la Constantinopol, unde vechea influen\[italian[era]nlocuit[din ce]n ce mai mult cu influen\a francez[— un Ioan Calimah putuse foarte bine s[fie mare dragoman =tiind numai grece=te =i italiene=te, pe c`nd dup[1770 nu se poate f[r[a cunoa=te limba francez[— =i s[nu aduc[acelea=i preocupa\ii, acelea=i tendin\e. Cunosc[torul de limb[francez[citea fire=te c[r\ile franceze, jurnalele =i revistele franceze pe care le cump[rau =i domnii no=tri, care aveau abonamente la revistele din Apus =i comunicau, dac[nu]nse=i foile, extrase din ele, la Constantinopol, fiind chiar pu=i]ntr-adins ca prin abonamentele acestea =i prin delega\i ai lor, bine pl[ti\i, care st[teau de obicei la Viena =i la Var=ovia, italieni sau francezi, s[informeze]mp[r[\ia.

R[zboiul cel dint[i pe care Ecaterina]l poart[singur[— al doilea va fi]mpreun[cu austriecii —]mpotriva turcilor, de la 1769 p`n[ la 1774, cu consecin\e care s-au v[dit pe urm[, este absolut hot[r`tor pentru noi. De atunci]ncepe,]n toate domeniile, o via\[cu des[v`r=ire nou[. Cred c[ va veni timpul c`nd se va putea scrie serios istoria dezvolt[rii spiritului public la noi =i ea va trata dup[merit pe cei doi mari domni =i reformatori care vin dup[1774, dup[pacea ruso-turc[de la Cuciuc-Cainargi, =i care, dac[nu au fost ni=te]ndemn[tori]n materie literar[=i nu s-au]ncunjurat de o curte de literatori care era greu de improvizat, dar prin ac\iunea lor]n domeniul politicii reprezint[acela=i lucru pe care-l va reprezenta literatura care se produce]ndat[. Ace=ti doi domni sunt Alexandru Ipsilanti la munteni, Grigore Alexandru Ghica]n Moldova.

Ipsilanti, care nu domnise]nainte, era dintr-o familie din Asia Mic[. Ghica, nu numai c[domnise, dar]ncepuse]n Moldova o oper[reformatoare, st`nd ]n Muntenia numai c`teva luni de zile p`n[ l-au prins ru=ii; *dus la Petersburg, el se g[sise acolo ]n plin[ prefacere filosofic[.* Str[inii care i-au cunoscut au numai cuvinte pline de laud[ pentru d`n=ii. Un scriitor italian, dintre reformatori, Panzini, vorbe=te despre Alexandru Ipsilanti =i despre curtea lui a=a cum]nc[din vremea lui Constantin Mavrocordat str[inii care treceau prin Muntenia sau Moldova g[seau pentru familia Mavrocordat laude de tot felul. Francezul Flachat, care a fost la noi sub Constantin Vod[, mai mult timp, om foarte curios, care se interesa de lucrurile de la Constantinopol =i a adus de acolo me=teri turci, r[s[riteni pentru genuri de industrie necunoscute]n Occident, laud[pe g[zduitorul lui]n Bucure=ti at`t de mult — =i f[r[ de interes — spun`nd despre d`nsul c[ e un Petru cel Mare care n-a avut ]ns[ o ]mp[r[\ie la ]ndem`n[. Ei bine, ceea ce se spusese]nainte pentru Constantin Mavrocordat este reluat acuma, cu mai mult[convingere, de toat[lumea care a cunoscut pe Alexandru Ipsilanti.[1]

Grigore Ghica, menit =i el a ispr[vi omor`t de turci, ]ns[ ]n capitala lui moldoveneasc[, la 1777, de=i nu pentru pierderea Bucovinei, ci din cauza intrigilor \esute de boieri ]mpotriva lui, reprezint[ un tip cu des[v`r=ire superior de domn rom`n.

Dar nu numai domnii se schimb[atunci, ci]ntreaga societate rom`neasc[. Aceast[societate se]ndreapt[din nou c[tre Apus,]ntr-un fel de pornire instinctiv[c[reia nimic nu-i poate rezista.

[1] El este =i un tip dramatic; mai t`rziu la Constantinopol, c`nd fiul s[u Constantin a tr[dat pe turci trec`nd de partea Rusiei, b[tr`nul de =aptezeci de ani a fost decapitat. Suntem totdeauna]nduio=a\i c`nd este vorba de pieirea lui Constantin Br`ncoveanu, dar trece cu totul neobservat sf`r=itul acesta crud al unuia dintre oamenii cei mai buni care au domnit vreodat[ la noi, reform`nd =coala, m[n[stirile, organiz`nd industrii, alc[tuind legi noi.

Astfel =i interesantul gest, ispr[vit r[u, al chiar copiilor lui Alexandru Ipsilanti, elevii ragusanului Raicevich, autorul vestitei c[r\i *Osservazioni storiche, naturali e politiche intorno la Valachia e Moldavia* (1788). }ntr-o bun[diminea\[se descopere c[beiza-delele nu mai sunt la curte: fugiser[,]ntov[r[=i\i de nu =tiu cine din serviciul cur\ii, =i se duseser[ ]n Ardeal, iar din Ardeal]n Viena. C`nd unul din ei, viitorul domn Constantin Ipsilanti, a fost]ntrebat despre rostul fugii — vod[trimisese imediat]n urma lor — el a r[spuns c[dore=te s[cunoasc[Apusul =i \[rile de libertate. Ce planuri nu se f[ceau atunci! Un refugiat, de origine svi\erian, care fusese ofi\er]n armata austriac[, Francisc-Iosif Sulzer, care a scris o larg[=i p[tima=[*Geschichte des Transalpinischen Daziens*, fusese chemat chiar de domnul muntean legiuitor pentru a]nfiin\a aici la noi o Facultate de drept.

Dar Apusul acesta nu mai este Apusul de odinioar[, Apusul italian pe jum[tate teologic, pe jum[tate medical =i cu un fel de vag[filosofie]mbinat[ ]n „iatrofilosofie“ pe care am]nt`lnit-o ]ntre 1660 =i 1720 la acei medici care se ]ntorceau din Padova =i care acuma nu mai sunt deloc la mod[. Ceea ce se caut[ ]n Apus este spiritul francez sau, cum se zice ceva mai t`rziu, *„duhul fran\uzesc“*, care st[p`ne=te =i la Constantinopol, =i la noi, =i pretutindeni, p`n[la curtea Ecaterinei. Perioada bl`nde\ii filosofice va fi urmat[ de aceea a ]nf[ptuirilor revolu\ionare; =i se va c`nta =i la noi *Marseillaisa* =i *Carmagnola* sau *Imnul lui Rhigas*, care a stat o bucat[de vreme]n Bucure=ti]n casa boierului Br`ncoveanu =i a avut =i o tinere\e armonioas[ aici. Ceea ce se caut[ ]nainte de toate este critica, nega\ia, satira lui Voltaire, pe care mai ales ]l caut[ grecii de la noi =i-l imit[. Am publicat versurile unui voltairian grec din Bucure=ti, care sunt c`t se poate de interesante. Grecii, mult mai iubitori de lucruri noi dec`t rom`nii, au prins imediat din aer curentul nou pe care l-am prins pe urm[=i noi.

C[ci spiritul acesta francez trebuia s[-l prindem *noi aici]n \ar[*, ai no=tri neav`nd voie s[ circule. P`n[foarte t`rziu, pe la 1800, de c`te ori pleca vreun t`n[r ]n str[in[tate, de at`tea ori trebuia s[-=i cear[voie de la domn; =i p`n[ dup[ aceea domnul supraveghea pe studen\i ca s[ vad[ unde se duc =i ce ]nva\[, ca s[ nu-i strice cumva societatea politic[ unde se duc =i s[ nu ajung[ la p[reri pe care c`rmuirea nu le]ng[duia. Iar acei care]ndr[zneau s[plece f[r[de aceast[permisiune, p[\eau ca unul dintre cel dint[i studen\i]n medicin[rom`ni, pe care vod[l-a adus]napoi =i l-a b[tut la falang[, adic[la t[lpile picioarelor, ca s[se]nve\e a mai merge]n locuri unde se poate pr[p[di cur[\ia politic[a sufletului cuiva.

R[m`n`nd, prin urmare,]n \ar[, tinerii care doreau s[ ]nve\e puteau s[primeasc[ ]nv[\[tur[apusean[numai]n anumite condi\ii, =i anume prin preceptorii de familie. Mul\i francezi au venit]n aceast[calitate la noi]n secolul al XVIII-lea, la Bucure=ti =i la Ia=i, mai t`rziu =i]n provincie. Unii nu f[cuser[acas[nici un fel de isprav[, dar =tiau ceva gramatic[: dl Brunot,]n *Istoria limbii franceze*, arat[ ]ns[c[ortografia =i gramatica nu erau la dispozi\ia oricui pe acea vreme. D[deau lec\ii de dan\, deprindeau cu moravuri sociale. Preceptorii ace=tia nu erau, deci, totdeauna oameni distin=i. Unii ceva mai buni, ca acel Jean Louis Carra, care a scris o mediocr[*Histoire de la Moldavie et de la Valachie*, pe care a tip[rit-o]n Paris, pun`ndu-i un loc de publicare fictiv. Cei mai mul\i c[p[tau o situa\ie nesf`r=it superioar[meritelor lor.

Dar, dac[societatea rom`neasc[sub influen\a domnilor =i a preceptorilor acestora se transform[foarte repede, la greci aceast[transformare se face mult mai u=or. Grecii erau =i prin p[r\ile noastre,]n parte ca boieri, ei erau]ntrebuin\a\i =i la Constantinopol prin cancelariile turce=ti, dar foarte mul\i din ei, elementele cele mai distinse capabile de a primi =i de a exercita influen\e, erau

negustori, cu un spirit]ntreprinz[tor, merg`nd p`n[la Philadelphia]n America, av`nd colonii ]n Marsilia, ]n Paris; iar Viena ajunsese =i un fel de capital[ spiritual[ a grecilor. Mai toate c[r\ile de =coal[ pe care le ]ntrebuin\au copiii lor, traduse din fran\uze=te, s-au tip[rit la Viena, unde, dealtfel, tr[iau =i rom`ni din Macedonia. Acolo a ap[rut =i o cronic[bizantin[, a lui Phrantzes. Erau at`t de multe c[r\ile editate acolo, ]nc`t a trebuit odat[s[se numeasc[=i un censor al c[r\ilor grece=ti]n Viena.

Negustorii greci puteau deci merge oriunde, fiii de boieri nu, =i aceasta este o cauz[pentru care grecii pe aceast[latur[a culturii apusene au mers]naintea noastr[.

Dup[ce cunoa=tem aceste]mprejur[ri, s[vedem efectul lor asupra literaturii rom`ne=ti. Deodat[trebuie f[cut[o deosebire. Literatura aceasta nou[,]n partea ei cea mai interesant[, cu mai mult[pecete de noutate, este]n leg[tur[cu gradul de p[trundere al „duhului fran\uzesc“. Lucrul acesta se observ[ ]ns[mai mult]n Moldova, =i aceasta pentru c[Moldova se g[sea]n leg[tur[=i cu Polonia — Rusia a ajuns vecin[cu hotarul nostru mai t`rziu — =i leg[turile cu Var=ovia nu erau cu totul de despre\uit. Polonia a pierit ]n acest secol, dar ]ntr-un moment de mare ]nflorire cultural[. Nenorocitul de Stanislav Poniatowski, ultimul rege, de care se r`de pentru c[nu avea autoritate =i pentru c[la]nceputul carierei lui, ca =i Potiomkin, avuse favorurile Ecaterinei a II-a, era totu=i un om foarte distins; el \inea un fel de Academie de palat, de form[francez[. Var=ovia]ns[=i era sub raportul literar — ca =i sub cel artistic — un ora= francez, dup[cum =i Viena,]n ce prive=te limba de salon =i a rela\iilor interna\ionale, era francez[.

Astfel, Moldova, primind =i din Polonia influen\a francez[, cuprinz`nd o clas[ boiereasc[ mult mai vioaie dec`t cea din Muntenia, c[ci avea nu numai averea, dar =i voia de a se cultiva, care nu se]nt`lne=te]n aceea=i m[sur[la boierii munteni, Moldova

s-a p[truns mai u=or de spiritul cel nou, pe c`nd Muntenia, av`nd leg[turi mai str`nse cu Constantinopolul, fiind ]n marginea \inuturilor slave de peste Dun[re, st[p`nite de vl[dici fanario\i, este mult mai oriental[. Aceasta se vede din inspec\ia literaturii]n aceste dou[\[ri rom`ne=ti.

}n Muntenia de dup[1768, se]nt`lnesc doar ni=te biete cronici, de felul aceleia a lui Dumitrachi Stolnicul,[1] care este o ]n=irare f[r[ nici un fel de logic[, f[r[ nici un fel de preocupa\ie literar[, a evenimentelor de r[zboi ]ntre ru=i =i turci. Se credea c[ Dumitrachi e un Varlaam; de cur`nd dl I. C. Filitti a ar[tat c[e vorba de un alt boier apar\in`nd unei alte familii, tot a=a de obscure. Boierul acesta, care cuno=tea Constantinopolul, ]ntrebuin\eaz[ cu gr[mada cuvintele turce=ti. A fost chiar un moment ]n dezvoltarea limbii =i literaturii rom`ne=ti,]n principatul muntean,]n care influen\a turceasc[a fost cov`r=itoare. Dup[ ce, ]n vremea lui Br`ncoveanu, moda de la |arigrad p[trunsese din ce]n ce felul de a fi, de a se]mbr[ca, de a se piept[na, de a umbla, de a m`nca =i de a petrece al b[rba\ilor =i femeilor, dup[ ce fanario\ii ]nt[riser[ ]nc[ aceast[ tendin\[, ca unii care erau tr[i\i at`ta vreme la Constantinopol =i trebuiau s[se]ntoarc[ ]napoi acolo, at`\ia dintre ei av`nd s[=i moar[la turci, influen\a turceasc[ ]ncepe s[se exercite =i asupra limbii]nse=i, a= zice chiar: asupra spiritului literar. Turcul este un cavaler, un om foarte nobil]n leg[turile lui, chiar cu aceia care nu fac parte din societatea turceasc[, el este f[r[ ]ndoial[un gentleman, cu toate acestea spiritul s[u e greoi. +i el]ncepe s[se simt[ ]n literatura muntean[de pe vremea aceea, de pild[la acest Dumitrachi. C`te lucruri nu ar fi fost de spus, c`te tragedii grozave ale r[zboiului, c`te suferin\e ale poporului =i ale \[rii, care dorea atunci s[ aib[ un domn p[m`ntean —

[1] Tip[rit[de V. Urechi[ ]n *Analele Academiei Rom`ne*.

Alexandru Ipsilanti s-a impus \[rii mai t`rziu, dar la ]nceput \ara voia pe un +tefan P`rscoveanu — dar Dumitrachi nu le poate spune]n forma lui bastard[, inferioar[.

Dar iat[cineva care nu poate fi pus al[turi de Dumitrachi Stolnicul,]n ceea ce prive=te preg[tirea lui, valoarea lui personal[, talentul lui politic. Ien[chi\[V[c[rescu era un om care =tia foarte multe lucruri, care cuno=tea limba italian[=i vorbea perfect grece=te, turce=te, ceea ce i-a permis s[falsifice, pentru congresul de la Foc=ani, tratatele pe care le-am fi]ncheiat noi cu Poarta =i care nu au existat niciodat[. Adaug c[, desigur, nu era str[in de limba francez[. Apar\inea unei familii foarte distinse, de=i nu veche, cu toat[pretinsa desc[lecare a str[mo=ului odat[cu Radu Negru. Un domn, Nicolae Caragea, care avea o mul\ime de fete s[race =i le]mbia la toat[lumea, a dat pe una dintre d`nsele lui V[c[rescu, care mai fusese]nsurat. Un om]n situa\ia lui excep\ional[, dac[ar fi vrut s[c[l[toreasc[, nu l-ar fi putut]mpiedica nimeni; dar o singur[dat[a mers el la Bra=ov, unde a avut cu Iosif al II-lea convorbirea care e redat[ ]n *Istoria]mp[ra\ilor otomani*. Astfel el nu putea ie=i din tradi\ie, =i de aceea ca scriitor las[o impresie mai cur`nd dezagreabil[, de=i prin ]nsu=irile lui, dac[ ar fi mers ]n Paris sau ]n alt[ parte a Apusului, ar fi putut da lucruri mult superioare acelora pe care le-a dat. }ns[=i ideea de a scrie o *Istorie a ]mp[ra\ilor otomani* arat[ c`t de mult societatea munteneasc[intrase]n turcime, ceea ce face ca revolu\ia greceasc[de la 1821, cu at`tea consecin\e pentru rom`ni, s[trebuiasc[a fi considerat[=i sub alt raport dec`t cel obi=nuit: ea ne-a sc[pat de o mai deplin[orientalizare. Chiar Alexandru Ipsilanti reprezint[,]n dezvoltarea fanariot[, o form[foarte periculoas[, prin teoria lui c[ ]mp[r[\ia este una singur[, c[toate na\iile trebuie s[se confunde =i s[creeze acea singur[na\ie r[s[ritean[care]n cultur[s[aib[caracterul grecesc: turcii ar fi fost solda\ii, iar mintea acestei societ[\i ar fi fost a grecilor. Era un imperialism turcesc

care ajunsese a se impune tuturora. +i]n leg[tur[cu acest imperialism trebuie s[a=ez[m =i cartea lui Ien[chi\[V[c[rescu.

Nimeni nu se g`ndise p`n[atunci la noi s[scrie o istorie a]mp[r[\iei otomane, afar[de Dimitrie Cantemir, care este]ns[un spirit interna\ional =i face cartea lui nu pentru rom`ni, ci pentru apuseni: aceasta este deosebirea cea mare ]ntre el =i V[c[rescu. Cartea lui Cantemir a ap[rut ]n toate limbile =i a fost o mul\ime de vreme izvorul de informa\ie, cu privire la via\a turceasc[, al ]ntregului Apus, pe c`nd V[c[rescu face cartea lui pentru rom`ni, ca un fel de „istorie na\ional[“. +i de aici caracterul curios al acestei istorii, care abia vorbe=te de noi =i nu face dec`t s[prelucreze,]n acela=i spirit greoi turcesc, izvoarele otomane pe care autorul le cuno=tea. Iar, c`nd vine momentul s[vorbeasc[el de vremea lui, ne afl[m]n fa\a unui amestec bizar de compila\ie =i de amintiri personale; aici se cuprinde c[l[toria lui la Bra=ov =i leg[tura nea=teptat[cu]mp[ratul-rege. Dar aceast[leg[tur[cu turcii, care ne pare curioas[,]=i are explica\ia: vorbind el de via\a lui dup[biografia sultanilor,]n\elegea prin aceasta c[este un om din \ara acestor sultani =i c[suflete=te face parte integrant[din]mp[r[\ia otoman[.

Ien[chi\[V[c[rescu a f[cut =i o gramatic[, a c[rei origine =i al c[rei caracter nu ne sunt azi deplin l[murite; gramatica s-a tip[rit]n Viena, se pare c[fiind cerut[de anumite cercuri comerciale, care aveau nevoie de d`nsa.[1] }ncerc[ri de gramatic[ se mai f[cuser[, dar tot ]n leg[tur[ cu nevoi =colare; nu erau afirma\ii ale spiritului rom`nesc, ci]ndeplinirea unor nevoi. Ar fi interesant de comparat mai de aproape gramatica lui Dimitrie Eustatievici cu gramatica lui V[c[rescu. Ea ar ar[ta =i de unde =i-a luat acesta din urm[schemele.

[1] Titlul *B[g[ri de seam[*, corespunz`nd *Observa\iilor* lui Raicevich, ajuns agent austriac la Bucure=ti, ne face s[ne]ntreb[m dac[nu cumva el a cerut cartea =i a]ngrijit de publicarea ei la Viena.

Deci, nu]n sensul]n care ardelenii se vor ocupa de limba rom`nesc[, ci pentru a r[spunde unor nevoi practice =i la un ]ndemn din afar[, a scris V[c[rescu aceste simple „Observa\ii“ =i, fiindc[ ]n[untru trebuia s[ deie =i normele poeticii, cu c`teva versuri ca pild[, el a f[cut acele versuri, nu fiindc[avea de exprimat sentimentele banale pe care le-au exprimat =i fiii lui, de care va fi vorba pe urm[, complimente la fereastra unei cuconi\e, cu ajutorul strunelor l[utarilor, ci pentru a da modele. Sunt lucruri furate din poezia francez[de salon, trecut[prin grece=te, c`teva gra\ioase, mai ales ]n ritm, unele dintr-`nsele ridicole.

O excep\ie, fiindc[e vorba de un moment dureros *din via\a lui*, sunt acele versuri g[site pe o foaie liber[a unui registru de socoteli,]n care se]ncearc[un imn c[tre Maica Domnului ajut[-toarea.

A=a este Ien[chi\[V[c[rescu, a=a =i copiii lui, Alexandru =i Nicolae, pe care]ns[ ]n omagiile versificate c[tre cucoane =i cuconi\e nu-i m`n[nevoia de a exemplifica regula teoretic[.

De obicei c`nd este o adev[rat[ literatir[ poetic[, ]ncepe unul, creeaz[ o form[, arunc[ idei =i dup[ aceea un =ir ]ntreg de scriitori vine dup[ d`nsul. La noi nu; Ien[chi\[V[c[rescu =i familia lui r[m`n un accident literar ]n leg[tur[ cu trecutul, ]n leg[tur[ cu aceast[ mod[ de |arigrad care pusese st[p`nire pe sufletul lor.

}n Muntenia nu vom]nt`lni un element de originalitate literar[ dec`t mai t`rziu, pe vremea Revolu\iei franceze =i tocmai ]mpotriva boierimii, pe acel Zilot Rom`nul, a c[rui cronic[nu este altceva dec`t o critic[, aspr[, amar[, ]mpotriva regimului politic al timpului, pe l`ng[o expunere capricioas[a evenimentelor. +i ad[ug[m c[„Zilotul“, „zelosul“ e un pamfletar de felul acelor autori de versuri injurioase pe care boierii le g[seau]n strad[diminea\a, lipite de u=[. Opuscul interesant pentru starea de spirit pe o care o cristalizeaz[, dar]n care nu se g[se=te nimic de o inspira\ie mai larg[.

}n Moldova e altceva. Aici literatura francez[este =tiut[=i bine =tiut[. Merg`nd prin biblioteci de m[n[stire, de episcopie, de cas[ boiereasc[, m-am mirat nu o dat[ de *c`te* c[r\i franceze =i de *ce* c[r\i franceze am g[sit acolo. Boierii aveau bune colec\ii, din care o parte au ajuns la mine. Foarte adeseori,]n margine, boierul]=i f[cea observa\iile sale. Acestea sunt c[r\i citite, c[r\i r[scolite, trecute de la unul la altul =i aici e]nsemn[tatea lor.

}n unele cazuri, ici =i colo, s-ar putea b[nui c[literatura francez[a fost cerut[=i dincoace]n |ara Rom`neasc[. Astfel, Chesarie episcopul de R`mnic, unul dintre ctitorii limbii rom`ne=ti din secolul al XVIII-lea, pe vremea traducerilor teologice, care avea leg[turi cu un Hagi Constantin Pop, marele negustor rom`n din Sibiu, =i cu doctorul Molnar, profesor la +coala de medicin[din Cluj, cerea, neap[rat, s[i se trimit[*Enciclopedia*, =i cum,]n loc de *Enciclopedie*, i s-a trimis *Ziarul Enciclopedic*, el protest[, cer`nd ce a vrut el.

Dar]n Moldova bibliotecile franceze sunt de o bog[\ie =i de o alegere nea=teptat[. +i ast[zi se p[streaz[la St`nca, l`ng[Ia=i, biblioteca Roznovanilor, cu o foarte frumoas[culegere de astfel de c[r\i franceze; bibliotecile acestea pot sta al[turi de cele din Ungaria =i din Ardeal, ale nobililor =i ale c[rturarilor din ora=e.

Sub influen\a acestor lecturi apar nu numai nea=teptatul c[lug[r Amfilohie, episcop de Hotin, care a c[l[torit =i prin Italia,]nainte de a scrie, pe l`ng[ o lucrare teologic[, =i o aritmetic[, o geografie, dar poe\ii Costachi Conachi =i Alecu Beldiman, care merit[ s[ fie pu=i ]n fa\a lui Ien[chi\[ V[c[rescu pentru c[ reprezint[ cealalt[ form[ a aceleia=i direc\ii culturale, una v[dit mai apusean[. Conachi ne apare pu\intel ridicol, c`nd nu \inem seama de]mprejur[rile timpului, prin fizicul lui chiar, cu p[rul lung, barba r[sfirat[=i enormul i=lic care-i acopere fruntea slab[; ceea ce =tim despre via\a lui obi=nuit[poate iar[=i intra]n acela=i domeniu al ridicolului: cele dou[od[i de la \ar[, de la |ig[ne=ti,

]n marginea Tecuciului, joase, sub =indril[, cu prisp[, lipite cu lut, cum au r[mas p`n[ acum c`teva decenii m[car, tr[sura cu care pleca boierul la Ia=i, av`nd h[\urile cu fr`nghie. +i, c`nd ne amintim de versurile lui lungi =i de=arte:

> Zori de ziu[se revars[=i eu ochii n-am]nchis.
> Cum s[-i]nchid dac[vars[=iroaie de foc aprins?

]n care c`nt[ pe aceea, vrednic[ de o soart[ mai bun[, c[reia i-a purtat o lung[ iubire devotat[, care s-a terminat cu o c[s[torie t`rzie, reaua impresie nu se schimb[, desigur. Dar sub acest ve=m`nt de ]mprumut, purtat a=a de st`ngaci, era sim\ire =i sinceritate. Ne-o reveleaz[=i o dram[pe care am descoperit-o]nt[mpl[tor pe vremea r[zboiului, la Ia=i, unde, la Mitropolie, se p[streaz[dosarul unei judec[\i a lui Conachi cu un boier care luase pe o fat[a Zulniei, iubita lui Conachi, =i o repudiase pentru motive dezonorante. Se pare c[nu era fiica ei cu cel dint[i so\, ci cu]nsu=i Conachi... +i acesta a purtat ani]ntregi, cu pasiune, un proces pentru]nl[turarea acestor acuza\ii calomnioase. Ceea ce arat[c[, atunci c`nd nu f[cea alexandrine de mod[franco-greac[, el era]n stare s[exprime cu energie sentimente adev[rate.

Dealtfel, Conachi suferea,]n afar[de defectele pe care putea s[le aib[un vers evident plicticos, =i de s[r[cia unei limbi reduse la formule de salon. }i lipseau cuvintele poetice pline de fr[gezime pe care poezia popular[le-a avut totdeauna din bel=ug; =i nu se poate spune c`t de mult folose=te cuv`ntul cel nou, cuv`ntul ne]ntrebuin\at care nu a suferit uzura prin]ntrebuin\area]n proz[sau]n via\a social[de toate zilele.

Poezia lui Conachi este deci b[tr`ncioas[, pentru c[ b[tr`ncios este =i ritmul =i sunt =i cuvintele]nse=i. Dar nu este f[r[interes cazul acesta al unui boier moldovean, dintr-o familie care avuse dese leg[turi cu Apusul — un alt Conachi, un v[r, a f[cut studii la Viena, dup[ce]nv[\ase acas[, cu vreo trei-patru profesori,

franceza, germana, greaca, dar,]ntors]n \ar[, obosit de at`ta ]nv[\[tur[, a murit nebun — =i care ]ndr[zne=te s[ schimbe cu des[v`r=ire tonul de p`n[ atunci al poeziei rom`ne=ti cu mult mai mult dec`t Ien[chi\[ V[c[rescu. Acesta era un poet de ocazie, un poet voit, pe c`nd Conachi, care a tradus =i,]n proz[, un roman francez, *Mathilda*, al doamnei Cottin, e un cititor harnic de fran\uze=te =i un poet din instinct. Astfel trebuie s[-l privim ca pe un ini\iator st`ngaci, dac[ voi\i, dar totu=i ini\iator. +i am v[zut, prin versurile culese din gura poporului, c[ el avea sim\ =i pentru c`ntecul, ve=nic viu =i ve=nic nou, al poporului.

}n ce prive=te pe Beldiman, nu numai c[el a tradus foart[mult[literatur[francez[, pentru pl[cerea lui — pe urma altor traduceri,]nc[de pe la 1760, ca *Manualul Francmasonilor*, t[lm[cit de un c[lug[r — c[s-a]ndreptat la Florian =i la Florianul german care e Gessner, dar, c`nd a fost s[ ]nsemne ]mprejur[ri contemporane, el nu le-a pus ]ntr-o biat[ cronic[ de proz[ miloag[ cum este a lui Zilot Rom`nul, ci, inspir`ndu-se probabil de la *Henriada* lui Voltaire — un lucru care nu s-a observat ]ndeajuns p`n[acuma — a scris *Jalnica tragedie* asupra]mprejur[rilor din 1821, ameste-c`nd t`nguiri de felul lui Conachi cu un puternic sentiment de umor, care ne face =i ast[zi s[sur`dem, c`nd ni se]nf[\i=eaz[n[zdr[v[niile eroice ale grecilor din Ia=i.

Dar, peste ini\ierea aceasta]nceat[=i necomplet[la o nou[poezie, se porne=te asupra noastr[o influen\[ ]nc[mai ad`nc[a modelelor — =i a altor modele — din Occident. Este vorba de =coala ardelean[, de o parte, =i, de alt[parte, de Asachi, acest moldovean tr[it prim multe \[ri, capabil de multe lucruri, spirit universal ca pe vremea Rena=terii.

Ardealul literar rom`nesc, de prin anii 1760 p`n[prin 1820, timp de o jum[tate de veac, nu poate fi]n\eles nici deosebit]n leg[tur[cu via\a literar[=i intelectual[din Principate. Trebuie s[recunoa=tem c[ ]n toat[Ungaria din vremea aceea =i]n toat[

Austria vecin[era]n aceast[epoc[aceea=i puternic[tendin\[c[tre erudi\ie, c[tre filologie =i istorie, pe care o reg[sim =i la cei trei =efi ai =colii ardelene: c[lug[ra=ul Samuil Micu, boierul f[g[r[=ean Gheorghe +incai =i acel care vine mai t`rziu, cu o valoare =tiin\ific[, filologic[=i istoric[mai pronun\at[, Petru Maior. Tustrei fac parte din =coala erudit[germano-ungureasc[de pe acea vreme, =coal[=i ea format[sub influen\a, dep[rtat[=i indirect[, a erudi\iei franceze, a spiritului benedictinilor francezi de la Saint Maur, trecu\i prin Germania lui Leibnitz, care, pe la]nceputul secolului al XVIII-lea,]ncearc[s[dezvolte nu istoria poporului german, ci istoria Sf`ntului Imperiu roman de na\ie germanic[. To\i ace=ti ardeleni sunt trecu\i prin =colile Occidentului: din Ardealul lor, din =colile lor de la Blaj, de la S`mb[ta-Mare (Nagy-Szombáth), la Viena sau la Roma. +i]n =colile acestea de piari=ti, de iezui\i, ei]nt`lneau]nainte de toate erudi\ia. O erudi\ie r[bd[toare, cu adunare =i clasificare de documente, cu analiza critic[a acestor documente.

+coala ardelean[a f[cut aceasta, dar *at`t*. Nu se poate, urm[rind dezvoltarea ideii rom[ne=ti, a sim\ului na\ional la rom`ni, s[nu ne]nchin[m]naintea acestor oameni crescu\i]n]mpejur[ri at`t de grele, adev[ra\i martiri ai unor osteneli consacrate ]nainte de toate de=tept[rii poporului lor. Ce vigoare mai sus\inut[ dec`t aceea a smeritului cleric care a fost p[rintele Samuil, pe care noi din Vechiul Regat]l putem aprecia cu at`t mai mult, cu c`t s-a g`ndit mai ales la noi! *Istoria rom`nilor* a lui, care nu s-a tip[rit complet nici p`n[ acum, cuprinde pagini inspirate de cronicile cele vechi, care privesc ]mprejur[rile din Moldova =i din Muntenia, pe l`ng[at`tea amintiri de pe vremea c`nd se hr[nea el]nsu=i a=a de pu\in la =coala din Blaj, zilele de post de la seminar, cu hrana de ap[, fasole =i p`ine uscat[. Dar cine s[nu considere cu admira\ie pe acel tragic lupt[tor pentru drepturile neamului s[u care este Gheorghe +incai, omul ie=it din

marginile]nguste ale spiritului unit, cum s-a format la Blaj! M`ndru de faptul c[ este boier de F[g[ra=, din neamurile acelor munteni cu vechi diplome ]n lada lor, „Georgius Sincai de Sinka“ se lua la lupt[ cu toat[ lumea, b[t`ndu-se cu]nv[\a\i maghiari =i sa=i, =i chiar, pentru alte motive, cu vl[dica lui de la Blaj, totul]ntr-o form[foarte crud[, arunc`nd furia s[ge\ii ]n dreapta =i ]n st`nga,]mpotriva acelei societ[\i cu care el nu a voit s[se]mpace. A fost =i un creator de =coli, dar prin toat[activitatea aceasta a lui el nu se coboar[ ]n Principate, pentru c[leg[tura lui cu Principatele nu exist[dec`t pe masa istoricului. Este dincoace o alt[ =coal[, o alt[ influen\[, o alt[ lume... +i cine iar[=i nu recunoa=te folosul pe care, ca na\iune, l-am avut din argumenta\ia logicianului acestei genera\ii care este Petru Maior? Acesta fr[m`nta ad`nc informa\iile lui istorice. Pe c`nd la p[rintele Samuil povestirea se preface]n ni=te pagini populare]n stil de Psaltire, care nici nu c[uta s[fie publicate, pe c`nd informa\ia a=a de bogat[ se claseaz[ la +incai ]n volumele lui mari =i groase, totul ordonat pe ani ]ntr-o descriere unde elementul polemic este numai furi=at, intercalat, Petru Maior este creatorul teoriei originii rom`nilor. Pestetot ce au]ncercat ceilal\i,]n gramatic[,]n interpreta\ie,]n]n=irarea istoric[de cronologie, acesta ajunge,]n *Istoria]nceputurilor* =i chiar]n *Istoria bisericii rom`ne=ti*, s[ creeze o teorie, care, construit[ de acest arhitect al amintirilor romane pentru poporul s[u, a intrat a=a de ]ntreg, nu numai ]n spiritul ardelean contemporan, dar =i ]n al rom`nilor din Principate, constituind astfel baza pentru cugetarea lui Mihail Kog[lniceanu, lui Nicolae B[lcescu =i a tuturor celor care]n \[rile de dincolo de mun\i au c[utat s[-=i l[mureasc[problema istoric[a neamului nostru.

Toate acestea sunt adev[rate, dar ei se afl[ ]n curentul acela occidental numai sub spiritul erudi\iei; nu i-ar fi trecut nim[nuia dintre d`n=ii prin minte s[ culeag[ pove=ti, s[ scrie c`ntece, s[-=i]nsemne amintiri. Literatura lor este o literatur[de idei =i de lupt[;

curentul lor este]nchis]ntre cei patru pere\i ai unei biblioteci, =i toate lucrurile acestea miroase a praf, se confund[ ]n cenu=iul acelei]nv[\[turi m`ncate de molii pe care a cunoscut-o =i iubit-o secolul al XVIII-lea occidental. }\i pare r[u c[suflete a=a de mari nu s-au l[sat libere pe drumurile cele mari ale literaturii.

Unul singur a sc[pat din aceast[ ]nc[tu=are, cineva pe care unii =i-l]nchipuie c[l-au descoperit abia acuma, pe c`nd poemul lui a fost tip[rit ]nc[ ]n vechea revist[ ie=ean[ *Buciumul rom`n* cu aproape un veac]n urm[. Este vorba de Budai-Deleanu. Nu a fost niciodat[necunoscut =i niciodat[neapreciat. Este dealtfel imposibil s[se ating[cineva de d`nsul, de *|iganiada* lui, sau de cealalt[poem[, cu mai pu\in[importan\[, *Cei trei viteji*, f[r[a vedea c[aici e alt[\es[tur[=i alt spirit. Budai-Deleanu a cunoscut literatura italian[. +i iat[de ce: Viena era un ora= francez, era capitala francez[a sud-estului Europei, dar =i]n acela=i timp =i o capital[italian[. Nu poate spune cineva]ndeajuns c`t de mult a tr[it Italia ]n Viena acestui secol. Muzica vienez[ era o muzic[ italian[, pe Mozart nu l-am putea ]n\elege altfel dec`t]n aceast[mod[italian[, palatele din Viena sunt palate italiene, ridicate de arhitec\i italieni; opera din Viena este a lui Metastasio, care acas[la d[nsul nu a avut reputa\ia de care s-a bucurat]n Viena]mp[ra\ilor. S[nu uit[m c[pe vremea aceea Casa de Habsburg st[p`nea Lombardia —]nc[nu Vene\ia — =i Toscana.

Influen\a ei se exercit[deci asupra unei jum[t[\i din Italia =i asupra jum[t[\ii celei mai intelectuale din peninsul[. }ntre Milano, cu c`t a r[mas austriac, =i ]ntre Viena, cu c`t a p[strat italian, este o perfect[asem[nare. +i, atuncea, a sta]n societatea aceasta austriac[ ]nsemna c[trebuie neap[rat s[te ini\iezi]n italienism, dar nu]n italienism de Padova, ci]n noul italienism, care este „filosofic“, care este satir[plin[de suflu lupt[tor.

Ceea ce ne place]n *|iganiada* lui Budai-Deleanu — legend[nu prea inspirat[, trebuie s[o spunem, partea istoric[nu prea

cu haz, expunere de la o bucat[de vreme plictisitoare, incidente care nu dovedesc o mare imagina\ie, c[ci poetul rom`n nu are geniul, creator]n domeniul inspira\iei, al modelului, care e Ariosto — este altceva, =i acesta luat din Italia. Acum]n urm[dl Caracostea a c[utat s[arate ce a]mprumutat Asachi de la literatura clasic[. Sigur, a]mprumutat foarte mult, =i, dac[mai caut[cineva la el =i alte influen\e din literatura occidental[, sigur o s[mai g[seasc[. Dar cu aceasta Asachi nu scade. Nici Asachi, nici, pentru acela=i motiv, Budai-Deleanu, pentru c[ ]nsemn[tatea lor st[*]ntr-o nou[pl[m[dire poetic[a limbii rom`ne=ti, ]n ]nc[tu=area ei ]n ritmuri noi.* Ceea ce este frumos, ]nainte de toate, la Budai-Deleanu este *str[mutarea formei lui Ariosto ]n biata rom`neasc[ardelean[de pe vremea aceea, trecerea de la graiul popii din biseric[la strofa zeilor.*

Asachi, fiul unui preot din Liov, adus ca s[fie protopop]n Moldova, — Laz[r Asachievici — =i al unei mame care se chema Neculau, fat[a preotului din Her\a, a f[cut pentru traducerile p[rintelui s[u prefe\ele]n care doctrina latinist[e exprimat[cu mai mult[elocven\[dec`t de ardeleni. Plecat de t`n[r, dup[dorin\a tat[lui tr[it]n Austria, din Moldova la Viena, el]nva\[=i matematica =i pictura. A fost un pictor foarte distins, un desenator de merit, mult mai bun dec`t acel Gheorghe Leca de la care pleac[ aceast[ art[ ]n Muntenia =i care face =i lucruri cu totul st`ngace =i naive. A fost un litograf maestru, =i c`teva din tablourile lui cu subiecte istorice sunt mai bine tratate dec`t cele din Muntenia ale unui Papazoglu. De la Viena a trecut, pentru art[mai ales,]n Italia, la Roma, unde a avut leg[turi cu lumea cea mai cunoscut[pe vremea aceea, schi\`nd tablouri celebre din muzeele capitalei papilor =i alte lucruri care]n cea mai mare parte s-au pierdut pe urm[.[1]

[1] Mai t`rziu =i la Neapole.

C`nd s-a]ntors de acolo, pentru a]ncepe opera sa foarte important[ ]n domeniul =colii, iar,]ntr-o m[sur[mult mai mic[, =i]n domeniul politicii, el aducea cuno=tin\e cu totul noi. Deosebirea dintre Budai-Deleanu =i Asachi este tocmai aceasta: Budai-Deleanu ia Italia prin Viena, Asachi ia *Italia de acas[* din Italia]ns[=i, din Italia clasic[, Italia lui Monti, superioar[Franciei contemporane =i care din instinct se duce drept la latini, pentru ca de acolo s[capete o siguran\[de ton pe care literatura francez[nu o are. Clasicismul italian de la]nceputul secolului al XIX-lea este cu totul altceva dec`t clasicismul contemporan francez, al lui Delille, al lui Lebrun; e o lec\ie de virtute privat[=i cet[\eneasc[=i un admirabil element de educa\ie. Teatrul italian e reprezentat atunci prin Alfieri, ale c[rui tragedii au servit drept model tineretului italian, c[ci Italia s-a ref[cut moral de pe urma acestui clasicism pornit nu din adormitoarele, corup[toarele saloane vieneze, ci de la cele mai vechi tradi\ii ale Italiei, merg`nd, peste Dante, Petrarca =i Ariosto, ]nvia\i ]n sf`r=it de zelul acestui piemontes, la antichitatea latin[. +i, oric`t s-ar scrie ]mpotriva lui Asachi, ca poet, oric`t ar fi unii de incapabili s[-l]n\eleag[, nu vor muri niciodat[versurile prin care el afirm[leg[turile noastre indestructibile cu Roma str[mo=easc[.

Cine cunoa=te ce]nsemneaz[ ]n poezie topica, instinctul de a pune un cuv`nt ]ntr-un anume loc, acela ]=i va da seam[ c`t de m[iastr[e disciplina prin care vechea vorbire moldoveneasc[de la]nceputul secolului al XIX-lea, stilul acesta l[b[r\at de convorbire fanariot[, plin de cuvinte grece=ti =i fran\uze=ti r[u asimilate, a fost silit[de energia creatoare a lui Asachi s[intre]n acele leg[turi sintactice care]nseamn[*disciplina rom`n[ ]n cuv`nt =i fraz[*.

IX. CURENTUL AUTOHTON }N FA|A ROMANTISMULUI DE }MPRUMUT

CUPRINS

}ndat[se]nf[\i=eaz[unul din cele mai interesante conflicte]n dezvoltarea literaturii rom`ne=ti.

De la Asachi]nainte, de prin anii 1820,]ncepe un]ndoit curent care formeaz[, a= zice, originalitatea dramatic[a acestei literaturi =i lupta]ntre aceste dou[curente se continu[p`n[ ]n momentul de fa\[, fiecare, fire=te, av`nd s[aleag[pe acela care-i place.

Voi]ncepe cu ceea ce se poate numi „curentul indigen“ sau „autohton“, care nu este, cum se va vedea, curentul naturalist.

Curentul acesta nu este na\ional, fiindc[nu exist[o tendin\[na\ionalist[la mijloc, ci *un curent de acas[*, nu un curent de la \ar[, pentru c[s-au legat de aceast[no\iune]n\elesuri deosebite. E]ntr-]nsul un fel de *intimitate local[*, tradi\ional[, foarte complex[, care ascunde sub o]nf[\i=are simpl[lucruri foarte vechi =i foarte ad`nci.

Am c[utat p`n[ aici a scoate ]nainte anumite idei pe care nu avusem p`n[acum prilejul de a le]nf[\i=a, idei care sunt]n avantajul nostru =i reabiliteaz[trecutul nostru prea adeseori considerat exclusiv ca un trecut de documente, de c[r\i biserice=ti, de cronici =i at`ta, cu totul departe de marile curente ale Occidentului. Cred c[ am reu=it s[ ar[t c[ ]ntreaga noastr[ dezvoltare literar[ nu este la o parte de aceste curente. Se va fi sim\it, ]ns[, chiar dac[ nu am insistat ]nc[ asupra acesteilalte laturi, c[ este tot a=a de existent[ =i o alt[ latur[ dec`t aceea, dac[nu de direct[ ]mprumutare, dar cel pu\in de orientare dup[Apus, de intrare]n comunitatea de civiliza\ie reprezentat[ ]nainte de toate prin Apus.

+i aceasta este o latur[specific[a poporului nostru, care se desf[=oar[ ]n felul cel mai modest, dar]n acela=i timp =i cel mai explicit =i cel mai caracteristic, fie c[=i-au dat seama ori ba acei care reprezentau aceast[direc\ie.

Ar fi interesant s[se compare poezia noastr[popular[, poezia liric[, de dor, poezia epic[, acele „c`ntece b[tr`ne=ti“, cu modelele lor. Este desigur o deosebire, care n-a fost determinat[ ]nc[p`n[ acum. C`ntecul epic s`rbesc este ]nainte de toate un c`ntec de lupt[, de lupt[viteaz[=i pu\intel cam crud[. Pl`ngeri asupra ]nvinsului nu exist[, ci numai imnul de triumf pentru ]nving[tor; nota duioas[ lipse=te din poezia epic[ a s`rbilor. Sunt c`teva c`ntece despre femei, dar femeile sunt tot a=a de b[rba\i ca =i b[rba\ii. Aceasta corespunde, dealtfel, cu]ns[=i via\a s`rbeasc[, din regiunile ]n care s-a creat c`ntecul acesta. +i]n vremurile noastre]nc[,]n r[zboiul muntenegrean, de pild[, femeile mergeau al[turi de b[rba\i. Nu =tiu cine observa c[la albanezi nu exist[nici un fel de poezie de curtenire. Dealtfel ar fi fost cu totul imposibil[ ]n aceste]mprejur[ri]n care femeia]ndepline=te func\iuni servile]n cas[, ea purt`nd greul gospod[riei, p`n[la crosnele de lemne]n spinare, ea lucr`nd p[m`ntul etc. C`nd femeia este adus[ ]n astfel de sclavie domestic[, mai poate fi vorba de poezie curtenitoare, asem[n[toare cu aceea a poporului nostru? Este o deosebire foarte neted[ ]ntre nota aceasta energic[, f[r[mil[=i]ntre nota mai dulce a poeziei noastre populare epice. +i la noi este lupt[, dar cu toate acestea vezi deseori c[se]ndreapt[g`ndul =i c[tre]nvins, c[exist[o omenie care se manifest[sub forma comp[timirii =i a milei. Acesta este un aport nou.

Ceva din felul acesta de a fi se]nt`lne=te =i ]n Balcani, ]n literatura greceasc[, ]ns[, aici, trebuie totdeauna s[ ne ]ntreb[m dac[ avem a face cu o not[ ]ntr-adev[r greceasc[, deoarece via\a ciobanilor nu este greceasc[, ci vlah[ ]n r`ndul]nt[i.

Iat[, am]mprumutat legenda m[n[stirii de Arge=, legend[f[r[ ]ndoial[balcanic[; pune\i]n fa\[cele dou[legende,]n forma

originar[=i]n cea rom`neasc[: ]n c`ntecul nostru sacrificiul femeii este dezaprobat. Dealtfel tot ce este violent, tot ce e crud la noi poate fi pus]n leg[tur[cu cine =tie ce leg[turi tracice; dar aceast[mo=tenire a fost de mult topit[ ]n sufletul general al poporului, care este bun, care se poate ap[ra, de=i este bun, f[r[s[provoace =i f[r[s[se bucure de suferin\a nim[nuia.

Un alt caz. Desigur dup[cercet[rile f[cute]n urm[nu este nici o]ndoial[c[Ureche a luat cu m`n[plin[, nu numai]n ceea ce prive=te informa\ia, dar =i]n ce prive=te forma =i stilul, de la poloni. Dar este o deosebire]ntre Rena=terea polon[, de unde a luat Ureche, =i]ntre Ureche el]nsu=i, o deosebire foarte neted[. Rena=terii polone]i plac ve=mintele largi ale retoricii, ea se]mbat[de fraze =i de cuvinte. Noi]ns[nu suntem un popor de fraze =i de cuvinte.

De aceea cronicarul moldovean e simplu =i strict, scurt, sec chiar, st[p`nit ]n forma sa. Apoi, nou[ niciodat[ nu ne-a pl[cut s[ spunem singuri meritele noastre: niciodat[ nu suntem mai pu\in elocven\i dec`t atunci c`nd avem s[ne ap[r[m pe noi]n=ine.

Prin urmare nu este critic[ ]mpotriva moldovenilor, dar nici imnuri de laud[pentru d`n=ii. }i ap[r[ ]mpotriva str[inilor, atunci c`nd este nevoie, dar strig[te de slav[pentru biruin\ele de pe vremuri, canibalicul imn de m[cel, care se]nt`lne=te at`t de deseori la al\i povestitori de evenimente istorice de pe vremea Rena=terii, nu se afl[aici. Un om echilibrat, cump[nit, cu at`ta suflu c`nd este vorba de lucrurile bune ale poporului s[u, cu at`ta t[cere]n ceea ce-l prive=te pe el]nsu=i.

La Miron Costin, comparat cu literatura de memorii polone de pe vremea lui, se]nt`lne=te aceea=i atmosfer[ de ]nduio=are pentru orice suferin\[ omeneasc[; nu-l vedem atac`nd cu violen\[pe nimeni. Chiar c`nd ]n Muntenia este vorba de o cronic[ de partid, ca a lui Constantin C[pitanul, =i de o tragedie cumplit[, c`nd b[tr`nul Constantin Cantacuzino Postelnicul, un om foarte

respectat, b[tr`n de peste =aizeci de ani, e omor`t din cauza ambi\iunilor copiilor lui, nu g[sim acuzarea du=manului, cum la Stoica Ludescu, prietenul Cantacuzinilor, e, cu un pl`ns re\inut pentru b[tr`n, simpla]nf[\i=are a suferin\elor familiei.

Felul cum Constantin Cantacuzino Stolnicul sau Dimitrie Cantemir r[spund]nvinuirilor aduse nou[ca popor nu cuprinde nedrept[\irea adversarilor.

Dosoftei, pref[c`nd psalmii ]n versuri, c`nd a fost s[iscodeasc[o form[nou[, s-a dus la c`ntecul popular, din care a scos ceea ce-i trebuia pentru a pune Psaltirea rom`neasc[la]ndem`na oric[rei suferin\e =i oric[rei speran\e.

Acesta este curentul indigen, care trece din secol]n secol, comun rom`nilor din toate provinciile. El este alc[tuit din foarte multe elemente: familiaritate, intimitate, care impun oricui s[ vorbeasc[ ]n a=a fel ]nc`t s[fie]n\eles de to\i. Este un glas al ob=tii rom`ne=ti]n literatura noastr[. De aceea ea este]n adev[r na\ional[. Nu]n sensul declama\iilor patriotice, ci]n sensul c[un popor]ntreg o poate]n\elege. }n marile literaturi occidentale, ce influen\[a putut s[aib[un Corneille, un Racine, un Voltaire asupra poporului de jos francez, asupra \[ranului francez? Pe c`nd la noi, ]ntre cel mai mare c[rturar =i cel mai umil \[ran a fost totdeauna o leg[tur[ a=a de veche, =i a=a de sacr[, ]nc`t nici un fel de preten\ie modern[nu izbute=te s-o rup[.

+i, pe l`ng[ aceasta, literatura noastr[ are un nepre\uit element de vioiciune, care lipse=te foarte adeseori din celelalte literaturi. Ea nu alearg[ dup[ spirit, dar este str[b[tut[ toat[ de un humor special care nu se ]nt`lne=te aiurea. Credem f[r[ ]ndoial[ ]n lucrurile pe care le spunem, dar admitem s[fie =i altfel; este totdeauna un u=or z`mbet de ]ndoial[ chiar ]n jurul credin\ei noastre celei mai puternice. Nu suntem un popor fanatic, =i, ]n loc s[ atac[m cu violen\[ pe adversari, facem o glum[, =i gluma aceea adeseori love=te mai departe la \int[ =i r[ne=te mai ad`nc

dec`t orice]ngr[m[dire de cuvinte pasionate. Suntem un popor mehenghiu. I se pare cuiva c[spunem una, =i de fapt spunem alta, iar cine nu ne cunoa=te nu-=i poate da seam[totdeauna de ce am vrut s[spunem.

Acesta este *fondul dominant]n literatura noastr[*. Nu ne codim s[lu[m ce vine de aiurea, ba ne ducem pu\intel]nainte]n descoperirea de forme pe care mai]nainte nu le cunoscusem, dar ne rezerv[m fondul acesta al nostru, care este ca o comoar[ascuns[ ]n sufletul neamului. Nu o punem]n teorie, fiindc[e un lucru at`t de complex =i de ginga= — dar, ]n practic[, el vine din instinct, =i, c`nd literatura noastr[se va traduce, ne va veni recunoa=terea Apusului din pricina acestor calit[\i.

Acest curent autohton va avea, dup[1800, putin\a de a se manifesta, la ie=irea din erudi\ie, =i din mod[. C[tre 1821, am intrat]ntr-o perioad[nou[a literaturii noastre, perioada modern[. Pe atunci]ncepe o trezire na\ional[, =i locul lui Gheorghe Laz[r]n aceasta este foarte mare. Ca originalitate de spirit, el]nseamn[foarte pu\in, forma lui nu]nseamn[nimic; niciodat[n-ar fi putut avea el un vers armonios sau o compara\ie; dac[era poezie]n caracterul lui, nu o g[sim]n mijloacele lui de exprimare. Dar Laz[r este un student din Viena: nu trebuie s[se uite aceasta; el este produsul =colilor str[ine, format dup[tipicul lor. Cuno=tin\ele lui de istoria rom`nilor =i de literatura rom`neasc[erau nule; =tia ceva filosofie, pe vremea luptei dintre kantieni =i antikantieni; un om foarte bine informat =i foarte r[bd[tor, dl G. Bogdan-Duic[, a cercetat =i pe Laz[r =i pe al\ii sub acest raport, l[murind o mul\ime de lucruri mai mult sau mai pu\in interesante]n ele]nsele. Dar Laz[r, f[r[ ]ndoial[, nu este un om de aici; pecetea pe care i-a pus-o str[in[tatea este at`t de puternic[, ]nc`t nu se poate desface de d`nsa. Rom`nesc este numai caracterul lui de]nver=unat[rezisten\[, de r[bd[toare]nd[r[tnicie, de „\ine-minte“.

Laz[r n-a vorbit, la]nceput m[car,]naintea feciorilor de boieri tr[i\i cu preceptori =i hr[ni\i cu lectura c[r\ilor franceze, ci pentru cei mici =i smeri\i. Trebuia s[fac[o =coal[de inginerie, dar la dezvoltarea matematicilor el mai ad[ugase „idealul na\ional“. }l ascultau mai mult feciori de negustori, din lumea mijlocie, care aici]n Muntenia exist[, pe c`nd ]n Moldova nu; de unde deosebirea ]ntre =coala lui Asachi =i =coala lui Laz[r. Asachi vorbea =i unor oameni care nu erau boieri, dar boierimea se str`nsese toat[ ]n jurul lui, pe c`t[ vreme aici ]n Muntenia o mare parte dintr-`nsa sta]n jurul Academiei grece=ti, foarte nobil[=coal[, cu dasc[li care nu aveau]ntotdeauna o purtare recomandabil[, lua\i]n parte, dar care laolalt[reprezentau un factor cultural foarte serios. Ace=tia au t[lm[cit]ndemnul c[tre via\a nou[a poporului rom`nesc ca un strig[t c[tre Dacia, parte din marea Elad[.

}ntre elevii lui Laz[r, c`\iva au luat drumul str[in[t[\ii, ]nv[\`nd la Paris =i aiurea: filosoful Eufrosin Poteca, apoi un matematic care s-a pr[p[dit]n Apus, un jurist. Dar au fost unii din ai lui Laz[r care nu au m*ers]n str[in[tate, din fericire* nu au mers]n str[in[tate, ori au mers acolo cu mult mai t`rziu, la 1848, c`nd erau oameni forma\i =i c`nd influen\a str[in[ s-a putut exercita asupra lor f[r[ s[ influen\eze fondul lor propriu. De la ei era s[ porneasc[ av`ntul, necesar, al vechiului fond, tradi\ional, popular.

Omul reprezentativ pentru curentul de care m[ocup nu a fost bursier]n str[in[tate, ci a r[mas un localnic, activ =i smerit]n acela=i timp, a=a cum fusese de la]nceput. }=i zicea]nt`i Iliad, din Ilie, numele tat[lui. Era de loc din T`rgovi=te, unde acest tat[al lui a avut un rost foarte mic]ntre func\ionarii cei din urm[. +i Ion, fiul lui Ilie, a intrat la =coala greceasc[, unde numele de Iliad a trebuit s[devie Heliade, nu de la Ilie, acum, ci de la Helios,]n leg[tur[cu Sf`ntul Soare la care se ]nchin[ antichitatea p[g`n[. Mai t`rziu =i-a adaus: R[dulescu. Dup[ teoria lui de istoric a scris =i o *Istorie a rom`nilor*, interesant[=i prin ideea, exprimat[mai

ales de la 1848]ncoace, c[no\iunea de nobilime =i de boierie are la noi alt]n\eles dec`t ]n str[in[tate =i, cum credea =i el c[ principatul muntean a fost ]ntemeiat de Radu Negru, dictatorul de la 1848, devenit profet, tribun al poporului, s-a f[cut „R[du-lescu“, ca =i cum =i-ar fi zis „Basarab“. T`rgovi=tean a r[mas]ns[.

T`rgovi=tea este un ora= foarte interesant: cu mahalagii s[raci ]n margine =i ceva \igani, din cauza m[n[stirilor; ]n centru se p[streaz[ =i ast[zi anumite tradi\ii aristocratice. A stat domnul at`ta vreme acolo =i aceasta las[totdeauna ceva]n sufletul locuitorilor, un fel de m`ndrie ]n rela\ie cu acest mare trecut, o m`ndrie care dealtfel se poate trezi]n fiecare moment la vederea acelor frumoase biserici, cu ferestre spr`ncenate ]n turnuri de zid. Este acolo un spirit istoric, un sp`rit de curte, cu un mare amestec foarte curios de spirit popular. Spiritul de curte este totdeauna ironic ca]n literatura francez[, st[p`nit[, peste toate schimb[rile, de acest spirit al vechii cur\i. Ironia aceasta o va avea,]n tot scrisul lui literar, Eliad, nu o ironie \[r[neasc[, plin[de poezie, ci o ghidu=ie de ora=, plin[de haz =i de ceva r[utate.

El nu era un fiu de boier care s[aib[acas[preceptori =i s[se fi hr[nit cu cultur[francez[capabil[de a-l transforma. A]nv[\at fran\uze=te, a =tiut chiar foarte bine, de=i a vorbit mai r[u. C`nd era la Paris, Heliade nu mai era Iliad cel vechi, ci misticul, profetul, care chema pictori s[-l zugr[veasc[=i sculptori s[-l sculpteze. Dar]ndat[\ara-l va relua =i spiritul ei se va cobor] din nou]ntr-]nsul a=a cum se s[l[=luise.

}n materie de poezie, n-avea ureche. De obicei versurile lui sunt foarte exacte la num[rul de picioare,]ns[nu sun[deloc, pe c`nd la Eminescu este cu totul altfel: Eminescu poate scrie]n proz[, poate face un articol de jurnal =i vom reg[si]n el sim\ul lui de deplin[armonie.

}n afar[de un defect organic]i lipse=te =i o ini\iere potrivit[celui care s-a crescut singur. Tr[ise]ntr-un mediu cu des[v`r=ire

local. }ntr-o pagin[delicioas[el spune cum a]nv[\at el carte — din c[r\ile cu fond bisericesc pe care le purtau de multe ori =i ciobanii]n traista lor, din povestirile miraculoase, Vie\i de sfin\i, *Alexandria*: aceasta este mediul literar]n care s-a format el =i ce bine este c[s-a format]n acest mediu!

Astfel el ar fi putut fi un fel de Creang[. Mai t`rziu s-a pref[cut dup[ curentul vremii, dar la ]nceput a fost un provincial =i un om popular. Un om de bun-sim\ p`n[ ]n vremea c`nd s-a r[t[cit ]n prea mari planuri culturale. }ns[=i gramatica lui, care ]nseamn[ desigur o revolu\ie, e interesant[, nu at`t din punct de vedere filologic, c`t din acela al bunului-sim\ care a]nl[turat orice doctrin[exagerat[, greoaie, din instinct, pentru c[nu era]n nota firii noastre. Asachi nu l-a avut totdeauna, acest bun-sim\, =i de aceea un om plin de talent a fost un]nvins fa\[de curentul muntenesc, care reprezenta o civiliza\ie mai modest[.

C`nd s-a amestecat ]n foarte multe domenii, a sf`r=it,]n ultima faz[a unei vie\i foarte lungi, prin a fi un stric[tor de limb[, el care]n tinere\ea lui fixase normele cele mai s[n[toase ale ei. Totu=i, odat[, cu toat[ambi\ia lui exagerat[, cu toat[influen\a r[u]n\eleas[a Apusului, cu to\i acei ani de stricare a min\ii care au fost pentru d`nsul ai =ederii lui la Paris,]n 1848, *fondul cel vechi nu s-a l[sat biruit detot, ci a ie=it necontenit la iveal[*.

El, alc[tuitor de]ndr[zne\e poeme mai mult sau mai pu\in reu=ite, nu a f[cut nuvele, romane, dar e totu=i *un mare prozator*. Este o parte a operei lui pe care nu o cite=te nimeni, dar care ar trebui s[fie reluat[=i desprins[, c[ci ea *tr[ie=te*. Om bucluca=, care se certa cu toat[lumea, =i cu Grigore Alexandrescu =i cu al\ii, pentru filologie, pentru politic[, pentru interes, el a dat un farmec deosebit tuturor proceselor lui, mari =i mici. +i, atunci, c`nd Eliad se m`nie, c`nd se aprinde de pasiune]mpotriva unui om, fondul vechi al lui se treze=te. Recurge]ndat[la batjocurirea adversarilor s[i, le g[se=te porecle care seam[n[cu acelea pe care le pune

poporul. Astfel]mpotriva liberalilor, de=i luptase al[turi cu ace=tia,]mpotriva]ntregii genera\ii de la 1848, care nu mai era]n m`inile lui. Se amestec[ ]n acest hazliu val injurios o mul\ime de dictoane, de parimii, amintiri din *Biblie*, povestiri ]n gen oriental, anecdote, de care-i era plin capul, =i totdeauna le potrive=te cu situa\ia adversarilor. C`nd coboar[cineva]n aceast[literatur[, r[m`ne uimit de vioiciunea ei original[. *Eliad reprezint[deci pe deplin acel curent indigen de care vorbeam*.

Dar acest curent indigen se]nt`lne=te =i la al\ii. Iat[ dou[ nume, dintre care unul trebuie s[ fie pus aici numai ]n leg[tur[ cu o parte din literatura pe care a f[cut-o omul care l-a purtat, iar celalt este cu des[v`r=ire]n acela=i gen, de=i]n alt[parte de \ar[.

Afar[de Costachi Negruzzi,]n Moldova, care]n povestirile lui are adesea aceast[not[— dar m[ ]ntreb dac[la el este numai nota indigen[sau se simte =i o influen\[a unei anumite literaturi franceze anti-romantice, influen\a lui Prosper Mérimée, care aducea o not[de art[clasic[ ]n mijlocul s[lb[ticiei exager[rilor. Dealtfel, Negruzzi a]nceput cu imita\ii din literatura francez[clasic[=i greceasc[; pentru c[este un Negruzzi cu totul altul dec`t acela pe care]l cunoa=tem]ndeob=te.[1]

}n fabulele lui, Grigore Alexandrescu, acela care treze=te pe Mircea din morm`ntul lui de la Cozia, cu v[dit romantism occidental =i cu ceva care pleac[ din cronica noastr[, din influen\a misterioas[ pe care o exercit[ evocarea vechilor monumente, din via\a care se culege din zidurile veacului al XIV-lea — oric`t ar fi el influen\at de cre=terea]n =coala francez[a lui Vaillant, unde venise ca elev mai s[rman pe l`ng[ copiii de boieri, admis mai mult de hat`rul Ghicule=tilor, al c[ror om de cas[era — are totu=i *un ascu\it spirit de ironie \[r[neasc[, =i chiar mahalagiasc[.* }n

[1] Am publicat primele lui]ncerc[ri clasice]n *Revista istoric[*, III.

dosul fiec[rii din fabulele lui se ascunde o poveste tr[it[. De aceea le gustau contemporanii at`t de mult.

El a r[mas bietul b[iat crescut]ntr-o odaie p[r[sit[dintr-o cas[unde al\ii ocupau apartamentul boieresc; el a r[mas oplo=itul lui Eliad, care a =i exercitat asupra lui o influen\[durabil[. Fabulele lui au p[strat acest caracter indigen, care f[r[ ]ndoial[le face s[apar\ie aceluia=i domeniu ca =i al vechilor proverbe, al snoavelor populare, al elementelor ironice din literatura nescris[a celor mul\i.

Al[turi de d`nsul, un altul de care nu =tie mai nimeni: Ion Codru Dr[gu=anu, din Ardeal, ]nf[\i=eaz[, ]n scrisorile lui, =i el nota aceasta tradi\ional[ a=a cum putea s[ o aib[ un biet de „valah“ din p[r\ile Ardealului. +i ]ntre t`rgovi=teanul de mahala =i]ntre f[g[r[=eanul de sat, este f[r[ ]ndoial[o foarte mare asem[nare. Niciodat[acesta nu a f[cut povestiri =i nici poezii. Dar *Peregrinul transilvan* al lui,]ntr-o de=[n\at[ortografie fantezist[de felul lui Cipariu, ascunde, sub ghea\a artificial[a acestei forme resping[toare, via\[, o via\[foarte puternic[. Avem a face cu unul dintre spiritele cele mai interesante din toat[literatura noastr[, cu cel mai talentat ardelean din genera\ia lui. Nici nu se poate face compara\ie]ntre d`nsul =i]ntre Andrei Mure=anu, care a avut norocul s[exprime]ntr-un moment,]ntr-o form[clasico-germanic[, ideea de revolt[a unui neam robit. Andrei Mure=anu, dac[nu ar fi tr[it]ntr-un mediu de cultur[, nu ar fi produs nimic: poeziile celelalte ale lui sunt slabe; articolele lui, retip[rite acum]n urm[, nu se pot citi. Pe c`nd Codru din Dr[gu= este dotat cu o putere de observa\ie pu\in obi=nuit[; el e capabil de a prinde =i lucruri pentru care nu era preg[tit, =i aceasta este cea mai mare dovad[de de=tept[ciune omeneasc[. Nu f[cuse =coal[, dar deodat[, str[mutat]n alt mediu, a deschis ochii =i cu aceast[de=tept[ciune a lui el prinse ce vedea]n jurul lui, =i pe fiecare lucru nou l-a socotit la importan\a lui adev[rat[.

P[r[sise, copilandru, F[g[ra=ul pentru Bucure=ti, ajunsese prin Ialomi\a la oi, apoi om de cas[al lui Ghica =i, cum acesta c[l[torea]n Apus, Dr[gu=anu a mers cu d`nsul ]n calitate de cavaler de companie, dar pu\intel =i de servitor. A fost deci ]n Paris, ]n Italia =i de pretutindeni a trimis scrisori — sau a ]nf[\i=at mai t`rziu]n form[de scrisori amintirile sale — din care, din nenorocire, parte s-au pierdut.

+i iat[-l povestind o tinere\e]ntreag[, de la suferin\ele lui de om r[u hr[nit, de p[stor, care nu avea, desigur, „c[ma=a fericitului“, la Paris l`ng[ o b[tr`n[care \inea un cabinet de lectur[, apoi f[r[rost, ad[postit la o modist[ ]ntr-o mansard[, r[mas iar[=i singur, =i c[ut`nd slujb[ la cine se ]nt`mpla. Nu este via\[rom`nease[ mai zbuciumat[ dec`t a puiului de oltean pierdut]n lumea mare. Firea indigen[biruie =i]n lupt[cu romantismul, romantismul francez pe care l-a putut cunoa=te =i care a schimbat cu totul pe al\ii din vremea lui.

X. ROMANTISM FRANCEZ PE SUBIECTE ROM~NE+TI

CUPRINS

Influen\a apusean[a romantismului francez nu]nseamn[o alt[epoc[;]n aceea=i epoc[, se deosebesc dou[curente. Am urm[rit pe acel reprezentat numai prin pu\ini =i, pentru unii, numai prin anumite momente din dezvoltarea lor, curentul indigen. M[ ]ntorc asupra aceleia=i epoci, pe care o voi privi-o p`n[ foarte departe, pentru c[ unii scriitori continu[ p`n[la ad`nci b[tr`ne\e s[p[streze pecetea pe care au c[p[tat-o]n tinere\ea lor. A=a]nc`t trebuie urm[rit[ problema nu pe o linie cronologic[, ci pe mai multe, ]n leg[tur[ cu *biografia* fiec[ruia. Se va face o ]mp[r\ire ]ntre felul cum anumi\i scriitori rom`ni din Moldova =i din Muntenia au primit influen\a francez[. De ardeleni nu poate fi vorba]n vremea aceasta, afar[,]ntru c`tva, de Codru Dr[gu=anu: ei sunt prea mult sub influen\a germanic[ =i ungureasc[, mai mult german[ dec`t ungureasc[, a=a]nc`t]=i au originalitatea lor.

Nu e de ajuns s[se constate c[un scriitor a primit o influen\[pentru ca s[se]n\eleag[rostul influen\ei acesteia, ci trebuie c[utate]mprejur[rile]n care s-a primit aceast[influen\[. Romantismul francez primit]ntr-un anumit chip]nseamn[un lucru, acela=i primit pe alt[cale e cu totul altceva. Astfel romantismul francez primit]n \ar[este una =i romantismul francez primit]n str[in[tate cu totul alta; romantismul francez primit]n cas[este iar[=i una =i cel primit]n =coal[, alta.

O observa\ie preliminar[. Separa\ie neted[ ]ntre romantism =i clasicism nu se poate face. Sunt at`\ia dintre cei socoti\i clasici care au =i elemente romantice. Ar fi foarte interesant,]n literatura

francez[, s[se caute influen\e engleze la scriitorii din timpul Revolu\iei =i de pe vremea lui Napoleon, care, ace=tia, de=i socoti\i clasici, cuprind =i anumite elemente care nu sunt deloc clasice; astfel acel Ducis care face traduceri din Shakespeare dup[gustul zilei, deci elemente romantice, pe vremea lui Napoleon, c`nd nu era ]nc[ vorba de romantism, ci lumea era ad`nc cufundat[ ]n tradi\ia clasic[. Pe de alt[parte, nu se poate spune c`t de mult este, din vechiul clasicism, la Lamartine, care este socotit romantic. Ceea ce se nume=te „la vague à l'`me“, sentimentul de nehot[r`re, de neputin\[ ]n a te orienta]n via\[, de dezgust fa\[de orice ac\iune, exist[desigur]n odele lui. Dar forma lor este]n cea mai mare parte o form[clasic[. A trebuit s[vin[Hugo, cu]ndr[zneala lui, cu sintaxa lui, total deosebit[pentru ca s[se sfarme ritmurile vechi =i s[fie]nlocuite cu ritmuri noi. Deci =i mul\i dintre scriitori rom`ni care se inspir[ din Fran\a, de unde iau nota romantic[ st[p`nitoare — de pe la 1820]nainte — au totu=i o not[clasic[permanent[, care se descoper[p`n[ la sf`r=itul activit[\ii lor literare, dup[cum =i la cei la care predomin[influen\a clasic[se vor strecura cu vremea o mul\ime de elemente care vin de la romantism. Romantismul]nseamn[,]n ori=ice caz, dezarmonie =i lips[de unitate, iar scriitorii ace=tia de care vorbim — =i]ncepem cu Grigore Alexandrescu — au o incapacitate de via\[interioar[, o st[p`nire de sine, o tehnic[reflectat[care sunt de cel mai pur gust clasic.

Grigore Alexandrescu nu poate fi separat de Voltaire — s[ne g`ndim la traducerea lui din *Alzire*. Este prin urmare la d`nsul clasicism trecut prin Voltaire. Dar la Alexandrescu este =i influen\a lui Lamartine: oboseala preliminar[, lirismul amoros care azi nu se mai poate citi deloc, partea cea mai slab[din tot ce a scris el. Aceasta pe l`ng[*fondul indigen din fabule*. Trei note la acela=i scriitor. E foarte u=or de deosebit epoci =i influen\e,]ns[nu to\i oamenii dintr-o vreme tr[iesc]n epoca lor =i statornic sub influen\a

dominant[; a= putea zice c[majoritatea oamenilor unei epoci tr[iesc fie]n trecut, fie]n viitor; cei care sunt oamenii momentului sunt cei mai pu\ini =i cei mai slabi, tocmai fiindc[nu arunc[floarea lor c[tre viitor =i nu =i-au p[strat r[d[cinile]n trecut. Separa\ia este necesar[pentru studii, dar ea nu satisface subiectul el]nsu=i.

}nt[i influen\a romantic[*primit[ ]n cas[*. Ea se resimte de preg[tirea =i de dispozi\ia preceptorilor francezi. Se =tie acum c`t de mare era num[rul acestor preceptori francezi: avem c`teva din contractele]ncheiate. }=i disputau familiile boiere=ti, mai mult]n Moldova dec`t ]n Muntenia astfel de preceptori, care, nemaiav`nd nici un fel de rost acas[, adu=i de soart[aici, au fost]ns[rcina\i a forma genera\ia nou[. Dup[ce d-na de Gembures a preg[tit pe toate fetele lui Scarlat-Vod[, pensionul lui Cuénim, care a \inut foarte mult[vreme, a avut marea onoare de a ad[posti,]n cei dint[i ani de tinere\e ai lor, pe un Kog[lniceanu =i pe un Alecsandri. Dar, al[turi de aceste pensioane, era, cum am spus,]nv[\[tura acas[, =i nu trebuie confundat[preg[tirea pe care o putea da pensionul lui Cuénim cu preg[tirea de c[tre un preceptor particular, care nu avea dreptul de a preda]n acela=i timp =i]n alte familii. Preceptorii sunt de obicei oameni de oarecare v`rst[ =i de o preg[tire personal[ mediocr[, av`nd o informa\ie francez[pu\intel cam]nt`rziat[: preg[tirea acestora este din secolul al XVIII-lea. Ei transmit mai mult clasicismul, romantismul fiind]nc[socotit ca o necuviin\[.

}n aceast[privin\[, este foarte interesant[de studiat ini\ierea literar[ ]n lectura francez[a lui Costachi Negruzzi, care se =tie c[a suferit =i o influen\[venit[prin ru=i, prin Pu=kin =i prin Lermontov, care vedeau prin prisma romantismului, dar nu a romantismului pur francez — ceea ce nu]nseamn[c[literatura francez[nu a trecut]n Rusia, ci numai c[-i domin[curentul

englez, curentul de revolt[, de exagerare individual[, de s[lb[t[cie ambulant[al lui Lord Byron, care scrie]ntr-o proz[ritmat[, ating`nd subiectele cele mai extraordinare, brusc`nd toate prejudec[\ile.

}n refugiul de la Ia=i am g[sit]n casa din Hermeziu a dlui Iacob Negruzzi,]n care s-a p[strat biblioteca p[rintelui s[u,]ngropat la bisericu\a de acolo, cele dint`i]ncerc[ri ale lui Costachi Negruzzi, care nu sunt cunoscute, de=i au ap[rut]n *Revista istoric[*, acolo, la Ia=i. Ele au un caracter neted clasic,]n genul poeziei aceleia artificiale pe care o anumit[epoc[a veacului al XVIII-lea o afec\iona: discu\iuni]ntre un zeu =i o zei\[, mitologie de =coal[=i de cabinet, considera\ii de filosofie moral[. Scriitorul s-a resim\it p`n[ la sf`r=it de influen\a clasic[. Ce este *Aprodul Purice*, ce trebuia s[fie *+tefaniada* — c[ci *Aprodul Purice* este o parte desf[cut[dintr-o oper[mai mare, un fel de c`ntec dintr-o *Henriad[* rom`neasc[— ce este]n alexandrinii aceia lungi al c[ror model e luat din vechea literatur[francez[,]n factura aceea de greoaie compozi\ie]n care dup[un num[r oarecare de versuri e impus[o compara\ie, dec`t un ]mprumut de la scriitorii francezi de spe\a lui Delille, reprezentan\i =i corifei ai unei literaturi prin esen\[ anemic[, scris[ ]ntr-un stil foarte convenabil, dar at`ta tot? Lucru foarte curios — =i aceasta se]nt`mpl[ totdeauna la oamenii care nu =i-au fixat perfect locul ]n mijlocul curentelor epocii lor — acela=i care ]ntindea alexandrinii nesf`r=i\i ai *Aprodului Purice*, care avea ambi\ia s[c`nte astfel ]n rom`ne=te pe +tefan cel Mare, a=a cum Voltaire c`ntase pe Henric al IV-lea, a ]mbog[\it =i ml[diat limba noastr[ — ceea ce nu era u=or pe vremea c`nd, acolo, limba rom`neasc[ era mai mult o „moldav[“ boiereasc[ de salon — pentru a traduce *Odele =i baladele* lui Hugo. Acestea sunt ]ns[ un joc extrem de dibaci ]n manevrarea silabelor, o adev[rat[ echilibristic[ poetic[, a=a ]nc`t]=i poate]nchipui cineva c`t[trud[a trebuit s[cheltuiasc[Negruzzi pentru ca,]ntr-o limb[pu\intel

fanariotizat[, pref[cut[ ]ntr-o formul[politicoas[, dar rece, s[ ]mbrace rezultatul sfor\[rilor supreme ale unui om de]ndr[zneala lui Victor Hugo, mai ales c`nd traduc[torul fusese format]ntr-o cultur[care era]n cea mai mare parte clasic[.[1]

Preceptorul de cas[, lecturile]n bibliotecile p[rinte=ti, alc[tuite din c[r\i scrise]n spiritul secolului al XVIII-lea, formeaz[ ]n adev[r spiritul. +coala francez[ ]n ea]ns[=i, pensionul, ca acela al lui Cuénim, nu]nseamn[mare lucru. }l putem cunoa=te prin povestirile de tinere\e ale lui Mihai Kog[lniceanu, care n-a]nv[\at numai carte, ci i-a pl[cut feti\a lui Cuénim, cum o spune el]nsu=i]n *Cel dint[i amor*. Dup[un num[r de ani petrecu\i acolo influen\a lui Cuénim asupra lui r[m`ne nul[, afar[de acel trec[tor pitoresc sentimental. Kog[lniceanu ar fi putut face ori=ice literatur[; versuri a f[cut]ntr-o vreme, =i le avem versurile; avem =i nuvele istorice foarte frumoase, care pot sta al[turi de nuvelele lui Negruzzi —]ns[aceast[parte a activit[\ii lui trebuie ad[ugat[dincolo, la literatura „du terroir“, la literatura local[, precum =i cronicile tip[rite de Kog[lniceanu au]nsemnat o revenire la elementul local =i la elementul istoric. +coala francez[din Ia=i era o simpl[ ]ntreprindere de c`=tig, care nu putea s[deschid[ ]n toate domeniile perspectivele mai vaste =i s[lase a se]ntrevedea \inte nea=teptate.

}n Muntenia, e o =coal[de un caracter mult superior, c[reia nu i s-a acordat rolul care i se cuvine. E vorba de pensionul, care era, se pare, =i =coal[deschis[, al lui Vaillant, venit la noi cu so\ia lui, care va deveni directoarea uneia dintre cele dint[i =coli de

[1] Pentru lecturile de atunci dou[cazuri: biblioteca de l`ng[ Ia=i a familiei Roznovanu, la St`nca: nu e nici un singur romantic]n c[r\ile cu leg[tura de pe vremea lui Napoleon. Aici, la Bucure=ti,]n palatul +tirbei, biblioteca foarte frumoas[a fostului domn cuprinde c[r\i cu note ale lui, care sunt numai de caracter clasic.

fete din Bucure=ti. Vaillant era un scriitor, un filosof, un istoric, un om cu teorii, uneori gre=ite. E primul care a]ntrebuin\at,]ntr-o interesant[carte]n trei volume, cuv`ntul de *Rom`nia, La Romanie.* }n cartea lui de c[petenie se]nt`lnesc idei ciudate cu privire la limba rom`neasc[: al[turi de limba „d'oc“ =i cea „d'oïl“, ea ar fi format o a treia, cu nume ciudat, „la langue d'or“. Dar, pe l`ng[ teoriile acestea filologice, pe care nimeni nu s-ar g`ndi ast[zi s[le trateze serios,]n *La Romanie* este o foarte frumoas[descriere a \[rii]ntregi. El a condus mult[vreme =i internatul de la Sf`ntul Sava =i a avut o activitate literar[ didactic[ interesant[, Dic\iona–rul lui exercit`nd influen\a sa asupra spiritului public de la noi. }ntr-un moment viitorul pamfletist s-a amestecat =i]n curentul revolu\ionar =i a fost urm[rit la Bucure=ti, a=a c[a trebuit s[se refugieze]n Modlova.

Unii scriitori munteni, cum este Grigore Alexandrescu, pleac[de la acesta, nu se pot]n\elege f[r[d`nsul.

}ns[aici vine deosebirea cea mare]ntre o astfel de =coal[=i p[trunderea curentului francez prin bietul preceptor de cas[. Preceptorul de cas[era, cum am spus, un om care ar[ta =i el ce]nv[\ase]n =coala din tinere\ea lui dep[rtat[, av`nd ca ideal pe francezul de la 1760, pe c`nd Vaillant, cu toat[aderen\a lui la vechile formule, e un revolu\ionar de temperament, un om cu concep\ii proprii, care vede foarte neted anumite \inte =i le urm[re=te foarte metodic. L-am putea defini literar un clasicist de convingere, dar nu f[r[oarecare influen\e de pe urma romantismului lui Lamartine.

F[r[Vaillant nu poate deslu=i cineva,]ntr-o parte din scrisul s[u, pe Grigore Alexandrescu. Alexandrescu a fost mai t`rziu din casa lui Eliad, dar de la]nceput din =coala lui Vaillant. Personalitate vie, original[, f[r[de care nu ar fi putut fi poet; dar,]n ce prive=te influen\a, el o avea din dou[p[r\i: iste\ul mahalagism de cas[al lui Eliad =i didacticismul clasicist de la =coala lui Vaillant.

Nu numai el, dar to\i muntenii de pe vremea aceea traduc, =i s-a tradus atunci foarte frumos din literatura francez[: o mul\ime de piese din Moliere =i din clasicii secolului al XVII-lea.[1] Unele din aceste traduceri sunt foarte importante ca texte de limb[, fiind traduse cu cazn[, red`ndu-se naiv]n\elesul. +i aici lec\iile lui Vaillant domin[lecturile romantice de dup[p[r[sirea =colii.

Dar]n afar[de =coala francez[la noi, =coala]ntemeiat[de francezi, dup[obi=nuin\ele lor =i cu inten\iile lor, curentul francez a mai putut veni dup[Regulamentul Organic =i prin =colile cele noi ale noastre, =i aceasta este a treia form[de p[trundere. }n acele =coli secundare cu clase superioare de caracter universitar, la Bucure=ti =i la Ia=i — la Sf`ntul Sava din Bucure=ti cu Petrachi Poienaru, om care f[cuse studii frumoase, merg`nd p`n[ ]n Anglia, pentru ca,]ntors, s[dea suflet =colii celei noi de la Bucure=ti, =i]n =coala moldoveneasc[,]n Academia Mih[ilean[, trecut[sub multe influen\e, =i franceze, dar f[r[mult suflet — se pl[zmuie=te via\a moral[a unei genera\ii de o orientare occidental[, care merit[a fi cercetat[.

}n =colile acestea erau profesori de limb[francez[, pe l`ng[ profesori de limb[ german[ chiar, =i neap[ra\ii profesori de grece=te =i de latine=te. Ini\ierea aceasta la Apus era ]ns[ foarte slab[. Un profesor \inut ]n familie, vorbind necontenit limba lui, str[mut`nd]n atmosfera intelectual[toate evenimentele din jurul lui, acesta putea exercita o mare influen\[, dar nu profesorul dintr-o =coal[a statului, care de multe ori nu vine din \ara a c[rei limb[o pred[, astfel c[el poate preda limba, recomanda ceva literatur[, dar spiritul]nsu=i nu ajunge a-l p[trunde el]nsu=i. De aceea =i =coala lui Petrachi Poienaru =i Academia din Ia=i nu reprezint[ceva]n literatura noastr[.

---

[1] Un *Télémaque* de la 1788, pe care l-am cump[rat de cur`nd, cu titlul scris pe copert[grece=te, are =tampila cirilic[a lui A. Florescu.

Cu ceva clasici francezi, pu\intel =i cu nem\easca lui Kotzebue — nu a lui Schiller, cu at`t mai pu\in a lui Goethe — se cap[t[ doar o preg[tire pentru lectur[. Traducerile impuse ]n anii de =coal[, mai ales la Ia=i, au creat ]ns[, acolo, c`\iva harnici traduc[tori.

Dar, pe vremea Regulamentului Organic, cu toate piedicile care s-au pus]nc[— =i au fost foarte multe, pentru c[a merge la Paris]nsemna o stricare a sufletului sub raportul politic, primirea ideilor noi protivnice ordinii de lucruri stabilite — c[l[toriile de studii]n Apus au devenit dese.

+i anume b[ie\ii — de expatrierea fetelor nu era vorba; ea a]nceput mult mai t`rziu — b[ie\ii nu mergeau singuri, ci cu preceptorii lor, a=a ]nc`t trecerea la =colile str[ine se f[cea sub supravegherea aceluia care preg[tise de acas[. C`nd au mers la Lunéville cei doi fii ai lui Mihai Sturdza, Grigore =i Dimitrie — Grigore, inteligent, cu preocup[ri filosofice, Dimitrie mai sl[bu\ — =i ]mpreun[ cu d`n=ii Mihail Kog[lniceanu, care ar fi vrut s[treac[la Paris, dar a fost]mpiedicat =i trimis la Berlin, ei erau]ntov[r[=i\i de abatele Lhommé, un preceptor de cas[la Ia=i, care st[tea necontenit pe l`ng[ d`n=ii. Iar, c`nd s-a dus Vasile Alecsandri ]n str[in[tate, el a plecat cu grecul Furnarachi, prieten cu vestitul Corai, cel mai mare filolog de la ]nceputul secolului al XIX-lea, acela care a restabilit de at`tea ori textul cel adev[rat al operelor clasice.

Ducerea aceasta cu oameni de cas[reprezenta totu=i un fr`u; nu se puteau arunca tinerii de-a dreptul ]n ceea ce moda contemporan[ avea mai cutez[tor =i mai u=urel, fiindc[ aveau l`ng[d`n=ii pe vechiul preceptor care avea dreptul s[spuie: aceasta este bine, aceasta este r[u. Dar, totu=i,]n asemenea condi\ii, unii dintre tineri au primit o influen\[puternic[, precum o putea exercita Fran\a]n acel moment de trecere de la Lamartine la Victor Hugo. Cei

care au mers]n Fran\a]n acel moment s-au resim\it de pe urma acestei dualit[\i a modelului; pe de o parte caracterul vag al lamartinismului, care pl[cea =i lui Eliad, tocmai prin partea „languroas[“ care nu este nici cea mai frumoas[=i nici cea mai durabil[din opera lui, pe de alt[parte sunetele de tr`mbi\[ provocatoare ale lui Victor Hugo, care trecuse de la *Ode =i Balade*, ]n care este mult[ influen\[ din trecut, influen\[ a clasicismului, la poezia nou[, pe care, dealtfel, c`nd o va continua, c`nd o va p[r[si, pentru c[ ]n *Les Voix intérieures*, ]n *Les Contemplations* este cu des[v`r=ire alt[not[, o not[intim[, pe urm[s[treac[la *Légende des siècles*,]n care dic\ionariul de istorie =i de geografie este pus la contribu\ie pentru a ajuta la o fabrica\ie voit[=i oarecum mecanic[. Ini\ierea rom`nilor f[c`ndu-se]n acel moment, acela care o reprezint[mai bine a p[strat p`n[ la sf`r=itul vie\ii sale acest caracter, oric`t ar fi luat subiecte rom`ne=ti, Vasile Alecsandri.

Toat[poezia lui Alecsandri,]n care apar tineri \[rani]mbr[ca\i ca de duminic[, cu doina pe buze =i cu un fel de tremurat de hor[ ]n picioare, nu e dec`t o c[utare de pitoresc exotic =i popular, a=a cum l-ar fi putut ]ntrebuin\a =i un francez de la Paris. Francezul ar fi fost bucuros s[ capete colec\ia ]ntreag[ de am[nunte interesante dintr-o via\[ na\ional[ necunoscut[, iar Alecsandri a fost a=a de st[p`nit de influen\a exotismului rural francez]nc`t a prelucrat materialul autohton cum l-ar fi putut face acel francez. Iat[ deosebirea ]ntre el =i Kog[lniceanu. Kog[lniceanu a trecut pe la Berlinul altui romantism, mult mai pu\in str[lucitor, dar mai profund =i mai sincer intim, unde a scris =i o *Istorie a rom`nilor*, citind pentru aceasta cronicile pe care le-a tip[rit mai t`rziu, *Letopise\ele*; ]ntors ]n \ar[, a avut o via\[ intens[, a fost =i tipograf, =i agricultor, =i nu era un domeniu din via\a na\ional[ ]n care el s[ nu se amestece; pe c`nd, pentru Alecsandri, dac[Eminescu,

f[r[nici o nuan\[de ironie,]l calific[: „ve=nic t`n[r =i ferice“, are dreptate. El a r[mas oarecum totdeauna adolescentul de la Paris, din 1830—40. Nu s-a desf[cut de pe sufletul lui pecetea pe care a primit-o atunci: a romantismului francez ]ncep[tor. Kog[lniceanu nu a fost, c`t era student, la Paris, ci numai destul de t`rziu, fie =i de mai multe ori, dar ca om f[cut; pe c`nd Alecsandri, t`n[r, a pierdut coloarea sa proprie]n aceast[atmosfer[nou[a Parisului.

Cele dint`i produse ale lui, tip[rite ]n *La Glaneur Moldo-Valaque* de la Ia=i, sunt pasti=[ri de prima clas[, versuri de felul lui Hugo, imitate ]ns[ cu o m[iestrie nea=teptat[ la un t`n[r de pe vremea aceea.

Revenit la rom`ne=te c`nd s-a]ntors]n \ar[, el *n-a putut descoperi esen\a intim[a sufletului rom`nesc*. }n momentul c`nd urma s[ ]nve\e limba adev[rat[a poporului s[u, nu]n conversa\ii banale dintr-o societate pe jum[tate fanariot[, saloanele l-au atras, l-au cucerit =i l-au aservit: lor le va prezenta, dup[gustul lor, „subiectul na\ional“. A]nv[\a bine limba proprie nu este un lucru u=or: se poate prin contactul cu clasele ad`nci, prin citirea necurmat[ a literaturii vechi, prin aceea c[, precum a f[cut-o Eminescu, nu r[m`ne \inut al poporului t[u pe care s[nu-l cuno=ti prin contactul direct. Acestea toate i-au lipsit lui Alecsandri. I-a lipsit aceast[ucenicie, at`t de fecund[ =i at`t de st[p`nit[ de iubire, care provoac[ la un scriitor opere cu totul noi. Altfel nu ar fi r[sp`ndit diminutivele lui]n dreapta =i]n st`nga, nu ar fi crezut c[ un cuv`nt poate s[p[streze puterea lui de expresie atunci c`nd este redus la g[ngureli de alintare. Toat[ poezia aceasta diminutivat[ este c`t nu ne]nchipuim de mult greceasc[, fanariot[, pe c`nd noi suntem un popor ]ntreg, care tindem c[tre ]n\elesuri ]ntregi, pe care le spunem b[rb[te=te, cu un cuv`nt singur, acel care se potrive=te. Dezmierd[rile de cuvinte vin din tradi\ia vechiului regim.

Dar i-a mai lipsit lui Alecsandri =i altceva: *o mare convingere =i o mare pasiune*; f[r[una, sau f[r[alta, niciodat[poezia nu merit[

]ntr-adev[r acest glorios titlu. Om de salon, cu multe dragoste u=oare, plimbl`ndu-se cu barca prin Vene\ia, pe malurile Bosforului, la mo=ie, la \ar[, ]n zb`rn`itul coardelor de l[utari, cu ochii opri\i la tablalele cu dulcea\[, sorbind cafeaua aromatic[, nu astfel porne=te la un om o adev[rat[ =i v`njoas[poezie. Apoi Castelul Pele=, apartament rezervat, regina Elisabeta f[c`nd omagiu regelui poe\ilor,]n astfel de]mprejur[ri de cea mai mare fericire pe care o poate avea un om, nu se o\ele=te ca din nedreptate =i nerecuno=tin\[sufletul poetului. Alecsandri tr[ia admirat =i adorat de toat[lumea: cine ar fi]ndr[znit s[ridice glasul]mpotriva lui!

Inspira\ia n-o putea aduce nici casa de la Mirce=ti; ast[zi cu =i mai pu\in caracter rural,]n lunca Siretului cu vechii copaci t[ia\i, cu mobilierul =i]mpodobirea lipsite complet de nota rom`neasc[. Ca =i pe vremea lui, ea st[ cinchit[, sub dealul de lut cu =urile b[tr`ne=ti, f[r[nici un orizont.

Era dealtfel natural pentru un om care a cuprins]n via\a sa toat[societatea, m[rginit[la clasa de sus, a timpului s[u, pe un timp c`nd \[ranii =i chiar clasa mijlocie nu aveau ]nc[ nici un adev[rat rost. Pentru a fi altfel ar fi trebuit geniul, =i singur Eminescu l-a avut, av`nd pe deasupra =i cu totul alte]mprejur[ri dec`t Alecsandri. Dar, de c`te ori se apropie cineva, cu spiritul liber, de Alecsandri, se pare c[se g[se=te dintr-o dat[ ]ntr-o odaie]n care, pe o u=[, vine o mireasm[de iatac al secolului al XVIII-lea, iar pe alta n[v[lesc parfumurile cele mai la mod[ale romantismului francez de la 1840.

}ncerc[rile lui de poezie epic[, *Dumbrava Ro=ie*, cu o lung[ ]n=iruire de nume pitore=ti, seam[n[cu *Aprodul Purice*;]n ciuda exager[rilor voite, largilor gesturi schi\ate este acela=i fel de a concepe subiectul ca =i la celalt poet al lui +tefan cel Mare: tot secolul *Henriadei*, trecut printr-o strecur[toare romantic[. Baladele lui urmeaz[de aproape, dar cu un pas potolit de oriental, *La légende des siècles*; de=i amintirile istorice dau tipul c`te unui Gruie

Grozovanul, cele mai multe nu se mi=c[=i nu mi=c[. Singur[povestirea luptei de la Rovine de Eminescu cuprinde mai mult[poezie epic[dec`t toate]ncerc[rile aceste poetice neizbutite ale lui Alecsandri.

+i, c`nd ajungi la teatru, sim\i ]ndat[ modelul francez, dramele lui Victor Hugo. Chiar ]n ce prive=te cele dou[ drame pseudo-clasice: *F`nt`na Blanduziei*, care este o dulceg[rie de via\[ rom`n[cu des[v`r=ire fals[, =i *Ovidiu*, ]n care poetul, murind, g[se=te ]nc[ puterea trebuitoare pentru a omor] o sal[ ]ntreag[ ]n agonia lui, pe c`nd personajul putea fi tratat cu mult[=tiin\[=i cu mult folos, c[ci ce nu se poate scoate din Ovidiul *Tristelor*, trimis]n regiunile acestea s[lbatece cu vuiet de criv[\ =i cu aspre silabe getice]n ureche, acelea=i reminiscen\e te urm[resc. Hora\iul ca =i Ovidiul lui Alecsandri sunt rom`ni din societatea bun[de la 1880, foarte bine crescu\i la Paris, foarte vorbare\i =i lipsi\i]n fond de orice originalitate a caracterului.

Iat[ce]nseamn[influen\a subit[a unei mari literaturi str[ine, c[zut[asupra unui t`n[r inteligent =i ]nzestrat, care nu cunoa=te din \ara lui, din prezentul ei =i din trecutul ei, nimic din ceea ce se poate numi adev[rat via\[ rom`neasc[=i care nu a mai putut]nv[\a nimic dintr-]nsa]n tinere\ea lui dezorientat[.

Dar influen\a romantismului acesta apusean se poate exercita =i]n alt[form[.

Dimitrie Bolintineanu este tipul cest[lalt, produs =i el de influen\a romantic[apusean[, dar]n alte condi\ii. Fiul de macedonean transplantat n-a avut preceptori de cas[; clasicii francezi el nu i-a cunoscut de cu vreme. N-a mers nici la vreo =coal[de felul pensionului lui Vaillant. Clasicismul =colar]i lipse=te cu des[v`r=ire. N-a =tiut latine=te, nici grece=te. Fran\uze=te ]nva\[ mai t`rziu, pentru c[Bolintineanu nu se formeaz[nici m[car]n contact direct, de la]nceput, cu literatura francez[de atunci, care-i vine oarecum adus[de v`nt.

Pe de alt[parte, Bolintineanu este un om f[r[o clas[definitiv[; nici \[ran, nici negustor, nici func\ionar, nici boer. P[rin\ii lui nu sunt nici vechi moldoveni, nici vechi munteni, nici vechi ardeleni, ci dintr-o familie venit[din Balcani, se pare, a=ezat[de cur`nd ]n \ar[, un fel de mo=ieri de clasa a treia, sau mai cur`nd din clasa arenda=ilor. Am zice c[Bolintineanu este el]nsu=i,]n literatura rom`neasc[, arenda=ul, care lucreaz[ o mo=ie ce nu este a lui; a=a lucreaz[ el limba rom`neasc[, care nu-i era ocin[=i ba=tin[din mo=i =i str[mo=i.

El prime=te deci ecoul literaturii franceze romantice =i, cum este foarte inteligent, mai inteligent dec`t Alecsandri, put`nd prinde repede =i imita imediat,]n perfec\ie, a prins repede moda nou[, acel ecou dep[rtat al lumii franceze. +i, cum, pentru d`nsul, cuv`ntul nu era nici un prieten pe care s[-l str`ngi]n bra\e, nici un du=man cu care s[te lup\i, cuvintele lui curg de parc[nu se mai pot opri. A ajuns victima unei fecundit[\i deplorabile, rostogolind ca]ntr-un dulce vis lene= rimele totdeauna s[race f[r[m[car o inspira\ie sincer[=i cald[, care s[le mi=te. Din zi]n zi, din an]n an, ele cad, nemiloase, asupra unei societ[\i]ntregi, superficiale, care le prime=te cu at`t mai bucuros, cu c`t sunt mai u=oare, dar =i mai goale de]n\eles.

Bolintineanu este astfel un Alecsandri de clasa a treia, pentru lumea din Bucure=ti. Moldova \ine]nc[destul de sus pe Alecsandri, prin virtu\ile ei istorice, pe c`nd, lumea, mult mai amestecat[ =i mai u=oar[, a Bucure=tilor se mul\ume=te =i cu Bolintineanu. Pe Alecsandri l-a adoptat mai pe urm[, =i l-a stricat, aceast[ societate din Muntenia, pe c`nd, dincolo,]n Moldova, el era sus\inut, mult timp, de influen\a mare a lui Kog[lniceanu. Pe acesta]ns[trebuie s[-l punem]n leg[tur[cu alt[ordine de idei, c[ci cu d`nsul trecem peste vremea lui, care nu l-a ]n\eles =i nu l-a ]ncurajat, nici ]n politic[, nici ]n literatur[; ]n politic[ a v[zut ridic`ndu-i-se]n fa\[Ion Br[tianu,]n literatur[a r[mas simplul publicator al *Letopise-*

\elor =i autor, celebru pentru at`ta, al discursului de inaugurare la cursul, repede ]ntrerupt, de istoria rom`nilor. El iese din vremea lui, =i noi vorbim acuma de oameni care sunt cu totul =i numai din vremea lor.

}ncheind cu acest Parny al literaturii poetice rom`ne=ti, favorit al lumii Bucure=tilor, se poate spune c[, precum,]n mare parte, Alecsandri — nu cel din *Stelu\a*! — stricase poezia de iubire, tot a=a Boltineanu a stricat materialul superb, eroic din care Alexandrescu cel singur =i nenorocit, f[r[„situa\ii“ =i aplauze, l[sat s[crape]ntr-un col\, izbutise s[scoat[zguduitoarea fantom[a lui Mircea de la Cozia.

}n cele spuse aici, potrivit cu singura dreptate =i dincolo de pragul laudelor literare oficiale ca =i al cercet[rilor mig[loase]n jurul operelor care nu le merit[, este exemplul]nsu=i al primejdiei care se ascunde]n orice imitare, incapabil[de a asimila m[car,]n orice introducere brutal[a unui fond str[in]ntr-o societate care nu are nimic din elementele care s[poat[da o sintez[de valoare. Dac[se va ridica sufletul acestei societ[\i prin alt[clas[dec`t clasa mo=ierilor =i arenda=ilor, dec`t clasa care petrece]n saloanele luminate de lum`n[ri de sperman\et[ =i mobilat[ cu mesele verzi ale jocului de c[r\i, el va exprima *fondul propriu, care se poate hr[ni cu orice influen\e, de oriunde, dar trebuie s[ r[m`n[fond propriu rom`nesc*.

XI. }NTOARCEREA VECHIULUI FOND ROM~NESC

CUPRINS

S-ar putea crede c[acel curent autohton este reprezentat numai, o bucat[de vreme, de scriitorii dintre care nici unul nu are puterea creatoare a poetului. Fiindc[desigur c[lui Eliad R[dulescu trebuie s[i se recunoasc[o foarte frumoas[limb[literar[popular[, foarte mult spirit mucalit, acela=i umor pe care]l]nt`lnim =i]n fabulele aceluia care pentru aceast[parte a fost elevul lui, Grigore Alexandrescu, dar creator de tipuri =i creator de intrig[, spirit care din imagina\ia sa]ns[=i s[poat[lua elementele trebuitoare pentru a crea o istorie, o povestire, desigur c[Eliad R[dulescu nu a fost, sau cel pu\in]n]mprejur[rile vie\ii lui nu a ar[tat c[ar fi putut s[fie.

C[ci scriitorul d[ce poate el, dar =i ce-i cere societatea =i este]ntrebarea dac[acela care a scris amintirile lui din 1848, o carte pu\in cunoscut[, dar care merit[s[fie]nviat[, amintiri publicate]n fran\uze=te, n-ar fi fost]n stare s[povesteasc[tot a=a =i un subiect de imagina\ie. Se poate, iar[=i, ca acela care a fost la]nceput creator de literatur[, care mai t`rziu a fost conduc[tor de revolu\ie =i care, ]n a treia faz[, ca un zeu fulgerat, s-a retras ]n fundurile str[in[t[\ii cu toat[ maiestatea ]nfr`ngerii sale, pentru ca,]n sf`r=it, s[ajung[=i candidat la domnie, s[fi crezut c[este sub demnitatea =i sub valoarea lui s[se amestece]n literatura de imagina\ie.

Pe de alt[parte, ardeleanul pe care-l]nt`lnim ]n acela=i timp =i care ]ntrebuin\ase spiritul lui special ardelenesc pentru a scrie numai ]nt`mpl[tor amintirile lui din str[in[tate, acest scriitor

adev[rat, Codru Dr[gu=anu, care,]ntorc`ndu-se ]n \ar[, sub regimul austriac absolutist, prefect la d`nsul]n F[g[ra= =i]ntemeietor de =coal[, nu ar fi putut scrie =i altceva dec`t scrisorile sale.

Impresia pe care o are cineva este]ns[c[,]n deosebire de curentul romantic, care prinde at`ta teren, curentul celalt, de \ar[, apare numai ]n dou[ individualit[\i r[zle\e, dac[ nu num[r[ cineva =i fabulele lui Grigore Alexandrescu. A=a ]nc`t romantismul acoper[tot c`mpul, influen\a str[in[ biruie =i se impune f[r[ deosebire ]n toate provinciile rom`ne=ti — fiindc[=i]n Basarabia, care st[sub influen\a ruseasc[, deci sub influen\a englez[=i francez[, trecut[prin Rusia, este un reprezentant tipic al romantismului,]n forma cea mai dezl`nat[, ca form[, Costachi Stamate, care =i-a tip[rit, venind la Ia=i, o parte din operele sale. Iar, ]n Ardeal, poeziile ]n genul unui Andrei Mure=anu, care se mai scriu pe vremea aceea p`n[ ]n timpul unui Ioan L[p[datu, apar\in f[r[ ]ndoial[romantismului, venit pe cale german[, care cap[t[o form[ ]nc[mai dezlipit[de lucrurile adev[rate: nuvele scrise]n Ardeal sau]n p[r\ile de c[tre Oradea, care reprezint[ceea ce curentul apusean are mai ireal =i mai vag, cu figuri =terse care nu sunt amestecate]ntr-o adev[rat[ac\iune. Astfel romantismul trece la noi pretutindeni prin acelea=i forme ca]n Apus: forma lamartinian[, care neglijeaz[pu\intel stilul =i se hr[ne=te din aspira\iile nedeslu=ite ale sufletului, forma lui Hugo, care]nseamn[for\area formelor vechi =i smulgerea unor accente noi]n ritmuri noi.

Dar, dac[se uit[cineva bine sub acest romantism venit,]n toate fazele sale, direct sau indirect din Fran\a =i pu\intel din Anglia pentru a st[p`ni toate provinciile rom`ne=ti, vede fondul cel vechi care continu[. Numai c`t este greu s[-l deosebe=ti, uneori. Ba chiar,]n momentul de fa\[, n-avem toat[informa\ia trebuitoare pentru a-l distinge.

S[aducem]nainte pe ace=ti reprezentan\i ai curentului indigen]ntre 1840—50 =i data apari\iei *Convorbirilor literare*.

Pu\ini au citit un singur vers dintr-un scriitor apar\in`nd epocii romantice — c[ci f[r[ ]ndoial[este romantic — care a tradus =i romane]n genul *Dramelor Parisului*, dar a f[cut =i versuri care adeseori nu au nici un fel de leg[tur[ ]ntre ele, ci sunt un simplu joc cu silabele =i cu rimele. Ici, colo]ns[, la omul acesta, Gheorghe Baronzi (de fapt Paroncin, familie italian[din Br[ila), care avea o mare]ndr[zneal[ ]n materie de form[, care a]ncercat foarte multe ritmuri =i care nu suferea deloc rima banal[, se g[sesc lucruri]mprumutate de la poezia popular[. +i nu de la acea]mbrobodit[perfect pentru a fi]nf[\i=at[ ]n saloane de Alecsandri, ci *adev[rat[* literatur[popular[, pe care el a adunat-o prin elevii s[i, c[ci, pe l`ng[profesiunea de avocat, a fost =i undeva profesor.

Foarte curioas[poezia aceasta a lui Baronzi: de o parte romantism exagerat, f[r[gust, d`nd mai mult impresia unei ocupa\ii curioase de diletant dec`t a unei crea\iuni s[n[toase =i urmate; de alta, elemente de literatur[popular[ ]n ceea ce prive=te subiectul. }nt`lne=ti la el compozi\ii cu des[v`r=ire abracadabrante, din care ici =i colo se desprind fr`nturi ca din baladele noastre, care nu sunt deloc]ndreptate dup[moda Parisului. Dac[ar umbla cineva prin anumite calendare, care reprezint[, pentru vremea aceea, unul dintre principalele mijloace de publica\ie, n-ar g[si numai lucruri]n genul lui N. D. Popescu, cu haiducii lui a=a de uita\i ast[zi, ci =i pove=ti (e epoca lui Fundescu, =i a lui Ispirescu se apropie) =i alte materiale autentice populare.

Iat[o literatur[indigen[, care a str[b[tut ad`nc =i care mult mai mult dec`t literatura cinematografic[din vremea noastr[putea s[deie unei min\i tinere o ini\iere]n elementul de pitoresc al vie\ii noastre autohtone.

Apoi, al[turi de teatrul de la]nceput al lui Alecsandri, care a devenit din ce]n ce mai ambi\ios, trec`nd de la can\onete, de la *+oldan Viteazul* =i altele de felul acesta la figuri din trecutul rom`nesc =i din antichitatea clasic[, este un altul pe care =i

Eminescu l-a cunoscut foarte bine c`nd participa la turneele unei Fany Tardini, un *teatru popular*, av`nd]n repertoriu nu numai *Doi sergen\i* =i altele de felul acesta, traduse din fran\uze=te, ci uneori, strecurate, =i piese indigene. Am g[sit c`teva din aceste piese originale, =i totdeauna revin cu pl[cere asupra unui scriitor purt`nd un nume foarte democratic, Ion Dimitrescu, de prin anii 1840, care are,]n dialog, o]ndem`nare extraodrinar[=i,]n ce prive=te cuno=tin\a vie\ii reale de aici, din Muntenia,]nsu=iri pe care,]n domeniul vie\ii moldovene=ti, Alecsandri nu le-a avut niciodat[. }n afar[de faptul c[imit[felul de a vorbi al grecului, al neam\ului, al evreului, Alecsandri nu are umorul popular pe care]l]nt`lnim la necunoscutul Dimitrescu. Dou[, trei piese ale acestuia ar merita, f[r[ ]ndoial[, o reeditare.[1] Ion Dimitrescu era un biet actor muritor de foame, a c[rui biografie chiar nu s-ar putea reconstitui, dar piesele lui cuprind figuri reale =i grai adev[rat. Astfel c`nd prezint[pe acel „deftereu“ de la strana a doua, care vrea s[ajung[actor la Ia=i, atras de reputa\ia cea mare]n teatru a unuia ca Millo. }n schi\a dramatic[a lui Dimitrescu intervin tot felul de tipuri, evreul care vinde nu =tiu ce obiecte de]mpodobire popular[, =i,]ntrebat de pre\ de c[tre mahalagiii din Bucure=ti, care n-au g`nd s[ cumpere, el r[spunde: Pentru cine ]ntreab[, at`ta, pentru cine cump[r[, pe jum[tate. Apoi o sumedenie de observa\ii precise,]n spiritul acesta popular, care la el nu e stricat de nici o tendin\[critic[sau politic[. La un moment i s-a cerut lui Dimitrescu s[vorbeasc[despre anul 1848. Numai c`t, ]ndat[ ce a pus pe \[rani s[ vorbeasc[, tendin\a piesei devine at`t de vizibil[,]nc`t ea nu mai are nici un fel de valoare. E un fel de a scrie pe care-l]nf[\i=a =i un alt scriitor, tot a=a de complet uitat ast[zi =i care nici el nu avea preten\ia de a face literatur[

[1] Pe una, *Badea Diftereul*, am retip[rit-o]n Biblioteca literar[de la V[lenii-de-Munte.

imaginativ[, ci numai glume pline de miez =i de vlag[: Jipescu,]n *Opincarii*, f[r[ ]ndoial[o carte care ar trebui dezmorm`ntat[.

La rom`nii din celelalte p[r\i, ]n Ardeal, literatura \[ranilor era ]nainte de toate calendarul, tip[rit la o firm[ s[seasc[, care-=i f[cuse o specialitate din editarea lor, =i cu litere cirilice. +i p`n[se va ajunge la momentul acela care coincide nu numai cu apari\ia lui Eminescu, dar cu triumful lui, =i c`nd scriitorii de la *Convorbiri literare* domin[, ajung`ndu-se la *Tribuna*, tocmai]n aceste locuri modeste trebuie s[c[ut[m adev[rata literatur[, adev[ratul fond propriu al acelui Ardeal care de obicei umbla dup[contrafaceri nem\e=ti ale romantismului.

O alt[provincie rom`neasc[, Basarabia, nu are numai pe Stamate, ci =i fabuli=ti, =i unul dintre ace=ti fabuli=ti, de veche origine boiereasc[, a venit de s-a a=ezat la Ia=i, unde a tr[it =i a murit. E vorba de Alecu Donici, care reprezint[ mai mult dec`t orice scriitor contemporan fondul acesta primitiv rom`nesc. S-a dovedit c[ multe din fabulele lui sunt copiate dup[ ale lui Kr`lov, dar c`te din fabulele acestuia nu sunt copiate din La Fontaine =i c`te din fabulele lui La Fontaine nu vin de-a dreptul din Fedru! }n materie de fabule este foarte greu s[inoveze cineva. Dealtfel, dreptul de proprietate literar[se]n\elegea cu totul altfel dec`t acum. Vorba este c[ felul de a ]nf[\i=a fabula al lui Donici este ad`nc =i caracteristic rom`nesc. Fabulele lui S`rbu, pe care le-am retip[rit c`ndva, ]ntr-un volum de „Scriitori basarabeni“ nu au totdeauna un ritm pl[cut — ritmul fabulei este pu\intel dezl`nat, apropiindu-se de proz[— dar con\in =i buc[\i frumoase. }ntr-una e vorba de floarea smuls[din p[m`ntul ei, care, mutat[ ]n p[m`nt str[in, se ofile=te: e o smerit[declara\ie de iredentism, la sf]r=itul unei fabule pl[cute.

Iat[prin urmare o]ntreag[literatur[care p[streaz[fondul acesta indigen. Dar vine un moment c`nd cel indigen apare la suprafa\[, ca s[ domine, sub forma *Convorbirilor literare*, literatura rom`neasc[.

Literatura romantic[tindea la neglijarea formei =i la o falsificare a fondului, devenit[cu vremea intolerabil[, pentru c[imaginile mari nu se g[sesc oric`nd, nici pasiunile puternice, nici min\ile complicate, iar romantismul, ]n forma sa exagerat[, cere aceste condi\iuni. Forma ajunge deci prea u=oar[, iar fondul prea strident. De alt[ parte romantismul ]n forma aceasta degenerat[ a lui Bolintineanu este la dispozi\ia oricui. „Rom`nul s-a n[scut poet“. Ori=ice b[iat de la =aisprezece ani]nainte putea s[sacrifice Muzelor c`teva luni de zile, c`\iva ani sau ceva mai mult, dup[ ]mprejur[ri. Cine nu poate s[rimeze dou[diminutive, cine nu poate continua s[c`nte pasiunile pref[cute pe care le c`ntaser[=i al\ii]naintea lui ?

I-a fost, astfel, foarte u=or s[r[stoarne astfel de adversari aceluia care a dominat aceast[mi=care a societ[\ii „Junimea“, prin spiritul s[u echilibrat, prin maiestatea fiin\ei sale, lui Titu Maiorescu. El a fost]nainte de toate o personalitate]mpun[toare, cu gestul lui artificial, cu vorba lui c`nt[rit[, cu tonul lui gradat, cu via\a lui social[ matematic preg[tit[ pentru a produce mari efecte teatrale, prin mijloace care ]n aparen\[ erau foarte simple. El a realizat un tip superior de demnitate omeneasc[, ap[r`nd ca semizeul teoriei]n toate manifest[rile sale, a=a]nc`t domina f[r[ s[ aib[ un talent de form[ deosebit, f[r[ s[ dovedeasc[ o originalitate de idei, c[ci nu a creat nici o teorie =i nu r[m`ne dintr-`nsul nici o pagin[ ]ntr-adev[r vibrant[; discursurile lui, foarte apreciate, c`=tigau pe auditori mai ales prin euritmia care-i cuprindea persoana, glasul, cuv`ntul, pun`nd distan\[enorm[ ]ntre cel care vorbea =i cei care admirau de la distan\[. El putea s[deie aparen\a c[ ]ntreaga literatur[nou[este]ntr-adev[r condus[de d`nsul.

S[nu-=i]nchipuie cineva c[revista cercului, *Convorbirile literare*, a]nsemnat distrugerea prin puternice ma=ini de asediu a unei formidabile cet[\i. Nu. Cetatea ar fi c[zut =i la cea dint`i suflare a bunului-sim\. C`nd, iar[=i, Maiorescu a comb[tut =coala

ardelean[a lui Cipariu — literatura aceasta este de multe ori foarte apropiat[de sufletul poporului rom`nesc, dac[ se ]nl[tur[ numai ortografia insuportabil[ =i teoriile false ]n materie de limb[ — c`nd a atacat ortografia ciparian[, cum se putea ap[ra o form[ortografic[=i lingvistic[at`t de str[in[ de necesit[\ile poporului rom`nesc? Era de ajuns s[se]nl[ture suprafa\a de pedantism pentru a se vedea ce este dincolo de d`nsa.

Maiorescu f[cuse studii foarte frumoase la Paris =i trecuse]n Germania]ntr-o vreme c`nd metafizica murise, r[m`n`nd din ea un singur lucru: cultul abstractului, f[r[ca el s[fie cuprins]ntr-o teorie. El s-a format deci ca un spirit logic, care d[dea argumentelor sale conturul precis =i putea s[ajung[la notarea foarte exact[a unui scriitor. Din metafizica aceasta disp[rut[r[m[sese un sistem de a argumenta, o ma=in[de cugetare, nemilostiv[ca ascu\i=ul unei ghilotine, care se putea aplica tuturor scriitorilor,]n ei]n=i=i. Pe to\i i-a judecat criticul, pe nici unul nu l-a]n\eles cu adev[rat, pentru c[, dac[ar fi]n\eles]ntr-adev[r pe unul, nu ar mai fi judecat pe nimeni. Mijloacele de lupt[nu sunt dintre cele mai extraordinare =i romantismul a murit de moarte bun[, de la el]nsu=i. Sunt sisteme pe care le regre\i c`nd dispar. De exemplu, c`nd la]nceputul epocii moderne dispare arta gotic[, nu este]n\eleg[tor al originalit[\ii =i al frumuse\ii care s[nu deplore dispari\ia artei gotice, ca s[vin[matematica Rena=terii. Dar ce se putea regreta]n romantismul murind!

Dac[se]nl[turau formele literare ale romantismului,]n locul lor trebuia s[vie naturalismul. }n Apusul francez, aceasta nu s-a petrecut imediat, c[ci parnasianismul a]nsemnat o faz[de trecere =i, c`nd a venit chiar naturalismul, el nu era o doctrin[fixat[, aceea=i pentru toate \[rile, pentru toate cercurile =i pentru to\i scriitorii. Naturalismul englez, care pleac[ ]nc[de la Jane Austen, la]nceputul secolului al XIX-lea, =i ajunge la Dickens =i Thackeray,

este cu totul altceva dec`t naturalismul francez =i dec`t naturalismul italian al lui Giovanni Verga.

C`nd doctrina nu exist[, c`nd scriitorii sunt at`t de deosebi\i pe \[ri =i, ]n aceea=i \ar[, pe individualit[\i, nu poate fi vorba ca pe noi s[ ne fi putut st[p`ni vreo mod[naturalist[venit[din Apus. Am cunoscut mi=carea francez[din ultimul timp al imperiului al doilea napoleonian =i din cei dint`i ani ai republicii, c`nd Zola]nf[\i=a, cum zice el, „istoria natural[a unei familii sub al doilea imperiu“, mai pu\in pe cea german[, care]n poezie a dat poe\i dialectali, capabili s[trezeasc[iubirea pentru povestirile populare, ca acelea care merg de la danezul Andersen p`n[la tirolezul Rosegger.

Dar prin anii 1860, c`nd apar *Convorbirile literare*, eram nesupu=i, ]n proz[, unei puternice influen\e str[ine, =i fondul indigen, vechi detot, ]mbr[cat odat[ ]n ritmul popular al lui Dosoftei, d[inuind ]n deosebi\i cronicari, ]ntrupat ]n Eliad, c`=tig[acum teren, p`n[ce Maiorescu]l pecetluie=te cu pecetea intelectual[a profesorului.

Literatura aceasta naturalist[se]nf[\i=eaz[ ]n forme deosebite, =i aceasta dovede=te c[nu avem a face nici cu lucruri imitate din str[in[tate, nici cu impuneri teoretice, din \ar[. Fiecare vine cu felul lui de a fi, cu felul lui deosebit de a vedea. *Convorbirile* au fost]nt`i la Ia=i un salon ]n care se str`ngeau o mul\ime de oameni care nu-=i f[ceau din literatur[temeiul activit[\ii lor. Era un salon mai mult]n sensul adun[rilor de tineri din Germania. }n locul domni=oarelor c`nt`nd din harp[=i al doamnelor juc`nd c[r\i la masa verde, se b[teau cu pernele =i spuneau tot felul de ghidu=ii: „anecdota primeaz[“ era formula =i fiin\a un fel de catalog ]n care se treceau glumele cele mai reu=ite. Cu totul altceva deci dec`t ceea ce era lumea bun[de la 1840. De aici ne putem]nchipui c[nu a putut s[ias[o teorie, un regulament, teoriile dealtfel fiind interzise formal la „Junimea“. Nu to\i din genera\ia

noastr[am fost crescu\i pu\in]n atmosfera aceasta a junimismului, =i de la el ne-a r[mas un sim\ al umorului =i al relativit[\ii lucrurilor omene=ti, precum =i, la cei mai mul\i, oroarea de pedantism.

}n aceast[societate „junimist[“, apar deodat[, prin *Convorbirile literare*, oameni a c[ror forma\iune, anterioar[revistei, ar fi foarte interesant[de studiat. La Ia=i, ei apar\ineau acelei clase care-=i crea pe vremea aceea literatura *ei.* Vechea literatur[era o literatur[de boieri, pe c`nd acum]ncepe s[fie una de boierna=i, de profesori, de „burghezi“. O schimbare de clas[social[se petrece atunci. De \[ranii adev[ra\i, r[ma=i \[rani, tr[ind]n mediul lor rural, nu este]nc[vorba, dar elementele intermediare]=i fac loc]n literatur[. Apare astfel Nicolae Gane, de loc din F[lticeni — un nume care se]nt`lne=te ]n istoria Moldovei, dar nu este dovedit c[ ]ntre Gane din secolul al XVI-lea =i Nicolae Gane ar fi vreo leg[tur[. Om lini=tit, pa=nic, cu sim\ul nou al unei limbi nu prea ]ndr[zne\e =i nu prea colorate; traducerea din Dante f[cut[ de d`nsul este una din cele mai bune; a tip[rit =i c`teva poezii cu mult sim\ al ritmului.

Gane a]nceput al[turi de romantism, de romantismul lui Alecsandri, cu figuri f[r[relief,]n pieptul c[rora nici o zv`cnire de s`nge nu se simte, dar, al[turi de acestea, a cules c`te ceva din via\a contemporan[, din povestirile care se spun ]n familie, ca *Aliu\[*, *C`teva zile la Sl[nic*, care toate aduc, f[r[ ]ndoial[, ceva nou. Salvat din apele moarte ale romantismului, el n-a ajuns totu=i pe cine =tie ce t[r`m solid.

Al[turi de d`nsul la *Convorbiri*, devenite un centru de raliere, sub egida „omului ]nv[\at“, apare Ioan Slavici, preg[tit, ]n p[r\ile ar[dene de unde venea, pentru preo\ia de sat, ca =i cea mai mare parte din intelectualii Ardealului =i ai p[r\ilor vecine cu d`nsul,]n aceast[vreme. El a p[strat p`n[ la sf`r=itul vie\ii lui tonul acesta de]ndrept[tor duhovnicesc, de director spiritual. Articolele

publicate de d`nsul dup[ nenorocirea atitudinii lui din timpul marelui r[zboi, c`nd nu mai era un om]ntre oameni, sunt tot lec\ii morale: a=a se scrie, a=a se g`nde=te, a=a se face. }n toate nuvelele lui Slavici este tendin\a predicatoare. Dar,]n acela=i timp, *el* este =i omul *de sat,* care]nf[\i=eaz[o anumit[lume de acolo, de la el de-acas[, =i]ntre scrisul acesta „ungurean“, nu „ardelean“, =i]ntre scrisul unguresc din epoca aceea, ca la un Coloman Mikszáth, este o leg[tur[. Pe vremea aceea =i]n literatura ungureasc[era un conflict]ntre dou[direc\ii: a lui Jokai =i a tinerilor.

Slavici a dat deci o literatur[vie, pl[cut[, nou[pentru or[=enii de „dincoace“, care nu auziser[p`n[atunci un asemenea glas venit din asemenea locuri.

Dar iat[un diacon, un preot r[spopit din Ia=i, Ion Creang[, cu preg[tirea pe care putea s-o deie seminarul de la Socola, f[r[lecturi europene =i f[r[teorii, suflet absolut original ie=it din fundul mun\ilor lui =i primit]n societatea aceasta a *Convorbirilor*, nu]n calitate de scriitor, ci pentru comèdiile pe care le povestea. }l priveau pu\intel, oamenii aceia]nv[\a\i =i de o categorie social[mult mai ridicat[dec`t a lui, ca pe un ghidu= al companiei. A fost aproape ]mpins s[ scrie p[t[raniile lui, c`nd el n-avea dec`t ambi\ia de a da bune c[r\i de =coli primare, unde era institutor. Sunt unele din povestirile lui care nu vor putea fi publicate niciodat[. Astfel de povestiri i se cereau lui ]n r`ndul]nt`i. D[deau drumul \[ranului, acolo ]ntre d`n=ii, pentru ca s[simt[ceva nou. A=a trebuie s[ ]n\eleag[cineva leg[turile dintre Creang[=i „Junimea“, care „Junime“ nu l-a ridicat niciodat[, ea]ns[=i, prea sus. Ridicarea la]nsemn[tatea literar[pe care o p[streaz[=i care i se datore=te poate fi meritat[ ]n cea mai mare parte, dar nu chiar]n aceast[m[sur[, pentru c[, oricum, Creang[se ridic[p`n[ la anumit[ ]n[l\ime, p`n[la felul lui pitoresc, cam vulgar, trebuie s-o spunem; nu i se poate cere nimic din ceea ce formeaz[elementul cel mai interesant]n sufletul omului modern. Reputa\ia lui a fost

creat[prin anii 1890, la Ia=i, c`nd s-a format grupul moldovenesc poporanist din r[m[=i\ele vechiului socialism al fra\ilor N[dejde, pentru c[ el exprima via\a claselor fundamentale =i era deci interesant sub raportul social, iar apoi prin acei filo-rom`ni filologi, din str[in[tate, de felul unui Urban Jarnik, care c[utau]n literatura rom`neasc[ ceea ce era mai leit rom`nesc.

}n acela=i timp, al[turi de *Convorbirile literare*, culeg[torul tipograf din Bucure=ti, Petre Ispirescu, a ajuns =i el pre\uit]n acelea=i condi\ii =i pentru acelea=i motive. Era un conduc[tor de atelier, adun`nd necontenit material pentru calendare, p`n[c`nd a ]nceput s[ dea povestiri =i de la d`nsul. Un fel de Creang[din Bucure=ti, dar f[r[meritele superioare ale aceluia. Povestea lui vorbe=te prea des]n limbajul de gazet[: at`tea gazete trecuser[ prin m`inile lui! Pe c`t de str[in de stilul curent este Creang[, pe c`t de multe orizonturi deschide el c[tre lumea \[r[neasc[, special[, din codrii Neam\ului, pe at`ta este lipsit de caracter local Ispirescu.

Aici avem a face deci =i cu manifestarea deosebitelor regiuni ale p[m`ntului rom`nesc, =i aceasta este foarte interesant pentru formarea limbii. De la fiecare dintre d`n=ii a r[mas ceva ]n alc[tuirea stilului rom`nesc al unei epoci noi. Dincolo de mi=carea aceasta din Ia=i, necunoscut de d`nsa p`n[la sf`r=it, lu`nd =i el elemente din via\a rom`neasc[, dar nu din via\a pe care o tr[ise, aleg`nd, ca intelectual, acea regiune care i se p[rea c[este mai pitoreasc[, nu din amintiri, ci din experien\a lui trec[toare, prefer`nd anumite categorii =i ]nf[\i=`ndu-le pentru anumite scopuri, pentru critica societ[\ii contemporane, care trebuia pus[ ]n leg[tur[cu o alt[mi=care, este Duiliu Zamfirescu. Romanele lui nu prezint[totdeauna o concep\ie, dar au meritul de a cuprinde]n ele icoana unei p[r\i din societatea rom`neasc[de pe vremea r[zboiului de la 1877. *Aceasta* este epoca pe care el o cunoa=te mai bine.

Prin urmare,]n marginea *Convorbirilor literare* este =i o alt[literatur[, pe care Bucure=tii continu[s[o fac[, la reviste de

opozi\ie =i concuren\[,]n care romantismul se mai g[se=te amestecat cu teoriile filosofice, cu preten\ii de doctrin[, care au fost cu totul]nvinse, c[z`nd ]n ridicol. Dar un timp ace=tia de la Bucure=ti ]=i r`deau de poeziile lui Eminescu.

Cercul de la *Convorbiri*, format de sine — c[ci scriitorii au f[cut *Convorbirile*, iar nu *Convorbirile* pe scriitori — a biruit. Pentru ce? Pentru motivul pentru care biruie orice literatur[: *potrivit cu cantitatea de via\[uman[=i na\ional[care se cuprinde]ntr-`nsa.*

XII. EXPRESIA INTEGRAL{ A SUFLETULUI ROM~NESC: MIHAIL EMINESCU

CUPRINS

Deci la un moment dat n-a ap[rut un d[t[tor de direc\ie, care s[se inspire de la anumite teorii abstracte, s[se a=eze pe o catedr[literar[improvizat[=i s[decid[cu ferula sau, dac[este mai bl`nd, numai cu degetul, c[ anume poezie este rea sau este bun[ =i, dup[ cum o anumit[ poezie ar fi fost decretat[ rea sau bun[, s[ r[sar[ o ]ntreag[ mi=care literar[. C[ este u=or a fi cineva beneficiarul unei literaturi prin c`teva formule, aceasta o]n\elege oricine, dar[c[are dreptul cineva s[se prezinte,]n materie literar[— literatura fiind un fenomen a=a de original, a=a de spontan, a=a de profund legat cu tot ce omul reprezint[mai fin =i mai complex — c[are dreptul s[se]nf[\i=eze ca unul care creeaz[literatura, care o]ndreapt[ ]n alt[direc\ie, sau o distruge, aceasta este o formidabil[eroare.

De aceast[eroare adesea sufer[=i explicarea lui Eminescu, pe care unii l-ar vedea,]n concuren\[cu al\ii,]naintea inflexibilului judec[tor teoretic. O natur[a=a de bogat[, a=a de complex[=i a=a de nou[sub toate raporturile ca a lui Eminescu a fost redus[la acele c`teva poezii cuprinse ]n edi\ia Maiorescu, cu prefa\a acestuia. Acest fel de a judeca pe imensul poet care este Eminescu se resimte p`n[=i ast[zi]n ce prive=te editarea operelor lui. Noi nu avem]nc[un Eminescu complet. Ceea ce s-a dat la Ia=i, la o anume libr[rie, de un t`n[r care nu avea nici un fel de experien\[ literar[ =i de aptitudine critic[, nici m[car r[bdarea trebuitoare pentru a desface manuscriptele, se poate socoti ca o edi\ie neexistent[. +i ceea ce s-a ales mai t`rziu, de unii =i de al\ii,]n cutare

volum tip[rit la „Minerva“, nu]nseamn[nici m[car preg[tirea edi\iei complete a lui Eminescu.

Parc[exist[o sfial[fa\[de ce n-a „aprobat“ Maiorescu ...

Nu poate fi vorba de genera\ia de la *Convorbiri* cre`nd o epoc[ nou[ ]n istoria literaturii rom`ne=ti. Schimbarea cea mare care se]ntrupeaz[ ]n Eminescu nu e un fenomen de via\[artificial[, teoretic[, ce s-ar fi cobor`t ]ntr-o realitate disciplinat[, ci avem a face cu una din acele mari mi=c[ri care iese din ad`ncul viu al unei na\iuni, din tot ce se poate con\ine]n prezent, ca =i dintr-un foarte lung trecut. E unul din momentele acelea fericite, cu unul dintre oamenii predestina\i, care rezum[o literatur[=i o]ndreap-t[, arunc`nd puternice lumini c[tre viitor, deschiz`nd drumuri =i mai departe genera\iilor care vor veni pe urm[. Ca s[ ]nl[tur ultima b[nuial[ ]n ceea ce prive=te rela\iile dintre Eminescu =i „Junimea“, trebuie s[spun =i aceasta: c`nd Eminescu era numai cu trupul doar ]ntre cei vii =i c`nd, desigur, era putin\a s[fie trezit dintr-aceast[moarte a g`ndului, omul a r[mas singur. Colaboratorul *Convorbirilor literare* r[m[sese ]n seama nim[nui, a domni=oarelor filantropice =i a studen\ilor entuzia=ti, care din banul lor ]l \ineau la sanatoriu — =i ce sanatoriu!, oribila ]nchisoare de nebuni din marginea Bucure=tilor. Atuncea c`nd este o leg[tur[str`ns[ ]ntre o mi=care,]ntre o societate,]ntre o =coal[literar[=i un om, omul acela nu sufer[=i nu moare a=a cum a suferit =i cum a murit Eminescu. Dar,]n ceea ce prive=te dreptul lui Eminescu asupra „Junimii“ sau dreptul „Junimii“ asupra lui Eminescu — mul\i cred c[sunt mai multe drepturi ale „Junimii“ asupra lui — trebuie s[se spuie c[la *Convorbiri literare* n-a existat o singur[direc\ie, ci mai multe. Tot acolo, bucur`ndu-se de aceea=i aten\ie, la]nceput chiar de mai mult[aten\ie, era =i proza, cel pu\in pe jum[tate romantic[, a lui Gane, era proza popular[a lui Slavici, sau proza, foarte colorat[, miezoas[, dar vulgar[=i trivial-popular[, a lui Creang[. Tot acolo,]ntre aceia care se bucurau de

favoarea cercului de la Ia=i era =i Teodor +erb[nescu, autor de roman\e]n cel mai perfect gen francez-romantic artificial. Au stat acolo cu to\ii, unii al[turi de al\ii. }n revist[se tip[reau romanele fantastice ale unui venerabil b[tr`n, care tr[ie=te =i acuma, dl Pop Florentin. At`\ia aveau acolo, din motive sociale, =i mai t`rziu =i din motive politice, por\ile foarte larg deschise,]nainte de Eminescu, pe vremea lui Eminescu =i dup[Eminescu, venit dup[o]ntreag[preg[tire proprie.

Pentru c[sunt mai mul\i Eminescu,]ntre care unii mult inferiori acelui pe care mai ales]l cunoa=tem. Chiar]n]nf[\i=area aceasta definitiv[sunt mai multe suflete, care p`n[ la sf`r=it se zbat]ntr-`nsul. }ncercarea de a face din el, chiar ]n afar[ de ori=ice influen\[, o singur[ mentalitate =i o singur[ sentimentalitate este cu des[v`r=ire gre=it[.

De unde a venit Eminescu? Un mare neajuns este c[o cronologie sigur[=i definitiv[a operelor lui nu se poate]nc[fixa; data public[rii unei poezii nu]nseamn[=i data]n care aceast[poezie a fost scris[. Se cere o cercetare foarte atent[a manuscriptelor lui Eminescu care lucra greu, relua de nu =tiu c`te ori aceea=i bucat[, =i de aceea caietele lui cuprind foarte multe variante, din care unele sunt cunoscute, altele au r[mas nepublicate; uneori are a face cineva numai cu dou[-trei versuri puse]mpreun[.

C`nd, la Ia=i, V. G. Mor\un, un diletant]n materie literar[, a pus, prin edi\ia sa a lui Eminescu,]n fa\a celor =aizeci de poezii consacrate, materialele din *Versuri =i proz[*,]n mare parte inedite,]ntr-un volum elegant, a fost o surprindere pentru toat[lumea; nu era Eminescu al nostru. Ne]ntreb[m cu to\ii: a putut vreodat[Eminescu s[fie a=a? Acestea *sunt* versurile lui? Nu numai c`t versurile acestea corespund unui anumit stadiu al gustului s[u literar. E ceea ce primise el de la societatea rom`neasc[ ]nainte de a avea curajul, rar, de a]nfrunta gustul public, de a fi el, cu

riscul de a nu fi]n\eles, cel mai dureros din toate riscurile pe care le poate lua cineva asupra lui.

Dar, c`nd Eminescu a ]ndr[znit s[ fie cu des[v`r=ire altfel dec`t mediul din juru-i, Eminescu a existat. P`n[atunci el primise poezia lui Bolintineanu, cea mai l`nced[, cea mai lipsit[de coloare din toat[poezia contemporan[. +i imitatori ai lui Bolintineanu]nc[mai existau, de=i Bolintineanu trecuse din actualitate; ei erau amesteca\i]nainte de toate]ntr-o =coal[cu tendin\e sociale, =i poate c[=i de aceea Mor\un, care era socialist]nainte de a ajunge de mai multe ori ministru =i pre=edinte de Camer[liberal[, alesese aceste buc[\i]n care ne]nf[\i=eaz[nu =tiu ce preot cu p`ntecele rotund, ceea ce ne l-a impiedicat s[ fie foarte bun prieten al lui Creang[, care avea foarte mult talent, dar avea p`ntecele foarte rotund =i fusese]n zilele lui diacon =i preot. Buc[\i cu o u=oar[nuan\[social[, ici =i colo sc[p[r`nd ceva din ceea ce va fi mai t`rziu. De obicei]ns[ritmul lui Bolintineanu e sunetul de vioar[spart[cu coardele uzate.

Foarte t`n[r, c`nd totu=i trecuse prin anumite =coli din Moldova de Sus, el]ntrase]n Bucovina. Aici a g[sit un alt mediu =i a c`ntat, dup[ dreptate, pe Aron Pumnul, un a=a de c[lduros suflet, un a=a de nobil vizionar, ]nvietorul con=tiin\ei de sine a rom`nilor bucovineni. Dar Aron Pumnul, trebuie s-o spunem, era de fapt un pedant stric[tor al limbii pe care voia s-o]ndrepte, un om straniu pentru care totul se reducea la forma artifical[. Eminescu a trecut prin]nchisoarea gimnaziului bucovinean, care, trebuie s-o spun =i aceasta, continu[ ]n mare parte =i p`n[ieri, =i aceasta este cauza pentru care]nv[\a\ii bucovineni n-au putut da o literatur[spontan[.

Dup[aceea poetul a fost, mai mult]n treac[t, la Blaj, =i trecerea aceasta prin Blaj, leg[turile sale cu ardelenii au avut o foarte mare influen\[asupra lui, influen\[care se datore=te]nainte de toate cunoa=terii maselor \[r[ne=ti ad`nci, nepref[cute de cultura superficial[str[in[.

Trebuie s[fi tr[it cineva acolo la Blaj]nainte de r[zboi, pentru ca s[ ]n\eleag[ce]nseamn[acest Ardeal bl[jean. Blajul nu este numai catedrala fastuoas[a canonicilor, nu este nici =irul de case ale acestor canonici-profesori, ci sunt copiii de la \ar[, cari vin acolo la =coli; aspri,]nc[cruzi, porni\i dintr-o via\[\[r[neasc[profund[, tradi\ional virtuoas[, cu merindea adus[de acas[, cu bucata de br`nz[ =i sacul de m[lai. Sf`nt azil de]nv[\[tur[acest liceu! Cea mai bine organizat[colonie, cel mai luxos internat]nc[nu echivaleaz[pentru preg[tirea sufleteasc[a unui om cu c[m[ru\a din fundul unei locuin\e de canonic s[rac, cu col\i=orul de dulap]n care se p[streaz[ceea ce s-a adus de acas[=i unde se m[n`nc[ ]n acela=i timp =i p`inea preg[tit[de acas[=i binecuv`ntarea p[rin\ilor care au dat-o.

}n mediul acesta de la Blaj s-a format Eminescu, b[ie\elul din Moldova de Sus cu at`tea amintiri istorice, care nu s-au pierdut niciodat[. Nu =tie cineva ce este Moldova aceasta ]n via\a poporului rom`nesc. Ea]nseamn[bisericile =i m[n[stirile de odinioar[,]nseamn[via\a istoric[, ce tr[ie=te =i]n ultimul \[ran. |[ranul bun elector din p[r\ile muntene nu se poate asem[na cu \[ranul, r[mas]n urm[ ]n multe privin\e, dar at`t de inteligent, at`t de armonios suflete=te, at`t de viteaz]n atitudinea lui de arca= al lui +tefan cel Mare, din acest fund de Moldov[. Sunt acolo zilnic evoca\ii istorice pe care nu le poate uita cine le-a v[zut o dat[. Aceasta a fost zestrea de acas[a lui Eminescu pe care a]nfr[\it-o acolo la Blaj cu via\a copiilor de \[rani, model de virtute simpl[, pentru oricine, din orice timp =i din orice \ar[.

}ns[ ]n lumea aceasta din Ardeal era =i o poezie artificial[, care se folosea de mijloace de expresie cu des[v`r=ire s[race. Desigur c[ rom`nii din Ardeal au avut o via\[real[mult superioar[vie\ii lor literare, dup[cum noi am avut o via\[literar[mult superioar[,]n at`tea privin\e, vie\ii noastre reale. S[ ne g`ndim la ce a]nsemnat pe atuncea]ntruparea spiritului ardelean]n *Familia* de

la Oradea-Mare, condus[de bunul Iosif Vulcan, ardelean de veche ras[, muncitor, econom, f[r[preten\ie. +i acolo la aceast[revist[de familie a]nceput s[publice Eminescu. Pe c`nd unii dintre ardeleni erau sili\i s[ recurg[ la foi de familie ungure=ti sau germane =i neamul avea ]n adev[r nevoie de o foaie pe care un p[rinte de familie s[ o poat[ pune ]n m`na unei fete de =aisprezece ani. Vulcan a avut curajul s[ ]ncerce =i norocul s[reu=easc[. }n[l\imea literar[a lucrurilor tip[rite]n *Familia* este cu des[v`r=ire relativ[; b[tea atunci un v`nt de na\ionalism u=or. +i Eminescu,]n aceast[faz[de la Blaj — care trebuie deosebit[de faza de la Cern[u\i, =i e at`ta distan\[ de faza de la Viena, dup[ care a venit o faz[ de la Ia=i, =i o faz[ de la Bucure=ti, perioada din urm[ a vie\ii lui chinuite — ]n faza ]n care el a tras ]n sine aerul ardelean =i =i-a ]nnoit s`ngele din aerul acesta a=a de limpede =i de]nvior[tor, a fost colaboratorul *Familiei*.

Ce-\i doresc eu \ie, dulce Rom`ne etc., aceasta este nota de la *Familia* lui Vulcan, =i de aceea,]ntr-o edi\ie definitiv[a lui Eminescu, trebuie]ntotdeauna]nsemnat locul unde a ap[rut]nt[ia oar[cutare bucat[, pentru c[aceasta arat[influen\a sub care a stat el, cercul c[ruia i-a apar\inut de aproape sau de departe,]n acel moment.

Eminescu se duce,]n sf`r=it, la Viena =i acolo se g[se=te ]ntr-un mediu cu des[v`r=ire deosebit de cele dou[pe care le cunoscuse. Sunt dou[ ]mbog[\iri esen\iale pe care el le-a primit acolo. Viena era marea Universitate pentru tot R[s[ritul. }ntre Viena =i]ntre orice alt centru universitar german era o foarte mare deosebire. Aici na\ionalitatea german[nu exista; mai t`rziu s-a creat un partid na\ionalist german]n Austria, dar pe vremea aceea Viena r[m[sese un centru interna\ional, toate tradi\iile Vienei erau a=a, interna\ionale. }n Viena a tr[it o societate francizat[ ]n secolul al XVIII-lea,]n Viena o societate greceasc[ ]n acela=i secol =i la]nceputul celui al XIX-lea;]n condi\ii de libertate pe care nu le

puteau g[si nici]n Bucure=ti, nici la Ia=i, acolo au tr[it o parte dintre rom`ni, alc[tuind acolo un mare centru rom`nesc care d[inuia]nc[ ]n anii aceia pe la 1870,]n care a venit =i Eminescu. Ar fi un studiu foarte interesant de f[cut, pentru cine s-ar duce s[caute]n arhivele Universit[\ii =i ale altor institu\ii av`nd leg[turi cu studen\ii, acela de a reconstitui toat[ aceast[ via\[ universitar[ rom`neasc[de acolo. Nu se germaniza cineva]n acest mare ora=. Viena, s[nu uit[m, a fost]ntotdeauna influen\at[ ]ntruc`tva =i de curentul occidental francez, care asupra Germaniei ori nu s-a exercitat deloc, ori nu s-a exercitat]n aceea=i m[sur[.

+i Eminescu]nsu=i nu a fost deloc str[in de literatura francez[. Este o foarte mare gre=eal[s[se uite aceasta. C[a apar\inut lui Lenau =i lui Schopenhauer, lui Lenau pentru pesimismul sentimental romantic, lui Schopenhauer m[car pentru explica\ia filosofic[a acestui pesimism, este evident. +i aceasta a g[sit-o el la Viena. Poate c[Schopenhauer a p[truns mai mult]n societatea aceasta vienez[dec`t ]n societatea german[. }n Schopenhauer, ]n fundul concluziilor lui melancolice este ceva care vine din dep[rtatul Orient budist. O ]ntreag[ lume mult mai larg[ dec`t teoriile =i teoremele metafizicii germane. Iar Lenau, s[nu se uite, nu e un german pur, ci un b[n[\ean, influen\at de o anumit[poezie, de o anumit[muzic[=i atmosfer[sentimental[.

Pentru Eminescu acestea erau lucruri apropiate, un fond pe care el =i-l putea]nsu=i. +i]nsu=irea acestui poet =i a acestui filosof nu este o]nt`mplare: =i cel dint[i =i cel de-al doilea veneau din regiuni]n care =i Eminescu era acas[.

}n acela=i timp Viena nu era]nchis[pentru nici o literatur[romanic[. Viena a fost]ntotdeauna, dimpotriv[, un centru de studii pentru limbile =i literaturile romanice, =i este a=a =i p`n[ acum. S-ar putea ca acolo poetul moldovean s[ fi primit =i o influen\[ de la literatura francez[ a unui Vigny, ceva mai ad`nc =i mai ridicat dec`t Lamartine =i nesf`r=it mai distins dec`t Hugo.

Cine crede c[*Rug[ciunea unui dac* vine de la Eminescu singur se]n=eal[: ea reprezint[sensul vie\ii a=a cum l-a]n\eles totdeauna]nstr[inatul de lume, os`nditul lumii care este Alfred de Vigny. +i, r[scolind]n ineditele lui Eminescu, va g[si =i alte buc[\i de acela=i spirit.

Am spus c[la Viena Eminescu a g[sit =i un *mediu general rom`nesc*, alc[tuit din studen\i din toate p[r\ile poporului nostru. Viena era chiar singurul centru pan-rom`nesc care putea s[existe pe vremea aceea. Rom`ni din Principate care s[ se a=eze ]n Ardeal erau prea pu\ini, iar ardelenii veneau la noi, dar din s[r[cie, g[sind aici condi\ii politice =i sociale mai bune. +i pe c`\i dintre marii ardeleni nu i-am stricat noi cu des[v`r=ire =i i-am distrus!

Trebuia, atunci, s[mergi la Viena ca s[ ]nt`lne=ti rom`ni din toate p[r\ile =i ca s[-i]nt`lne=ti ]n vremea c`nd sufletele sunt mai curate, mai pline de av`nt, c`nd sunt mai potrivite pentru des[v`r-=irea uniunii morale pe care noi ast[zi, ]n Rom`nia unit[, nu o mai avem. Mai aproape erau sufletele tuturor, mai mult b[teau]n acela=i ritm inimile rom`nilor din toate p[r\ile ]n Viena anului 1870, dec`t, acuma,]n cuprinsul \[rii pe deplin eliberate.

Nici o influen\[nu a creat, desigur, pe Eminescu, dar Eminescu nu este explicabil dac[se las[deoparte m[car una din aceste influen\e care au lucrat asupra sufletului lui, a=a de complex.

}nc[o influen\[nu trebuie s[lipseasc[din acest complex. Tip[rirea cronicilor lui Kog[lniceanu a exercitat o foarte mare ac\iune asupra literaturii rom`ne=ti de atunci. Negruzzi, din *Sobieski =i rom`nii*, *din L[pu=neanu*, nu se poate]nchipui f[r[de tip[rirea *Letopise\elor*. Kog[lniceanu el]nsu=i a luat din aceste cronici inspira\ia pentru nuvelele sale istorice. Tot de la d`nsul =i pu\intel =i de la cronicile muntene, publicate de Laurian =i B[lcescu, a plecat o parte din scrisul, foarte artificial, dar foarte elegant =i cu o pasiune de via\[ istoric[, pe care nu o poate avea dec`t un om at`t de delicat =i at`t de fin cum era el, al lui

Alexandru Odobescu. Dar, prin anii 1860, urm`nd pe Kog[lniceanu, care ]ncetase acuma astfel de publica\ii, au ap[rut documentele rom`ne=ti prezentate de Hasdeu]n *Arhiva istoric[*. O adev[rat[revela\ie a unei limbi alta dec`t a cronicilor, de at`tea ori cu mai mult[libertate dec`t aceasta. A fost din nou un v`nt din trecut, un =ivoi de via\[care a m[turat o mul\ime de elemente arificiale =i a l[sat m`lul fecund, din care a putut s[ r[sar[ alt[ literatur[ =i alt[ poezie. +i una din gazetele cele mai r[sp`ndite, care aveau =i un cuprins politic, *Columna lui Traian* a lui Hasdeu, era plin[de reminiscen\e istorice. Hasdeu]nsu=i era un om de un mare talent literar =i de o]nsemnat[putere de sugestie, venit[din extraordinarele mijloace ale acestui spirit superior. +i]n teatrul rom`nesc apare atuncea, de autorul lui *Ion-Vod[cel Cumplit*, *R[zvan =i Vidra*, desigur oper[de un sentimentalism for\at =i de o tendin\[care nu ne mai atinge de mult. Dar, atunci, reprezentarea ei era]nc[un triumf al acestui spirit istoric.

Sub toate aceste]nr`uriri diverse, ]n lumea din Viena s-a creat nu numai ]n Eminescu, ci =i ]n al\ii, spiritul acela nou, pe care geniul lui Eminescu l-a ]ntrupat cu o splendoare care mai t`rziu numai a fost pre\uit[, c[ci nici un sunet de tr`mbi\[ nu a vestit apari\ia zeului celui nou, care era ]ntr-adev[r Dumnezeu adev[rat. Nu se mai citesc versurile unui poet bucovinean pe care l-am apucat =i eu c`nd era foarte b[tr`n, undeva ]ntr-o cas[ din Suceava, ]nainte de alipirea Bucovinei, pe un timp c`nd aceasta se putea crede a fi visul unui nebun: profesorul Vasile Bumbac. El era autorul, acum ne=tiut, al unei adev[rate epopei a]ntemeierii Moldovei, cu o viziune complet[a acelei lumi maramure=ene de la jum[tatea secolului al XIV-lea, cu un sim\ istoric ad`nc, o intui\ie de mirare ]n ce prive=te forma. Omul acesta a tr[it ]ntre \[rani, =i de aceea nuan\a rural[, at`t de fericit[, care anim[opera lui, cu porniri la r[zboi ca pe vremea lui +tefan cel Mare, ispr[vi viteje=ti]nc[pe vremea marelui domn, ospe\e cum n-au mai fost niciodat[.

Bumbac a scris =i dup[Alecsandri, dar influen\a lui Alecsandri este cu des[v`r=ire superficial[ =i mai cur`nd s-ar recunoa=te urma legendelor populare din p[r\ile acestea de c[tre munte ale Bucovinei =i ale Moldovei de Sus.

Acuma c`t[va vreme,]n volumul de omagiu oferit dlui Bianu, cineva a semnalat versuri ale unui Dimitrescu, student la Viena pe atunci. Ele seam[n[cu ale lui Bumbac; acela=i caracter eminescian. E, sub alt nume, omul pe care l-a cunoscut genera\ia mea mult timp dup[ce ie=ise din aceast[atmosfer[, c[ci a tr[it o via\[ ]ntreag[ca profesor =i director de liceu: V. D. P[un, acela care a]nv[\at rom`ne=te pe regele Ferdinand.

Slavici]nsu=i, alt student vienez, nu a fost un istoric, de=i a scris o carte despre rom`nii din monarhia austro-ungar[ =i mai t`rziu, dup[ ]ndemnul lui Dimitrie Sturdza, a supravegheat tip[rirea documentelor Hurmuzaki, care au ie=it a=a =i a=a. Sufletul lui \[r[nesc nu avea nimic a face cu ce numim inspira\ia istoric[. Cu toate acestea, el s-a dus la Putna s[comemoreze cu ceilal\i pe +tefan cel Mare,]n fa\a guvernului austriac. A f[cut-o aceasta, urm`nd curentul, irezistibil, cineva care nu a fost ]n via\a lui un sentimental, ci a tr[it la Ia=i ]n leg[tur[ cu „Junimea“, cineva care era ]nainte de toate un teoretician, a c[rui oper[ principal[ nu este *Istoria rom`nilor*, cu toat[valoarea ei, ci teoria filosofic[a istoriei, A. D. Xenopol. Filosoful obiectiv, sufletul]ndreptat c[tre analiz[=i-a dat drumul]ntregului av`nt al inimii s[rb[torind pe marele str[mo=. S-a interesat toat[\ara de acest trecut, istoric, rechemat astfel de tinerii entuzia=ti.

+i iat[de ce posibilit[\ile lui Eminescu au fost infinite. Ceea ce admir[m =i se va admira at`ta vreme c`t se va vorbi limba rom`neasc[, c`t timp accentele acestei sfinte limbi vor fi pe buzele unui om viu, e p[trunderea tuturor acestor elemente]n cea mai vast[sintez[f[cut[de vreun suflet de rom`n.

Dar tot ce avem de la Eminescu sunt fragmente ale unui geniu]mpiedicat de a pune]n valoare imensele lui posibilit[\i. A venit

la Ia=i, unde pe vremea aceea erau dou[curente: un curent b[rnu\ian, care tr[ie=te =i p`n[acum, creat de Simeon B[rnu\iu, marele orator al legendei de la 1848, suflet tare =i exclusiv, care a dat acolo o]ntreag[teorie de drept. +i contra acestui curent,]n opozi\ie fa\[de B[rnu\iu]nsu=i, pe care Maiorescu l-a atacat zeflemisindu-l la *Convorbiri literare*, spiritul critic ne]ncrez[tor, sceptic, dar nu f[r[,]n fond, acela=i sim\ pentru na\ie, al „Junimii“.

+i,]n atmosfera aceea de povestiri, de glume, care distrau uneori mai mult dec`t toat[literatura care se prezenta acolo, omul s-a]nf[\i=at a=a cum se]nf[\i=eaz[,]ntr-o poezie a poetului francez Baudelaire, acea pas[re a m[rilor care, pe uscat, din cauza aripilor ei de uria=, nu poate s[umble. Tot a=a imensele aripi ale lui Eminescu se vedeau stingherite]n od[ile pline de veselie unde se str`ngeau membrii „Junimii“. Acesta nu era aerul care trebuia s[ intre ]n pl[m`nii lui puternici =i ace=tia nu erau oamenii a c[ror aprobare trebuia s[o aib[, oameni care citiser[a=a de multe,]nc`t se dezgustaser[ de toate, sau citiser[ a=a de pu\in, ]nc`t nu puteau judeca nimic. }nchipui\i-v[ ]ns[o na\iune crescut[ca pentru d`nsul, ]ncunjur`ndu-l din toate p[r\ile; g`ndi\i-v[ la Eminescu, care a ]ncercat p`n[=i teatru, din subiecte ale trecutului nostru, a=a cum nimeni cu]ncercase p`n[ la d`nsul — au r[mas fragmente uitate prin h`rtiile lui — g`ndi\i-v[la Eminescu vorbind unei mul\imi care s[-l]n\eleag[... Ce alt fel de poezie,]ntr-adev[r]n r`ndul literaturilor celor mai mari, ar fi r[s[rit din el! +i ce nu s-ar fi ales din oamenii pe care i-ar fi ]ncurajat =i condus c[tre aceea=i biruin\[ a sufletului rom`nesc, ridicat la]n[l\imile cele mai mari ale cuget[rii contemporane?

}n loc de aceasta sufletul lui s-a]nchircit necontenit. A ap[rut, la un moment dat,]n Bucure=ti; dar aici oamenii erau pentru zeflemeaua de cafenea, mai orientali]nc[dec`t cei de la Ia=i. Eminescu,]n mijlocul spiritului public care domina atunci]n Bucure=ti, era ridicul printre ridiculi. +i omul,]ncetul cu]ncetul,

s-a]nchis. Tot sufletul delicat =i nobil, jignit ad`nc, s-a]nchis]n el]nsu=i.

+i ceea ce cunoa=tem din revizorul de =coal[aruncat afar[la schimb[rile de guvern, fiindc[cine =tie ce canalie politic[ ]l c[uta]n registrele prietenilor s[i =i nu-l g[sea, din redactorul de gazet[care se]ncercase s[schimbe partidul conservator =i s[-l pun[pe baze istorice =i filosofice, pe c`nd partidul conservator de pe vremuri era ceva mai onest dec`t cum sunt partidele de ast[zi, dar alc[tuit din c`\iva boieri mai mult sau mai pu\in r[sufla\i =i ne]n\eleg[tori pentru ce ad[ugea la aceast[ cauz[ el, ne ajut[ s[ ]n\elegem ce s-a ]nt`mplat cu d`nsul ]n aceast[ societate care nu poate regreta niciodat[ ]ndeajuns ceea ce s-a f[cut, ceea ce, ]ntr-o societate cu mult mai distins[ dec`t a noastr[, din acela=i p[cat de ne]n\elegere, s-a]nt`mplat tocmai cu acela pe care l-a cunoscut, l-a imitat =i l-a adaptat Eminescu: Alfred de Vigny. Al[turi de destr[b[lata produc\iune poetic[ de caracter istoric a lui Hugo, c[l[uzit de mul\ime, care, uneori, ]n\elege din literatur[ numai zb`rn`itul cuvintelor „ce din coad[ au s[ sune“, al[turi, dar sus pe v`rful de munte al m`ndrelor sale suferin\e, a murit Alfred de Vigny, l[s`nd vremile s[descopere frumuse\ea pe care el, din dispre\, nu a vroit s[o]nf[\i=eze. +i soarta lui Eminescu a fost aceea=i fiindc[se g[sea tot a=a de sus.

XIII. REVENIREA SPIRITULUI LOCAL

CUPRINS

}n „Junimea“ de la Ia=i, dup[o bucat[de vreme, se ajunsese — cum nici nu se putea altfel — la o]n\elegere, adic[la oarecare uniformizare. Oamenii veniser[din toate p[r\ile, dar, tr[ind]mpreun[, schimb`nd necontenit ideile lor, cunosc`ndu-se bine]ntre d`n=ii, ]nfr[\indu-se, ajunseser[ a armoniza deosebirile individuale. Dar, odat[ mutat la Bucure=ti salonul literar al lui Maiorescu, societatea pierdu. *Convorbirile literare* se pref[cuser[ ]ntr-un fel de magazin literar la por\ile c[ruia nu mai era pus nici un portar critic, pe c`nd la]nceput acesta era elementul de c[petenie. Revista se produsese]ntr-un anumit mediu, ea era un fenomen moldovenesc, =i]n special ie=ean, al Ia=ilor de pe vremea aceea, care nu trebuie confunda\i cu cei de azi.

}n acest ora= de elegant[atmosfer[intelectual[s-a format „Junimea“ =i organul ei era foarte citit p`n[ =i de b[tr`nii de pe vremuri ca Manolachi Dr[ghici, care m[punea pe mine, copil, s[-i citesc din *Convorbiri*. Acolo, a fost, f[r[ ]ndoial[,]n jurul lor o foarte larg[simpatie,]n marginea deprinderii noastre de a citi. Dar trebuie s[mai adaog]nc[un lucru: =i boierimea din Moldova a fost incontestabil superioar[celei din Muntenia. Aceasta de aici administra mai bine averile sale, se pricepea mai mult la politic[, dar]n ce prive=te sentimentul culturii nu poate fi nici o compara\ie]ntre unii =i ceilal\i. Moldova are o]nalt[tradi\ie de cultur[=i pe atunci, prin 1860, era]nc[o r[m[=i\[din vechii boieri, foarte]nzestra\i. Eu am apucat]nc[—]n casele acelea frumoase, locuite ast[zi de str[ini, care duceau din pia\a central[p`n[la plimbarea

de la Copou, splendide case, f[cute dup[norma francez[ ]n care se amesteca pe alocuri =i priceperea de arhitect =i de artist a lui Asachi, care inaugurase genul acesta de arhitectur[— boierimea acestui Ia=i, un Pogor, un Carp, care el]nsu=i f[cea parte din aceast[nobilime, cu toat[originea lui vasluian[. Boierii ace=tia de Ia=i avuser[o influen\[a=a de puternic[asupra clasei mijlocii,]nc`t reu=iser[s-o educe.

Dar, de la o bucat[de vreme, conduc[torii *Convorbirilor* trecuser[ ]n via\a politic[, =i nu se poate]n\elege literatura rom`neasc[ de prin 1866 p`n[aproape de 1890 f[r[s[se \in[seam[de *politicianizarea societ[\ii rom`ne=ti*. To\i deputa\ii, senatorii, mini=trii de acolo de la Ia=i venir[ s[ se a=eze la Bucure=ti, astfel c[, la un anume moment, toat[ via\a s-a concentrat aici =i, concentr`ndu-se aici, toat[via\a politic[=i social[chiar din Ia=i s-a mutat la Bucure=ti. }ns[ ]n materie de art[, de =tiin\[, de literatur[nu se pot face a=a de u=or str[mut[ri.

Astfel,]n haosul capitalei de anarhie politic[=i moral[a Bucure=tilor din 1880,]n care era o burghezie care nu sem[na cu cea de la Ia=i, aceasta nu o burghezie str[in[care deci nu putea influen\a, ci o burghezie *cre=tin[*, compus[din rom`ni sau din romaniza\i, care ace=tia dau tonul — este, dealtfel, =i ora= dominat de mahala, pe c`nd la Ia=i centrul domina mahalalele —]n mediul acesta, nu s-a mai g[sit nimic din]nsu=irile speciale de la Ia=i.

}n cele dint`i timpuri „Junimea“ avuse un mare program de reform[: schimbarea total[ a unei societ[\i pe care o dispre\uia. Pe urm[, c`nd a venit la Bucure=ti, politicianismul o asimilase. Aveau tot felul de interese, =i interesele fac s[se treac[asupra unor anumite sl[biciuni. Nu mai dura condamnarea general[, care t[ia neted]n tot ce era falsifica\ie sau lips[de judecat[, care =i una =i alta]mpiedicau orice adev[rat[literatur[, ci por\ile *Convorbirilor literare* s-au deschis largi, o repet, la tot felul de diletan\i de salon. Se tip[reau lucruri care nu erau totdeauna rele, ca proza

lui Ciru Oeconomu, care a scris romane cu subiecte indigene, av`nd o oarecare ]ndem`nare, dar cei care erau deprin=i cu vechea „Junime“ nu se mai recuno=teau]n aceast[nou[atmosfer[.

}mpotriva *Convorbirilor literare*, de la un timp, s-a]ncercat, fiindc[=i era nevoie, o *alt[grupare*, cu o revist[de opozi\ie. O conducea un om f[r[ ]ndoial[genial, Hasdeu. C`nd se g`nde=te cineva la preg[tirea a=a de slab[pe care a [asimilat-o la Universitatea din][1], Harcov, la tinere\ea lui,]n tov[r[=ia unor tineri ofi\eri nobili, din petrecerile ruse=ti care se pot vedea p`n[ =i acum ]n Basarabia, de la Hotin, prin Chi=in[u p`n[la Cetatea Alb[, cu nesf`r=ite discu\ii care sunt mai mult ni=te t`nd[leli f[r[scop =i f[r[sens asupra unor generalit[\i vagi, se va mira ce putea s[aduc[o astfel de minte ca a lui. A debarcat la Ia=i ca un fugar quasi-politic, cu ambi\ia mare de a fi domn, el care, din Boleslas, devenise, pentru aceasta, Bogdan...[1] Tr[ia cine =tie cum: nu numai c[nu avea nici o carier[, dar despre\uia ori=ice carier[; f[r[c`rm[sigur[, era supus la tot felul de influen\e personale. Leg[turile lui erau totdeauna]n zigzag sau cel pu\in]ntr-o linie =erpuitoare. Nu s-a localizat]ntr-un mediu =i]ntr-o clas[. Niciodat[n-a avut leg[turi cu straturi mai]nalte ale societ[\ii: n-a c[lcat niciodat[ ]n saloane, =i saloanele nu au mers niciodat[c[tre d`nsul. +i, cum limba rom`neasc[trebuia s[-i fie pu\intel dezmor\it[, iar,]n materie de =tiin\[, trebuia s[-=i creeze abia o metod[a lui, el care nu]nv[\ase nici una =i care nu tr[ise]n nici un mediu care s[i-o impun[, trebuie s[admir[m rezultatul la care a ajuns acela care a fost]ntotdeauna inegal, dar s-a ridicat desigur printr-o spontaneitate admirabil[care merit[toat[stima.

}ntre Hasdeu =i]ntre Maiorescu de la]nceput a fost r[zboi,]ntre spontaneitatea neregulat[a unuia =i]ntre normalitatea critic[

[1] R`nd lips[ ]n original (n. ed.).

[2] Idem.

a celuilalt. }n Maiorescu nu era nimic ridicul, cine]ns[este inegal ca Hasdeu preteaz[f[r[ ]ndoial[la ironie =i la glum[, =i desigur c[gluma trebuia s[r[neasc[ad`nc pe Hasdeu. C`nd erau *Convorbirile literare* la Ia=i, el a fost total neadmis =i nerecunoscut, scos]n afar[de cercul de aten\ie al societ[\ii critice a „Junimii“, =i s-a r[zbunat. }ntr-un r`nd a trimis o poezie cu acrostih, care dup[ ce s-a tip[rit, s-a v[zut c[ „P. A. Calescu“ ]nseamn[ P[c[lescu, iar acrostihul era: „la Convorbiri literare“, numai c`t se schimbase un V =i se]nlocuise printr-un F, cercul ie=ean av`nd, zicea Hasdeu, o aplecare nem\easc[. Aceast[ ceart[ a durat aproape p`n[la sf`r=itul lui Hasdeu.[1]

+i, atunci, Hasdeu, str`ng`nd pe aceia de care m[voi ocupa]ndat[=i pe cari *Convorbirile* nu i-au recunoscut niciodat[ ]n adev[ratul sens al cuv`ntului, a]ncercat o *Revist[nou[*, prin care s[se fac[o alt[literatur[. Revista se]nf[\i=a foarte frumos, de format mare, cu o copert[ ]mpodobit[cu ilustra\ii =i,]n ce prive=te materialul, acesta era deseori bun, de=i mai totdeauna inegal. Sub conducerea capricioas[a lui Hasdeu, foarte aplecat s[considere tot ceea ce se f[cea ca o oper[personal[, destinat[unor oameni mult inferiori lui, =i cu toate c[*Revista nou[* a fost bine primit[,

[1] C`nd un german, care luase pe o rom`nc[din Ardeal, o scriitoare cu oarecare merit, Lucre\ia Suciu, Wilhelm Rudow, a]ncercat s[fac[o istorie a literaturii rom`ne=ti, foarte slab[, dealtfel, ]n nem\e=te, cu =tiri luate ]n cea mai mare parte din cercul *Convorbirilor* =i, evident, din punctul de vedere al *Convorbirilor*, au fost ]ns[rcina\i doi dintre prietenii mai tineri ai lui Hasdeu s[ scrie o ]nt`mpinare plin[=i de ironie, =i uneori de insulte. Unul dintre d`n=ii era Ionescu Gion, lipsit de orice spirit, caracter cu des[v`r=ire artificial, plin de mahalagisme, cu toat[ ]nf[\i=area de perfect gentilom literar, altul, d. Laz[r +[ineanu, care este acum mutat la Paris (Sainéan), Hasdeu]nsu=i des[v`r=ind „Trilogia“. }n aceast[trilogie era]nf[\i=at Maiorescu cu tricornul napoleonian — Rudow recunoscuse „napoleonismul“ lui Maiorescu — =i se vorbea =i de gimnastica de barbi=on a =efului „Junimii“.

mai ales]n cercurile tineretului — noi, la Ia=i, la sf`r=itul liceului, ne lupt[m ca s[ ]mprumut[m de la unul la altul fascicolele revistei cu]nf[\i=area, nu foarte distins[, dar m[car ochioas[— *o concentrare nu s-a putut face.*

Trebuia pentru aceasta un conduc[tor mai preocupat de liniile generale ale ac\iunii sale, mai pu\in st[p`nit de pornirile sentimentale ale propriei sale persoane, a=a ]nc`t *Revista nou[*, dup[c`t[va vreme, a dec[zut. }n ultimii ani era ad[postul oricui, ca ruina unui frumos palat, neispr[vit niciodat[=i]n care se poate oplo=i ori=ice vagabond.

Prin urmare nu poate fi vorba de un doctrinar nou, de un conduc[tor chemat anume pentru c[l[uzire =i capabil s[realizeze idealul s[u. Deci faza literaturii rom`ne=ti de pe la 1880 va fi reprezentat[ prin individualit[\i, care se apropie sau se despart, dup[ ]mprejur[ri, ]ntre d`nsele. N-au reu=it, din nenorocire, niciodat[s[stabileasc[leg[turi de prietenie netulburat[, =i a fost un moment chiar]n care]=i r`deau unul de altul, moment foarte dureros pentru to\i aceia care \ineau nu numai la unul =i la altul, ci la to\i]mpreun[. Reviste ap[reau chiar pentru ca unul s[loveasc[ ]n celalt, reviste umoristice, speciale Bucure=tilor, foarte bune pentru cafenea, dar care nu au contribuit]ntru nimic — cu individualit[\i ca a lui Anton Bacalba=a, cel cu *Mo= Teac[*, =i cu caricaturi — s[ridice prestigiul literaturii rom`ne=ti =i s[contribuie la dezvoltarea scrisului nostru na\ional.

}n mi=carea aceasta nou[nu exist[nici acela=i punct de plecare =i nici acelea=i influen\e de tradi\ie sau de]mprumut, nu exist[nici aceea=i direc\ie. Cu toate acestea cei trei =efi se deosebesc de]nainta=ii lor prin aceea c[scap[de sub o disciplin[care]n ultima ei faz[era f[r[ ]ndoial[stric[toare. *Convorbirile literare* erau un fel de birou de cercetare literar[pentru tot ce se prezenta acolo, a=tept`nd fiecare cu mai mult[sau mai pu\in[emo\ie s[-=i vad[sentin\a: apare sau nu apare. Dar ace=tia trei pleac[fiecare din alt mediu =i reprezint[alt[not[.

}ncepem cu acela care reprezint[curentul tradi\ional,]n ciuda subiectelor pe care =i le-a ales, Ioan L. Caragiale. Se spunea la „Junimea“ c[numai atunci c`nd prive=ti umanitatea sub formele ei generale, permanente =i eterne, faci literatur[. Dar orice subiect, trecut prin adev[rata literatur[, cap[t[un element de imortalitate. Nu st[arta]n subiect, ci]n felul de tratare. Po\i s[tratezi pe Iuliu Cesar ca pe un mahalagiu din coloarea de albastru sau de galben =i po\i s[tratezi pe Ion =i pe Smaranda a=a cum ai trata cele mai vestite figuri ale literaturii universale. Deci,]n ciuda subiectelor pe care =i le-a ales, va tr[i, =i va tr[i, f[r[ ]ndoial[, =i]n ciuda exager[rilor care, din anume motive, s-au f[cut,]n ultimii ani, de o anumit[pres[=i de anumite cercuri literare, care nu deosebeau]n felul de scris al lui Caragiale —]n ciuda ideilor foarte proaste pe care le avea despre persoanele cu care obi=nuia s[piard[vremea la cafenea — o influen\[special[a]nse=i cafenelei asupra lui. El va tr[i f[r[ ]ndoial[, fiindc[*]ntr-]nsul este adev[r.*

Arta este f[r[ ]ndoial[adev[rul ridicat la o anume]n[l\ime prin]nsu=iri suflete=ti care nu se pot defini, dar adev[rul acela se poate vedea, se poate constata =i se poate sublinia, =i nici o literatur[nu poate tr[i]n afar[de adev[r. Nu e vorba,]nc[o dat[, de adev[rul luat de-a dreptul, ci de acela prelucrat, ridicat oric`t de sus de c[tre o personalitate superioar[. Dar numai ceea ce reprezint[ o realitate observabil[, definibil[ ]ntr-o societate, numai aceea r[m`ne pentru mai t`rziu.

Va tr[i Caragiale]ncunjurat =i de simpatie, cu toate c[, trebuie s[spun c[, personal, nu era totdeauna cel mai bun prieten: glumele lui erau pentru oricine, chiar pentru cei mai de aproape =i care aveau mai mult merit dec`t d`nsul]n at`tea domenii. Nu era bine s[-i fie cineva du=man, dar nici dac[-i era prieten, nu r[m`nea asigurat. V-o spun dintr-o foarte lung[=i dureroas[experien\[. Pot ad[uga =i c[nu era totdeauna insensibil la situa\ia cuiva.

Aceast[parantez[s-o]nchidem]ns[c`t mai repede.

Dar, dac[el va tr[i prin]ns[=i literatura sa, pe care nimica nu o va putea ataca, f[r[ ]ndoial[, nimic =i nimeni, va fi,]ntre altele, =i pentru motivul c[*el continu[tradi\ia cea adev[rat[a noastr[*, tradi\ia aceea indigen[de care am vorbit de at`tea ori, care se poate recunoa=te =i caracteriza ]n literatura rom`neasc[, nu numai]n ce prive=te subiectul, ci =i spiritul. Poate nu s-a observat]ndeajuns ce leg[tur[str`ns[ exist[ ]ntre d`nsul =i cineva care este cu mult inferior lui ca mijloace literare — dar]n ce epoc[tr[ia acela! — Filimon, cu *Ciocoii vechi =i noi*, de=i la Filimon este un oarecare romantism, care]l]mpiedica de a fi totdeauna pe p[m`nt, cu ochii cobor`\i asupra realit[\ii contemporane. Poate c[este =i o leg[tur[ ]ntre Caragiale =i Eliade R[dulescu,]ntre T`rgovi=tea lui R[dulescu =i Ploie=tii lui Caragiale, legate prin cea mai rea =osea na\ional[din \ar[. Dar, cu toate c[sunt foarte aproape =i ora=e alc[tuite]n acela=i fel,]ns[politicianismul pe care-l descrie Caragiale este de acolo din Ploie=ti. Trebuie s[fi cunoscut cineva Ploie=tii de acum vreo patruzeci de ani ca s[-l]n\eleag[ ]ntr-adev[r pe Caragiale =i s[vad[c`t de mult este legat[orice literatur[, nu de o norm[abstract[, ci de ceva real =i omenesc pe care trebuie s[-l cuno=ti.

Ploie=tii avocatului Grigorescu, reprezentantul liberalismului clasic, cu Statuia Libert[\ii =i republica lui Candiano Popescu, Ploie=tii i-a avut Caragiale]naintea-i. +i, cum liberalismul acesta]l f[ceau avoca\ii =i profesorii,]nainte de toate, iar negustorii st[teau la taraba lor =i se uitau, c`nd ei se luptau, cu o indiferen\[ glumea\[ la procesiunile politicianismului, Caragiale pare c[ tr[ie=te reac\iunea mahalagiului rom`n din Ploie=ti fa\[de ceea ce *Romanulu* lui Rosetti, cum scria titlul,]l reprezenta]nainte de toate =i-l recomanda na\iunii rom`ne=ti. Tipul lui Ric[Venturianu este de aici de la Bucure=ti, f[r[ ]ndoial[, dar trebuie s[fie ploie=tean de origine. Jobenul, redingota =i pantalonii c[lca\i pe

dung[i-a cump[rat de la pr[v[liile de aici, dar]l descoperi c[e feciorul vreunui preot sau negustor de acolo de la Ploie=ti.

F[r[Ploie=ti nu poate]n\elege nimeni pe Caragiale. Dar nu-l poate]n\elege =i f[r[de altceva: *el este dintr-o familie de actori.* S-au retip[rit c`ndva la V[lenii-de-Munte, ]n faza naiv[ a editurii mele, care nu a dus la nimic, c`teva buc[\i din teatrul cel vechi, =i]ntre altele =i una din comediile lui Iorgu Caragiale, unchiul lui. Actorul]ns[aduce]n via\[o not[caracteristic[: el =tie c[nu tot ce]nf[\i=eaz[pe scen[este adev[rat, el =tie c[pumnalul pe care amorezatul respins st[s[-l cufunde]n pieptul bietului tr[d[tor este un cu\it de h`rtie vopsit cu coloare de argint, =tie c[, atunci c`nd eroul cade pe spinare, aceasta nu]nseamn[c[trebuie]n=tiin\at imediat serviciul pompelor funebre, c[, pe l`ng[tot ceea ce se expune, este =i multul care este]n realitate. Sunt dou[lumi deosebite]n aceast[via\[a actorului, care, dup[ce a reprezentat pe scen[oameni cu falnice must[\i,]ntors acas[este complet ras.

Aceste dou[note personale ale lui l-au f[cut s[fie departe de societatea „Junimii“, pe care el a cercetat-o, cu curiozitatea copilului =trengar, p`n[ ]n resorturile ad`nci =i ascunse ale obiectului cercet[rilor sale. *Convorbirile literare* l-au atras totu=i la Bucure=ti, f[r[ ]ndoial[fiindc[el]nt`lnea aici, sub form[ de zeflemea distins[, ceea ce era la el umor nativ, acel spirit mehenghiu de care vorbeam c`nd am prezentat pe Eliad R[dulescu. El a fost]ncurajat]n aceast[direc\ie, =i societatea l-a deviat chiar pu\intel. Fiindc[cercul „Junimii“ era un cerc politic conservator, care mai t`rziu s-a]ntins,]n sfere mult mai largi, la o]ntreag[mi=care conservatoare. Caragiale a ajuns =i conservator, de dezgust fa\[de mascarada provinciei liberale, =i ei, conservatorii, care avuser[nevoie de pasiunea sincer[a lui Eminescu, aveau nevoie, acum, de ironia corosiv[a lui Caragiale. Caragiale a fost deci scos]n linia]nt[ia de lupt[. +i e foarte interesant s[se fac[un studiu de literatur[modern[: s[se cerceteze cum a fost primit el de

critic[, rezervele din tab[ra liberal[, care sim\ea foarte bine ce este „Glasul patriotului na\ional“ =i]n nenea Dumitrache recuno=-teau pe unul dintre aleg[torii pe care se sprijineau mai mult libert[\ile publice. Ace=tia erau „oamenii“ partidului liberal =i pe ace=tia-i demonetiza satiricul. +i marea sup[rare a lui Caragiale a continuat p`n[ la moartea lui. A fost o scurt[ trecere a lui pe la Teatrul Na\ional, dar nu a putut r[m`nea: un om care f[cuse un astfel de r[u nu putea fi iertat. Caragiale a r[mas deci ca du=man]n memoria celui mai puternic partid din Rom`nia =i a fost]ndep[rtat de la tot ceea ce ar fi avut dreptul s[cear[.

O a treia influen\[, extraordinar[, asupra lui vine din]nsu=i cercul *Convorbirilor*. El a fost]n adev[r un om foarte utilizabil, dar niciodat[, pentru cercul *Convorbirilor*, un foarte mare scriitor; un scriitor de care ai nevoie, aceasta nu]nseamn[ ]nc[un scriitor pe care]l a=ezi la rangul lui. Mai t`rziu, numai, s-a mutat el din domeniul teatrului cu tendin\e]n acela al povestirii lucrurilor care aveau alt caracter. }n nuvelele lui \[r[ne=ti, toat[aten\ia asupra clasei rurale, pe care o reg[sim =i]n *N[pasta* lui, nu-i vine din fondul propriu. |[ranii lui sunt de un adev[r foarte relativ. Scenele comice, cu mahalagiii sau func\ionarii lui de la Ploie=ti sau de aiurea, sunt lucruri pe care el le-a v[zut; dar, c`nd e vorba de \[rani, ori de \[rance ca ]n *N[pasta*, de plata unui vechi p[cat pe care o urm[re=te o \[ranc[, cu o statornicie crud[ care nu st[ ]n obiceiurile poporului rom`nesc, Caragiale se resimte din faptul c[nu cuno=tea via\a rural[. Lumea \[r[neasc[, el a cunoscut-o nu direct, ci prin atmosfera de la *Convorbiri*. |[ranii lui deriv[pu\intel din ai lui Slavici. Dar,]n faza din urm[, a *N[pastei*, \[ranul tragic deriv[din alt[influen\[: a romanului rusesc, cu oamenii mistici, fantastici, cu \[rani capabili de toate brutalit[\ile, aceia pe care, dup[genera\ia lui Turghenev, i-a]nf[\i=at,]n tot relieful lor puternic, dar resping[tor, Gorki, care nu cru\[nici una din s[lb[t[ciile de care sunt capabili. La Caragiale este deci =i influen\a literaturii pe care a citit-o.

Iar,]n ce prive=te ultima faz[, cu teoriile generale asupra societ[\ii rom`ne=ti, cu ]ncercarea de explica\ii sociologice, prezent`nd nemilos toate viciile noastre, cu desp[r\irea f[r[inim[de \ar[care nu numai c[-l n[scuse =i-l crescuse, dar]l =i]ncurajase de o net[g[duit[admira\ie, aceasta se datore=te altei faze de lecturi care a venit asupra lui, atunci c`nd din ce fusese el]n tinere\e r[m[sese foarte pu\in. E rezultatul convorbirilor]n cercul creat de exotica personalitate contagioas[a blajinului fanatic rus, refugiatul Cass, devenit Dobrogeanu =i Gherea. Ne]nchipuim un singur Caragiale. Punem]mpreun[cele dint[i comedii de moravuri cu criticile privitoare la r[scoalele din 1907. Omul nu avea nici un talent at`t de puternic, nici o cultur[ at`t de]ntins[,]nc`t s[-=i p[streze linia lui, neschimbat[ de influen\ele venite din dreapta sau din st`nga, ci el str`mba necontenit]ntr-un sens sau]n altul figurile pe care le crease]n piesele sale.

Dintre cei doi prieteni ai lui, Vlahu\[=i Delavrancea, cel dint`i, tutovean, din neam de mici proprietari cu suflet mistic, reprezint[f[r[ ]ndoial[un alt tip]n mi=carea aceasta nou[, care nu a putut s[alc[tuiasc[un bloc =i]n blocul acesta s[stabileasc[anumite ranguri pentru a produce anumite curente.

Societatea rom`neasc[ ie=it[ din boieria de odinioar[, ]nainte de a trece la democra\ia foarte agitat[ care nu s-a fixat nici p`n[acuma — c[ci am ie=it din vechea societate]nc[dinainte de 1848, dar n-am ajuns]nc[o societate deplin alc[tuit[— a produs o nou[categorie social[, una ad`nc nemul\umit[. }nainte erau boierii de o parte =i supu=ii boierilor de cealalt[, boierii care se uitau deseori cu condenscenden\[, chiar cu prietenie, la cei de jos, =i cei de jos care se uitau respectuo=i la boierime. Dou[categorii sociale neted desp[r\ite. La mijloc,]n Moldova, evreii, anumite p[turi mai mult sau mai pu\in rom`ne=ti ]n Muntenia. |[ranii st[teau ]n margine, =i ei nu aveau cuv`ntul, nici]n domeniul literaturii, nici]n domeniul politicii.

A=a era vechea societate rom`neasc[. Dar noul stat rom`n a creat o lume]ntreag[de func\ionari. Toat[administra\ia noastr[este de dup[Regulamentul Organic, =i chiar dup[Constitu\ia de la 66; ea a fost acum, lumea intermediar[, care era tot a=a de cult[ca =i boierii, dar nu avea mijloacele materiale pe care le aveau ace=tia, pe l`ng[ faptul c[ era mult mai onest[ dec`t o mare parte din boierimea acum dec[zut[. Ace=tia nu jucau c[r\i, nu-=i petreceau via\a]ntreag[ ]n aventuri sentimentale, nu pierdeau vremea cu banii altora. }n categoria aceasta nou[de func\ionari se g[seau =i oameni de talent. Ei vedeau c[ ]n str[in[tate un om de talent poate s[tr[iasc[din talentul s[u, din scris. Dar,]n Rom`nia, un om de \ar[ care s[ tr[iasc[ numai din talentul s[u, aceasta nu se putea. Toat[ categoria aceasta social[ era deci am[r`t[,]nveninat[. E o mare deosebire]ntre critica de la *Convorbiri* =i]ntre critica aceast[lalt[nou[. Cea de la „Junimea“ atingea u=or, fiind f[cut[de oameni care tr[iau bine, care puteau s[fie mul\umi\i cu via\a pe care o duceau, pe c`nd acum avem a face cu al\ii care nu se pot]mp[ca niciodat[cu a lor.

Aceast[categorie nou[e reprezentat[prin Vlahu\[. Fondul poeziilor lui este acesta; chiar cele de dragoste vede\i-le cum se ispr[vesc: cu dureri care provin]nainte de toate din motivele sociale. F[r[ ]ndoial[a c`ntat pasiunea pentru d`nsa, dar f[r[delicate\ea de suflet a lui Eminescu, de=i, f[r[ ]ndoial[, este o influen\[, prea mult exagerat[, a lui Eminescu asupra lui, Eminescu fiind]ns[inimitabil de c[tre un mare talent. E prea complex, prea subtil; magia lui nu poate trece la altul.

De alt[parte, lua\i o parte din opera de]nt`ie tinere\e a lui Vlahu\[, care nu se cunoa=te ]ndeajuns, cum nu se cunoa=te nici partea de la ]nceput a activit[\ii lui Caragiale, care =i aceea trebuie scormonit[, lua\i chiar pe Vlahu\[ care colabora la *Convorbiri literare*, dar colabora =i la anumite ziare din Bucure=ti, c`nd era magistrat la T`rgovi=te, =i vede\i ce adev[rat[pasiune social[

]nt`lnim la un t`n[r care se g[se=te]ntr-o societate inferioar[, fa\[de care nu se lupt[cu z`mbetul de despre\, ci, crud, prin lovitura direct[. Caragiale nu a ur`t]n adev[ratul sens al cuv`ntului: omul de teatru =tia doar c[ lumea este alc[tuit[ din acte de comedie, care pot s[ ajung[ p`n[la tragedie, =i de obicei au =i una =i alta. Dar, pentru Vlahu\[, tot ce vede ca o piedic[ridicat[ ]n fa\a lui =i a celor buni, care suf[r de nedreptatea social[,]i este un vr[jma=,]mpotriva c[ruia trebuie luptat, lovit energic, cu scopul de a-l distruge. De aceea, poetul,]n societatea aceasta de salon a bucure=tenilor, nu putea dec`t s[o descrie, cum face]ntr-una din cele mai bune buc[\i ale lui, *Lini=te*.

L-am cunoscut p`n[ la sf`r=itul vie\ii, i-am v[zut admirabila atitudine]n timpul r[zboiului, felul splendid cum a a=teptat el sf`r=itul acestei tragedii na\ionale, pentru ca, apoi, dup[ o ]ncercare ziaristic[, deviat[ ]n cur`nd, s[se retrag[la \ar[,]ntr-un sat din R`mnicul-S[rat, iar[=i din despre\ fa\[ de aceast[ societate pe care o pecetluie=te p`n[la cei mai de sus:

MINCIUNA ST{ CU REGELE LA MAS{...

Astfel a tr[it el, apoi, aspru cu cei mari, cu iubire de \[rani, nu pentru \[ranii ei]n=i=i, ci ca reac\iune]mpotriva degener[rii unei clase superioare st[p`nind cu nedreptate, impun`nd vulgaritatea ei unor straturi sociale mult superioare]n fond. Ascuns]n col\ul s[u, el n-a vrut s[-=i manifeste voin\a at`ta c`t putea, de multe ori hot[r`tor, asupra oamenilor care ]n aparen\[ aveau =i hot[r`rea, =i, c`nd a murit, a cerut —]nc[o condamnare pentru societatea contemporan[— ca toate manuscriptele lui s[fie distruse. Nu =tiu dac[o fi avut cineva curajul s[o fac[, dar dorin\a lui era un r[spuns la indiferen\a nemeritat[pe care o genera\ie de tehnicieni ai formei o aruncase omului care reprezentase]ntr-un moment, al[turi de prietenii lui, adev[rata literatur[rom`neasc[.

Nuvelele lui „Din durerile lumii“]nf[\i=eaz[de fapt via\a lui; eroul povestirii mai]ntinse, care se distruge din suferin\[fizic[=i

moral[, este icoana]ntregii genera\ii care voia]n zadar s[-=i croiasc[drumul contra oamenilor =i contra sor\ii, =i simpatia lui pentru *S[m[n[torul*, prietenia personal[pe care mi-a p[strat-o p`n[ la sf`r=it, se datoresc tocmai faptului c[s-a g[sit, aici,]naintea unor oameni care au avut curajul, cu oarecare risc, s[ ]nfrunte furtuna =i s[ ]ncerce a schimba societatea. Pentru d`nsul a fost o foarte mare mul\umire c`nd, la 13 mart 1906, s-a produs demonstra\ia]mpotriva persoanelor care voiau s[reprezinte *Madame Flirt*]n fran\uze=te la Teatrul Na\ional; sim\ea ca o]ntinerire c`nd s-a produs aceast[ mi=care, mult superioar[ tuturor celor de pe urm[; ce visase el t`n[r f[ceau acuma tinerii care nu considerau revolu\ia ca un mijloc de a parveni.

Al treilea reprezentant al mi=c[rii noi, Barbu +tef[nescu Delavrancea, poate fi]n\eles numai reconstituind condi\iile lui de via\[. Mai]nzestrat dec`t am`ndoi ceilal\i]n ce prive=te privirea ad`nc[ ]n via\[ pentru a smulge dintr-]nsa elemente caracteristice, cu des[v`r=ire noi, pe care ceilal\i nu le observau, om capabil de a g[si instinctiv pitorescul oric[rei vie\i =i oric[rei situa\ii, suflet cu des[v`r=ire inedit, care, la ]nceput, f[r[ ]ndoial[, cu toat[ cultura ]nalt[ pe care a c[p[tat-o, nu a fost influen\at de aceast[ cultur[, ci ]nainte de toate de ereditatea \[r[neasc[ pe care o ducea cu d`nsul, el n-a fost, ca Slavici, un om de la sat departe, ci unul din marginea,]nc[s[teasc[, a Bucure=tilor. Aici „gr`narii“ duceau via\a satelor de pe vremuri cu adausul a tot ce puteau culege ]n drumurile cele mari ale lor; o via\[ de sat cu orizontul drumurilor. El a apucat sufletul \[ranului, dar ]ncunjurat de aventur[, cum ]l reprezentau ace=ti „gr`nari“, merg`nd din sat ]n sat =i din loc ]n loc pentru a se ]ntoarce acas[ cu carul plin de pove=ti. Nu putea s[ g[seasc[ nimic mai ales dec`t s[ ]nf[\i=eze c`ndva aceast[ via\[ de mult disp[rut[, cum a f[cut-o ]n *A fost odat[*. Povestea rom`neasc[, pe care unii au reprodus-o servil —

=i nu exist[o poveste, ci exist[mai mul\i povestitori — povestea aceasta nu a fost niciodat[transformat[ ]ntr-o mai mare =i mai]nalt[literatur[dec`t atunci c`nd Delavrancea s-a]ndreptat c[tre d`nsa.

Prin urmare, pitorescul natural, via\a \[r[neasc[=i imagina\ia din povestirile acestea, care alc[tuiesc fundamentul sufletului poporului rom`nesc, toate acestea sunt unite la d`nsul. Totu=i ceva lipse=te: marginea Bucure=tilor nu are, ca Moldova lui Vlahu\[, un trecut, nu are sim\ul trecutului. Veacurile nu tr[iesc]n el. De c`te ori le ]ncearc[, ele nu r[spund. Acestea i le puteam spune foarte greu c`nd era]n via\[, c[ci]l r[nea ad`nc orice critic[ =i datoria prietenilor era s[ o evite. Atunci c`nd, pentru drame, a luat subiecte istorice, nu a putut g[si]n el]nsu=i elementul esen\ial care este de nevoie pentru]nf[\i=area trecutului. Ce este +tefan cel Mare al lui, ajuns b[tr`n, pu\intel luat ]n glum[ de lumea mai t`n[r[; ce sunt =ez[torile acelea din fundul Bucure=tilor]nf[\i=ate ca adun[ri de eroi =i de tov[r[=e de eroi]n cea mai m`ndr[ vreme a trecutului rom`nesc; unde sunt pasiunile acelea tari care fr[m`ntau societatea de atunci; unde este d`rzenia care deosebe=te vremea cea mai serioas[din tot trecutul nostru? C`nd Petru Rare= apare, ar[t`ndu-=i semnul, sau c`nd +tef[ni\[ se zbucium[ cuprins de o epilepsie pe care nu ar fi admis-o boierii care =tiau s[ moar[ sub cu\itul c[l[ului atunci c`nd g`ndul lor nu se ]mpac[ cu g`ndul lui vod[, ce]nseamn[pribeagul milog ori fantoma]nf[\i=at[ca reprezent`nd pe]nsu=i nepotul de fiu al lui +tefan-Voievod? Aceasta este o deviere a talentului lui, =i *societatea* este aceea care, cu alte preocup[ri =i gusturi, l-a deviat.

Dar asupra lui s-a exercitat =i o alt[influen\[. El aducea cu d`nsul, =i a spus-o ]n povestirile lui, ura copilului, ]ntrebuin\at ]n cutare familie ca pedagog, ura t`n[rului care]ndr[zne=te s[ridice ochii c[tre cineva de acolo =i c[ruia i se spune: dumneata la c[r\ile dumitale de =coal[! Desp[r\irea aceasta brutal[ ]ntre dreptul inimii

lui =i]ntre dreptul societ[\ii, care-i interzicea acest drept, l-a lovit =i el a fost un chinuit]n lupta social[, care nu s-a ispr[vit nici p`n[ ]n momentul de fa\[, ba ]nc[ ast[zi este =i mai dureroas[, c[ci, pe l`ng[t[g[duitorii de sus, este ne]n\elegerea grosolan[de jos. O]ntreag[tragedie care se deschide ast[zi pentru societatea rom`neasc[ =i s`ngele intelectualilor curge din dou[vine, una t[iat[sub\irel de cu\itul boieresc =i alta sf[r`mat[brutal de izbitura de topor a omului ne]n\eleg[tor de jos.

+i peste toate acestea trebuie s[amintim c[era un *pictor, un artist extrem de fin.* +i]n materie de literatur[, se poate vorbi de a=a ceva. Sunt direc\iuni pe care e chemat s[le ia cineva, dar]mprejur[rile l-au]mpiedicat =i atunci tot ce fusese]ndreptat]n aceast[latur[se]ntoarce =i influen\eaz[ ]n alt[direc\ie. Este]n stilul lui ceva asem[n[tor cu ceea ce]n literatura francez[din aceea=i epoc[se]nt`lne=te ]n opera curioas[ a celor mai subtile spirite din secolul lor, care numai f[r[ dreptate se numesc =i ei naturali=ti — fra\ii Edmond =i Jules de Goncourt. Delavrancea, mai t`rziu, =i]n elocven\a lui se prezenta cu acela=i nesf`r=it me=te=ug. Atunci, ]n el nu g[se=ti o singur[ expresie obi=nuit[: pretutindeni, pe l`ng[ce d[dea fondul lui propriu, se ad[ugea =i arta de a g[si cuv`ntul nou, leg[tura neobi=nuit[ ]ntre cuvinte. }n privin\a aceasta, fa\[ de clasicismul sec al lui Caragiale =i fa\[ de retorismul sentimental, cu oarecare plutire de cuvinte, al lui Vlahu\[, la d`nsul este]ntr-adev[r o]ndreptare c[tre ce s-ar putea numi literatur[modernist[, dar f[r[ ]ndoial[ ]n alt sens dec`t sensul cu totul sc[zut al literaturii moderniste de ast[zi.

XIV. NOUA ORIENTARE A TINERETULUI DE LA 1900

CUPRINS

La sf`r=it s[ ]ncerc a ]nf[\i=a aspectele generale ale literaturii rom`ne=ti dup[ceea ce am putea numi: *genera\ia intermediar[*.

Fiindc[genera\ia lui Caragiale, Vlahu\[=i Delavrancea este desigur o genera\ie intermediar[, =i aceasta nu scade deloc valoarea talentelor care s-au manifestat atunci, nici noutatea scrisului lor, dar, deoarece avem a face cu o grupare care nu s-a]nchegat — i-a lipsit =i un organ de lupt[— care nu a satisf[cut nici o teorie sau m[car un]ndemn teoretic, o putem numi „intermediar[“,]ntre dou[genera\ii organizate. „Junimea“, oricare ar fi fost originea celor scrise la *Convorbiri*, a ispr[vit printr-o organizare, care a dec[zut, f[r[ ]ndoial[, =i a pierdut influen\a asupra publicului, f[c`nd posibil alt capitol din istoria literaturii rom`ne=ti, dar a existat sub un conduc[tor de o]nalt[valoare doctrinar[, chiar dac[,]ntr-un anumit moment, Maiorescu asimila pe Eminescu cu Samson Bodn[rescu.[1] Acolo se d[deau decrete, se fixau ranguri, =i, cu toate c[ele nu au r[mas pentru totdeauna, dar organiza\ia era vizibil[=i impun[toare. Mai t`rziu noua genera\ie se va afla concentrat[ ]n jurul unei reviste cu o oarecare teorie — de=i adversarii mai mult au vrut s[ vad[ o teorie acolo unde nu erau dec`t sfaturi de un caracter, nu p[rintesc, fiindc[nu era deosebire de v`rst[, dar a=a cum putea s[fie de la cineva

---

[1] Samson Bodn[rescu era un om foarte simplu =i foarte complex,]mb`csit de influen\e str[ine, ]n mare parte germane, ceea ce-i d[dea un stil indescifrabil =i lumea ]n afar[ de „Junime“ r`dea pe seama lui „Samsune“.

care umblase prin mai multe lucruri =i mai multe literaturi — *S[m[n[torul*.

Dar,]nainte de a atinge genera\ia aceasta, care]nseamn[alt mediu =i alte influen\e, o observa\ie care poate servi =i la]n\elegerea scriitorilor de la 1900. Vechea literatur[rom`neasc[ este o literatur[ unitar[, general rom`neasc[. Din timpurile cele mai vechi, a=a este. }ncerc[rile din Maramure= =i din p[r\ile vecine Maramure=ului de a da o literatur[sf`nt[ pentru publicul rom`nesc au trezit imitatori pretutindeni. Mai t`rziu, c`nd s-a trecut de la c[r\ile acestea biserice=ti, prezentate]ntr-un stil de]ncep[tori, cu st`ng[cie, la opere de un caracter mai solid, au mers pretutindeni traducerile secolului al XVI-lea. *Alexandria*, discutat[ ]n ceea ce prive=te locul ]n care s-a f[cut cea dint[i traducere a ei: ]n Ardeal sau p[r\ile acestea de dincoace, a avut =i ea un caracter general rom`nesc. Cronicile nu au p[truns imediat din Moldova]n Muntenia =i]n Ardeal, dar, c`nd a ]nceput istoriografia ]n Ardeal, istoriografii au fost influen\a\i de letopise\ele moldovene=ti. P`n[=i Dimitrie Cantemir a trecut]ntr-o form[oarecare, t`rzie, ]n mintea rom`nilor din toate p[r\ile. C`nd s-a pornit literatura bisericeasc[ din secolul al XVII-lea, care se adresa poporului...[1], Psaltirea ]n versuri a lui Dosoftei a fost copiat[ =i am g[sit manuscripte ]n care psalmii lui sunt introdu=i foarte departe de marginile Moldovei lui. Mai t`rziu, c`nd a ap[rut editura de la Buda, =i c`nd Zaharia Carcalechi, un ardelean de origine greceasc[, spirit]ntreprinz[tor, pu\intel cam ridicul,]ncepe a tip[ri c[r\i rom`ne=ti acolo, el s-a adresat boierilor de la noi, =i i-a trimis Alexandru Beldiman din Moldova traduceri, care au ap[rut cu litere cirilice frumoase, acolo, ]n tipografia din Buda, r[sp`ndindu-se]n toate p[r\ile locuite de rom`ni. C`nd a urmat mi=carea cea mare de la 1820—40, c`nd s-a ivit romantismul,

[1] Lips[un r`nd]n original (n. ed.).

acesta a g[sit, indiferent de locul unde erau scriitorii, aceea=i primire cald[ ]n ce prive=te pe principalii reprezentan\i ai lui. Sau, c`nd, sub conducerea lui Bari\iu, un creator de foi care aveau caracterul de revist[, pe vremea c`nd]ntre un ziar =i o revist[nu se f[cea deosebire, a ap[rut *Foaia pentru minte, inim[=i literatur[*, dup[modelul foilor germane, aceasta a p[truns =i]n Bucure=ti, =i]n Ia=i: o rubric[special[privea Principatele, =i aceast[rubric[era f[cut[numai pentru cititorii de aici; indiferent chiar de scopul practic pe care]l urm[rea rubrica aceasta, coresponden\a, de ton general, a foii de la Bra=ov, a contribuit s[apropie pe rom`ni ]ntre d`n=ii. +i, dintre scriitorii cei mari ai acestei genera\ii, dac[Eliad nu a fost niciodat[prea popular]n p[r\ile ardelene =i dac[Asachi nu a trecut dincolo de marginile, nu ale Principatelor, ci ale Moldovei lui, fiindc[la Bucure=ti niciodat[Asachi nu a g[sit cititori mai mul\i, este din pricin[c[Moldova =i Muntenia, Moldova prin Asachi, Muntenia prin Eliad, au stat]n ve=nice certuri cu privire la limba literar[. Cu toate acestea, peste =colile filologice, a st[p`nit =coala de m`ndrie latin[care,]n ultima ei faz[, a cucerit at`ta din cultura, popular[, a Ardealului, =coala lui Cipariu. Totu=i Ardealul acesta, influen\at de ciparism, p`n[foarte t`rziu, p`n[la 1870, a primit foarte bine pe Alecsandri. Pe vremea c`nd am ]nceput ]nt[ia oar[ a cunoa=te mai bine Ardealul p`n[=i]n bibliotecile lui, mi-a f[cut o deosebit[pl[cere c`nd am g[sit acolo foarte des pe Alecsandri,]n frumoasa edi\ie Socec, legat[, cu chipul scriitorului deasupra.

}n ce prive=te Bucovina, o \ar[rom`neasc[ a=a de mic[ ]n care era ]ns[, relativ, foarte mult[ cultur[, o cultur[ fals[, dar o cultur[ de =coal[ foarte remarcabil[, deci un num[r de cititori destul de mare, peste pumnalism, peste stilul marelui reformator ardelean de la Cern[u\i, peste moda lui de filologie, cu des[v`r=ire neacceptabil[, Alecsandri s-a impus, ap[r`nd acolo ca un fel de zeu t`n[r,

bine primit]n cercurile dominante din acea vreme. Am pomenit de acel poet care]nv[\ase]n Viena, foarte pu\in cunoscut pe vremea lui, uitat imediat dup[moarte, Vasile Bumbac, care, pe de o parte, se inspir[din sufletul vienez, ca =i Eminescu, suflet mult mai complicat, de o evident[noutate =i]n fond =i]n form[, dar, pe de alt[parte, ia ritmul poeziilor lui Alecsandri pentru o alt[parte din opera lui. S-a vorbit de „regalitatea“ lui Alecsandri. Aceast[regalitate s-a exercitat]n Bucovina mult mai mult[vreme dec`t ]n p[r\ile noastre, unde ]ncepea s[ par[ demodat, l`nced,]mb[tr`nit, pe c`nd r[m`nea tot cu aureola de ve=nic[tinere\e]n p[r\ile bucovinene.

Era prin urmare o literatur[general[rom`neasc[, =i literatura aceasta, trebuie s-o spunem, a fost rupt[ pe vremea „Junimii“. Atitudinea de decizie irevocabil[ =i abstract[ pe care a avut-o conduc[torul „Junimii“, despre\ul cu care trata omul foarte cult, spiritul critic ascu\it, mai mult filosofic =i politic dec`t psihologic =i]n\eleg[tor de suflete, au]ndep[rtat f[r[ ]ndoial[=i pe bucovineni, dar,]n cea mai mare m[sur[, pe ardeleni, care se sim\eau jigni\i de acele articole, adunate]n bro=ur[,]mpotriva curentului ardelean al lui Cipariu =i]mpotriva curentului ardelean trecut]n Moldova =i a=ezat]n Ia=i prin B[rnu\iu. Iat[efectul ironiei, care nu era necesar[. Gre=elile de limb[, de gust erau o boal[care se putea lecui f[r[s[recurg[cineva la aceste mijloace chirurgicale care cur[\ind fac r[ni ce nu se pot]nchide. Dar prin *Convorbirile literare*, prin felul cum ele au atacat chestiunea deosebirii de limb[ ]ntre provinciile rom`ne=ti, s-a creat f[r[ ]ndoial[o deosebire, =i de atuncea]n Bucovina,]n Ardeal,]n Basarabia — aici dup[cazuri cu totul izolate, sporadice ca ale lui Donici sau Stamate — a fost alt[literatur[, local[, neglijat[, descurajat[. }n special +coala ardelean[putea fi cru\at[, c[ci scriitorii ace=tia erau oameni de o]nalt[intelectualitate care se g[seau, e adev[rat, pe drumuri

gre=ite, dar nu se judec[omul dup[drumul pe care l-a gre=it, ci foarte deseori dup[inten\ia pe care a avut-o =i dup[\intele care l-au c[l[uzit pe drumul acela gre=it. *Nu a fost pe vremea aceea o singur[literatur[rom`neasc[*, =i urm[rile le sim\im =i acuma, a\`\ate de nenorocitele deosebiri ale politicii din timpurile acestea mai noi. }n mare parte vina acestei rupturi a vechii unit[\i suflete=ti]ntre toate provinciile rom`ne=ti, care, atuncea c`nd se scria cu ortografia ciparian[, se ascundea mai mult sub o aparen\[de deosebire, pe c`nd, mai t`rziu, c`nd s-a scris cu aceea=i ortografie, care era aproape ortografia lui Maiorescu =i a „Junimii“, v[dea =i alt spirit, vina o poart[tot „Junimea“.

S[ne mai oprim un moment asupra lui Eminescu, a=a de nou, a=a de ad`nc p[trunz[tor ]n suflete, a=a de capabil de armonie sufleteasc[ =i care, de alt[ parte, cunoscuse pe Slavici =i pe at`\ia dintre frunta=ii genera\iei noi ardelene,]nv[\`nd cu ei la Viena =i fiind el ]nsu=i, o bucat[ de vreme, un t`n[r ardelean din Blaj, care, apoi, se inspira de la literatura rom`neasc[ veche =i cuno=tea =i literatura popular[, care tocmai atuncea se aduna, c`\iva ani mai t`rziu dup[ ]ncerc[rile gre=ite ale lui Alecsandri, dup[ reproducerile par\iale din l[utari \igani, de prin cafenelele br[ilene, ale lui G. D. Theodorescu, de un Jarnik =i B`rseanu. Eminescu, cu toate acestea, nu =i-a g[sit]n p[r\ile ardelene cititori. Este o deosebire]ntre ardeleanul venit]n Principate, de felul lui Slavici, ardeleanul, care, trec`nd prin multe centre rom`ne=ti, devine un rom`n ]n sensul general, =i ]ntre ardeleanul de acas[. Vorbesc de ardeleanul preot de sat, sau ]nv[\[tor sau chiar =i avocat, sau profesor prin cutare centre, apar\in`nd unor grup[ri profesionale deosebite, dar care se adun[la o casin[, terenul neutru pentru citiri =i discu\ii reprezent`nd diferite direc\ii. Ardeleanul acesta, din Ardealul r[mas Ardeal, cel cu punct de vedere ardelean, nu l-a primit =i nu l-a]n\eles pe Eminescu]n genialitatea lui. Este chiar

o carte r[bd[tor scris[, a unui canonic bl[jean,]mpotriva lui Eminescu,]n care carte, foarte bine inten\ionat, se denun\[marele poet ca fiind cel mai mare stric[tor de suflete care a existat vreodat[,]nfier`nd direc\ia imoral[ a lui Eminescu, limba stricat[ a lui Eminescu, primejdia pentru sufletul rom`nesc care st[ ]n Eminescu. C`nd am fost]nt[ia oar[la Blaj, am cules]ntre altele aceast[scriere, care]nc[se]mp[r\ea. Prin urmare nici geniul lui Eminescu nu a fost]n stare s[dreag[ceea ce stricase o anumit[critic[, din punctul de vedere logic foarte]ndrept[\it[, dar cu urm[ri nenorocite.

C`nd au venit Vlahu\[, Delavrancea, Caragiale,]n Ardeal nu au str[b[tut. Caragiale a str[b[tut]n Ardeal doar prin genera\ia dlui Goga, ceea ce]nseamn[cu totul altceva. Era dup[1906—1907, =i el a p[truns acolo mai mult ca un tip foarte curios, a c[rui arz[toare ironie era privit[cu un amestec de spaim[=i de admira\ie,]n anumite cercuri de tineri care f[ceau haz nespus de glumele lui, =i bune =i rele, =i care =i-au v[zut]n parte sufletul stricat de pe urma acestor glume — fiindc[gluma,]n acel moment,]n Ardeal, era]ntr-adev[r o nenorocire,]n Ardealul acesta care avea nevoie de toat[credin\a. }n lipsa aceea de caracter care se observ[uneori la genera\ia ardelean[care nu este cea t`n[r[ de acum, ce se ridic[ ]n =coal[, este ceva din ironia bucure=tean[, transplantat[ prin Caragiale. Vechiul ardelean, aspru, d`rz, acela era cu mult preferabil. Canonicul de la Oradea-Mare, cu p[rul ras, cu must[\i lungi ungure=ti, cu pipa]n gur[, vorbind pe jum[tate latine=te, pe jum[tate rom`ne=te, cum l-am apucat eu pe vremuri, este cu mult superior t`n[rului cu leg[turi bune la Bucure=ti, care arunc[banii]n dreapta =i]n st`nga =i consider[ via\a ca un lucru care trebuie s[ fie profitabil, ]n grab[, aceluia care se cufund[ ]ntr-]nsa. Dar al[turi de d`n=ii st[teau b[tr`nii care nu =tiau ce s[fac[. S[fug[? Era prea glume\, prea hazliu =i spiritual. S[protesteze? Le era fric[de a fi considera\i ca ni=te

oameni cu totul demoda\i. Aprobau, dar, chiar atuncea c`nd aprobau, sim\eau oarecare c[in\[pentru lipsa de curaj.

Glumele lui Caragiale au p[truns, dar Caragiale]nsu=i, adev[ratul Caragiale, nu.

}n ce prive=te pe Delavrancea, stilul acesta, nu numai pitoresc, dar „de pictor“, a=a de c[utat, a=a de artificial, prin care totu=i din c`nd ]n c`nd str[b[tea o inspira\ie indigen[de un caracter at`t de interesant, nu se putea aprecia]n lumea patriarhal[, dar deosebit[, a culturii ardelene. Melancolia, dezgustul de via\[, despre\ul]mpotriva unei clase dominatoare, bogat[=i preten\ioas[, dar f[r[merit, nu putea str[bate...[1] }n ce prive=te dezgustul de via\[, lumea aceasta era religioas[, ad`nc moral[=i nu putea s[primeasc[nici pesimismul filosofic al lui Eminescu, cu at`t mai pu\in pesimismul acesta mai sc[zut, de caracter practic p[m`ntean, care se]nt`lne=te =i]n opera lui Vlahu\[.

Astfel pr[pastia a r[mas. +i atunci c`nd]ncepe]n Ardeal literatura nou[, literatura lui Gheorghe Co=buc, literatura aceasta se inspir[de la un alt izvor; aceast[literatur[, care a r[mas mult[vreme necunoscut[vechiului regat, ca =i toat[literatura de la *Tribuna* din Ardeal, cea de la Sibiu, nu cea din Arad, literatura creat[ ]n direc\ia lui Slavici, de oamenii genera\iei lui, e la o parte. Apari\ia *Nun\ii Zamfirei*]n fruntea *Convorbirilor literare*, prin urmare cu decret de la „Junimea“, cu pecetea lui Titu Maiorescu, a fost o revolu\ie surprinz[toare, =i oarecum o jen[. Era o poezie cu totul nou[, cu care nu eram deprin=i, o poezie care a r[mas la poart[pentru to\i cei din vechiul regat care apar\ineau acelei genera\ii. Pe urm[a venit o alta care nu a mers nici la Co=buc, nici la altul, pentru c[i s-a p[rut — a=a cum i se pare =i acum — c[poezia lui Co=buc este o poezie muncit[, smuncit[. F[r[ ]ndoial[c[ ]n p[r\ile acelea de c[tre N[s[ud ale lui Co=buc,]n p[r\ile acelea

[1] R`nd lips[ ]n original (n. ed.).

gr[nicere=ti, este un alt spirit]ntre \[rani. Iobagul din Ardeal, de pe mo=iile nobililor unguri, de pe fundus regius,]n leg[tur[cu sa=ii, are]ntr-]nsul]ngr[m[dite pasiuni seculare produse de imensa =i aproape intolerabila nedreptate care-i era partea, pe c`nd cel[lalt, \[ranul gr[nicer, este mai aspru, mai]mp[unat cu laude. Ar fi foarte interesant s[se cerceteze]n via\a Ardealului spiritul gr[niceresc, care s-a ridicat foarte sus]n armata austro-ungar[.

S-a scris foarte mult, dar nu tot ce trebuie despre Co=buc, — =i de c[tre Gherea, care era un spirit delicat, un om foarte de treab[, dar]n afar[de rasa noastr[, care habar n-avea de ad`ncurile vie\ii rom`ne=ti =i venea cu anumite tipare de literatur[care au impresionat a=a de mult genera\ia lui Caragiale, Vlahu\[=i Delavrancea.[1]

Pe de alt[parte, acei din aceast[genera\ie care erau]n leg[tur[cu Eminescu trebuiau s[pun[, natural, fa\a]n fa\[cele dou[poezii: fondul f[r[pereche al lui Eminescu, armonia lui des[v`r=it[, magia aceea a sunetelor cu ceea ce, ]n acest domeniu, lipse=te aproape cu des[v`r=ire lui Co=buc. Co=buc era un spirit gr[niceresc, lupt[tor, provocant, sfid[tor, un spirit brusc =i b[t[ios, =i a=a a r[mas p`n[ la sf`r=it; c`nd a tradus pe Dante =i c`nd a tradus

[1] Am apucat vremea c`nd se adunau to\i ]naintea lui Gherea, =i fiecare mi=care a ochilor inteligen\i ai aceluia, fiecare tremurare a b[rbii rotunde =i blonde, fiecare mi=care a m`inilor acelora dibace erau socotite ca ni=te decrete divine. Aceasta este iar[=i dovada c[ne afl[m]n fa\a unei genera\ii neorganizate, care-=i caut[conduc[torul]ntr-un imigrat, cu c`te calit[\i vre\i, dar un imigrat, a c[rui form[ literar[ era rev[zut[ de Ion N[dejde =i v[ pute\i ]nchipui ce poate ]nsemna corectura conduc[torului *Contemporanului* de la Ia=i, om care niciodat[ nu s-a g`ndit la ce]nseamn[o form[literar[. Jargonul lui Gherea trecea prin corectura lui Ion N[dejde, =i cu toate acestea scriitori p`n[ ]n v`rful unghiilor, merg`nd p`n[la cea din urm[leg[tur[ ]ntre dou[cuvinte, s-au l[sat condu=i de d`nsul.

pe Virgiliu, a introdus aceea=i not[, care,]n ce prive=te pe Virgiliu, este gre=it[, c[ci el e]nainte de toate poetul armoniilor supreme, iar]n ce prive=te pe Dante, nu poate da acel cor medieval]ntr-o biseric[gotic[.

De unde s-a inspirat Co=buc, am spus. }nainte de toate, din spiritul popular de acolo. Este]n scrisul lui o]nd[r[tnicie a \[ranului care lucreaz[cu trud[asupra unui lemn dur; se vede]nver=unarea]n a face t[ietura-n materialul rebel. Nu este o poezie care s[izvorasc[spontan, ci o poezie de atelier, muncit[=i dureroas[. Rima este c[utat[, ritmul este descoperit anume, fondul este scormonit. Dar desigur mai este]nc[ceva. }n Eminescu e ceva romantism, nu numai german, dar de pretutindeni, =i asupra romantismului acestuia a venit *clasicismul, atitudinea obiectiv[* a lui Co=buc, *cu]nl[turarea oric[rui element personal*. A reconstitui via\a sentimental[a lui Co=buc dup[operele lui este cu des[v`r=ire imposibil, pe c`nd fiecare faz[din via\a sentimental[a lui Eminescu se]ntrevede]n opera lui. Influen\a clasicismului care se ridic[din nou]n noua genera\ie, aceasta se]nt`lne=te =i la d`nsul, dar poezia aceasta f[cut[dintr-un amestec de \[r[nism de grani\[din Ardeal, de influen\[clasic[german[, p[truns[prin =coal[, nu este o poezie de circula\ie general[rom`neasc[, cum nu era o poezie de circula\ie general[ rom`neasc[cea de la Bucure=ti. Co=buc a fost introdus, decretat; societatea noastr[a trebuit s[-l accepte, pentru c[a=a spusese criticul cu hot[r`ri ]nc[ nediscutabile, dar p[trunderea ]n via\a ]ns[=i a societ[\ii, aceasta nu s-a ]nt`mplat. Co=buc nici n-a avut imitator la noi. +i fondul =i forma sunt prea complicate, cer prea mult[munc[, un devotament de care lumea de aici nu era capabil[.

Dar mai t`rziu, sub influen\a noului romantism, a modernismului unguresc, hot[r`ta influen\[a acestui modernism unguresc cu tendin\e sociale, cu pornire aprig[c[tre lupt[, dar]n acela=i timp f[r[ca lupta aceasta s[aib[caracterul precis al luptei

a=a cum se]nf[\i=eaz[ ]n poezia lui Co=buc, ci cu nemul\umiri, cu sfidarea societ[\ii, cu porniri c[tre un viitor nel[murit, cu iubire pentru clasa de jos]nainte de toate, pentru \[ran, pentru femeia cu copilul]nf[=urat]n mintean, cu scene dintre acelea muncite =i dureroase din via\a celor de jos, apare poezia dlui Goga, care pe urm[a r[s[rit aici =i a avut contact cu poezia de la *S[m[n[torul*. Cu toate acestea pornirea lupt[toare, b[t[ioas[, care se manifest[ ]n activitatea politic[a dlui Goga,]n paginile de proz[pe care le d[dea prin publica\ii ardelene, vin iar[=i dintr-un alt mediu dec`t mediul de aici. El a fost primit aici =i ]n\eles mai mult dec`t Co=buc pentru c[a c[zut]ntr-un moment de criz[, =i multe din pornirile sale corespundeau pornirilor de dincoace. A c[zut]n mediul acela de chinuire pentru idealul rom`nesc, =i a fost unul dintre aceia care s-au p[truns mai tare de acest zbucium. Dar mai mult tendin\a sa dec`t forma sa, tendin\a care a fost la]nceput mai limpede, dar =i dup[aceea o tendin\[general[rom`neasc[, i-a c`=tigat un loc]n literatura de aici.

C`nd ]n Bucovina — pentru a trece la acest mic p[m`nt rom`nesc — a]ncercat cineva a scrie, a fost unul pe care o carier[politic[, str[lucit]nceput[, terminat[tragic, l-a rupt din domeniul literaturii, de=i putea aici, ca =i dincolo, s[dea lucruri mari. George Popovici a fost conduc[torul unei]ntregi genera\ii, =i dispari\ia-i a fost dureros resim\it[de toat[vremea lui. Sub pseudonimul Robeanu el a scris balade. +i ca aspect fizic Popovici era un cobor`tor b[lan al arca=ilor lui +tefan cel Mare. Dar asupra lui a venit falimentul politic, iar dup[ a=ezarea aici, sinuciderea ]n nu =tiu ce hotel pierdut din fundul Maramure=ului, pierz`ndu-se acela care mai mult dec`t al\ii ar fi putut da, la el acas[, lucruri mari ]n literatura rom`neasc[.

Apoi, c`nd alt scriitor din Bucovina, Teliman, a]ncercat ceva, a fost doar un fel de glum[de foileton din *Neue Freie Presse* adaptat

pentru mediul cern[u\ean. Se vede gustul de Viena, fumul gros de \igar[al unei cafenele germano-evreie=ti din capitala Bucovinei. Ce nu ar fi putut ie=i din via\a \[r[neasc[a Bucovinei, din C`mpulungul admirabil! Altceva dec`t numai adunarea de doine =i de poezii populare a preotului Simion Florea Marian, membru al Academiei Rom`ne, om foarte merituos, dar care nu era dec`t un adun[tor de lucruri pe care i le oferea poporul.

+i, atuncea, *era o necesitate ca noua genera\ie de aici s[ ]ndeplinească[dou[condi\ii pentru a]nl[tura anumite imita\ii f[r[nici o valoare literar[, anumite copieri de servi ai literaturii apusene,* ceea ce a revenit pe urm[, din nenorocire.

Dar *S[m[n[torul* a pornit pe calea oficial[de organ al Casei =colilor pentru cultivarea poporului =i r[sp`ndirea de idei morale, nu ca s[ ]nnoiasc[ literatura rom`neasc[=i s[creeze un curent. }n mi=carea aceasta nu se poate vorbi de o revist[creat[de la]nceput, liber, de Vlahu\[=i de Co=buc, care, dealtfel, nu se puteau]n\elege mult timp]ntre d`n=ii: unul eminescian, iar celalt un t`n[r ardelean care venea cu ciocanul lui Vulcan ca s[sf[r`me st`nca aspr[a limbii rom`ne=ti din \inuturile n[s[udene; unul bl`nd, f[r[unghiuri ascu\ite, sentimental, melancolic, celalt fr[m`ntat ]mpreun[ cu argila =i piatra amestecat[ cu d`nsa, cu primejdia de a-=i zg`ria m`inile, de a amesteca s`ngele s[u ]n pasta care ar rezulta din aceast[ trud[. Nu se putea ca oamenii ace=tia s[ mearg[ ]mpreun[, c[tre o \int[ comun[. Revista a fost deci la ]nceput o simpl[ crea\iune de birou pentru a se da premii =colare. Dup[ aceea numai *S[m[n[torul*, p[r[sit de fondatori, a trecut ]n m`na lui Ilarie Chendi, un foarte bun polemist, dar care nu avea principii literare, nu avea o estetic[a sa, ci se]ndrepta, din simpatie sau antipatie, c[tre un scriitor sau c[tre altul, astfel c[acel care fusese mare scriitor azi putea s[scad[mai t`rziu din cauza unei schimb[ri ]n leg[turile sale cu Chendi. A=a ]nc`t, c`nd *S[m[n[torul* a ap[rut ca organ de lupt[, a fost o ]nt`mplare faptul

c[poetul, c`nt[re\ dulce de vremi noi, Iosif, =i Chendi mi s-au adresat mie.

Revista aceasta se impunea de la sine: era o necesitate a societ[\ii rom`ne=ti. +i de ce era o necesitate a societ[\ii rom`ne=ti? De o parte fiindc[genera\ia nou[, care se ive=te pe atunci, pe la 1890, era deosebit[, prin toat[preg[tirea ei, prin toat[educa\ia ei, de genera\ia precedent[. Cred c[asupra lucrului acestuia nu s-a atras]ndeajuns aten\ia. +i motivul acestei deosebiri]l ar[t.

}n afar[de Caragiale, care nu]nv[\ase]n str[in[tate, dar citise mult[literatur[francez[=i cu mult[alegere =i era influen\at de multe ori de alt[literatur[dec`t de cea curent[, spiritul s[u clasic duc`ndu-l c[tre c[r\i care aveau ele]nsele acest caracter clasic[1], Vlahu\[, f[r[a fi mers]n str[in[tate, era =i el sub influen\a literaturii franceze din vremea sa, iar,]n ceea ce prive=te pe Delavrancea, acesta f[cuse studii de drept la Paris, a=a]nc`t ]n el este f[r[ ]ndoial[ influen\a literaturii franceze de atunci. Deci, Caragiale nu ]nv[\ase, ]n ]n\elesul nostru al cuv`ntului, la nici o =coal[. Vlahu\[ ]nv[\ase, f[cuse liceul =i c`\iva ani de drept, mi se pare f[r[ a lua licen\a, care dealtfel se c[p[ta foarte u=or pe vremea aceea, iar Delavrancea fusese trimis de timpuriu ]n str[in[tate: nici unul dintr-]n=ii nu era produsul =colii rom`ne=ti complete, al =colii rom`ne=ti definitive.

Dar liceul vechi a creat un anume tip de spirit. Pe l`ng[ foarte multe lucruri inutile, pe l`ng[foarte mult[oboseal[ ]nainte de vreme, pe l`ng[ enciclopedia strivitoare, care sunt defectele acestui ]nv[\[m`nt — =i c`te for\e suflete=ti nu s-au pr[p[dit din cauza relei organiz[ri care dureaz[ =i p`n[acum]n acest blestemat]nv[\[m`nt secundar! — =coala f[cut[la noi,]ntr-o form[care era oarecum definitiv[, a dat o genera\ie care a primit de la acest

---

[1] Era, de pild[, un cititor al lui Töpffer, scriitorul genevez, care are lucruri foarte frumoase: este un spirit de Geneva deosebit de spiritul de Paris.

organism al =colii un anume caracter: ochiul atent asupra vie\ii de aici, con=tiin\a]n r`ndul ]nt[i a acestei vie\i rom`ne=ti, o leg[tur[, cu voie sau f[r[voie, de o dorea sau nu profesorul, dar o leg[tur[cu realit[\ile de aici. Literatura cea nou[este acuma *a absolven\ilor de liceu.*

Dl Mihai Sadoveanu a terminat clasa a VII-a, mi se pare,]ntr-un liceu din Moldova de Sus, G`rleanu, =coala militar[ din Ia=i, Sandu Aldea o =coal[ de agricultur[: lua\i pe fiecare din acei care s-au manifestat la *S[m[n[torul* =i ve\i vedea c[ sunt absolven\i ai acestui ]nv[\[m`nt integral, aici,]n Vechiul Regat.

Se citea =i literatur[str[in[, dar literatura aceasta str[in[nu mai avea, f[r[ ]ndoial[, prin anii]n care s-a format aceast[genera\ie, marea putere de sugestie pe care o avuse pe vremuri. Erau,]n Apus, scriitori la mod[, nu mai erau scriitori mari, care s[cucereasc[sufletul]ntreg. Nem\e=te se =tia foarte pu\in, engleze=te, italiene=te nici vorb[; cultur[clasic[era at`ta c`t[putea s-o aib[un om care]nv[\ase s[decline]n latine=te =i]n grece=te, a=a c[, pe vremea aceea, r[m`ne singur[ putin\a influen\ei din partea literaturii franceze contemporane. Era ]ns[ epoca dec[derii naturalismului, =i epoca aceasta nu a putut da ceva s[ prind[ ]ntreg sufletul unei genera\ii. Oamenii au fost de aceea originali: din cauza ]nv[\[m`ntului, c`t =i din lipsa unei alte literaturi care s[domine.

Dintre to\i cei care au fost la *S[m[n[torul*, sau, mai t`rziu, cu sau f[r[voia lor, au fost alipi\i de aceast[mi=care, unul singur a fost influen\at de o singur[literatur[str[in[, care atunci putea sugera: este dl Sadoveanu, care, la]nceputul carierei sale, s-a inspirat din literatura ruseasc[tradus[pe vremea aceea, gra\ie enormei propagande pe care i-o f[cuse,]ntr-un stil a=a de cuceritor, Melchior de Voguë. Dup[*Le roman russe* al acestuia, literatura ruseasc[s-a citit foarte mult]n str[in[tate, mai mult, prin traduceri franceze aiurea, dec`t]n Fran\a]ns[=i. Scenele acelea de cazaci

prin Basarabia ale dlui Sadoveanu, cu oarecare potrivire misterioas[ ]ntre om =i natura]nconjur[toare, vin f[r[ ]ndoial[din astfel de lecturi.[1]

}n genera\ia aceasta nu este nici un singur scriitor care s[plece]ntr-adev[r numai de la sat, =i, chiar dac[unii erau originari de acolo, nu mai este contactul direct cu satul, contact care dureaz[ ]n Ardeal, dar dincoace nu.

Dac[ar fi fost numai at`ta, nu s-ar fi sim\it ]ns[ nevoia de a se deschide un nou capitol ]n istoria literaturii rom`ne=ti, capitol care va r[m`nea, cu toate acuz[rile total ne]ntemeiate =i at`t de p[tima=e care se]ndreapt[ ]mpotriva unei mi=c[ri literare de pe urma c[reia sufletul rom`nesc a c`=tigat. Dar a mai fost ceva: *s-a sim\it nevoia ca literatura s[serveasc[drept instrument de lupt[pentru scopurile supreme ale unui popor*. +tiu c[se joac[anume oameni cu „confuzia]ntre literatura estetic[=i literatura care nu urm[re=te nimic dec`t scopuri care nu sunt estetice“. Ori=ice literatur[, ]ntrebuin\at[ pentru ori=ice scop, tr[ie=te numai c`nd cuprinde elemente estetice. Nu este cu putin\[o alegere pentru ca s[se zic[: fac literatur[estetic[sau nu fac literatur[estetic[. Ba se poate]nt`mpla ca acela care zice: eu fac literatur[ cultural[ s[ fac[ de fapt o literatur[ estetic[ =i acela care pretinde s[ fac[ literatur[ estetic[ s[ nu ajung[ nici m[car la o literatur[ cultural[, fiindc[ aici totul at`rn[de la puterile ascunse din[untru: acelea nu cresc =i nu scad dup[socotelile abstracte ale oamenilor care scriu. Este o foarte frumoas[bucat[a lui Longfellow, pe care am tradus-o acum vreo patruzeci de ani care se ispr[ve=te a=a: „el trebuie s[se supuie, c`nd]ngerul]i zice: scrie!“ Poetul american

---

[1] Eu =tiu ce se citea pe vremea aceea, pe vremea c`nd genera\ia mea se forma: libr[ria noastr[prezenta pe Alphonse Daudet,]n *Tartarin de Tarascon*, o literatur[care nu putea influen\a nici]ntr-un fel, pe Bourget,]n criticile sale,]n *}ncerc[rile de psihologie contemporan[* =i]n primul s[u roman, *Cosmopolis*, =i ceva din literatura ruseasc[.

=tia foarte bine de unde porne=te adev[rata literatur[. +i aceasta e o acuza\ie a pseudo-criticii interesate =i pasionate. De fapt nimeni, la *S[m[n[torul,* nu a spus s[se neglijeze literatura estetic[, fiindc[era inutil s-o spui unui scriitor de chemare, dup[cum ar fi fost inutil s[i-o recomanzi, pentru c[, dac[era]n adev[r un scriitor de chemare, o punea el f[r[de nici un fel de teorie.

De fapt to\i oamenii ace=tia aduna\i]n jurul revistei, cu temperamente deosebite — calmul temperament vis[tor, simplicitatea at`t de atr[g[toare a lui Iosif, cu temperamentul liric al povestitorului G`rleanu, cu firea puternic[, epic[, necontenit produc[toare, a dlui Sadoveanu — to\i ace=tia, pe l`ng[ care ]ncepuse a se ralia at`t de sub\irele observator al lucrurilor, me=terul descoperitor al resorturilor secrete ale fiin\ei omene=ti, delicatul]nf[\i=[tor al p[r\ilor celor mai ascunse din sufletul omenesc, care este dl B[rtescu-Voine=ti, plecat de la *Convorbirile literare,* pentru a se ad[ugi, m[car lateral, mi=c[rii acesteia noi, nu]n\elegeau s[sacrifice nimic din chemarea lor]n literatur[ ]n acela=i timp c`nd se supuneau chem[rii lor sociale =i na\ionale.

Era nevoie de o literatur[care s[creeze un suflet unui popor care ajunsese a nu mai avea suflet de pe urma celui mai josnic politicianism. Era nevoie de o adev[rat[, mare =i binecuv`ntat[ revolu\ie, care aceea nu se face cu strig[te de revolt[, cu arma ]n m`n[, ci]n sufletul omenesc. A fost atunci o]ns[n[to=ire printr-o literatur[de realit[\i na\ionale asupra c[rora puteau s[picure =i lacrimile sufletelor celor mai duioase, dar]nainte de toate o literatur[de „cuvinte adev[rate“. Nimic nu inspir[mai mult literatura unui popor dec`t realitatea na\ional[v[zut[cum trebuie.

+i, f[r[nici un fel de reclam[teoretic[, f[r[nici un fel de leg[tur[interesat[, f[r[nici un fel de comercializare a acestei literaturi, s-a ajuns ca literatura acestei genera\ii a Vechiului Regat s[se lege de la sine cu literatura care se f[cea dincolo. *Luceaf[rul,* ap[rut la Budapesta, cam]n acela=i timp cu foaia lui Gheorghe Tofan]n Bucovina, au mers de la sine al[turi cu *S[m[n[torul.*

Pentru]nt[ia oar[ ]n dezvoltarea literaturii rom`ne=ti, trei mi=c[ri, pornite din puncte diferite, s-au confundat de la sine pentru a alc[tui acela=i curent. Dl Goga, care scria la *Luceaf[rul* sub pseudonimul u=or de recunoscut de „Nicolae Otav[“, de la cele dint`i manifest[ri, a fost primit fr[\e=te de acei care reprezentau acela=i curent dincoace,]n Vechiul Regat. Iar,]n ce prive=te Bucovina, scriitorii de acolo,]mpreun[cu dl Ioan Nistor,]nvietor al trecutului, =i at`\ia al\ii, au venit de la sine]n mi=carea aceasta nou[.

Mi=carea deci nu este numai a *S[m[n[torului*, ci *general[rom`neasc[*. *S[m[n[torul* ]nseamn[ una din ]nf[\i=[rile ei, cea de la Bucure=ti. C`nd *S[m[n[torul* a pierdut direc\ia de la]nceput =i, pe urm[, a disp[rut, alte reviste au continuat]n acela=i spirit, necesar. }n *Via\a rom`neasc[* de la Ia=i, care reprezenta curentul de st`nga al partidului liberal, hr[nind ambi\iile unora, cu contribu\ii silite ale tuturor clubi=tilor,]n *Via\a rom`neasc[*, zic, a trecut, cu voie sau f[r[ voie, peste direc\iile impuse de un anumit politicianism, ceva din spiritul s[m[n[toresc. C[ nu-l exprim[ dl Ibr[ileanu ]n domeniul criticii rom`ne=ti, aceasta e altceva: eu vorbesc, nu de profesorii de literatur[, f[r[talent literar sau f[r[talent de vorb[, ci de colaboratorii literari ai acestei reviste.

Dar la mi=carea aceasta Ardealul a dat elemente extrem de pre\ioase, pe care numai o neglijare condamnabil[le scoate]n afar[de interesul =i de preocupa\iile actuale ale criticii rom`ne=ti: este vorba de p[rintele Ioan Ag`rbiceanu. Via\a de sat din Ardeal, a=a cum este,]n toate lucrurile ei bune, ca =i]n toate ascunzi=urile cele mai ad`nci ale acestor suflete de acolo, numai ]n aparen\[ primitive, dar capabile de o nesf`r=it[putere de sim\ire =i de cugetare, va tr[i]n opera aceasta, foarte]ntins[, a dlui Ag`rbiceanu. Dar to\i aceia care doresc numaidec`t fraza de efect, cuv`ntul neobi=nuit, leg[tura de vorbe care s[ scapere, aceia care a=teapt[ ]n fiecare moment s[ se deschid[ cerurile pentru a se ivi o nou[ releva\ie literar[, blaza\ii =i este\ii, care iau ]n m`n[un sceptru de critic, pe care te]ntrebi cine li l-a h[r[zit, fire=te se

dau]n l[turi cu despre\ ]naintea lui. I se face astfel o foarte mare nedreptate =i va veni vremea c`nd se va cunoa=te c`t de mult datorim adev[ratului continuator al lui Slavici]n regiunile acestea ardelene. Este la el o bog[\ie de suflet, o puritate moral[, care nu predic[, dar care se simte din fiecare pagin[, at`t de f[r[ pereche, ]nc`t el este =i va continua s[fie pentru cititorii lui, care sunt]nc[destul de numero=i — c[ci nu criticii citesc, ci aceia care nu citesc pe critici — scriitorul cel mai de seam[al poporului rom`nesc din aceast[regiune.

O literatur[s[n[toas[, inspir`ndu-se de la realitatea na\ional[, tinz`nd la solu\ii de care poporul rom`nesc avea nevoie ]n acel moment, deloc indiferent[ pentru latura estetic[, cu des[v`r=ire capabil[de a se pune]n curent cu tot ceea ce reprezint[literatura apusean[de pe acea vreme, aceasta a fost *S[m[n[torul*. El n-a f[cut altceva dec`t s[spuie: inspira\i-v[de la literatura occidental[, inspira\i-v[de la literatura clasic[, dar nu v[robi\i de la literatura momentului care trece. Acestea s-au spus, acestea *le-am* spus. Interzicerea a fost numai pentru literatura de mod[, de export, a Parisului, iar nu pentru marea literatur[universal[. Literatura str`ns legat[ de p[m`ntul unde era]nr[d[cinat[, dar tr[ind]n acela=i timp din toat[atmosfera timpului, capabil[, prin urmare, de a-=i]nsu=i tot ce era s[n[tos =i viu]n inspira\ia general[a acelui timp, literatura reprezentat[de oameni al c[ror talent nu a avut nevoie de o teorie estetic[, nici de lupte personale pentru a se impune, aceasta era literatura care]n pragul r[zboiului de unitate na\ional[a creat sufletul rom`nesc.

Iar, c`t despre ce a venit pe urm[, vremea nu a sosit]nc[pentru a se fixa ranguri, dar este ceasul al unsprezecelea pentru a chema la ordine literatura aceasta, care a uitat con=tiin\a datoriilor sale, morale =i na\ionale, a c[ror observare nu exclude suprema datorie estetic[, ci, dimpotriv[, o cuprinde.

APRECIERI

Pozi\ia criticii la sf`r=itul veacului trecut se caracterizeaz[ prin lupta criticii „=tiin\ifice“ a lui C. Dobrogeanu-Gherea ]mpotriva criticii estetice a lui T. Maiorescu: tot ceea ce, cu o disciplin[ intelectual[ at`t de sigur[, separase =i precizase Maiorescu, fusese dezgr[dit de criticul socialist; arta a cunoscut, astfel, proclamarea primatului tendin\elor moralizatoare =i al idealurilor sociale. Prin rena=terea misticismului na\ional de la]nceputul veacului, conceptul estetic a fost invadat =i de ideea na\ional[; fuziunea eticului constituie, astfel, formula criticii s[m[n[toriste =i poporaniste.

Pozi\ia criticii lui N. Iorga se precizeaz[, a=adar, mai]nt`i prin confuzia eticului cu esteticul, ]nglob`nd apoi =i confuzia etnicului, adic[luarea]n considerare a artei numai prin raportul ei fa\[de „popor“ =i al ideii na\ionale; eticul nu e privit]n sine ca o necesitate pur[a con=tiin\ei morale, ci prin calitatea sa practic[, fie de a]nnobila poporul, fie de a-l reprezenta]n notele sale specifice mai bine p[strate]n \[r[nime.

Dominat[de ideea na\ional[, de obliga\ia literaturii de a se valorifica prin caractere specifice mai pure la \[r[nime, receptivitatea criticului fa\[de valorile estetice ale literaturii contemporane str[ine,]n genere, nu putea fi dec`t limitat[pe motive etice; ea a devenit]ns[=i mai limitat[fa\[de noua literatur[francez[, pe care o credea]n descompunere.

}n simbolism, de pild[, el a v[zut o „de=[n\are a min\ilor“ =i o „=arlatanie“. „A=a-numitul simbolism, sus\inea el, cu o convingere ne=tirbit[p`n[ azi, ]ntruc`t nu e cu =tiin\[o fars[, o]n=el[torie, ori un mijloc de parvenire literar[, nu e dec`t o mod[“. „Simbolism, s[pun literar care nu cur[\[“. Iat[termenii cu care era tratat[poezia lui Baudelaire, Verlaine, Henri de Régnier, Verhaeren, Moréas, Laforque, Rimbaud, ce a revolu\ionat]ntreaga literatur[european[, singura revolu\ie poetic[pornit[din Fran\a; =i cu ace=ti termeni — „literatur[infam[, excrocherie literar[, min\i de=[n\ate, =arlatanie, literatur[de

Pantelimon“ — se exprima N. Iorga =i despre literatura scriitorilor ce au fixat la noi sensibilitatea poeziei contemporane. I-a fost dat, a=adar, acestui om de o rar[bog[\ie spiritual[=i erudi\ie literar[, de un mare talent oratoric, s[se arate ne]n\eleg[tor fa\[de noua sensibilitate ce se preg[tea, de sensibilitatea estetic[, f[r[contingen\e etice sau morale, ci de sine st[t[toare; i-a fost dat, prin urmare, acestui director de sensibilitate na\ional[, s[devin[, mai]nt[i prin ac\iunea pozitiv[a mi=c[rii s[m[n[toriste, interesant[desigur =i estetice=te, dar reac\ionar[prin ideologie, =i apoi prin ac\iunea sa negativ[de tribun iritat de prefacerile vremii; i-a fost dat, spunem, s[devin[un du=man al dezvolt[rii fire=ti a literaturii neamului s[u.

Cu o receptivitate estetic[at`t de limitat[, ne r[m`ne s[vorbim =i de valoarea instrumentului s[u critic. Confuzia eticului, etnicului =i esteticului a r[spuns, desigur, unui temperament mai mult social dec`t estetic, dar a r[spuns =i nevoii de certitudine; divers perceput dup[capacitatea estetic[a individului, evoluabil]n]nsu=i conceptul s[u, fenomenul pur estetic =i deci critica estetic[nu ofer[o indiscutabil[baz[=tiin\ific[; numai prin]nglobarea eticului =i etnicului]n estetic putem p[=i pe un teren mai sigur; no\iuni mult mai precise, moralul =i imoralul, folositorul =i nefolositorul, socialul =i antisocialul cad]n sfera bunului-sim\; certitudinea ia deci locul controversei. Unui temperament categoric =i]nsetat de toate certitudinile nu-i putea conveni critica estetic[,]n care incertitudinea =i nuan\a sunt condi\iuni de existen\[, ci o critic[dominat[de principii etice sau na\ionale indiscutabile ce-i ofereau un instrument de o mai mare preciziune =i o orientare dogmatic[.

}ntrebuin\area unui instrument critic at`t de nesigur, c`nd se aplic[ ]n domeniul estetic, i-ar fi ridicat oric[rui critic literar autoritatea necesar[; nu]ns[lui N. Iorga, care reprezint[personalitatea cultural[cea mai cov`r=itoare a acestui]nceput de veac. Nu e vorba numai de =tiin\[=i de activitate multilateral[, ci de]ns[=i personalitatea lui de animator al con=tiin\ei na\ionale, de creator de valori, personalitate impresionant[=i prin puterea convingerii mistice =i prin mijloacele ei de expresie. Cei dou[zeci =i cinci de ani]ncheia\i de la ac\iunea *S[m[n[torului* au =ters interesul multora dintre problemele discutate, f[r[s[aib[vreo influen\[asupra for\ei emo\ionale a articolelor]nse=i. N. Iorga, trece,]n genere, ca un scriitor prolix =i f[r[sim\ul arhitectonic: =i este]n c[r\ile sale de erudi\ie,]n care am[nuntul invadeaz[ideea,]n c[r\ile sale pasionale, el are]ns[o inegalat[putere de contagiune.

Mul\i l-au]ntrecut prin sobrietate, prin echilibru, prin elegan\[; nimeni nu l-a ajuns]ns[ ]n c[ldura pasional[: lava incandescent[a prozei sale apostolice nu s-a stins nici p`n[ azi =i probabil nu se va stinge, at`ta timp c`t vor exista ochi care s[ se plece peste paginile trecutului. }n acest scop puterea exploziv[ a temperamentului e ajutat[ de mijloace literare unice; ironie, verv[, sus\inut[ p`n[ ]n cele mai]ndep[rtate ramifica\ii, patetismul, invectiva, suflul puternic al unei singure idei ira\ionale se leag[ ]n personalitatea lui literar[sub forma atitudinii pamfletare. Nu e vorba de violen\a verbal[cu care criticul a]ns`ngerat tot ce nu intra]n sfera receptivit[\ii sale, ci de nota specific[a personalit[\ii sale pasionale de a izola, de a m[ri =i de a diforma, de a trece, prin urmare, peste realitatea imediat[pentru a o proiecta sub forma unei realit[\i superioare; sub pana sa]nfl[c[rat[, cele mai comune idei iau forme apocaliptice. Cu mai mult[pondere]n stabilirea raporturilor, cu mai mult sim\ al nuan\elor =i, mai ales, cu mai mult[receptivitate estetic[el n-ar fi fost dec`t un critic literar cu o ac\iune circumscris[la un public limitat =i n-ar fi devenit cel mai mare pamfletar na\ionalist =i animator al con=tiin\ei na\ionale [...].

Eugen LOVINESCU, *2. Critica s[m[n[torist[. N. Iorga*, in *Scrieri*, vol. 6, *Istoria literaturii rom`ne contemporane, 1900—1937*, Edi\ie de Eugen Simion, Editura Minerva, Bucure=ti 1975, p. 17—22.

}n activitatea at`t de divers[ [...] volumele memorialistice — de la 5 volume de *Memorii* cu material simplu, neliteraturizat, p`n[la cele trei de *Oameni care au fost* =i celelalte trei din *O via\[de om, a=a cum a fost* — sunt, credem, opere ce vor r[m`ne mai neatinse de dintele timpului. Dup[ cum am mai spus, mul\i l-au ]ntrecut pe N. Iorga prin calit[\ile de cump[nire =i sobrietate, dar nimeni nu l-a ajuns prin for\a pasional[ dezl[n\uit[ ca o erup\ie vulcanic[. Puterea exploziv[ a unui temperament de uragan se sus\ine p`n[ ]n cele mai]ndep[rtate ramifica\ii, prin patetism, invectiv[, suflul n[valnic al unei singure idei ira\ionale, izolat[, m[rit[, deformat[, trec`nd peste realitatea imediat[sub forma unei realit[\i superioare.

Eugen LOVINESCU, *2. S[m[n[torismul =i poporanismul moldovean. N. Iorga*,]n *Scrieri*, vol. 6, *Istoria literaturii rom`ne contemporane, 1900—1937*, Editura Minerva, Bucure=ti, 1975, p. 209—210.

Cine nu l-a ascultat niciodat[pe N. Iorga (a fost un orator extraordinar, imposibil de transcris) cu greu]=i va face o idee just[de opera lui. Activitatea istoric[ ]n care intr[=i foarte mult[jurnalistic[este enorm[=i numai la]ndem`na speciali=tilor. Ace=tia obi=nuiesc ]nc[ de mult s[ t[g[duiasc[ valoarea =tiin\ific[ a istoricului sub cuv`nt de erori, neglijen\e. Totu=i, sub raport „=tiin\ific“, obiec\ia e nedreapt[. Erorile lui Iorga [...] sunt ne]nsemnate fa\[de uria=ul material adunat =i de soliditatea global[a monografiilor lui. Nu este ramur[a istoriei]n care N. Iorga s[nu fi alc[tuit sinteze capitale. El \ine piept ca specialist total unei sumedenii de speciali=ti unilaterali. Se schimb[chestiunea c`nd e vorba de valoarea literar[ a operei lui istorice =i se poate pune ]ntrebarea ]ngrijorat[ dac[ este vreo carte care, fie prin construc\ia ei, fie prin idei, s[ r[m`n[. R[spunsul principal e negativ. N. Iorga era un stilist original, pun`nd personalitate =i pigment polemic ]n cataloagele de nume, ]n uscatele r[sturn[ri de fi=e cronologice. El reprezint[ un tip anacronic de diac, de ]ntocmitor de letopise\e pe baza unei cantit[\i uria=e de izvoade. }n materie literar[, gustul s[u e refractar oric[rei literaturi de o c`t de relativ[complica\ie. Descoperirile sale de scriitori =i listele de „c[r\i bune“ au fost scandalul vie\ii acestui om totu=i de geniu, comparabil cu Voltaire, prin personalitate. Tot ce este mai valabil]n literatura noastr[a fost vestejit de acest ne]n\eleg[tor,]n numele unei injuste „respectabilit[\i“. }n memorii =i]n articole de jurnal N. Iorga a risipit foarte mult talent, re]nviind tehnica cronicii neculciene, cu v[iet[rile, impreca\iile =i violen\ele ei biblice. F[r[a fi un portretist plastic, el izbutea s[sugereze prezen\a cuiva, prin imagini sau scurte defini\ii pline de umoare. „Cald =i frig — scria el despre Titu Maiorescu pe care nu l-a putut suferi — nu i-a fost nim[nui l`ng[ d`nsul. A trecut printre oameni,]ntrebuin\`ndu-i, de multe ori, despre\uindu-i]n tain[, totdeauna. El]nsu=i trebuie s[-=i fi fost indiferent sie=i“.

Georghe C{LINESCU, *N. Iorga*]n *Opere,* vol. 15, *Istoria literaturii rom`ne, Compendiu*, Editura Minerva, Bucure=ti, 1979, p. 312—313.

Seriile mai noi, din motive pe care va avea s[le determine mai degrab[istoricul =i sociologul, sunt prea pu\in preocupate de problema crea\iunii. Politicul le absoarbe. De aceea literatura recent[nu-=i g[se=te ra\iunea]n

sine ci]n pozi\iile ideologice pe care le reprezint[, =i filosofii, c[l[uze de spirite, sunt mai]n stim[dec`t arti=tii. Chiar =i filozofii se pre\uiesc nu ]n opera lor real[ de g`ndire c`t ]n ac\iunea lor suger[toare. N. Iorga, V. P`rvan au fost prea pu\in ni=te meditativi, iar Nae Ionescu, profesor de logic[, n-a scris dec`t articole de jurnal. Apare deci acum specia filozofului mit. }n N. Iorga se putea]ntrupa mitic (c[ci omul era cum nu se poate mai refractar ideilor generale) ideea unui stat arhaic cu institu\ii instinctuale, oroarea de]nstr[inare, dacismul.

> Georghe C{LINESCU, *Noua genera\ie. Filozofii*]n *Opere,* vol. 15, *Istoria literaturii rom`ne, Compendiu,* Editura Minerva, Bucure=ti, 1979, p. 479.

De=i d. Iorga e numit de obicei „marele nostru istoric“ =i chiar „apostolul neamului“, sunt foarte pu\ini aceia care s[-l pre\uiasc[ ]n dreapta sa valoare. [...]

De unde vine aceast[u=urin\[de dispre\ fa\[de d. Iorga, care,]n treac[t fie zic, este cel mai mare om de litere al veacului nostru? Din faptul]nsu=i al extensiunii operei, din aceea c[ ]n aceast[oper[sunt reprezentate toate spe\ele scrisului. }n chipul acesta oricine se crede competent s[judece o anumit[latur[, generaliz`nd apoi prin induc\ie. [...] D. Iorga are talent literar =i se =tie antipatia *tuturor* speciali=tilor „=tiin\ifici“ pentru acest lux al spiritului. Din talent vor deduce ei lipsa de fundament a lucr[rilor sale. [...] }ntinderea operei e =i o piedic[pentru control. Nimeni n-a citit pe d. Iorga]n toate lucr[rile fundamentale,]nc`t orice afirma\ie r[m`ne tare pe nimicul din care a ie=it. Literatul nu iube=te pe d. Iorga din principiu. Scriitorului rom`n ]i repugn[ ]nc[ erudi\ia =i apoi este ]mpotriva cumulului. Un critic trebuie s[ fie critic, un romancier, romancier, un istoric, istoric =i a=a mai departe. Literatul rom`n tr[ie=te]nc[o epoc[de patriarhalitate literar[, c`nd]n lipsa concuren\ei poate tiraniza. Am avut pe vremuri un singur poet, un singur prozator, un singur dramaturg, to\i mae=tri. Azi concursul sperie. Se mai vede vechiul vis de domina\ie]n reclame: „cel mai de seam[romancier al genera\iunii, cea mai bun[carte a anului, cel mai mare epic, cel mai mare analist“. To\i vor s[fie unici. Opera literar[a dlui Iorga n-a fost l[sat[ ]n umbr[fiindc[n-ar fi avut merit. Trebuie s[spunem verde: n-o cunoa=te nimeni, n-a vrut

nimeni s[=tie de ea, dup[cum nimeni nu va voi s[=tie]nc[mult[vreme la noi de opera literar[a unui intelectual care nu e „scriitor de meserie“. Dar ce a stricat mai mult dlui Iorga e gazet[ria sa. D. Iorga e un mare orator =i un mare stilist. Fraza sa scris[, cu ramifica\ii lungi, impletite f[r[ ]ncurc[tur[, reproduce g`ndul vorbit. E o fraz[ de clas[ latin[, cu respira\ie larg[, cu un sim\ al mi=c[rii g`ndirii inimitabil. Articolul dlui Iorga cade]ns[sub ochii cititorului obi=nuit de gazete =i uneori ai adversarului politic. El]nt`mpin[ ironii amare, revolta cet[\eanului onest fa\[ de ceea ce nu ]n\elege. Discreditul pe care ]l arunc[ fraza aceasta de mare cronicar a dlui Iorga se ]ntinde de la sine asupra celeilalte activit[\i. +i d. Iorga r[m`ne astfel omul cu fraza lung[, ridicol[, care nu poate fi mai de isprav[, nici]n alte domenii. Reputa\ia unui om se \ine prin legend[, prin inaccesibilitatea profanului. [...] O calomnie superficial[r[m`ne, fiindc[ nimeni n-are nici un interes s-o spulbere. [...] Istoricul nostru e un antijunimist, care n-are ochi critici dec`t pentru vorba „critic“. Articolele dlui Iorga sunt pornite toate din simpatie pentru faptele care mi=c[inima =i din antipatie pentru criticism. Pe acest fond pasional =i-a aruncat marele s[u stil. Mai pu\in[portretistic[, pu\in[caracterizare, dar]mbr[\i=are =i izgonire. [...]

D. Iorga nu e propriu-zis un ironic, sufletul s[u e prea n[v[litor ca s[poat[p[stra onctuozitatea mali\iei, dar e un maestru al m`niei denun\[toare =i al dispre\ului. [...]

A scrie fraza cea mai savant[, cea mai apt[de a fi descompus[ ]n clasa de retoric[=i studiat[=i totu=i a]nl[tura orice miros de stil,]ntr-at`ta expresia aceasta e forma fireasc[ a rostogolirii g`ndurilor, iat[marele merit al dlui Iorga.

Georghe C{LINESCU, *N. Iorga: „Oameni care au fost“* ,]n vol. *Ulysse*, Editura pentru Literatur[, Bucure=ti, 1967, p. 266, 267—268, 269—270.

Puternicul temperament de scriitor al lui Nicolae Iorga a primit]n sine =i a fructificat mai toate directivele stilistice ale veacului al XIX-lea. Reg[sim]n operele variate =i at`t de numeroase ale scriitorului, ]nc`t o cuprindere integral[a lor reclam[studii preg[titoare pe care]nc[nu le avem, at`t directiva retoric[a scriitorilor militan\i dinaintea jum[t[\ii veacului trecut,

c`t =i darul caracteriz[rii fizice =i morale a primilor reali=ti, c`t =i nota\ia plin[de culoare a peisajului =i a furnicarului uman din operele c[l[torilor romantici =i ale realismului artistic de mai t`rziu. Sinteza acestor ]ndrum[ri este ]ns[ cu totul personal[, ]nc`t o pagin[de-a lui Nicolae Iorga este un lucru absolut individual, imposibil de a fi confundat cu produsul altei pene, dus[, precum este, de valul clocotitor al unei mari tensiuni. Dac[atmosfera moral[ ]n care plute=te oricare din paginile lui B[lcescu este „cucernicia“, aceea a scrierilor lui Nicolae Iorga este „lupta“. Nu este r`nd desprins din opera acestuia, nu exist[ vreo expresie a unei p[reri sau a unei impresii oric`t de particulare, care s[nu fie ap[rat[sau c`=tigat[ ]mpotriva cuiva. [...] S-a spus c[ Nicolae Iorga este un polemist =i, de fapt, oamenii =i lucrurile nu tr[iesc ]n fantezia sa dec`t]n lumina atitudinii de simpatie sau, mai des, de]mpotrivire, pe care acestea i-o provoac[. Prin aceast[particularitate,]ntregul scris al lui Nicolae Iorga tr[ie=te]n atmosfera unui vibrant dramatism, care alc[tuie=te =i calitatea lui cu neputin\[de trecut cu vederea. Din punctul de vedere al istoriei literare, filia\ia unui astfel de temperament al lui Heliade-R[dulescu, al c[rui suflet clocotitor]i coloreaz[at`t de caracteristic opera, este un fapt evident, de=i ceea ce continu[s[-i separe este, al[turi de o decen\[superioar[ ]n expresia sentimentelor de indignare =i revolt[, resursele unui talent net[g[duit superior.

Portretul omului fizic =i moral alc[tuiesc unul din sectoarele cele mai glorioase ale artei scriitorice=ti a lui N. Iorga. Notarea fizionomiei, a am[nuntului plastic sub care se adun[vaste semnifica\ii, re\ine de multe ori pana scriitorului. [...] Nenum[rate sunt,]n scrisul lui N.Iorga, aceste rapide fulger[ri care lumineaz[=i suprafa\a =i ad`ncimile. [...]

Nu numai omul =i via\a, dar =i peisajul prilejuiesc lui N. Iorga unele din paginile sale cele mai izbutite. Apropierea de Alecsandri este,]n aceast[privin\[, unul din rezultatele cele mai nea=teptate ale analizei literare. [...] Peisajul este construit din note misterioase, ca =i trecutul pe care t`n[rul studios]ncerca s[-l refac[din m[rturiile arhivelor =i din acele ale a=ez[rilor omene=ti. [...] Cu astfel de mijloace, se afirm[ ]n scrisul lui N. Iorga arta unui peisagist romantic, din descenden\a lui Chateaubriand.

S-a vorbit uneori despre N. Iorga ca despre un talent prin excelen\[retoric. +i, f[r[ ]ndoial[, atitudinea sa lupt[toare, apelul direct la ascult[tor, mul\imea digresiunilor pe care, f[r[=ov`ire, le prime=te ]n scrisul s[u, sunt tot at`tea

modalit[\i de manifestare ale unui temperament literar retoric. Dar dac[tehnica esen\ial[a retoricii este amplificarea, dezvoltarea prin varierea aceluia=i motiv, sunt multe cuvinte pentru a situa arta lui N. Iorga]n alt sector dec`t al retoricii tradi\ionale. C[ci ceea ce pare preocuparea statornic[ a acestui scriitor este mai mult tendin\a de a sili impresiile s[ intre ]ntr-un spa\iu relativ restr`ns, dec`t aceea de a dezvolta. Metoda sa e mai mult sintetic[, dec`t analitic[. Chiar cu prilejul portretisticii lui N. Iorga, am remarcat rapiditatea elocvent[a tr[s[turii, marile efecte culese din sc[p[rarea de fulger a unei singure compara\ii sau metafore. }n genul portretului rapid =i al caracteriz[rii morale concise, autorul *Oamenilor care au fost* a serbat unele din triumfurile sale scriitorice=ti cele mai de seam[. Dac[acum analiz[m structura perioadelor sale, este cu neputin\[a nu observa,]n bogatele lor arborescen\e, mai degrab[o preocupare de concentrare dec`t una de amplificare.

}n largile perioade ale lui N. Iorga disting dou[tipuri. Cel dint[i este al perioadei care]=i dezvolt[curba ei ideologic[ ]ntre puncte foarte]ndep[rtate,]nc`t sf`r=itul perioadei ajunge la nota\ii nea=teptate =i oarecum eterogene fa\[de punctul de plecare. [...] Al doilea tip al perioadei iorghiste este acela care anin[de firul unei propozi\ii principale sau al mai multor propozi\ii principale coordonate, propozi\ii secundare subordonate, acumulate parc[dintr-o nevoie de a nu l[sa s[scape nimic din ceea ce se prezint[fanteziei sau idea\iei scriitorului. [...] A dori s[spun[numeroase lucruri]ntr-un spa\iu relativ limitat =i a dori s[nu lase nimic afar[, din ceea ce poate spune, este]ndoitul resort al tehnicii periodizante a lui N. Iorga. Acest amestec de sintetism =i abunden\[este poate semnul cel mai izbitor al contribu\iei sale literare.

Portretul artistic al lui N. Iorga n-ar fi complet dac[n-am considera]n el pe moralistul f[uritor de sentin\e =i maxime,]n care lapidaritatea maiorescian[ob\ine una din cele mai importante continu[ri ale sale =i aceasta tocmai la acel artist al cuv`ntului care, ]n alte aspecte ale operei lui, ne cucere=te prin abunden\[ =i densitate. [...] Portretul moral al omului ]nchegat din *Cuget[rile* lui Nicolae Iorga nu poate fi m[gulitor pentru nimeni. [...] Pentru fapta uman[ creditoare nu exist[ astfel r[splata, ci numai m`ng`ierea singur[t[\ii =i a reg[sirii tale. Dar e poate cea mai]nalt[consolare, =tiin\a c[cine se d[ruie=te mai larg vie\ii, mai generos pentru c[nici un pre\ nu o va pl[ti, mai nebune=te

pentru c[o va pierde mai u=or, acela o va afla mai]ntreag[=i mai curat[pentru sine. E poate aceasta]nv[\[tura cea mai]nt[ritoare a *Cuget[rilor*,]n formele acelei expresii pregnante, care, dup[Maiorescu,]mpinge cu un]nsemnat pas mai departe arta sentin\ei.

Tudor VIANU, *Nicolae Iorga*,]n vol. *Arta prozatorilor rom`ni*, colec\ia „Patrimoniu“, Editura Minerva, Bucure=ti, 1981, p. 135, 136—137, 138, 140, 141, 142, 143, 148—149.

Rolul lui Nicolae Iorga]n literatura noastr[este unul din cele mai complexe =i mai paradoxale. El a]nceput s[scrie]n ultimul deceniu al veacului trecut, deci]ntr-o vreme m[runt[, de respira\ie redus[a mediului nostru literar, fapt semnalat =i de Sadoveanu]n *Anii de ucenicie*, privind condi\iile nefavorabile ale debutului s[u. Or,]n acest mediu minor, Iorga este primul care, prin contrast, deschide o perspectiv[larg[, de mari realiz[ri ambi\ioase. S-a spus, =i pe bun[dreptate, c[la noi el se]nscrie pe linia acelor spirite cuprinz[toare din secolul al XIX-lea care aspir[la sinteze vaste =i la alc[tuiri gigantice. Integr`ndu-se]n]nl[n\uirea lor, Iorga]nscrie totu=i o muta\iune fundamental[, decis[de func\iunea intr[rii]n noul veac. El adapteaz[, adic[, cu o vizibil[schimbare de accent, structura tipologic[Eliade—Hasdeu la exigen\ele care vor fi specifice secolului nostru.

}ntre Iorga =i]nainta=ii s[i aminti\i s-au interpus marile realiz[ri literare rezultate din experien\a „Junimii“,]n primul r`nd poezia lui Eminescu. Asemenea reu=ite r[sun[toare au determinat la el o baz[de]ncredere =i de certitudine, care-i va dirija]n alt sens aspira\iile, =i anume]n sensul lucrului efectiv. C[faptul apare con=tient la el se desprinde din]ns[=i natura limitelor ce le descoperea chiar la aceia pe a c[ror linie am spus c[se situeaz[. Recunosc`nd, bun[oar[, geniul lui Hasdeu, precum =i acel spirit cuprinz[tor ]n care lui nu-i displ[cea s[ se reg[seasc[, N. Iorga face totu=i urm[toarea precizare ]n leg[tur[ cu ]nainta=ul s[u: „}n at`tea ramuri ale =tiin\ei istorice =i filologice el a fost un deschiz[tor de cale, care, ce e drept, s-a mul\umit adesea s[arate numai drumul“. Iorga,]ns[, vrea s[ ]ntruchipeze nu numai un gest mare, ci =i o realizare mare. Un Eliade sau un Hasdeu fac tentative de a acoperi un gol prin]n[l\imea saltului lor, de a egala un nivel european

pe care noi nu-l aveam. C`nd]ncepe s[scrie Nicolae Iorga, un asemenea gol se umpluse]n parte; exista acum o baz[de fapt[, de realizare efectiv[. }mprejurarea decide un]ndr[zne\ paradox, legat de cazul s[u. Tocmai]n acel moment de caren\[, de orizonturi mici, a=a cum le-am v[zut consemnate de Sadoveanu, a]nceput s[activeze omul care a scris poate cel mai mult de c`nd exist[ scrisul omenesc la toate popoarele lumii. Prin aceasta, Iorga nu arat[ numai o cale, ci d[ acel exemplu unic de realizare, ]n care spiritul rom`nesc atinge ultimele limite posibile ale exced[rii umane.

Faptul reclam[poate o precizare. Fecunditatea nu este numai un atribut cantitativ, ci,]n aceea=i m[sur[, =i unul calitativ. Dac[se va analiza c`te o singur[pagin[din Ovidiu, din Lope de Vega, din Hugo, din Balzac, din Tolstoi, vor ap[rea — numai din aceast[limitat[sondare — toate indiciile care m[rturisesc abunden\a scrisului la poe\ii =i la prozatorii respectivi. Atributele calitative sau structurale ale fecundit[\ii pot fi cuprinse]n debitul lexical,]n amploarea frazei,]n culoare,]n num[rul mare al imaginilor =i reprezent[rilor,]n rev[rsarea con\inuturilor unul]ntr-altul =i, deci,]n bog[\ia imens[a asocia\iilor =i digresiunilor. De aceea =i fecunditatea lui N. Iorga nu]nseamn[numai o umplere de mai multe pagini, ci =i o extindere nem[surat[a viziunii =i a orizontului limitat din mediul debutului s[u. Acel fel de a vedea foarte de sus =i foarte de departe, pe care l-a surprins Tudor Vianu la Eminescu, se treze=te tumultuos =i la Nicolae Iorga din coordonatele m[rginite =i s[race ale vremii,]ntre\inut,]ns[, de amintirea str[lucitelor realiz[ri precedente. De aceea, omul care a scris cel mai mult din toate timpurile vine, printr-o asemenea contribu\ie, nu cu simpla aspira\ie de atingere a unui nivel, ca Eliade sau Hasdeu, ci cu un element excep\ional, unic]n lume, care tr[deaz[noua ambi\ie a unei dep[=iri de limite pe plan universal. Aceasta va fi ambi\ia noului veac rom`nesc, c`nd =i-n alte domenii de art[se vor afirma un Enescu, un Br`ncu=i, un |uculescu.

De fapt,]n literatur[, veacul rom`nesc de care vorbim ]ncepe abia ]ntre cele dou[ r[zboaie, c`nd unii scriitori, activi cu mult]nainte,]=i dau acum operele capitale, care constituiesc o efectiv[contribu\ie la literatura mondial[, c`nd apar *Ion* =i *R[scoala*, c`nd apar *Fra\ii Jderi*, c`nd Arghezi apare pentru prima dat[ ]n volum. Un concurs nefavorabil de ]mprejur[ri ]i face, ]ns[, numai pe pu\ini s[ identifice ]n Nicolae Iorga un precursor =i un prim model oficial al acestui elan de afirmare rom`neasc[ ]nc[de pe la sf`r=itul veacului

trecut. [...] Este adev[rat c[pe planul strict al istoriei literare, N. Iorga n-a fost dec`t indicatorul unor curente lipsite de vigoare =i cur`nd dep[=ite; dar nu]n pozi\ia, ci]n crea\ia =i mai cu seam[ ]n mobilul mare al crea\iei sale trebuie c[utat[valoarea omului. [...] De aceea,]n nici una din realiz[rile sale literare, Nicolae Iorga nu las[impresia unui]nt`rziat epigon romantic. Dimpotriv[, el apare ca un mare liric al prozei, a c[rui fraz[ne r[sun[ ]nc[ ]n auz cu magistralele sale caden\e muzicale. [...]

}n fa\a naturii, N. Iorga]ncearc[uneori vibra\ii at`t de puternice =i de personale, ]nc`t p[trunde cu un suflu nou intui\ii secular frecventate de poe\i. [...] A=a sunt acele „turme ce trec t[cute, cu mi=c[ri line ca ale spicelor sub adiere“. Acest dinamism omogen, unificator, al vie\ii vegetalo-animale ni se pare a fi una din marile expresii personale ale artei lui Nicolae Iorga. [...]

Negre=it c[lirismul lui Iorga nu se m[rgine=te numai la natur[, ci se extinde =i la om. }n am`ndou[ cazurile, arta scriitorului ne d[ prilejul s[-i surprindem asocia\ii cu totul noi, apropieri nea=teptate de sensuri.* A=a vorbe=te el odat[ de un „pustiu ]nverzit“, iar alt[ dat[, cu privire la Treboniu Laurian, de o „limb[ nebun[“. Mai cu seam[ c`nd trebuie s[cuprind[realit[\i =i idei complexe, arta lui Iorga se rezolv[ ]n cele mai originale]ntreprinderi de antiteze. Tot cu privire la Treboniu Laurian el spune urm[toarele: „Piedestalul adev[rat al monumentului s[u e gre=eala ce a f[cut,]n care =i-a]nchis, =i-a zidit via\a, sulfetul — aceast[mare =i sf`nt[ gre=eal[“. Vedem, deci, c[ o gre=eal[ poate fi *piedestal de monument =i sf`nt[; =i totu=i, prin aceast[str`ns[ ]nnodare de imagini =i de antiteze sensul devine mai direct inteligibil dec`t dac[s-ar fi exprimat demonstrativ]n mai multe fraze. [...]

Dotat cu un bogat sim\ de observa\ie, trecut totdeauna printr-o interpretare profund personal[, Iorga ni se pare totu=i dominat de aspectul pe care i l-am consemnat la]nceput, acela de mare temperament liric. Iar aceast[latur[dominant[culmineaz[ ]n lirismul rapsodic. N. Iorga este un av`ntat c`nt[re\ al \[rii — al spa\iului =i al timpului ei. Aici se desprinde volumul s[u vizionar =i marea sa for\[stilistic[ ]n raport chiar cu unii din cei mai de seam[scriitori ai no=tri din trecut. Puterea de dilatare, de extindere imens[a unei viziuni, =i totu=i de str`ns[ concentrare a ei ]n vibra\ia zguduitoare a c`torva cuvinte,]nchipuie una din]nzestr[rile sale excep\ionale. [...] La noi,]ntr-o asemenea proz[, p[truns[de lirism rapsodic, numai Sadoveanu l-a]ntrecut.

Acest om deosebit de complex este,]n felul s[u, un prim =i un ultim. Este

pe plan oficial primul om al noului veac rom`nesc, ale c[rui perspective de universalitate le anun\[ =i le concretizeaz[ cu anticipa\ie ]n propriile sale realiz[ri. Anun\[, ]ns[, veacul prin atitudini =i coordonate stilistice mai vechi dec`t ale timpului s[u. }n aceast[privin\[el apare =i ca un ultim. Este, poate, =i pe plan mondial, cel din urm[genial istoric-literar de tip romantic. Ambele str[luciri — a]nceputului =i a sf`r=itului — se ciocnesc]ntr-o fulgerare unic[ce lumineaz[chipul acestui Ianus, deopotriv[de proeminent printre primi =i printre ultimi.

Edgar PAPU, *Nicolae Iorga scriitor*,]n vol. *Lumini perene*, Editura Eminescu, Bucure=ti, 1989, p. 189—190, 191, 192—193, 196, 197—198.

N. Iorga [...], autorul monumentalei *Istorii a rom`nilor* ]n zece volume (1936—1939), este =i autorul primei *Istorii a literaturii rom`ne=ti de la origini p`n[ ]n 1934*, ]n opt volume (1901—1934), ]nceput[ cu *Istoria literaturii rom`ne]n secolul al XVIII-lea, de la 1688 la 1821*, =i continuat[cu *Istoria literaturii religioase a rom`nilor p`n[ ]n 1688*,]n 1904, volume reeditate]n ordinea fireasc[ ]n 1925, 1928 =i 1933. *Istoria literaturii rom`ne=ti din veacul al XIX-lea*, ]n trei volume (1907—1909), este precedat[ de *Contribu\ii la istoria literaturii rom`ne]n veacul al XVIII-lea* (1905) =i urmat[de *Istoria literaturii rom`ne=ti contemporane*, ]n dou[ volume, de la 1866 p`n[ ]n 1934. Sunt reluate aici cele dou[volume de *Schi\e din literatura rom`n[* (1893) =i *Pagini de critic[din tinere\e* (1921) la care pentru a avea imaginea complet[a criticului =i istoricului literar, trebuie s[ad[ug[m dou[volume de evoc[ri, *Oameni care au fost* (1911—1916) reeditate cu adaosul]n patru volume]ntre 1934 =i 1939, dou[volume de articole din *S[m[n[torul*, intitulate *O lupt[literar[* (1914—1916), *Istoria literaturilor romanice]n dezvoltarea =i leg[turile lor*, trei volume, din 1920, =i *Istoria literaturii rom`ne=ti, introducere sintetic[* (1929).

N. Iorga este un admirabil istoric al fenomenului literar v[zut]n context mai larg, cultural,]n func\ie de evolu\ia institu\iilor, a dezvolt[rii social-politice, un restaurator ne]ntrecut al perioadei medievale =i al fazei de tranzi\ie spre literatura modern[, dar un critic capricios =i de un gust incert, entuziast c`nd nu trebuie =i minimalizator c`nd nu te a=tep\i, pe criterii extraestetice,

de obicei morale. Ca director al revistei *S[m[n[torul*, ca =i al altor publica\ii precum *Neamul rom`nesc* sau *Cuget clar* (*Noul S[m[n[tor*), a dus o campanie de legitim[ ap[rare a tradi\iilor, a spiritului na\ional, a valorilor istoriei, culturii =i limbii rom`ne, dar =i o lupt[zadarnic[ ]mpotriva inova\iilor, a pretinsului decadentism simbolist]mpotriva oric[ror influen\e sau schimb[ri culturale [...]. [...]

Aceast[literatur[pe deasupra claselor, s[n[toas[sub aspect moral =i de exaltare a purit[\ii etnice, era absolvit[ ]n mentalitatea criticului de calitatea artistic[[...]. [...]

Iorga a n[zuit s[fie poet =i dramaturg. A publicat]ntre 1893 =i 1932 trei volume de poezii =i]ntre 1911 =i 1940 treizeci de piese de teatru,]ndeosebi drame istorice, dar =i mitologice, religioase, folclorice, c`teva comedii [...].

Cuget[ri (1911), =apte volume de *Memorii* (1931—1939) =i o extraordinar[autobiografie]n trei volume, O via\[de om a=a cum a fost (1934).

Alexandru PIRU, *N. Iorga*,]n vol. *Istoria literaturii rom`ne*, Editura „Grai =i suflet — Cultura Na\ional[“, Bucure=ti, 1994, p. 147, 148.

Introducerea sintetic[ ]n *Istoria literaturii rom`ne=ti* de Nicolae Iorga, volum ap[rut ]n 1929 la Bucure=ti, este primul compediu de istorie literar[ rom`neasc[, prima carte]n care un istoric literar]ncearc[s[defineasc[ ]n spa\iu restr`ns etapele =i notele fundamentale ale literaturii rom`ne prin scriitorii ei cei mai]nsemna\i. Gestul lui va fi repetat mai t`rziu de G. C[linescu, care, dup[ apari\ia ]n 1941 a marii *Istorii a literaturii rom`ne de la origini p`n[ ]n prezent*, va da ]n 1945 =i o mic[ istorie a literaturii rom`ne unde aceea=i materie, tratat[cu lux de am[nunte]n prima, este v[zut[din zbor =i definit[ ]n formule sintetice. Compendiul lui G. C[linescu deschide calea c[tre]n\elegerea istoriei celei mari. Aceea=i este situa\ia *Introducerii sintetice* pe care Nicolae Iorga o public[dup[notele stenografice luate la curs. P`n[ la apari\ia ei, Nicolae Iorga publicase *Istoria literaturii religioase a rom`nilor p`n[ la 1688*, (1904), *Istoria literaturii rom`ne]n secolul al XVIII-lea* (dou[volume, 1901, care vor fi reluate]ntr-o edi\ie rev[zut[=i pe alocuri „larg]ntregit[“, cum zice autorul ei,]n trei volume; *Istoria literaturii rom`ne=ti*, al c[rei prim volum a ap[rut]n 1925, al doilea]n 1926 =i al treilea]n 1933).

Acestei prime p[r\i a istoriei literaturii rom`ne ]i va fi ad[ugat[ o alta (tot ]n trei volume): *Istoria literaturii rom`ne=ti]n veacul al XIX-lea — de la 1821]nainte. }n leg[tur[cu dezvoltarea cultural[a neamului* (vol. I, 1907, vol. II, 1908, vol. III, 1909). Dac[recapitul[m vom constata c[Nicolae Iorga a dat =ase volume]n care st[cuprins[istoria literaturii rom`ne de la ]nceputurile ei p`n[la sf`r=itul secolului XIX. Era cea mai impozant[ tentativ[ istoriografic[ a vremii nu numai prin num[rul de pagini, peste dou[ mii, ci =i prin calitatea informa\iei =i a interpret[rii. Ne afl[m, de fapt, ]n fa\a primei istorii monumentale a literaturii rom`ne pe care numai apari\ia ei]n volume separate a]mpiedicat-o s[fie tratat[ca atare. Alt[cauz[st[ ]n ecoul tip[ririi volumelor urm[toare, care-=i propun s[aduc[la zi materia =i s[trateze despre literatura rom`n[ la sf`r=itul secolului trecut =i]nceputul celui de al dou[zecilea, vreme]n care Nicolae Iorga s-a aflat]n primul plan al vie\ii literare, =i chiar despre literatura postbelic[. Continuarea s-a numit *Istoria literaturii rom`ne=ti contemporane* (vol. I, *C[utarea formei* — 1867—1890, vol. II *}n c[utarea fondului* — 1890—1934). Cartea a trezit o vie reac\ie prin anacronismul judec[\ilor de valoare fa\[ de literatura rom`n[modern[. G. C[linescu g[sea c[este „opera cea mai bizar[ce se poate]nchipui“, iar E. Lovinescu,]ntr-un lung capitol din *Titu Maiorescu =i posteritatea lui critic[*, selecteaz[gafele critice comise de Iorga, inten\ion`nd desigur s[ compromit[ pe autorul *Istoriei literaturii rom`ne=ti contemporane*. Valul de proteste care a]nt`mpinat aceast[ istorie literar[ — trebuie s[ spunem c[ scriitorii moderni caru au comentat *Istoria literaturii rom`ne=ti contemporane* n-au cru\at nici un mijloc care ar fi putut compromite tentativa lui Nicolae Iorga — n-a r[mas f[r[efect nici asupra celor precedente. Singur ca o fiin\[preistoric[printre oamenii acelui veac, Nicolae Iorga nu =i-a putut salva opera de oprobriu. }n realitate, aceste ultime dou[volume]=i au interesul lor nedezmin\it ca segmente ale]ntregului cl[dit anterior =i judecate din interiorul acestei construc\ii ele au coeren\a lor, lucru pe care nu erau dispu=i s[-l descopere adversarii istoricului, oameni de orientare estetic[modern[. A=a se face c[prima istorie monumental[a literaturii rom`ne care a ]nceput prin a fi publicat[ ]n 1901 =i a fost terminat[ ]n 1934 nu s-a bucurat de considera\ia fireasc[. Nicolae Iorga nu =i-a reeditat ]ntr-un singur volum masiv toate istoriile literare, literatura rom`n[r[m`n`nd s[mai a=tepte c`\iva ani, =apte, p`n[la apari\ia operei lui G. C[linescu, aceasta de orientare =i gust modern care]n cele din urm[s-a impus, de=i

multe din judec[\ile ei de valoare, chiar spiritul]ntregii opere, au fost contestate =i ele. Ca =i istoria literaturii lui Nicolae Iorga, =i cea scris[de G. C[linescu a]nt`mpinat o furibund[ campanie de pres[. Dac[ fa\[ de lucrarea lui Iorga a reac\ionat mai ales tab[ra modernist[, ]n cazul *Istoriei literaturii rom`ne de la origini p`n[ ]n prezent* replici au venit din toate taberele, =i surprinz[tor, multe au venit =i din r`ndurile scriitorilor de orientare modern[. Marile]ntreprinderi tulbur[ ]ntotdeauna spiritele.

**Care este locul „Introducerii sintetice“]n =irul de volume ale „Istoriei literaturii rom`ne=ti“?** Cartea ]ncepe cu *Crearea limbii literare* =i se sf`r=e=te cu *Noua orientare a tineretului de la 1900*, f[r[a fi deci un compendiu global, cum este cel al lui G. C[linescu. A citi I*ntroducerea sintetic[* ca pe o sintez[a literaturii rom`ne de la ]nceputuri p`n[ ]n 1934, data la care se]ncheie istoria literar[scris[de Nicolae Iorga, nu este posibil. *Introducerea sintetic[* este sinteza primelor =ase volume ale seriei =i locul ei firesc]n =irul lor r[m`ne cel pe care-l indic[ cronologia operei. *Introducerea sintetic[* este, de fapt, o concluzie a c[r\ilor anterioare =i o preg[tire a *Istoriei literaturii rom`ne=ti contemporane*. Ea se]nf[\i=eaz[totodat[ca un epilog =i un prolog. }nchide un mare capitol de istorie cultural[=i literar[=i deschide altul. Rostul ei este]ns[mai complex =i r[m`ne legat de misiunea literar[pe care autorul =i-a asumat-o la]nceputul secolului.

Criticul =i istoricul literar N. Iorga a sim\it desigur nevoia sistematiz[rii sintetice a vastei materii parcurse, dar nu e vorba numai de at`t. Odat[ perioadele istorice traversate, istoriograful a descoperit, desigur aposteriori, leg[turi =i explica\ii noi ]n istoria scrisului rom`nesc, pe care nu le observase de la]nceput. O m[rturise=te]n *Introducere.* [...]

Paginile despre perioadele vechi ale istoriei literaturii rom`ne ca =i cele despre secolul al XIX-lea au fost scrise de Nicolae Iorga cu pu\in timp ]nainte de a ]ncepe campania ideologic[ de la *S[m[n[torul* sau chiar ]n timpul ei. *Introducerea sintetic[* apare ]n 1929, c`nd ac\iunea sa era clasat[. E. Lovinescu publicase]n 1926 primele p[r\i ale *Istoriei literaturii contemporane*,]n care era vorba de *Evolu\ia ideologiei literare =i Evolu\ia criticii literare,*]n care locul lui Iorga =i ideologia lui]n mi=carea literar[a vremii sunt privite ca un fenomen revolut. Retrospectiva realizat[ ]n *Introducerea sintetic[* nu are numai rostul de a eviden\ia noile asocia\ii =i disocia\ii ale istoricului literar Nicolae Iorga ci =i de a c[uta]n istoria literar[o justificare criticului Nicolae Iorga de

la *S[m[n[torul*. Ea nu este doar o lucrare de istorie literar[ci =i o lucrare istoriografic[*pro domo*. Reexaminarea din avion a literaturii rom`ne se face, cum era dealtfel de a=teptat, de pe platforma revistei S[m[n[torul =i a ideologului ei principal, Nicolae Iorga. *Introducerea sintetic[* se ofer[, de aceea, inevitabil =i ca o prefa\[ a *Istoriei literaturii rom`ne=ti contemporane*]n care evolu\ia literaturii rom`ne este v[zut[ ]n func\ie de *S[m[n[torul* =i de ideile pe care Nicolae Iorga le-a propagat prin el.

Criticul literar]n *„Introducerea sintetic[“*. [...] }n afar[de condi\ii =i influen\e, Iorga discut[ ]n sinteza sa =i scriitorul timpului cu opera lor. Firesc, nu vom g[si dec`t rar analize de opere, dar o judecat[ general[ de valoare se poate desprinde =i asupra ei este cazul s[ ne oprim. Scriitori pe care-i are de examinat Nicolae Iorga sunt cei pe care literatura rom`n[i-a dat de la]nceputuri p`n[dup[Mihai Eminescu. Examenul critic se opre=te la literatura ap[rut[dup[1900.

Criticul merge pe o c[rare b[tut[, uneori premerg[torul s[u fiind el]nsu=i, =i judec[\ile de valoare nu sufer[de sc[deri importante. Suntem departe de epoca modern[ ]n care opiniile literare ale criticului au devenit obiect de scandal. Remarcabil[este perspectiva pe care Iorga o deschide asupra versurilor din *Psaltirea* lui Dosoftei, a c[rei substan\[original[el o semnaleaz[pentru prima dat[. Ne=tirbit[ ]n genere este valoarea tuturor judec[\ilor pe care le face asupra literaturii vechi, izvor]nc[nesecat de sugestii =i ast[zi. Exact[,]ntr-un sens pe care avea apoi s[-l dezvolte G. C[linescu, este aprecierea asupra *|iganiadei*. De=i]nf[\i=at doar pe o latur[a personalit[\ii sale, Ion Heliade-R[dulescu este]n\eles]n ceea ce are mai rezistent literatura lui, proza de aspect pamfletar, punct]n care G. C[linescu se va]nt`lni, iar[=i, cu Iorga. Spre deosebire de al\i istorici literari, Nicolae Iorga nu omite inserarea lui Ion Codru Dr[gu=anu ]n istoria sa. De la el ]l vor prelua criticii de descenden\[ maiorescian[. }n 1942, +erban Cioculescu reediteaz[ scrierea =i o prefa\eaz[, iar ]n *Istoria literaturii rom`ne moderne*, scris[ ]n colaborare cu Tudor Vianu =i Vladimir Streinu, i se acord[un capitol. Sub presiunea faptelor, G. C[linescu, care-l cita,]n 1941, pe Ion Codru Dr[gu=anu doar la bibliografie,]l introduce]n compendiul din 1945, nu f[r[rezerve asupra valorii lui literare propriu-zise.

Aprecierile ce se fac asupra lui Slavici, Caragiale, Co=buc, Vlahu\[, Delavrancea nu pot contraria, numai c`t nu este vorba de literatura lor]n

ele. Apoi trecerea timpului, polemicile]nceputului de veac, op\iunile criticului n-au r[mas f[r[urme. Caragiale, cel ap[rat alt[dat[de]nvinuirea de a se fi inspirat]n *N[pasta* din literatura str[in[, e tratat acum ca un autor livresc, f[r[cunoa=terea adev[rat[a \[r[nimii, iar Ion Creang[, despre care]n tinere\e Iorga scrisese pagini de inspirat[pre\uire, este acum privit cu circumspec\ie, deoarece scriitorul fusese preluat de cercul inamic, literar vorbind, al *Vie\ii rom`ne=ti*.

Substan\ial =i sugestiv este capitolul dedicat lui Mihai Eminescu,]n care criticul, dincolo de prezentarea condi\iilor care au ajutat formarea poetului, face o interesant[paralel[cu Alfred de Vigny. Mai e de re\inut]n materie de interpretarea psihologiei scriitorilor rom`ni explica\ia pe care Iorga o d[revoltei amare din scrierile lui Vlahu\[=i Delavrancea.

}n sf`r=it, o perspectiv[original[asupra lui Caragiale, o scurt[schi\[de posibil[monografie, afl[m]n *Revenirea spiritului local*. Din capul locului criticul se declar[ ]n dezacord cu p[rerea dup[care literatura lui Caragiale p[le=te odat[cu epoca care a creat-o. „Orice subiect, trecut prin adev[rata literatur[, cap[t[un element de imortalitate. Nu st[arta]n subiect, ci]n felul de tratare“, propozi\ii critice foarte moderne. Noutatea perspectivei lui Iorga asupra literaturii lui Caragiale, =i desigur =i asupra omului, vine din aceea c[literatura lui nu este privit[ca un bloc unitar ci ca o serie de mici unit[\i autonome. Criticul distinge patru faze]n activitatea scriitorului,]n str`ns[ dependen\[ — din nou perspectiva gherist[ — de mediile prin care a trecut =i de influen\ele care l-au c`=tigat. Este mai]nt`i scriitorul de mare spontaneitate fascinat de mi=carea ora=ului Ploie=ti, ]n spe\[, care d[ prima serie de Mitici. Vine apoi la r`nd prima faz[junimist[, c[reia]i dator[m comediile, urmat[de o a doua faz[junimist[a scriitorului ilustrat[de nuvelele \[r[ne=ti =i *N[pasta*. Ultima faz[, legat[de expatrierea scriitorului =i de rela\iile str`nse cu Gherea, este faza „teoriilor generale =i a explica\iilor sociologice“, din celebrul pamflet despre 1907. }n spatele celor patru mari faze criticul sugereaz[altele dou[dinstincte: etapa leg[turii cu realit[\ile, de mare spontaneitate, schi\ele prime =i comediile, dup[care urmeaz[etapa lipsit[de spontaneitate, livresc[a literaturii lui Caragiale,]n care apare]ntre altele *N[pasta* =i pamfletul *1907 din prim[var[p`n[-n toamn[*. Chiar dac[ nu e concretizat[ ]ntr-o aplicat[ analiz[ a operei, aceast[ viziune din interior a evolu\iei scriitorului e cea mai judicioas[ dintre cele care s-au propus p`n[acum.

Sunt]n *Introducerea sintetic[* intui\ii =i pagini care ne fac s[regret[m c[promi\[torul critic de la 1890 n-a r[mas numai critic.

De=i compendiul lui Nicolae Iorga n-a sc[pat]n]ntregime de mai vechea confuzie operat[de critic]ntre etnic =i estetic, de=i]n chip frecvent literatura este confundat[cu cultura, sinteza sa impune prin juste\ea viziunii de ansamblu asupra evolu\iei literaturii rom`ne p`n[la 1900 =i prin consecven\a metodei de lucru. Urm[rind at`t motiva\iile interne ale dezvolt[rii culturii =i literaturii rom`ne c`t =i pe cele externe cu efect asupra aceleia=i dezvolt[ri, Nicolae Iorga introduce literatura rom`n[ ]n perspectiv[european[, unghi extrem de fecund =i de actual =i azi. Cartea foie=te de sugestii =i r[m`ne o lectur[ instructiv[ =i incitant[ oric`nd, una din lucr[rile noastre de istorie literar[care nu =i-a istovit]nc[resursele de interes.

Mihai UNGHEANU, *Postfa\[*,]n vol. N. Iorga, *Istoria literaturii rom`ne=ti. Introducere sintetic[*, Editura Minerva, Bucure=ti, 1977, p. 281—285, 312—315.

Scriitor total, Iorga este]n aceea=i m[sur[omul]ntregului, c`t =i al p[r\ilor. El este asemenea constructorului cumul`nd toate meseriile: =i pe cea de inginer, =i pe cea de zidar, =i pe cea de c[r[u= de ap[=i pe cea de dulgher =i t`mplar. C[ci personalitatea sa extrovertit[ nu poate concepe o distribu\ie a muncii; el vrea s[ fac[ totul, s[ g`ndeasc[=i s[re-g`ndeasc[ totul. E ]n aceast[ tendin\[ ceva din psihologia sa orgolioas[ =i tiranic[, refuz`nd replica, dialogul, dar =i colaborarea, ambi\ia de a nu]mp[r\i nimic cu nimeni. Iorga se vroia un]ntemeietor =i un deschiz[tor de drum. El a reluat =i rea=ezat totul de la cap[t,]ntr-o nou[viziune:]n viziunea Iorga. A dat o istorie a rom`nilor, o istorie a literaturii, o istorie a armatei, o istorie a comer\ului, o istorie a presei, a comunica\iilor, a culturii, a religiei, a ]mv[\[m`ntului etc. Toate aceste opera\ii le-a conceput prin prisma sa de istoric, de trudnic[adunare =i ordonare a datelor, pe baza c[rora s[se poat[ ]n[l\a mai t`rziu edificiile viitoare. Om predestinat s[fondeze, Iorga este un ctitor; nu e domeniu unde el s[nu fi intrat, pe care s[nu-l fi abordat,]n interiorul c[ruia s[nu fi ridicat un altar de piatr[„zeilor mari“. Ambi\ia lui Iorga este]ns[aceea de a fi egal cu sine]n toate domeniile parcurse:]n poezie,]n teatru,]n

publicistic[,]n critica =i istoria literar[, la fel ca]n istorie. Dac[ ]n istorie =i]n istoria literar[rolul s[u e de net[g[duit,]n domeniul crea\iei propriu-zise Iorga r[m`ne un creator minor. Privit[ ]n ansamblu poezia este ]n mare m[sur[ mimetic[, prelungind filonul pa=optist romantic, de tip Alecsandri—Heliade, mai ales ]n direc\ia picturalului, mai personal fiind ]n poezia de factur[ neoclasic[, c`nt`nd vestigii antice, lumi =i ora=e disp[rute, cet[\i moarte, zeit[\i =i fiin\e mitologice. Nici opera dramatic[ — scris[ ]n cea mai mare parte ]n versuri — nu reu=e=te s[ mi=te spectatorul contemporan. [...] Adev[rata sa crea\ie ]n beletristic[ r[m`ne literatura de c[l[torie,]n care a l[sat pagini de autentic[vibra\ie]n fa\a peisajului, a oamenilor =i, mai ales, a crea\iei lor. „A c[l[tori e o nevoie sufleteasc[“, spunea Iorga, =i de aici pasiunea sa m[rturisit[pentru surprinderea spa\iului autohton =i str[in. [...] De=i jurnal de intelectual care se caut[=i se descoper[pe sine, impresiile de c[l[torie ale lui Iorga sunt mult mai mult dec`t at`t: l[s`ndu-se furat de realitatea direct[ =i brutal[ a lumii cu care vine ]n contact el ]=i dezv[luie ascunzi=uri psihologice neb[nuite. Iorga devine abia aici un liric autentic: o poezie abia sim\it[ se filtreaz[ lin ]n paginile c[r\ii, istoricul ]nsu=i recunosc`ndu-=i „culpa“. Literatur[de cea mai bun[calitate se poate descoperi]n aceste fragmente de jurnal care]=i stabilesc o fizionomie =i o precis[geografie, ordonat[sentimental de spa\iul \[rii =i de obsesia latinit[\ii. Aceea=i impresie este dat[=i de memorialistica din volumele *Oameni care au fost, Memorii* sau *O via\[de om, a=a cum a fost,* opere cu caracter autobiografic puternic peste care plute=te umbra polemistului =i a pamfletarului, a evocatorului =i a poetului. Suita de portrete din *Oameni care au fost* pune la]ndem`n[ pagini despre principalii b[rba\i ai neamului pe o ]ntindere de c`teva decenii, v[zu\i]n angrenajul vie\ii cotidiene, pe fundalul =i]n atmosfera unei epoci de mult apuse. [...] *Memoriile* lui Iorga sunt consacrate mai ales lumii politice, v[zut[ ]ntr-un anumit timp =i]n anumite]mprejur[ri, surprins[ ]n nota\ii scurte, de o mare concizie a expresiei. [...]

Literatura este dep[=it[ ]ns[ca valoare =i importan\[de activitatea criticului =i istoricului literar. }n acest domeniu Iorga trece drept critic de direc\ie, cu o doctrin[literar[bine constituit[, cu o mi=care =i un program propriu. [...] Contribu\iile sale sunt cov`r=itoare ]n *Istoria literaturii rom`ne]n secolul al XVIII-lea* (1901), *Istoria literaturii religioase a rom`nilor p`n[la 1688* (1904), *Istoria literaturii rom`ne=ti* (1925)]n trei volume, *Istoria*

*literaturii rom`ne=ti ]n veacul al XIX-lea de la 1821 ]nainte, ]n leg[tur[ cu dezvoltarea cultural[ a neamului* (trei volume 1920), toate opere fundamentale. Practic`nd o critic[cultural[,]n str`ns[ leg[tur[ cu epoca =i factorii formativi ai unei personalit[\i, Iorga organizeaz[ =i ierarhizeaz[ un material vast, prin caracteriz[ri ample =i comprehensive, d`nd istoriei literare criteriile =tiin\ifice de care avea nevoie =i pun`nd bazele unei discipline pe care a ilustrat-o cu str[lucire. Iorga este =i ]n acest domeniu, un ctitor, creatorul istoriei culturale rom`ne=ti pe care o domin[prin l[rgimea orizontului =i idea\ia sa fulgurant[.

Mircea POPA, *Nicolae Iorga*]n vol. colectiv *Scriitori rom`ni,* Colec\ia „Mic dic\ionar“, Editura =tiin\ific[=i enciclopedic[, Bucure=ti, 1978, p. 271, 272, 273, 274.

[...] Iorga nu =i-a conceput opera]n chip abstract f[r[tangen\e cu necesit[\ile sociale, morale =i spirituale ale societ[\ii =i ale poporului s[u. La el un articol despre cutare pies[sau carte, o culegere de documente sau o sintez[de istorie, o edi\ie dintr-un autor uitat, o conferin\[la un cerc cultural, o monografie despre o personalitate istoric[sau o lec\ie la universitate urm[reau nu numai s[*comunice* cuno=tin\e, ci *s[spun[* ceva contemporanilor]n sensul extragerii unor]nv[\[minte actuale, a unor direc\ii de via\[, a unor]ndrept[ri de con=tiin\[pentru cei ce]l ascultau sau]l citeau. Aceast[personalitate enciclopedic[ie=it[din comun, care a uimit prin cantitatea uria=[a cuno=tin\elor sale, nu =i-a]n\eles menirea numai din perspectiva transmiterii unui uria= tezaur de date, fapte,]nt`mpl[ri. El a avut ]n vedere func\ionalitatea social[ =i moral[ a ceea ce a scris =i a spus de-a lungul a peste jum[tate de veac. Se adresa publicului nu pentru a trezi ]nc`ntarea de o clip[, reveria trec[toare, nu pentru a-l epata cu virtuozitatea verbului s[u, ci pentru a crea o stare de spirit, a convinge =i a determina o ac\iune sau a demonstra dreptatea unei cauze, pentru a preveni un pericol =i a denun\a o nedreptate, un r[u comis sau unul iminent, pentru a oferi un exemplu de conduit[civic[, de jertf[pentru ob=te sau numai de munc[modest[=i]ncordat[ ]n slujba celor mul\i, a \[rii. L-a preocupat audien\a operei lui, pentru c[, indiferent de forma manifest[rii ei, Iorga o concepea din perspectiva unei finalit[\i sociale. +i c`nd n-a fost citit sau n-a fost ascultat, a avut

franche\ea s[recunoasc[aceasta, cu infinitatea de nuan\e ale st[rilor suflete=ti pe care le trezea o atare situa\ie: de la umor la indignare =i chiar la revolt[.

Dac[oratorul e pentru noi o abstrac\iune, pentru contemporani a fost una din cele mai fascinante apari\ii. A=a se explic[=i faptul c[cele mai semnificative pagini despre Iorga, pun]n prim plan portretul oratorului care a dominat epoca]ntr-o vreme]n care oratoria cuno=tea la noi reprezentan\i de mare clas[, mae=tri ai genului fiind prezen\i]n parlament sau la catedr[. Iorga nu l-a mai ascultat pe Kog[lniceanu, ale c[rui discursuri i-au servit drept model =i a c[ror tehnic[o reg[sim c`teodat[ ]n structura discursurilor lui, dar a fost contemporan, a putut fi comparat cu colegi de universitate, cu oratori =i parlamentari, al[turi de care sau ]mpotriva c[rora a fost. [...] Accept`ndu-l sau refuz`ndu-l, iubindu-l sau ur`ndu-l, nu l[sa indiferent pe nimeni, transmitea starea sa sufleteasc[tuturor,]i f[cea p[rta=i marilor sale curbe suflete=ti, st[rilor sale de spirit. [...] Oratorul se prezenta]naintea publicului nu pentru a st`rni st[ri de spirit paroxistice cum darurile sale creeau, ci pentru a transmite un sens moral, pentru a contribui la]ndreptarea r[ului, la propagarea unor valori str[vechi =i a unor idei organice de structurare a societ[\ii. [...]

Era ca orator un om al genialelor spontaneit[\i, al defini\iilor s[pate]n marmur[dintr-o lovitur[de dalt[. [...] Istoricul care a urm[rit, mai ales c[tre sf`r=itul carierei sale „elementele de unitate =i de sintez[“ ]n via\a popoarelor, demonstra ]n acela=i timp persisten\a „ideii na\ionale ]n decursul istoriei universale“, subliniind ]n noiembrie 1938 c[ „niciodat[ nu s-a sim\it mai mult nevoia de a defini ideea na\ional[ dec`t acum“.

Dar pentru afirmarea =i definirea ei]n anii]n care aceast[idee era negat[ ]n numele unui na\ionalism exacerbat, agresiv, cotropitor, N. Iorga]i caut[temeliile istorice, afirm`nd un fapt esen\ial, c[„la originea alc[tuirilor noastre de stat se g[se=te un concept na\ional, chiar dac[pe vremea aceea nu tr[ia nimeni care s[fi fost]n stare a-i da o rostire bine definit[“.

|ara nu era niciodat[pentru N. Iorga un concept abstract, ea avea un trecut care nu era evocat doar cu nostalgic[ ]nduioa=are, ci]n primul r`nd pentru valorile con\inute de aceast[ tradi\ie. De aceea [...] el ]ntreprinde una dintre cele mai interesante =i mai sugestive sinteze ale operei sale: cele legate de c`teva no\iuni morale =i estetice fundamentale]n g`ndirea poporului rom`n.

Al[turi de valorile morale stau valorile estetice ale artei populare. Pentru el poporul rom`n era un creator de frumuse\i autentice [...]. Ceea ce am putea re\ine, ca o tr[s[tur[ esen\ial[ a modului de g`ndire a lui Iorga, este]ngem[narea]ntre aspectul *practic* =i *teoretic* al fiec[rei probleme abordate. Sistemul s[u de g`ndire era caracterizat de osmoza dintre aceste dou[ direc\ii pe care el nu le-a disociat niciodat[ =i o analiz[ a modului s[u de a ]n\elege lumea ne-ar demonstra c[ el nu percepe aceste dou[ dimensiuni ale unui fenomen dec`t simultan. +i *Sfaturile* sale *pe]ntuneric* reprezint[una din cele mai gr[itoare expresii ale specificit[\ii g`ndirii lui N. Iorga, ale modalit[\ii sale intelectuale, ale unei vivacit[\i spirituale care nu a diminuat]n ciuda anilor. [...]

Valeriu R~PEANU, *Prefa\[*,]n vol. N. Iorga, *Sfaturi pe]ntuneric, Conferin\e la radio*. 1931—1936, colec\ia „B.P.T“, Editura Minerva, Bucure=ti, 1996, p. V, VII, XXII, XXIII, XXIV.

}n prefa\a la cele trei volume din *Istoria literaturii rom`ne=ti ]n veacul al XIX-lea*, reeditate tot de Minerva ]n 1983, ]ncercam s[ definim, ]n linii generale, metoda =i rezultatele operei de istoric literar a lui Nicolae Iorga. Concluzia la care ajunsesem era c[ cea dint`i sintez[asupra fenomenului artei cuv`ntului rom`nesc, vrednic[de acest nume — dac[mai \inem seam[=i de celelalte dou[volume anterioare: *Istoria literaturii rom`ne ]n secolul al XVIII-lea (1688—1821)* =i *Istoria literaturii religioase a rom`nilor p`n[ la 1688*, ap[rute ]n prim[ edi\ie la 1901 =i respectiv 1904 — poart[ amprenta clar[ a istoricului care judec[ disciplina noastr[ mereu ]n str`ns[leg[tur[cu dezvoltarea socio-cultural[. Reperele cronologice]nse=i (1688, 1821, 1840, 1848, 1866), odat[cu titlurile „c[r\ilor“ =i capitolelor (*Epoca lui Cantemir, Epoca lui Petru Maior, Epoca lui M. Kog[lniceanu, Literatura rom`neasc[ ]n epoca Unirii =i sub domnia lui Vod[ Cuza* etc.) sunt edificatoare ]n acest sens. }n domeniul literaturii rom`ne vechi Nicolae Iorga explorase un teritoriu ca =i necunoscut ilu=trilor s[i contemporani =i]nainta=i imedia\i,]n frunte cu Ibr[ileanu, Lovinescu, Maiorescu =i Gherea. Cele dou[prime volume de istoria literaturii rom`ne=ti r[m`n p`n[ ]n zilele noastre de actualitate — chiar =i

dup[apari\ia sintezelor]n materie,]ncep`nd cu cele ale lui Sextil Pu=cariu (1920) =i N. Cartojan (1940 )—, ne]ntrecute de nimeni sub raport documentar, ca =i sub acela al ariilor investigate. }ns[ =i pentru secolul al XIX-lea, de care se ocup[ urm[toarele trei tomuri, cum ar[t[m, istoricul literar Nicolae Iorga r[m`ne actual, ca sum[a informa\iilor, cu toate inerentele gre=eli ce i se pot descoperi. E adev[rat expunerea materiei]n valuri succesive, jalonate strict evenimentele istorice propriu-zise, are o mul\ime de defecte,]ntre care cel mai de seam[, remarcat de mai to\i comentatorii, era al *fragment[rii* autorilor =i operelor. Atent la lucrarea lui Nicolae Iorga, mai mult dec`t s-ar p[rea, G. C[linescu a fost cel dint`i care a]nv[\at din izb`nzile c`t =i din nereu=itele predecesorului, pe care]l contrazice,]l corecteaz[, dar]l =i „imit[“]n chipul cel mai profitabil, creator, constructiv]n]n\eles]nalt. El nu mai fragmenteaz[autorii pe „epoci“ =i „momente“, ci,]ntuind ascu\it defec\iunea]nainta=ului,]I prezint[ ]n capitole =i subcapitole micromonografice, cu]nc[lcarea strictei cronologii, deloc grav[ ]ns[,]n folosul clarit[\ii =i mai ales al respect[rii individualit[\ii fiec[rui artist]n parte. Este, la G. C[linescu, ca =i sub]n\eleas[ideea mai general[a operelor ca *unicat*, odat[cu necesarul dram de *anistorism* implicat aici. }n sf‘r=it, el se arat[mult mai deschis spre influen\ele str[ine =i aplic[metodele comparatiste cu cea mai mare consecven\[, ca un procedeu de la sine]n\eles, absolut obligatoriu]n istoria literar[. Desparte cu mare grij[valorile estetice de celelalte elemente ale culturalului,]nl[tur[aparatul critic greoi (pe al lui Iorga]l taxeaz[, exagerat desigur, drept „fictiv“, c`nd el era de fapt redactat prea ]n grab[, ]nc`lcit, cu gre=eli), se arat[mult mai receptiv fa\[de moderni =i de contemporani, =tie,]n fine, s[-=i „mascheze“ cu abilitate pornirile personale. Viziunea ansamblului r[m`ne]ns[,]n mare m[sur[, aceea=i,]nv[\at[de la]nainta=, c[reia]i adaug[,]n acela=i spirit critic sever, asimil[ri tacite din experien\a de istorici =i critici literari a lui Ibr[ileanu =i Lovinescu, cu respingerea]ns[ ]ndeajuns de dur[a lui Gherea, f[cut[prin prizma maiorescianismului. Schimb`nd tot ceea ce se cere schimbat, acela=i este =i stilul, foarte personal, de fiecare dat[, al... povestitorului literaturii rom`ne de la origini p`n[la momentul apari\iei c[r\ilor respective, cu schi\ele de portret a=ezate la locul trebuitor, cu relatarea atractiv[a *]nt`mpl[rilor* din via\a scriitorilor =i din opera lor, cu opiniile critice exprimate]n toat[libertatea, f[r[crisp[ri =i reticen\e, ca =i cum „Istoria“ ar fi s[fie citit[de toat[lumea (=i,]n fond, ea are aceast[ideal[

destina\ie!), nu numai de a=a-zi=ii speciali=ti. P`n[ la *Compendiul* c[linescian ap[rut ]n 1945 trimite g`ndul, prin puterea de cuprindere =i acurate\e, la exelenta *Introducere sintetic[* a lui Nicolae Iorga din 1929, prelegerile profesorului \inute]n acel an la Universitatea din Bucure=ti. Deosebirile de „ton“ vin din]mprejurarea c[Nicolae Iorga, ad`nc implicat]n via\a cultural[=i mai ales politic[a \[rii din acea vreme,]=i]ntocmea compendiul s[u *]nainte* de terminarea operei celei mari,]n timp ce G. C[linescu]l redacta *dup[*. Este locul s[spunem c[ ]ntre 1934 =i 1941, anul apari\iei *Istoriei* c[linesciene, au avut loc o serie de evenimente istorice de v`rf (ivirea fascismului]n toat[virulen\a lui, instituirea dictaturii carliste =i mai apoi a celei antonesciene, declararea r[zboiului, afirmarea tot mai puternic[a ideologiei clasei muncitoare, scoaterea din aren[a partidelor politice =i]n cele din urm[asasinarea mi=eleasc[a marelui profesor de c[tre o band[devenit[din ce]n ce mai agresiv[, instituit[de cei care se preg[teau s[ ]nrobeasc[\ara Germaniei hitleriste) evenimente de natur[s[faciliteze,]n chip anume, decantarea valorilor la noul istoriograf. E drept, istoricul literar G. C[linescu, teoreticianul =i criticul]n descenden\[maiorescian[, desp[r\ea esteticul pur de celelalte valori culturale, scriitorul]nsu=i p[r`nd mai abstras evenimentelor politice. Cu toate acestea, opera lui a suferit, timp de patru decenii, destule avataruri p`n[s[ajung[a fi reeditat[. Caracterul ei militant,]n]n\eles]nalt, este implicit,]n timp cu militantismul socio-cultural =i patriotic al lui Nicolae Iorga ne apare cu deosebire manifest. Am ar[tat,]n prefa\a anterioar[, analiz`nd *Introducerea sintetic[*, acolo unde crezul s[u literar s-a exprimat c`t se poate de limpede, actualitatea operei lui, odat[cu aceea a lui G. C[linescu. De unde]nmul\irea studio=ilor =i editorilor din ultima vreme]n frunte cu Valeriu R`peanu. De unde =i necesitatea reedit[rii volumelor de fa\[, oricum continuarea fireasc[a celor anterioare.

Ion ROTARU, *Nicolae Iorga istoric literar,*]n volumul N. Iorga, *Istoria literaturii rom`ne=ti. Introducere sintetic[*. Editura Minerva, Edi\ie]ngrijit[, note =i indici de Rodica Rotaru, p. V—VII.